

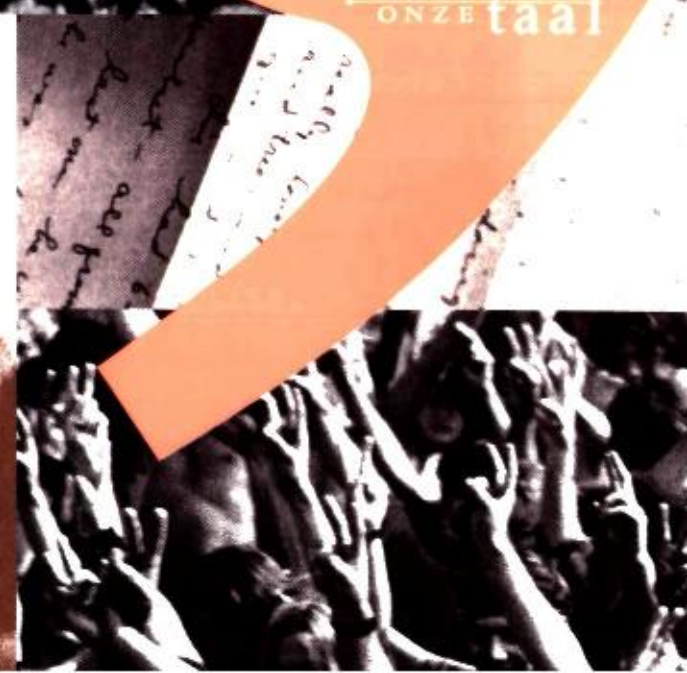
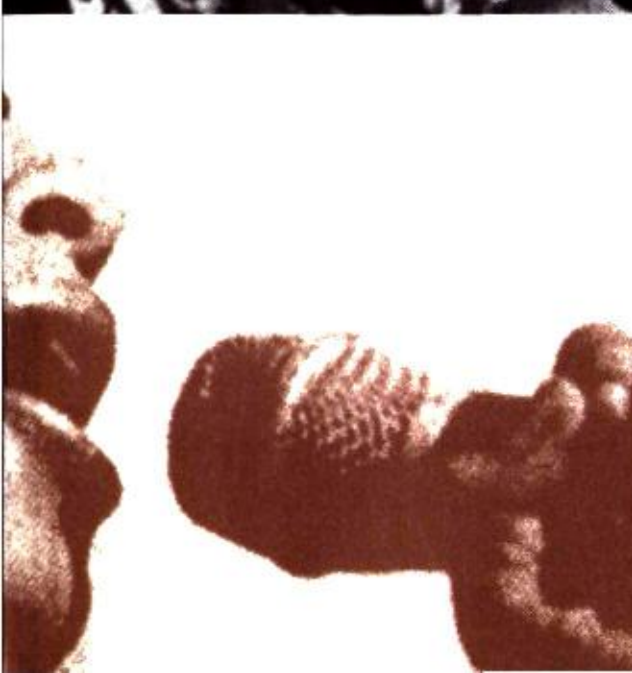
Taal

almanak

samenstelling

Peter Burger / Jaap de Jong

— ONZE taal —

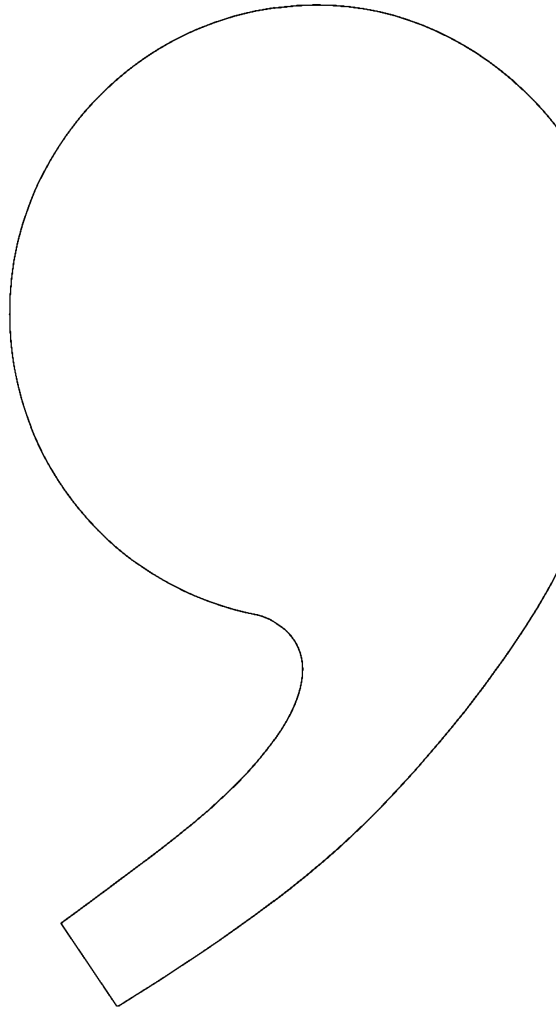

Taalalmanak

Ontwerp en typografie: HEFT, Amsterdam
Druk en afwerking: Sdu Grafisch Bedrijf, Den Haag

© Artikelen: de auteurs
© Idee en samenstelling: Peter Burger en Jaap de Jong, 1997

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 75566 50 6

Wettelijk depot: D/1997/0034/746

Inhoud

9 INLEIDING

JANUARI

- 12 Zeventien goede taalvoornemens
PETER BURGER EN JAAP DE JONG
- 15 Poekels, paddo's en pretkilometers – De ongekende stroom nieuwe woorden
FRANK JANSEN
- 19 De kracht van *power* – Tien goede redenen om een vreemd woord te gebruiken
JAAP BAKKER
- 21 *Hawwe jo eat dat helpt tsjin blieren?* – Fries voor Elfstedenrijders
PETER BURGER EN JAAP DE JONG
- 23 Nieuwjaarstoespraak zonder kater
ERIK VAN DER SPEK
- 26 Tien tips voor een onvergetelijke voordracht
JAAP DE JONG
- 28 Die gannef heeft een joetje gejat! – U kent meer Jiddisch dan u denkt

FEBRUARI

- 30 Bopper, moppie, hangbuikzwijntje – Moderne koosnaampjes
JAAP DE JONG
- 33 Alle namen voor huwelijksfeesten
- 34 De wachtkamer van de liefde – Vijftig jaar contactadvertenties
WIL ZEEGERS
- 37 De stuipen van Valentijnsdag
PETER BURGER
- 38 In de bibliotheek van het geheugen raakt nooit iets zoek
PETER BURGER EN JAAP DE JONG
- 41 Aap, noot, Mies: leren was memoriseren
PIETER STEINZ

MAART

- 46 Ronald Giphart: 'Tegen vijf uur 's ochtends kreeg ik de wildste invallen' – Stijl is alles
INGMAR HEYTZE
- 49 Honderd adviezen voor een eigen taalbibliotheek
PETER BURGER EN JAAP DE JONG

- 55 De toekomst van de Nederlandse dialecten
MARC VAN OOSTENDORP
- 59 Van tale Kanaäns naar verstaanbaar Nederlands – De taal van de bijbel
GUUS MIDDAG
- 63 'Ik dicht met mijn oren open' – De religieuze liederen van Huub Oosterhuis
JAAP DE JONG

APRIL

- 66 Zingen zonder zonnebril – Nederlands als zangtaal
JAAP BAKKER
- 71 De plot van een lied
JACQUES KLÖTERS
- 73 Herinnert u zich deze nog? Alle dertien goed!
- 74 Tom en Anne, Koen en Lisa – Voornamen in de jaren negentig
KO VAN GELDORP

MEI

- 78 De Duif en de Bodemloze – Veranderingen in de liefdestaal
IVAN WOLFFERS
- 80 Mooie praatjes in mei – Taalgebruik van mannen, vrouwen, mensen
AGNES VERBIEST
- 84 'Utopieën wie nooit gebeuren' – De taal van Johan Cruijff
GUUS MIDDAG EN KEES VAN DER ZWAN
- 88 'Butragueño. *Butragueño*... BUTRAGUEÑO!!!' – De taal van voetbalverslaggevers
RENÉ APPEL
- 92 Levende en dode talen

JUNI

- 94 Waarover moet ik nu weer schrijven? – Het opstel en zijn opvolger
RUDOLF GEEL
- 99 Rappen is jongleren met woorden – De Nederlandse rap van Def P (Osdorp Posse)
JAN VAN DER PLAS
- 102 Het getraliede woord – Hoe stotteren begint en (niet) ophoudt
MICHIEL LOUTER
- 105 De Babylonische spraakontwarring – Duizenddichter onthult: Nederlands is oertaal
PETER BURGER
- 108 Etymologieminiquiz

JULI

- 110 Malle propismen – De schijnbare chaos van verbasterde woorden
FRANK JANSEN
- 114 Het is nergens zo gezellig als in het Nederlands – Gaten in de taal
PETER BURGER
- 118 Wie wint de woordestafette? – Taalspelletjes
RIEMER REINSMA
- 122 Weg standaardtaal – De nieuwe koers van het Nederlands
JAN STROOP

AUGUSTUS

- 128 Woorden op reis – Nederlandse uitleenwoorden in de twintigste eeuw
NICOLINE VAN DER SIJS
- 132 De *sokbreker* van de *prahoto*
JOS VAN DEN BROEK
- 133 De fascinerende spreekstem
WIM DANIËLS
- 136 Het welsprekende lichaam
- 137 Als Pottertjes niet meer helpen – Stemstoornissen
H.K. SCHUTTE EN S.M. GOORHUIS-BROUWER
- 139 'Zit toch niet zo te eikelen!' – Een onderzoek naar jongerentaal
COR HOPPENBROUWERS

SEPTEMBER

- 144 Slimme lezers skimmen – De (on)zin van snellezen
ROB NEUTELINGS
- 147 Het ongerief van de sollicitatiebrief
JAAP DE JONG
- 151 De geheimtaal van het Binnenhof
MARTIN VAN AMERONGEN
- 154 Zes toespraaktips van Paul Rosenmöller
- 155 Loden volzinnen vol vaagheid – De taal van de troonrede
PETER BURGER
- 158 Beknopte cursus politieke verwartaal
THEO UITTENBOGAARD

OKTOBER

- 164 'Give orange me give eat orange me' – Sprekend een aap
PETER BURGER
- 168 Chinese honden zeggen *wang! wang!*
- 169 Waar de fles vol van was... loopt de mond van over – Woorden voor wijnkenners
FRANK JANSEN
- 175 Oktober, octopus, octaaf – Cijfers in woorden
EWOUD SANDERS
- 179 Babbelen op het elektronische dorpsplein – Heeft Internet een eigen taal?
MARC VAN OOSTENDORP

NOVEMBER

- 184 Dicteetraining
INEZ VAN EIJK
- 188 De nieuwe spelling in het kort
ROOS DE BRUYN
- 194 La condition Flamande – Van *velo's* en *fietsen*, *beenhouwers* en *slagers*
HARRY COHEN

DECEMBER

- 198 Spoedcursus sinterklaasgedichten
JAAP BAKKER
- 202 Lof der zouteloosheid
PETER BURGER
- 205 'Ik mankeer niets' – Het Nederlands gaat kerngezond de 21ste eeuw in
JOOP VAN DER HORST
- 210 VERANTWOORDING
- 214 OVER DE AUTEURS
- 218 REGISTER

Inleiding

Buiten natte sneeuw, binnen warme chocolademelk bij een ploffende oliekachel: dat was de kerstvakantie. Op schoot een Winterboek met spannende verhalen, puzzels en onmisbare informatie, zoals het verschil tussen een mastworp, een paalsteek en een weitasknoop. En natuurlijk hoe je via de Grote Beer de Poolster kunt vinden.

Wij hebben nog steeds weleens heimwee naar die vakanties. En naar die Winterboeken. Ouder geworden en verslinderd geraakt aan taal, wilden we zelf zo'n blader- en leesboek vol aardige wetenswaardigheden maken voor taalliefhebbers, maar voor het hele jaar.

Dit is het geworden: de Taalalmanak. Een praktisch boek, waarin de knopen van de nieuwe spelling en van andere complexe taalkwesties worden ontrafeld. Een boek met quizjes, verrassende lijstjes en veel tips: voor toespraken, sollicitatiebrieven, het ontwijken van lastige vragen van journalisten en zelfs voor het verzinnen van koos- en babynamen.

De Taalalmanak bevat ook spannende verhalen, krachtige betogen en interviews over vragen als: kunnen apen leren praten? Is stotteren aangeboren? Is het Nederlands een goede taal om in te zingen? Of kunnen we maar beter op het Engels overstappen (wat veel Nederlanders ook al doen als ze 'gewoon' Nederlands spreken of schrijven)? En waardoor zijn vrouwen vaker hees dan mannen?

De meeste artikelen in de Taalalmanak sluiten aan bij de gang der seizoenen. In januari leest u over het Elfsteden-Fries, en de taal van de troonrede hoort vanzelfsprekend in september. Er zijn echter verstekelingen aan boord: want wat heeft rappen met juni te maken? Inderdaad niet veel, maar we wilden er graag een mooi stuk bij over deze nieuwe vorm van gezingszegde poëzie.

Van de vijftig artikelen in dit boek werden er twintig speciaal voor de Taalalmanak geschreven. Dertig kozen we er uit het tijdschrift *Onze Taal*. Deze laatste stukken hebben we bewerkt en enigszins geactualiseerd.

Een praktisch leesboek over taal wilden we maken. Tijdgebonden, maar langer houdbaar dan één jaar. We hopen dat de Taalalmanak een winterboek voor alle seizoenen geworden is •

JANUARI

Vanaf 1 januari houden we ons aan onze goede taalvoornemens: minder onnodig Engels, meer mooie nieuwe woorden, en een nieuwjaarstoespraak zonder kater. Ook gaan we ons thuis bij de kachel verdiepen in het Elfsteden-Fries voor beginners.

Stoppen met roken. Na deze oliebol weer op dieet. Dit jaar onder de dertig fouten proberen te blijven bij het Groot Dictee. En geen vakantiekaarten meer versturen met 'vr. gr.' Goede voornemens voor een helder en creatief taaljaar.

Zeventien goede taalvoornemens

De klok slaat twaalf: 'Gelukkig nieuwjaar!' Na deze twee woorden spreken we er nog minimaal twee en een half miljoen uit voor het jaar om is. En wie meer praat dan een uur per dag gebruikt er nog veel meer. Voor de grootverbruikers van taal die we zijn, rommelen we opvallend vaak maar wat aan met onze woorden. Daarom beginnen we dit jaar eens met zeventien goede taalvoornemens.

1. Dit jaar toch maar eens proberen onder de dertig fouten te blijven bij het Groot Dictee. En eindelijk de nieuwe regels voor die verdraaide tussen-n onder de knie krijgen. Als we bladzij 188-193 uit ons hoofd leren, komen we al een heel eind. Want is het nu *gedachtenloos* of *gedachteloos*? *Zonnestraal* of *zonnenstraal*? Naar *hartelust* of naar *hartenlust*?

2. Vaker zelf een mooi nieuw woord verzinnen. Terwijl er dagelijks onzinnige creaties als *suboptimaal* en *herijkingsproces* worden toegevoegd aan de Nederlandse taal, wemelt het van de verschijnselen die een naam ontberen. Zo wordt nu de vraag actueel: je hebt de jaren tien en de jaren twintig, maar hoe heten de jaren in het eerste decennium van een eeuw? 'De jaren nul'?

En wie bedenkt een woord voor dit alledaagse trottoirfenomeen: twee voetgangers proberen elkaar te ontwijken, maar stappen allebei herhaaldelijk in dezelfde richting opzij. Een Amerikaans columnist smeedde hiervoor – uit *faux pas* en *pas de deux* – het wonderschone *faux pas de deux*.

3. Af en toe een verse tekst verzinnen voor ons antwoordapparaat. 'Dit is de piep van Peter.'

4. Geen jargon uit de zachte sector gebruiken. Wanneer we onszelf horen zeggen dat we *naar de klanten toe een stukje zekerheid communiceren* en *naar onszelf toe best wel een dubbel gevoel hebben*, schrijven we voor straf tien keer Levi Weemoedts gedicht 'De zachte stal' over: 'Een boer heeft naar zijn koe / best wel gevoelens toe.'

5. Dit jaar een maand eerder beginnen met de boekjes *Wat & hoe in het Vakantielands* en *Verwegs op reis* in te kijken, en niet pas bij de douane met veel moeite de zin 'Ik gebruik deze alcohol uitsluitend voor medicinale doeleinden' in elkaar knutselen.

6. Geen vakantiekaarten meer versturen met slechts *vr. gr.* Of met: 'Wij hebben het hier reuze naar ons zin. We genieten volop. Het weer is goed. Viva España!' Liever sturen we weer eens een ouderwets lange brief met veel sprekende details.

7. Actie ondernemen tegen slechte gebruiksaanwijzingen. Geen genade voor denigrerende teksten als deze, die we voorgezet kregen toen we een thermoskan kochten: *Voor glasbreuk geven wij principieel geen garantie – hier moet u de glazinzet in ieder geval betalen. Of heeft u het al eens*

beleefd, dat een in het huishouden gebroken bord van u gratis werd vervangen? U zou niet op het idee komen! Wij ook niet. Als wij nog eens zo'n aankoop doen, bewaren we onze ergernis niet voor onze vrienden, maar sturen we de gebruiksaanwijzing met een briefje retour naar de fabrikant die ons koeieneert.

Goed voornemen 4: we laten de taal van de zachte sector voortaan over aan de welzijnswerkers. Pierre en Reinier, therapeuten: 'En het is die constante *tension*, dat verkrampte, waardoor de mensen nooit meer eens gezellig en ontspannen met elkaar babbelen.'

FOTO ROEL BAZEN

8. We schreven net *koeieneert*, maar klopt dat eigenlijk wel? Even opzoeken. Nee, het is *koeioneert*. En het blijkt, via het Frans, uit het Italiaans geleend; het komt van *coglionare*, 'voor paal zetten', en daar zit weer – is dat niet aardig? – het woord voor testikel in, *coglione*. We gaan vaker woorden opzoeken in het woordenboek – ook als we ze al kennen.

9. Laten we onze vergaderingen iets minder vervelend maken door zuinig te zijn met modewoorden uit de harde sector. *Ophoesten, insteek, inspanningsverplichting, implementeren, terugkoppelen, kortsluiten* – allemaal deleten.

10. Een origineler versje paraat hebben voor het poesiealbum van ons buurmeisje dan: 'Rozen verwelken, schepen vergaan, maar onze vriendschap blijft eeuwig bestaan.' Bijvoorbeeld: 'Je vader trekt flessen, je moeder schaatst scheef, maar jij blijft mijn vriendje zolang als ik leef.' (C. Buddingh')

11. Geen onnodig Engels meer gebruiken. Want is *company* nou echt zo veel dynamischer dan *bedrijf*? Begrijpt iedereen wel dat een *feasibility study* een *haalbaarheidsonderzoek* is? Een *issue* is meestal niets anders dan een *kwestie, zaak, punt, probleem* of *onderwerp*: keuze te over. We noemen *human resource management* dus weer gewoon *personeelszaken* en richten op Internet een *thuispagina* in, in plaats van een *home page*.

12. Onszelf verwennen met een mooi taalboek. Bijvoorbeeld *Opperlandse taal- en letterkunde* van Battus, om een ongelofelijke verzameling woordspelletjes en taalcuriosa bij elkaar te hebben. (Zoals 'De hele mikmak': bimbam, ginnegappen, klinkklank, kriskras, liflaf, rimram, tingeltangel...) Of toch een van de schitterende encyclopedieën van David Crystal, *The Cambridge encyclopedia of language* en *The Cambridge encyclopedia of the English language*?

13. Weer eens werk maken van het begin en einde van toespraken. Dus niet: 'Dames en heren, mij is gevraagd om hier te komen spreken over een onderwerp eeh ... waar ik eigenlijk weinig van af weet. Maar nu ik hier toch ben, wil ik er wel iets over zeggen. Het onderwerp van vanavond is niet meer weg te denken uit de wereld waarin wij leven.' En ook niet: 'Ik zie dat ik al over mijn tijd ben, dus ik zal nu maar ophouden. Zijn er nog vragen? Geen vragen? Dan neem ik aan dat mijn verhaal duidelijk was... Dat was het.'

14. Elke maand een gedicht uit ons hoofd leren. We doen onszelf de bloemlezing *Domweg gelukkig, in de Dapperstraat* cadeau, van C.J. Aarts en M.C. van Etten: alle klassiekers bij elkaar. We plakken het gedicht op het dashboard of de badkamerspiegel. Vandaag al beginnen. Romantisch, met een liefdesgedicht van Jan Hanlo: 'ik noem je: bloemen / ik noem je: merel in de vroege / ik noem je: mooi // ik noem je: narcissen in de nacht / waaroverheen de wind strijkt / naar mij toe // ik noem je: bloemen in de nacht.'

Of ironisch, met een kleintje van Piet Paaltjens: 'Wel menigmaal zei de melkboer / Des morgens tot haar meid: / "De stoep is weer nat." Och hij wist niet, / Dat er 's nachts op die stoep was geschreid. // Nu, dat hij en de meid niet wisten, / Dat was minder; – maar dat zij / Er hoegenaamd niets van vermoedde, / Dat was wel hard voor mij.'

Voor een taalpurist valt het tegenwoordig niet mee om op dreef te komen. Hij kijkt naar het toetsenbord en denkt: wat zal ik eens gaan doen, *scrollen* of *inserten*? *Page up* of *page down*? Of meteen maar weer 'erase memory'? Van zo'n toetsenbord krijgt hij een *perfect writer's block*.

TEKST EN FOTO JOHAN DE KONING

15. Minder afkortingen gebruiken: m.b.t., m.a.w., e.e.a. Ook zuiniger zijn met afkortingen op het werk ('De SB reserveerde acht fte t.b.v. WTM').

16. Bij trouwpartijen, gouden huwelijken en jubileumfeesten: we laten in onze toespraakjes geen huwelijksboten veilige havens meer bereiken, en houden het bruidspaar niet voor dat het huwelijk een kwestie is van bergen en dalen (en dat je in de dalen terugdenkt aan het uitzicht op de top).

17. Tijdens saaie vergaderingen alle verhaspelingen notuleren ('Hun bedrijf kampt met grote liquidatieproblemen'; 'Dat moet je aan Blonk vragen, die kent het naadje van de Paus'; 'Herman weet nog steeds niet hoe je de overheidsprojector aankrijgt'). En opsturen naar het personeelsblad •

Hoeveel woorden denkt u dat er dagelijks in het Nederlands bij komen? Tien, dertig misschien? Verzamelaar van nieuwe woorden Frank Jansen houdt het op zo'n zestig per dag. Over *alterneuten*, *nachtranden*, *gabbers*, *briskwalken* en andere Hollandse Nieuwe.

Poekels, paddo's en pretkilometers

DE ONGEKENDE STROOM NIEUWE WOORDEN

Als ik zeg dat er per dag ongeveer zestig nieuwe woorden bij komen, kijken de meeste mensen bedenkelijk. Natuurlijk, zij zijn best bereid om nieuwe woorden als tekens van levenskracht van onze taal te zien, maar zo veel van die nieuwe woorden, waar komen die in hemelsnaam vandaan? En leiden die niet tot onbegrijpelijkheid?

Dat laatste gevaar is zeker niet denkbeeldig. Wie kan bijvoorbeeld chocolade maken van de volgende stelling: 'Ongebreidelde protocollering leidt tot hamburgergeneeskunde' (NRC 29-6-96)? Iedereen weet wat de samenstellende delen *hamburger* en *geneeskunde* betekenen, maar daarmee wordt het niet gemakkelijker om de betekenis van het geheel te plaatsen. Het woord is vast niet in de letterlijke betekenis bedoeld: hamburgers genezen noch worden genezen. Het moet dus wel gaan om een figuurlijke betekenis, maar welk betekenisaspect van *hamburger* zou hier relevant zijn? Dat hij snel klaar is? Of uit Amerika komt? Of dat hij een twijfelachtige voedingswaarde heeft?

Som der delen

Bij nadere beschouwing blijken nieuwe woorden van het type *hamburgergeneeskunde* uitzonderingen. Het overgrote deel van de zestig nieuwkomers bestaat juist uit erg onopvallende, volstrekt begrijpelijke woorden. In 1996 hebben zich bijvoorbeeld nogal wat vliegtuigongelukken voorgedaan. Naar aanleiding daarvan bediende een deel van de pers zich van samenstellingen van het type *ramp* plus vliegtuignaam: *rampdakota*, *rampboeing*, *ramphercules*. Die woorden bleven in omloop tot en met de rapportage over de respectieve rampen; een week later waren ze verdwenen.

Zulke woorden zeggen wel wat over de maatschappelijke ontwikkelingen, maar zijn voor woordverzamelaars eigenlijk niet interessant genoeg: de samenstelling heeft namelijk niets meer te bieden dan de som der delen.

Laten we daarom op zoek gaan naar boeiender soorten nieuwe woorden.

Overheidswoorden

De overheid en ambtenarij hebben een slechte naam als woordenscheppers. Dat is niet altijd even terecht: *zwaailichtensector* is een schitterende koepelterm voor politie, brandweer en ambulancediensten (Gooi- en Eemlander 17-9-96) en *poekel* is een fraai nieuw woord voor 'geslaagd nieuw idee' (de Volkskrant 18-9-96). Maar dat neemt niet weg dat er ook vondsten waren die tot acute kaakverstuing leiden. Wat denkt u bijvoorbeeld van *levensloopbestendige seniorenwoning* (NRC 30-5-96), een verzachtende term voor appartementen waarin al rekening is gehouden met de ongemakken die de gevorderde leeftijd van de bewoner met zich meebrengt?

Ook andere vondsten zijn het resultaat van inspanningen om zo omzwachteld mogelijk te spreken. In de politiek hanteert men in plaats van *beoordelingsgesprek* (nl. om de geschiktheid van een Tweede-Kamerlid te beoordelen) afwisselend *bijpraat*-, *afstemmings*- en *oriëntatiegesprek* (NRC 2-9-96). En wie een bedrijf naar de binnensteden wil lokken, beschrijft die niet als *achterbuurten* maar als *kansenzones* (de Volkskrant 10-2-96). In kringen van minderheden speelt het probleem of donkerhuidige personen uit Surinaamse families nog wel creool genoemd mogen worden. Is *Afro-Surinamer* (NRC 24-4-97) niet meer geschikt?

Een andere functie van nieuwe woorden sluit hier nauw bij aan: sommige nieuwe woorden hebben een zo vage betekenis dat voor- en tegenstanders zich erin kunnen vinden. Deze functie zien we in *nachtranden*, waarin vliegtuigen mogen opstijgen van en landen op vliegveld Beek. Nog ijlter was het semantisch gehalte tijdens de discussies over de 'gedoogproblematiek'. *Gedogen* zelf heeft zijn tijd gehad; de kracht van het woord is uitgewerkt nu iedereen, inclusief Chirac, precies weet wat het betekent. Vandaar dat politici zoeken naar nieuwe woorden. Naast de al te bekende werkwoorden *reguleren* en *dereguleren* werden de nieuwe woorden *regulariseren* en *deregulariseren* bedacht (NRC 19-3-96).

Verdovende middelen

Daarmee zijn we beland bij een (inter)nationale obsessie: de verdovende middelen. Er is een voorstel geweest van een reformatorisch Kamerlid om ter bestrijding van de drugs semantische middelen in te zetten. Hij wilde af van de vergoelijkende woorden *koffieshop* en *softshop* en stelde in plaats daarvan *wietwinkel*, *drugstent* en *hasjkroeg* voor (NRC 14-3-96), daarbij de

Een reformatorisch Kamerlid wilde het vergoelijkende *koffieshop* vervangen door *hasjkroeg*

onderhuidse aantrekkingskracht miskennend die juist die stoerdere termen op de doelgroep hebben. Vóór 1996 zag de meerderheid van de beleidsmakers meer in een politieke aanpak, maar na het IRT-onderzoek was dat wel afgelopen: dienders bleken criminelen te *runnen*, eerst een dynamisch woord voor

'coachen van verklikkers'; later, toen de criminelen hier en daar de dienders bleken te runnen, ging de betekenis van dit werkwoord meer in de richting van 'misbruiken', wat in de commissie-Van Traa leidde tot de vraag: 'Wie runt wie in deze zaak?'

Er waren ook agenten die een eigen handeltje-opgezet hadden in de vorm van een *frontstore* 'nepwinkel' of een *backstore* 'nep-importbedrijf', om ongestoord te kunnen werken aan de *gecontroleerde doorvoer*.

Of een en ander nu het doel (minder drugs) dichterbij heeft gekregen, is de vraag, alleen al omdat de handel inmiddels enthousiast aan productinnovatie is gaan doen. Naast de snel oubollig wordende joints en stickies heeft men nu in de aanbieding: de *paddo* 'hallucinaties veroorzakende consumptiepaddestoel', de *nederwietsigaar* (de Volkskrant 31-10-96) en de eufemistische *kruidensigaret* (Sum, oktober 96). Bij het smokkelen maakt men gebruik van *heroïne-koeien* 'slachtvee waarvan de maag vol zit met drugs' (de Volkskrant 28-6-96).

Aan het werk

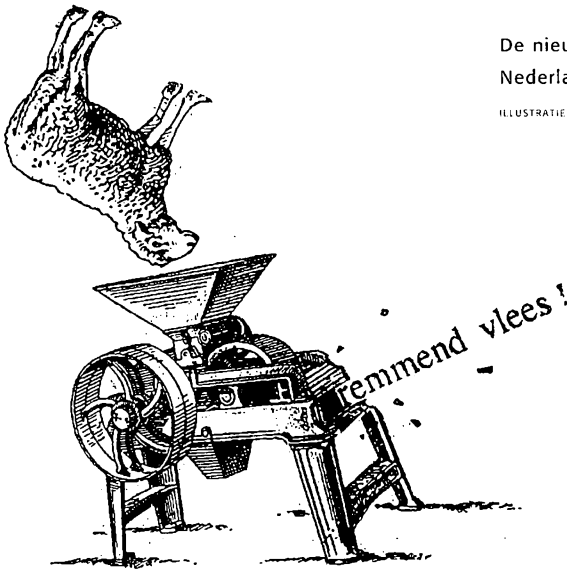
'Werk, werk en nog eens werk' zo luidde het motto van het kabinet-Kok. Opmerkelijk is echter dat het aantal nieuwe *werk*-woorden vooralsnog gering is. Naast *Melketier* 'persoon met een baan die door het Ministerie van Sociale Zaken (onder leiding van minister Melkert) gesubsidieerd wordt' (NRC 29-6-96) ontstond wel de metafoor *doorstart*: 'in plaats van een volledig faillissement direct opnieuw met hetzelfde bedrijf beginnen', een woord dat zich ook goed

leent voor figuurlijk gebruik. Er werd ook een nieuwe beroepskwaal ontdekt: de *muisarm*, een vorm van 'repetitive strain injury' (de Volkskrant 12-11-96), waaraan zich beter geen *alterneut* 'therapeut die gebruikmaakt van alternatieve geneeskunde' (de Volkskrant 27-2-96) kan vergrijpen.

De overige woorden in deze categorie hebben juist betrekking op minder werk. Daarbij valt niet alleen te denken aan *vrijmibo* 'vrijdagmiddagborrel' en de van een nog ontspannener levenshouding getuigende *domibo* 'donderdagmiddagborrel' (NRC 29-8-96), maar ook aan de langere termijn. Oudere werknemers moeten gaan wennen aan *devolutie* 'geleidelijk terugtreden in rang' (NRC 11-9-96), wat leidt tot *prepensioen* 'een vutuitkering die niet gekoppeld is aan het laatstgenoten loon maar aan het loon dat men gemiddeld in zijn hele carrière verdiend heeft' (NRC 28-9-96). Het kan niet anders of deze inkomensverslechtingen zullen leiden tot *lokettisme* 'de als vernederend ervaren gang naar de loketten van sociale zaken' (de Volkskrant 31-1-96).

De nieuwewoordenmachine van het Nederlands draait op volle toeren.

ILLUSTRATIE FRANK DAM

Vrije tijd

De vrijetijdssector is een rijke woordenbron, vooral waar het consumeren betreft. De *moment- of stemmingsconsument* 'persoon met onvoorspelbaar koopgedrag' (Apeldoornse Courant 12-80-96) die aan *funshoppen* doet, koopt geen vis meer (want dat klinkt te vissig) maar *zeevlees* of *zee-idee* (de Volkskrant 2-9-96), zolang dat maar als *veka* 'vlugklaarproduct' in de schappen ligt. Uiteraard leidt dat tot enige pondjes extra, die hij door *briskwalken* 'iets tussen joggen en wandelen in' (de Volkskrant 28-2-96) dan wel zwemmen probeert kwijt te raken. Dat laatste gebeurt dan natuurlijk op het *Rubensuur* 'zwemtijd speciaal voor gezette vrouwen' (de Volkskrant 19-1-96).

Andere consumenten boeken in het *schouderseizoen* 'direct voor of na het hoofdseizoen' een *bos-* dan wel *duingalow* 'hut in bos, respectievelijk duin', of zien meer in een *realityreis* 'reis om te ervaren hoe de autochtonen in het reisdoel zelf leven' naar een land dat geregeerd wordt door *dictocraten* 'dictators in democratische vermomming' (de Volkskrant 17-5-97). Het kan niet anders of je houdt daar niet meer aan over dan wat *zwerfgeld* 'muntgeld dat men na een reis niet meer kan inwisselen' (de Volkskrant 22-6-96).

Jongeren aan het woord

In het woordmateriaal is geen spoor te bekennen van de dreigende vergrijzing. De jongeren leveren veel op. Voor de allerkleinsten is daar de *durfslurf* (NRC 2-5-97), een stelsel rioolbuizen waarin ze naar hartelust kunnen kruipen. Worden ze ouder, dan krijgen de nieuwe woorden een meer bedreigend karakter, omdat Zoetermeer steeds weer wat nieuws bedenkt. De leerlingen op middelbare scholen moeten van de staatssecretaris leren zelfstandig te studeren in hun *leerhuis*, een term die zo vaak met tuigjes en zweepjes werd geassocieerd dat hij ijlings vervangen werd door *studiehuis*. De minister zelf houdt bij zijn studenten de wind eronder met zijn *prestatielening* of *-beurs* (die vroeger *tempobeurs* heette). Achterblijvers komen in de categorie *bezemstudenten* (Folia 7-II-96) terecht.

Minder somber stemmen de woorden uit de tegencultuur: vrouwelijke *gabbers* hebben zich geëmancipeerd tot *gabberina* of *gabberin*; zij die slechts als gabber poseren, worden *namaakgabber* ofwel *zwabber* genoemd. Deze jongeren zitten echt niet te wachten op *vleespetten* 'kaalkoppen' en andere oudere beterwetters. Dan vallen er al snel woorden als 'zo'n calvinistisch cultureel *groentehoofd* met zo'n "wat erg zeg"-uitdrukking op zijn gezicht' (de Volkskrant 17-8-96).

Milieu

De zorgwekkende reputatie van minister De Boer bewijst het: het milieu in strikte zin is een beetje uit de aandacht verdwenen. Zuchtend sorteert men op kantoor het oud papier in de *bureaucollector* en deponert men zijn klokhuis in het bijbehorende *restafvalmandje*. Zijn beide vol, dan gaat het richting *reststoffeneiland*, meestal een slecht verlichte plaats voor de respectieve afvalcontainers.

Tot het milieu in ruimere zin reken ik het gebruik van de ruimte in het dichtbewoonde Nederland. De volte blijkt bijvoorbeeld uit de populariteit van het *balkonieren* 'tuinieren in grote bloempotten op het balkon' (Utrechts Nieuwsblad 19-4-97). Het is dan wel raar dat sommigen er geen been in zien om polders weer onder water te zetten, ofwel te *ontpolderen* (de Volkskrant 20-3-96).

Hierbij sluit de strijd tussen openbaar vervoer en de auto aan. Het openbaar vervoer kan bogen op *busbak* 'diepegelegen weg voor de bus door de binnenstad' (Utrechts Nieuwsblad 29-8-96), *spitsboot* 'snelle pont voor forenzen' (Utrechts Nieuwsblad 6-6-96) en *kabeltram* 'kabelbaan over de Waal bij Nijmegen' (NRC 6-6-96).

Wat stelt het particulier vervoer daar tegenover? De rijwielsector heeft aanleiding gegeven tot maar één woord: *kwakfietsen*. Zo noemt de Rotterdamse politie fietsen die niet zorgvuldig in klemmen gestald zijn, maar zorgeloos tegen een muur zijn gesmeten. Nee, dan de auto's: *remmend vlees* 'schapen die langs Culemborgse dreven grazen om automobilisten te dwingen hun snelheid te verminderen', *pretkilometers* 'afstanden die men in zijn lease-auto aflegt voor privédoeleinden' (de Volkskrant 5-10-96) en *kijkfile* 'file die na een ongeluk ontstaat doordat langrijders zo langzaam mogelijk rijden om maar niets van het schouwspel te missen'. Maar het mooist is wel de benaming voor de parkeerhavens die voor het station in Den Bosch gereserveerd zijn voor halers en brengers: de *zoen- en zoefstrook*.

En het aangenaamste verkeer levert ten slotte ook nog een woord op. Een Haagse wethouder wil homo's van dienst zijn door parken hier en daar te voorzien van wat *flikkergroen* 'beplanting die het hele jaar groen blijft en van top tot teen bedekkend is' (de Volkskrant 13-6-96).

En zo blijkt maar weer hoe opwindend het grasduinen in de Nederlandse woordenschat kan zijn •

Waarom gebruiken we eigenlijk zoveel Engelse woorden? Alleen uit luiheid en dikdoenerij? Liedjesschrijver en woordenboekancier Jaap Bakker kent wel tien goede redenen. 'Een *loser* is niet een willekeurige verliezer, maar een eeuwige verliezer, iemand die altijd aan het kortste eind trekt.'

De kracht van *power*

TIEN GOEDE REDENEN OM EEN VREEMD WOORD TE GEBRUIKEN

Xenomanie – de blinde verering van al wat uit den vreemde komt – is geen typisch Nederlandse ondeugd, maar wel een die in dit land van 'moedertaalmasochisten' (een term van de taalkundige P.C. Paardekooper) opvallend wijdverbreid is. De huidige infiltratie van met name Engelse en Amerikaanse woorden in het Nederlands is zo massaal, en roept bij taalverzorgers zo veel emoties op, dat men er zelden toe komt de motieven van de spraakmakende gemeente eens rustig te onderzoeken. Die motieven zijn er natuurlijk, want waarom putten zo veel mensen anders zo gretig uit het Angelsaksische vocabulaire? (Ook mensen met een ontwikkeld taalgevoel, zoals u en ik.) Het is toch niet aannemelijk dat ons taalgedrag alleen maar bepaald wordt door domheid en deftigdoenerij? Hieronder vindt u een opsomming van tien redenen voor het gebruik van vreemde woorden in het algemeen en Engelse woorden in het bijzonder.

ILLUSTRATIE FRANK DAM

1. **Afwezigheid van een Nederlands equivalent:** *jazz*, *timing* (bijvoorbeeld van een conferencier), *pudding*, *jetlag*, *limerick*, *groupie*.
2. **Behoeftte aan afwisseling.** Wanneer een begrip meermalen voorkomt in een betoog, kan het zeer wenselijk zijn een buitenlands synoniem te gebruiken, bijvoorbeeld *goal* voor 'doelpunt'. Bij veelgebruikte frasen zien we die behoefte heel duidelijk. *Goeiedag* wordt afgewisseld met 'ciao', 'bye' of 'see you'; *goeiemorgen* met '(good) morning'; *begrijp je?* met 'snappez-vous?' (pseudo-Frans), 'gesnopen?' (pseudo-Nederlands) of 'you see?' (echt Engels).

3. **Behoeftte aan een eufemisme:** *toilet* voor 'plee', *sorry* voor 'het spijt me', *occasion* voor 'koopje'. Zeer algemeen is dit gebruik in de modieuze kledingindustrie, waar haast geen draadje textiel meer te vinden is zonder Engelse productnaam: van *singlets* tot *raincoats*, van *butterflies* tot *moonboots*. Kennelijk roept het Nederlands te veel associaties op met de uitdragerij, de wasmand en de opruiming bij de HEMA.
4. **Behoeftte aan korthed:** *clown* naast 'potsenmaker', *link* naast 'schakel' of 'verbinding', *hit* naast 'succesnummer', *drugs* naast 'verdovende middelen', *copier* naast 'kopieerapparaat'.
5. **Behoeftte aan syntactische souplesse.** Het Engels springt niet alleen economisch met zijn lettergrepen om, maar vormt ook gemakkelijk samenstellingen die niet rechtstreeks in het Nederlands kunnen worden overgezet. Vertalen is wel mogelijk, maar maakt de volzin langer en gecompliceerder. Probeer maar eens het begrip *non-profitinstelling* te vertalen; u bent dan gedwongen tot introductie van een bijvoeglijke bepaling ('instelling zonder winstoogmerk'), een bijvoeglijke bijzin ('instelling die niet op winst uit is') of een deelwoordconstructie ('niet naar winst strevende instelling'). Zulke problemen zien we ook bij woorden als *split-level*, *off-shore*, *eye-opener*, *teenager*, *bedside teaching* en *foolproof*.
6. **Behoeftte aan precisie.** Een *tube* is niet zomaar een buis, maar (in het medisch jargon) een buis die in iemands luchtpijp wordt gebracht voor beademingsdoeleinden. Een *loser* is niet een willekeurige verliezer, maar een eeuwige verliezer, iemand die altijd aan het kortste eind trekt. En iemand met een grote *smile* op z'n gezicht toont een bijzondere, namelijk een valse of triomfantelijke glimlach.
7. **Behoeftte aan betekenisverruiming.** Zoals het Latijnse *contact* meer is dan 'aanraking', en het Franse *cliché* meer dan 'gietafdruk', zo is bijvoorbeeld het Engelse *buffer* meer dan een stootblok of -kussen; er bestaan financiële, chemische, politieke en intermenselijke buffers.
8. **Verlevendiging van de taal door gebruikmaking van beeldspraak:** *mer à boire*, *baby boom*, *black box*, *ladykiller*, *brainstorm*, *finishing touch*, *headhunter*, *pin-up*.
9. **Versterking van de betekenis door gebruikmaking van klankeigenschappen.** Vooral bij woorden met een emotionele lading kan de klank de expressiviteit sterk verhogen. Denk aan de smalende lange klinkers in *bêtise*, de geknepen i's in (dit is de) *limit*, de sissende aanloop en de abrupte stop in *shit!*, de plofklanken in *power*, *pep*, *big bang*, *blunder*, *impact*, *kick*, *creep* en *crap*.
10. **Vergroting van de zeggingskracht door gebruikmaking van connotaties.** In een bepaalde context kunnen woorden als *tempo doeloe*, *maestro*, *grandeur*, *in the mood*, *godfather*, enz. een onmiskenbare stilistische waarde hebben; de associaties die zo'n leenwoord oproept, maken het soms heel geschikt voor ironisch gebruik, bijvoorbeeld *Übermensch* en *Gründlichkeit*.

Ik geloof dat dit stuk voor stuk achtenswaardige motieven kunnen zijn; zelfs de grootste purist zal moeten toegeven dat de vreemde c.q. Engelse woordenschat de uitdrukkingsmogelijkheden van de Nederlander kan vergroten.

Er zijn echter nogal wat sprekers die hun taal met vreemde woorden doorspekken zonder dat daar een stilistische, of enige andere goede reden voor bestaat. Dat is de ware xenomanie: contraproductief, want schadelijk voor de rijkdom en nuancering van het Nederlands. Door het voortdurende opentrekken van laatjes met vreemde woorden roesten de laden met goede inheemse synoniemen vast. En dat is met recht een reden tot zorg •

Hoe maak je vrienden in het Fries? Wat betekent *boadskippersiis*? En waar komt het woord *klunen* precies vandaan? Taaltips voor de 198 koudste kilometers van het jaar.

Hawwe jo eat dat helpt tsjin blieren?

FRIES VOOR ELFSTEDENRIJDERS

'Bûter, brea en griene tsiis, wa't dat net sizze kin, is gjin oprjochte Fries', zo luidt het sjibbolet. Boter, roggebrood en jonge ('groene') kaas, wie dat niet zeggen kan, is geen echte Fries. 400.000 inwoners van *Fryslân* (twee op de drie) spreken Fries; voor meer dan de helft van de bevolking is het de eerste taal. Word ook zelf een beetje een *oprjochte Fries* en leer voor u de trein naar Leeuwarden neemt de volgende zinnen uit het hoofd.

Wilt u langzaam spreken? Ik kom uit Holland. *Wolle jo stadich prate? Ik kom ut Hollân.*

Is dat de kerktoeren van Leeuwarden / Sneek / IJlst / Sloten / Stavoren / Hindeloopen / Bolsward / Workum / Harlingen / Franeker / Dokkum? *Is dat de tsjerketoer fan Ljouwert / Snits / Drylts / Sleat / Starum / Hylpen / Boalsert / Warkum / Harns / Frentsjer / Dokkum?*

Wat wordt daar omgeroepen? *Wat wurdt dêr omroppen?*

Mag ik met u mee schaatsen? *Mei ik mei jo opride?*

Ik ben mijn stempelkaart kwijt. *Ik bin myn stimpelkaart kwyt.*

Hebt u hier ook schaatsers voorbij zien komen? *Hawwe jo hjir ek reedriders lânskommen sjoen?*

Nog een Beerenburger, graag. *Noch in Bearenburchje graach.*

Kunt u die aansteker even onder mijn oor / neus / teen houden? *Kinne jo die oanstekker efkes ûnder myn ear / noas / tean hâlde?*

Hebt u iets tegen blaren / bevriezingen / ontstekingen / snijwonden / brandwonden? *Hawwe jo eat dat helpt tsjin blieren / befriezings / ûntstekings / snywûnen / branwûnen?*

Ben ik in beeld? *Bin ik yn byld?*

Boterijs

Dat de eskimo's zeven, honderd of zelfs duizend verschillende woorden voor sneeuw zouden hebben, is een mythe die al meer dan eens is doorgeprikt. Volgens de taalkundige Geoffrey Pullum heeft de eskimotaal Westgroenlands niet meer dan twee woordstammen voor 'sneeuw': *ganik* is 'sneeuw in de lucht', *aput* 'sneeuw op de grond'.

En de Friezen, de eskimo's van Nederland? Die kennen twintig samenstellingen met *iis*.

Dit zijn de tien mooiste:

boadskippersiis: ijs dat na een lange vorstperiode minder goed berijdbaar is en alleen nog dient voor het doen van boodschappen per schaats.

bûteriis: ijs in sloot of vaart van geelbruine kleur, ontstaan doordat er water vanuit de kant op het bestaande ijs loopt en daarop befrist.

driliis: bovenste van een dubbele ijslaag waar water tussen zit.

dûbeltsjeiis: dubbeltjesijs; glad en helder ijs met veel ingevroren luchtbellen.

etmielsiis: ijs van één etmaal.

hynderiis of *peardiis*: ijs sterk genoeg om een paard te dragen.

hynsteiis: ijs sterk genoeg om een paard te dragen, of schotsig ijs, niet geschikt om op te schaatsen, doch alleen om op te arren.

skomiis: tot (zacht) ijs bevroren schuim, borstplaatachtig.

Maar het allermooiste ijs, waar iedereen op hoopt, is natuurlijk: *ridersiis* – spiegelglad, stevig, voortreffelijk schaatsijs.

ANETO/SPARVESTAD FOTOGRAFIEF

Klauteren, clownen, klunen

Krioelen, robbedoes, terp, sjokken, sjoeren, sjouwen – veel meer woorden heeft het Nederlands niet aan buurtaal Fries ontleend. Opvallend veel bekende Friese woorden hebben te maken met sport: *fierljeppen* (polsstokverspringen), *skûtsjesilen* (wedstrijdzeilen met een bepaald type *tjalk*), en natuurlijk het grote Friese succeswoord van de laatste jaren, *klunen*. Sinds de Elfstedentocht van februari 1985 is *klunen* niet meer weg te denken uit het Nederlands; zowel *klunen* als *kluunplaats* kregen een plaatsje in de eerstvolgende editie van de dikke Van Dale.

Ook in januari 1997 moest er weer heel wat worden gekluund. Het geklos en gehobbel dat daarbij hoort zit ook in het woord zelf: *klunen* (de Friezen zelf zeggen *klúnje*) komt waarschijnlijk van *klún*, 'lomperik'. En *klún* is misschien familie van het Engelse *clown*. Wat mooi aansluit bij de bijbetekenissen van *klúnje*: 'gebrekkelig schaatsen' of 'stuntelig lopen' •

Bronnen:

Heeft u hier ook schaatsers voorbij zien komen? Fries voor Elfstedenrijders. Utjowery Van der Velde, Ljouwert / Uitgeverij De Harmonie, Amsterdam, 1986.

Hans Hoekstra, 'Sluorkje op het skûlje dûbeltsjeiis.' *Het Parool*, 4 januari 1997.

Freak M. Ringnalda, 'Klunen of klúnen?' *Onze Taal* 1994, p. 85.

Nicoline van der Sijs, *Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*. Den Haag / Antwerpen, 1996.

Begin januari: op menige nieuwjaarsreceptie bruist de champagne. Maar de traditionele toespraak bruist vaak heel wat minder. Wat nu als u hem zelf moet houden? Tips voor een nieuwjaarstoespraak zonder kater.

Nieuwjaarstoespraak zonder kater

De meeste aanwezigen bij een nieuwjaarsreceptie kunnen zó tien dingen bedenken die leuker zijn dan luisteren naar een toespraak. Ze willen bijpraten, contacten hernieuwen, het glas heffen en nieuwe plannen maken. En toch is diezelfde receptie zonder toespraak maar een kaal feestje. Een nieuwjaar dat zonder ceremoniële wensen geboren wordt, lijkt een onzekere toekomst tegemoet te gaan.

Nieuwjaarsrecepties zijn – net als ieder ander ritueel – een beetje paradoxaal. Bij een ritueel weten de meeste deelnemers niet (meer) waarom de handelingen uitgevoerd worden zoals ze uitgevoerd worden. Maar ze kunnen ook niet achterwege blijven. Bij een nieuwjaarstoespraak is het rituele karakter duidelijk: de toespraak begeleidt de overgang naar een nieuwe fase. Net als het vuurwerk om de boze geesten te verjagen, de goede voornemens en de knallende kurken. Hoe voorkomt u dat u begin januari met uw mond vol tanden staat?

Champagne

Goede sprekers zijn zich bewust van het rituele karakter van hun bijdrage. Wat betekent dat? Allereerst dat ze zich een aantal praktische beperkingen opleggen. Streef naar een bondige toespraak. Vooral als de toehoorders moeten staan: tien minuten is dan al snel genoeg. Vergeet niet dat uw luisteraars voor u hun gesprekken onderbreken en hun kaviaartoastjes en hun wijntjes even laten staan. Met uw toespraak moet u het ongemak doen vergeten dat u uw publiek noodgedwongen bezorgt. Dat betekent dat show en vermaak meestal belangrijker zijn dan een zware uiteenzetting. De nieuwjaars-toespraak is niet de gelegenheid om uw plannen voor een nieuw computersysteem breed uit te gaan meten.

Het ritueel eist verder dat de spreker een aantal vaste onderwerpen ter sprake brengt. Zo is de nieuwjaarstoespraak een goed moment om een aantal medewerkers – of zelfs alle medewerkers – te bedanken voor hun grote inzet

in het afgelopen jaar. Die bedankjes worden meestal verweven in een terugblik, waarin de hoogtepunten van het jaar de revue passeren. Ook de blik vooruit is een *must*: de nieuwjaarstoespraak licht een tipje van de sluier op van de plannen. Niets diepgaands, maar net genoeg om nieuwsgierigheid te wekken. En natuurlijk moet er een toast zijn: als er één moment in het jaar is waarop alle medewerkers zich verbonden weten, is het wel wanneer ze gezamenlijk de champagne (géén sekt) drinken van de baas.

Als er één moment in het jaar is waarop alle medewerkers zich verbonden weten, is het wel wanneer ze gezamenlijk de champagne (géén sekt) drinken van de baas.

Wij-gevoel

De onderlinge betrokkenheid stimuleren is het belangrijkste doel van de nieuwjaarstoespraak. Het gaat erom dat de medewerkers zich betrokken voelen bij de organisatie, dat het gevoel

versterkt wordt dat ze bij de onderneming op de goede plaats zitten. De meeste sprekers kruiden hun nieuwjaarstoespraken dan ook met ruime hoeveelheden *peptalk*: We hebben een goede ploeg, we kunnen de uitdaging aan. We gaan ervoor. We gaan het dit jaar anders aanpakken. Of: we deden het al goed, maar komend jaar wordt het nog beter. Een nieuwe ronde, met nieuwe kansen.

Er zijn natuurlijk ook andere, subtielere manieren om betrokkenheid tot stand te brengen. Het helpt al als verschillende medewerkers, afdelingen of projecten met name genoemd worden en te horen krijgen dat hun bijdrage gewaardeerd wordt. Ook is het belangrijk oog te hebben voor de noden en de problemen van de medewerkers. Als die al jaren klagen over te warme of te koude werkkruimtes, is een nieuwjaarstoespraak een uitgelezen moment om aan te kondigen dat er nu eindelijk werk gemaakt zal worden van de (nieuwe) klimaatbeheersing.

VIJF TIPS VOOR UW NIEUWJAARSTOESPRAAK

- 1 Kroonjaren.** Bij de terugblik kan het aardig zijn om na te gaan wat er tien, twintig of dertig jaar geleden is gebeurd. In de wereld, maar ook in het bedrijf ('Twintig jaar geleden kochten we onze eerste pc. Daar zaten twee van die slappe schijfjes bij. Nu...'). Bij de vooruitblik kunt u het omgekeerde doen: hoe zal onze organisatie er over tien, twintig, dertig jaar uitzien?
- 2 Persoonlijke benadering.** Haal een paar medewerkers die het afgelopen jaar bijzondere prestaties geleverd hebben, nog even naar voren. ('Allereerst wil ik Wiebe Veenstra en Tjalle Odinga feliciteren, die vorige week als eerste IT-consulenten de Elfstedentocht hebben uitgereden.') Denk ook aan uitspraken als '1997 was natuurlijk ook het jaar van...' (noem een persoon, project of afdeling).
- 3 Personificatie.** In cartoons wordt het oude jaar vaak voorgesteld als een afgeleefde grijsaard, het nieuwe jaar als een pasgeboren baby. Dat is weliswaar een cliché, maar een bruikbaar cliché. Een persoon is concreet, een jaar is abstract. Een persoon wordt geboren, maakt een ontwikkeling door, komt tot bloei en sterft uiteindelijk. Diezelfde ontwikkeling kan ook op een jaar of zelfs een eeuw overgebracht worden.
- 4 Nieuwtjes.** Houd één of twee nieuwtjes achter de hand. Het is slim om al in november of december een paar leuke wetenswaardigheden opzij te leggen en te reserveren voor de nieuwjaarstoespraak. Het mes snijdt aan twee kanten: de nieuwtjes maken meer indruk, en de nieuwjaarstoespraak krijgt meer inhoud ('Het assortiment van ons bedrijfsrestaurant zal dit jaar sterk worden uitgebreid.')
- 5 Sociaal gezicht.** Denk aan het sociale gezicht van uw organisatie. In deze periode van overdenking en goede voornemens misstaat het niet als u een gebaar maakt naar, zoals koningin Beatrix dat zo mooi kan zeggen, de zwakkeren in onze samenleving. Kondig bijvoorbeeld een jaarlijkse gift ten behoeve van Artsen zonder Grenzen of Foster Parents Plan aan.

Een jaar uit duizenden

Waarom is het volgende jaar zo belangrijk? Omdat het de belofte van het onvervulde in zich draagt: het is aan de spreker die belofte tot uitdrukking te brengen. Daarbij helpt het als die zich een beetje buiten de gebaande paden begeeft. Het hele jaar wordt er al gesproken over facturen, lease-auto's, voetbaluitslagen, automatiseringsproblemen, de koffieautomaat en de files van en naar het werk. Nieuwjaar is meer de gelegenheid voor het brede gebaar, de grote verbanden, het meeslepende ideaal. Uiteraard hoeft de spreker daarbij niet binnen de context van het bedrijf te blijven. Hij kan zich richten op de Europese eenwording, de (nu nog even) naderende eenentwintigste eeuw, de grote problemen van onze tijd. Een klein beetje visie, mits zonder gewichtigheid en pathos gebracht, is daarbij nooit weg.

De visie kan ook gekoppeld worden aan voorspellingen: wat staat ons het komende jaar te wachten? Daarbij kan de spreker, om wat mystiek in de toespraak te leggen, gebruikmaken van de voorspellingen van bekende zieners, zoals Nostradamus. Astrologie is eveneens bruikbaar, vooral Chinese astrologie, die zoals bekend elk jaar het teken van een dier toekent: het jaar van het paard, de aap of de slang (1998 is het jaar van de tijger en 1999 het jaar van het konijn). Dichter bij huis kan bijvoorbeeld de Enkhuizer Almanak inspiratie leveren.

Maar welke middelen u ook gebruikt, het gaat erom dat u duidelijk maakt dat het volgende jaar een bijzonder jaar wordt. Daar kunnen tientallen redenen voor zijn: omdat het bedrijf twintig jaar bestaat, omdat het nieuwe prototype nu z'n levenskracht gaat bewijzen, omdat een bepaalde afdeling verzelfstandigd wordt of omdat de nieuwbouw nu eindelijk klaar is. Het is niet belangrijk dat de bijzondere gebeurtenissen op de keper beschouwd niet zó bijzonder zijn; probeer ook triviale gebeurtenissen in een nieuw daglicht of een breder verband te plaatsen. Per slot van rekening is elk nieuw jaar een bijzonder jaar – al was het alleen maar omdat we er weer 365 dagen aan vast zitten •

Congressen, conferenties, symposia en seminars: het wordt weer een zwaar jaar. Hoe brengt u het er zelf af als u achter de microfoon staat, als spreker, forumlid of dagvoorzitter? Maak van uw toespraak een onvergetelijke ervaring voor het publiek.

Tien tips voor een onvergetelijke voordracht

1 Schrijf geen toespraak maar een artikel

Dan slaat u twee vliegen in één klap en kunt u uw tekst na de voordracht direct naar de drukker brengen. Zinnen in uw toespraak als 'Hierop kom ik in de volgende paragraaf terug' of 'In de hierboven gesignaleerde uitgangspunten...', en schrijftaal als *derhalve* en *voorts* neemt uw publiek graag voor lief. Als u onverhoopt stukjes overslaat, benadruk dan voortdurend dat alles wat u zegt door tijdgebrek oppervlakkig en simplificerend is in vergelijking met uw doorwrochte artikel. Het publiek mag niet de vergissing maken te denken dat ook uw toespraak iets interessants bevat.

2 Kom net of niet op tijd

Dat houdt de spanning bij de organisatie er goed in en u wekt de indruk een drukbezeten belangrijk mens te zijn. Nog een voordeel: u hoeft geen tijd te verdoen met het verkennen van de zaal en het uitproberen van de aanwezige geluidsapparatuur en de overheadprojector.

3 Hoed u voor zelfs de elementaire kennis van de omgang met microfoons

Dat is meer iets voor popzangers dan voor sprekers. Als u in een microfoon begint te praten en hij doet het niet, leg u er dan bij neer dat er niets aan te doen is. Blijf in ieder geval verder praten, want anders krijgt u uw tekst niet af.

Vraag verder altijd een statiefmicrofoon. Dat levert boeiende effecten op als u even een nieuwe sheet neerlegt en blijft doorpraten. Misschien verstaat dan niet iedereen u meer, maar het belangrijkste is dat de hele tekst voorgelezen wordt.

Weiger in ieder geval een halsmicrofoon en zeker een reversmicrofoon. U zou daarmee de neiging kunnen krijgen zo nu en dan de kathedre los te laten waaraan u zich vastgeklampt hebt, en uw houding te variëren. Iedere beweging die u maakt, zelfs het kleinste armgebaar, leidt af van de inhoud van uw verhaal.

4 Lees uw toespraak voor

Varieer daarbij niet in intonatie en stemgebruik, dat leidt allemaal af van uw hoofddoel: alle woorden die op papier staan ook uitspreken. Dergelijke aanstellerij is iets voor acteurs, die een heel ander doel hebben: een publiek boeien.

5 Vermijd oogcontact met uw publiek

Als u toch kijkt, doe dat dan zo somber en gekweld mogelijk. Wek geen moment de indruk dat u aardigheid hebt in uw voordracht.

6 Meet uzelf een stopwoord aan

Bruikbaar zijn: *...niet*, *...hè*, *...ergo*, *...toch*? En bezuinig niet op toverwoorden als *synergetische processen* en *communicatie*. (Een echte aanrader is *communicatieve uitgangspositie van communi-*

catieparticipanten.) Daarmee betreft u de luisteraars die hun inhoudelijke interesse in uw betoog verloren hebben, weer bij uw voordracht: het turven van stop- en toverwoorden is een populair tijdverdrijf.

7 Als u al overheadsheets gebruikt, neem dan de volgende maatregelen:

- *Zorg voor goedgevulde sheets*

Minimaal zeven volzinnen per sheet; vanzelfsprekend in een niet te groot lettertype: als de mensen op de eerste rij het kunnen lezen is het mooi genoeg.

- *Besteed geen aandacht aan de informatie op uw sheet*

Leg de sheet eventueel recht neer, wijs dan vaag in de richting van het scherm en vat het ingewikkelde schema met de toevallig meegekopieerde Franse bijschriften snel samen: 'U kunt in een oogopslag zien dat de diverse communicatieactoren geen optimaal geïntegreerde bijdragen leveren aan de relevante epibratieprocessen.'

8 Zorg voor een abstracte en geleerde inhoud

Toon dat u niet van de straat bent: gebruik veel termen, schema's, modellen, formules en buitenlandse citaten die u niet vertaalt. Als u voorbeelden of anekdotes of concretiseringen gaat toevoegen, verwordt uw betoog tot een te gemakkelijk verteerbare maaltijd.

De luisteraars mogen best wat moeite doen om u te kunnen volgen.

9 Houd u niet aan de afgesproken tijd

Onthoud dat alle tekst die u op uw papier hebt geschreven even belangrijk is en dus voorgelezen moet worden. Het publiek kan best even de beleefdheid opbrengen naar u te blijven luisteren: wat is een kwartiertje op een mensenleven! Negeer daarom stopsignalen van de dagvoorzitter; die voelt toch niet aan wat het publiek boeiend vindt. Ook geschuifel en gemor in de zaal moet u niet te zwaar opnemen: als de dagvoorzitter u niet tot de orde roept, zal uw toespraak boeiend genoeg zijn om ordentelijk afgemaakt te kunnen worden. Ook als u de laatste spreker van de dag bent en de conferentie loopt uit, moet u minimaal de volledige officiële spreektijd benutten. Een korte toespraak omwille van het publiek is een teken van karakterzwakte.

10 Wek regelmatig de indruk dat u aan het afronden bent

Bijvoorbeeld door woorden te gebruiken als *samenvattend*, *concluderend* en *ik kom aan het eind van mijn betoog* – maar eindig dan niet. Snijd vervolgens gerust een groot aantal nieuwe onderwerpen aan. Met deze techniek trekt u weer even de aandacht van het publiek en wekt u bij de voorzitter de indruk dat u oprecht gehoor geeft aan diens dringende advies er een einde aan te maken •

Ook door een bewust gebruik van de overheadprojector maakt u uw toespraak tot een onvergetelijke ervaring. ILLUSTRATIE LEO J. MMEERZEL

Die gannef heeft een joetje gejat!

U KENT MEER JIDDISCH DAN U DENKT

Het Jiddisch, een variant van het Duits met sterke Hebreeuwse invloeden, heeft veel woorden toegevoegd aan het Nederlands. *Jatten* komt van het Hebreeuwse woord voor hand, *yad*; in *bolleboos* gaat *baal habojes* schuil, de 'heer des huizes'. Het *toi toi toi* waarmee toneelspelers elkaar succes wensen is Jiddisch, net als – verrassend genoeg – de heildronk *Daar ga je!*, van *Lechajjem!*, 'op het leven'. Ook *kapsones*, *gein*, *geteisem*, *sjofel*, *mazzel* en *ramsj* zijn in het Nederlands beland met de verdwenen taal van joodse immigranten.

Kent u de betekenis van de volgende Jiddische woorden?

1 bezolletje	25 onrein, niet koosjer
2 dalles	24 achterwerk
3 emmes	23 hoer
4 gannef	22 niet-foods
5 (g)asjeweine	21 dronken
6 gabber	20 venter, illegale taxichauffeur
7 gesjochten	19 weg, kwijt
8 gis	18 gezicht
9 gotspe	17 foppen
10 (h)achelen	16 niets, mis; ook uitroep van medeliden
11 ibbel	15 honderd gulden
12 joetje	14 water
13 kinnesinne	13 jaloerie
14 majem	12 tientje
15 meier	11 misselijk, kriegel
16 nebbisj	10 eten
17 oetsen	9 brutaliteit
18 ponem	8 slim
19 poter	7 arm, de dupe
20 schnorder	6 kameraad, maat
21 sikker	5 verdwenen
22 sjikse	4 diet
23 temeie	3 inderdaad, echt; leuk
24 toges	2 armoede
25 treife	1 koopje

FEBRUARI

De mooiste taal is die der liefde, maar als je nu niemand hebt om die taal mee te delen? Valentijnsdag – 14 februari – brengt uitkomst en anders is er nog de onsympathieke maar vaak effectieve weg van de contactadvertentie. En verder: schoolrijtjes, ezelsbruggetjes en andere geheugensteuntjes.

De kandidaat in het spelprogramma 'Liefde op het eerste gezicht' van RTL4 aarzelde geen seconde: *wijffie, suikerbeessie, moppie* – dat waren de koosnaampjes die hij voor een nieuwe vriendin zou kiezen. Zijn keuze was minder origineel dan hij dacht, want deze koosnamen brengen al sinds jaar en dag vele Nederlandse vrouwen in vervoering. Een onderzoek naar de grenzen van de tederheid en de originaliteit van Nederlandse geliefden.

Bopper, moppie, hangbuikzwijntje

MODERNE KOOSNAAMPJES

Adam mocht de dieren een naam geven. Een moeilijke maar mooie taak. Als de liefde in het spel komt, bevind je je in dezelfde bevoorrechte positie van naamgever. Dan voldoet de voornaam niet meer: in de tederheid en hartstocht van de intiemste momenten worden de koosnaampjes geboren. De allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie, zou je verwachten.

Op onderzoek

Ik stelde me tot doel een lijst aan te leggen van de namen die we exclusief voor onze geliefden gebruiken. Maar hoe kom je aan zo'n verzameling? Ik begon Gerard Reve te herlezen en vond *woelrat, tijger, teigetje, beer, wolf, (matroos) vos*; van Jan Cremer herinnerde ik me *tulp van mijn gulp*. Maar de literatuur zette toch te weinig zoden aan de dijk.

Het plaatselijke huis-aan-huisblaadje bleek een rijkere bron. Daarin prijkt een advertentierubriek met liefdesbetuigingen als *Patricia, suikerbeessie, Ik hou van je. Je Beer en Kees, kanjer, ik geef je een knuffel je weet wel waar. Moppie*. Er blijken Nederlanders te bestaan die het prachtig vinden als iedereen kan meegenieten van hun koosnamen. Maar ik wilde mijn verzameling niet van dit soort exhibitionisten afhankelijk stellen. Daarom vatte ik het plan op mijn vrienden discreet te vragen naar de hun bekende koosnaampjes.

Ik begon in kleine kring, in vertrouwde omgeving, mijn probleem uiteen te zetten. Aanvankelijk met weinig resultaat: ze konden zich zo snel geen voorbeelden herinneren en 'zelf gebruiken we geen koosnamen'. Maar een uur en enkele consumpties later begon de testgroep wat loslippiger te worden: 'Mijn ouders zeggen *dikke* en *bolle* tegen elkaar, terwijl ze samen nog geen 125 kg wegen.' Dat hielp. 'Mijn zwager, een echte engerd, noemt mijn zus *kleintje, vrouwtje* of *schatje*, ook waar anderen bij zijn. Ik begrijp niet dat ze dat toelaat...' Meer vrienden schoven geïnteresseerd aan. 'Mijn ex zei *beer* en *tijger* tegen mij. Ik noemde haar wel eens *lekkerbekje* en *hangbuikzwijntje*.' Na deze confessies was het ijs gebroken aan de stamtafel: toen ik ver na de gebruikelijke sluitingstijd de volgeschreven bierviltjes mee naar huis nam, stonden er ruim 100 koosnaampjes op.

Ironie

Na een tijdje telde mijn collectie zo'n 190 namen die voldeden aan twee eisen: de koosnaampjes moesten door de informanten in het gebruik betrappt zijn en ten tweede moesten het koosnaampjes voor *geliefden* zijn.

Wat is het signalement van de koosnaam? Koosnamen in hun zuiverste gedaante laten zich

herkennen aan achtervoegsels als -je, -ie, -tje, -etje: *kipje, pulkie, zonnestraaltje, bonbonnetje*. De verkleinvorm geeft de gewenste affectieve lading. *Lampenkap* klinkt te hard, *lampenkapje* is precies goed ('t zijn de kleine dingen die 't 'm doen). Ruim tachtig procent van mijn verzameling voorbeelden bezat deze verkleinvorm en de overige twintig procent werd bijna zonder uitzondering ook weleens met verkleinvorm gebruikt. Een koosnaam gedijt voorts goed in een omgeving met woorden als 'Mijn eigen -; - van me': *mijn eigen bullie; boppertje van me*. Ook duiden adjectieven als *lekker, lief* en *dapper* vaak op koosnaampjes: *lekkere borrelnoot, lief wijffie* en *dappere Tarzan*.

Vaak is er sprake van ironie in de koosnamen: een jong stel dat nog duidelijk geen ambities voor het ouderschap koestert, noemt elkaar *paps* en *mams* of *vader* en *moeder*. Een man noemt zijn vrouw met fraai doch overduidelijk steil haar *krullenbol* en soms *lelijke heks* of *heksje*. Een vrouw noemt haar vriend (1,93 m) *kleintje*. Mannen die niet direct opvallen door hun ontwikkelde torso worden aangesproken met namen als *Conan* ('the barbarian'), *Tarzan* en *rover* en namen van wilde dieren als *leeuw, beer, tijger*. Er zijn meer voorbeelden van dergelijke overstatements, maar verreweg de meeste namen drukken juist iets kleins, zachts uit, iets ontwapenends en teders. Het understatement is de regel: *mannetje, knulletje, ventje, sufferdje, stampertje, dikkerdje*.

Duokoos

Wie kaatst moet de bal verwachten: kozen doet terugkozen. Zegt de jongen *Hee paardeblom*, zegt het meisje *Wat is er distel?* Fluistert de ene *Kom je, knabbel*, zucht de ander *Nog drie alinea's, babbel*. Andere duokozen in mijn verzameling waren: *Peppie & Kokkie; Snuf & Snuitje; bolle & dikke; vader en moeder* en de wat originelere *huf* (achternaam: Hufmeier) en *duf* (slome partner). Bij deze laatste vorm kunnen we spreken van een *naamsverbastering*: Hufmeier wordt huf. Andere voorbeelden van dit veelgebruikte mechaniekje zijn *ollebol* (Olga), *peertje* (Peter), *tjim* (Wim) en *saan* (Zwaan). Een mooi voorbeeld van naamsverbastering en duokoos uit de oude doos komt nog van de cabaretier Jean-Louis Pisuise ('Mensch durf te leven!'). Hij noemde zijn vriendin, de actrice Fie Carelsen, *fieps*. Haar koosnaam voor Pisuise was *wiep*.

De soorten

De meeste mensen houden het niet bij één naam. Voor de verschillende gemoedstoestanden moet er een behoorlijk repertoire aanwezig zijn. Zo'n repertoire vergt tijd en goede smaak. Uit welke bronnen putten geliefden zoal? Velen doen een beroep op het dierenrijk (Gerard Reve: *woelrat* en *wolf*), anderen zoeken het in lekker eten (ook in de koosnaamkunde blijken eten en seks veel met elkaar te maken te hebben). Weer anderen specialiseren zich in wat er uiteindelijk van al dat lekkere eten komt.

DIEREN: beer, beest, beverinnetje, bij, bullie, dier, duifje, dukkie, eekhoortje, eend, egel, hamstertje, hangbuikzwijntje, hondenkop, hondje, keeshondje, konijntje, kuikentje, lekkerbekje, muisje, pandabeertje, poes, teddybeer, tijger, torretje, torteltje, varken, vlindertje, vogeltje, wolf, wurmpie.

FTEN EN SNOEFGOED: bonbonnetje, borrelnootje, droppie, gebakje, gemberbolletje, honey, kluisje, knabbeltje, koekie, koektrommeltje, lekkerbekje, lolliepopje, snoepie, suikerbeest, wentelteefje, zuckerhärtchen (van: suikerhartje).

EXCREMENTEN: drollenpol, drolletje, flapdrol, keuteltje, poepdoosje, poeperdje, poepie, scheetje.

Het pars pro toto is een populaire stijlfiguur. Hierbij wordt een favoriet onderdeel van het lichaam van de geliefde gekozen. Metaforen voor deze lichaamsdelen leveren de mooiste resultaten op.

LIEFDESGEREEDSCHAP: beflapje, billeke, billie, doosje, doppie, frummeltje, joekel, knots, knuppeltje, muts, slurfsje, spleetje, stampertje, tepeltje, tietenmarietje, wurmpie.

OVERIGE UITERLIJKHEDEN: blondie, bobbeltje, bolle, bollie, breje (harrie), bruin, dikke, dikkerdje, hamstertje (wangen), kale, kleintje, krullenbol, pensje, witje.

Van recente datum en wijdverbreid in Leiden is *bopper*, naar het personage Bob de Rooij van Paul de Leeuw (Hallo boppers!). Ook andere tv-helden leveren hun bijdrage aan het koosnaalgebruik. Een rijke bron vormen daarnaast de beroepen.

TV-PERSONAGES: Bopper, Conan, Flipper, Peppie, Kokkie, Snuf, Snuitje, Tarzan.

BEROEPEN: (warm) bakkertje, matroos, profesortje, schoorsteenvegertje, sopraantje, winterschildertje.

Vaak gaan de geliefden te rade bij een hun bekend dialect of een vreemde taal. Als ook dat niet voldoet, verzinnen ze een eigen taal, met fantasienamen: klinkklank.

DIALECTEN OF ANDERE TALEN: honey, knoefelke (knuffeltje), megje (maagdje), pussycat, sokkestaaf (suikerstaaf), sweetie (ook wel: zweetie), zuckerhärtchen (suikerhartje).

KLINKKLANK: bilderil, flappieflop, hansewans, jutepuut, sluzemuisje.

*Mannen die niet direct opvallen
door hun ontwikkelde torso
worden aangesproken met namen
als Conan, Tarzan en rover*

Leed

Sommige mensen zijn wel erg gemakzuchtig: een informante klaagde haar nood over de luiheid en onkiesheid van haar ex. Ze had uit betrouwbare bron vernomen dat hij zijn nieuwe vriendin met dezelfde koosnaam aansprak waardoor zij zelf kort tevoren nog vertederd werd.

Ook ander schrijnend leed kwam uit mijn onderzoekje naar voren: velen vinden het genant om ervan getuige te moeten zijn dat een stel in het openbaar koosnaampjes uitwisselt: 'Nog

een kopje, Peter?’ – ‘Graag, Gerda’. ‘En jij, frummeltje?’ – ‘Lekker, doppie’. Daarbij bleek dat conventionele koosnamen als *schat* en *lieffe* minder erg gevonden werden dan de uniekere vormen (*hangbuiszwijntje*, *Gorki*). Een twijfelgeval vormde de vijftigjarige man die zijn ongeveer even oude vrouw aan het einde van een feestje met luide stem vroeg: *Hondenkop, ga je mee naar huis?*

Originaliteit

Het is opmerkelijk dat zoveel mensen die een intieme en persoonlijke naam kiezen voor hun beste vriend of vriendin allemaal op dezelfde uitkomsten komen. De topvijf in het Leidse café De Spiegels was: *schat* (*je*), *lieffe* (*lieffie*, *lieverd*, *lieveling*), *beertje*, *moppie* en *bopper*. De eerste vier koosnaampjes bleken veel frequenter voor te komen dan de andere namen uit de verzameling, die vaak maar bij één persoon bekend waren. Aan de oppervlakte was er dus geen sprake van de allerindividueelste expressie. Blijkbaar voldoen voor de dagelijkse omgang (en zeker op momenten dat anderen meeluisteren) de klassiekers die onze ouders al bezigden. Maar trakteren we elkaar dan zo weinig op creatieve koosnamen? Gelukkig zaten er toch ook nogal wat onverwachte en aardige exemplaren in de collectie, zoals *dekentje*, *glazenwassertje*, *kacheltje*, *lampenkapje*, *Gorki*, *ragebolletje*, *lekkerbekje*, *kiekeltje*, *winterschildertje* en *gebakje*: de bouwstenen van een geheimtaal.

Anthony Burgess schreef: ‘Als er een geliefde sterft, sterft er ook een taal van geliefden – en komt er een dode taal bij.’ •

Ik dank de leden van Het Zingend Hart en van de Taalbeheersingsclub voor hun medewerking aan dit artikel.

Alle namen voor huwelijksfeesten

TROUWBOERIE

1	katoen	9	aardewerk	25	zilver
2	papier	10	tin	30	parel
3	leder	11	staal	35	koraal
4	fruit/bloemen	12	zijde	40	robijn
5	hout	12 1/2	koper	45	saffier
6	suiker	13	kant	50	goud
6 1/4	blik	14	ivoor	55	smaragd
7	wol	15	kristal	60	diamant
8	brons	20	porselein	70	briljant

'Slotvrouw zoekt ridder met gev. v. humor.' De socioloog Wil Zeegers promoveerde op een onderzoek naar contactadvertenties. Waarom een intrigerende knipoog beter werkt dan een uitputtende opsomming of romantische rijmelarij.

De wachtkamer van de liefde

VIJFTIG JAAR CONTACTADVERTENTIES

De taal der liefde is de expressie. De liefde – van vertedering tot lust – wordt vooral uitgedrukt in daden en attenties, in blikken en gebaren, in tedere aanraking of in onstuimig gegraai; in een zucht, een schreeuw, een lach of een traan. In geschreven en gesproken vorm vinden we haar alleen in een gefluisterd 'ik hou van je', in minnedichten en liefdesbrieven, in intieme troetelnamen of in hijgerige aanmoedigen tijdens het minnespel. Om tot taal der liefde te worden, behoeft de taal een versiering of orkestratie. In 'ik hou van je' tellen niet de woorden, maar de manier waarop ze worden gezegd. De taal der liefde is bovendien even eenkennig als de liefde zelf: ze is gericht op één bepaalde persoon.

Is de taal der liefde de expressie, de taal van de kennismaking ontleent haar bekoring aan de *meerduidigheid* van de expressie. In gesproken en geschreven vorm is zij de taal van het woord dat doet vermoeden. Het is de taal van de liefde op zoek naar zichzelf: de taal die nog niet weet of ze wel die der liefde is.

Opstellers van kennismakingsadvertenties hebben het moeilijk. Kennismakingsadvertenties zijn drie eeuwen geleden geschoeid op de leest van annonces voor betrekkingen, boeken, weggelopen paarden en gevonden voorwerpen. Deze markt van vraag en aanbod laat echter weinig heel van de bekoring van de meerduidigheid:

– RK jongedame uit onderwijzersfamilie, 30 jr., door omst. verhinderd kennis te maken, zoekt knm. m. RK heer, vaste pos., voor spoedig huwelijk.

– Zakenman (wedn.) met flinke zaak zoekt degelijke nette vrouw, 40-45 jaar.

De bovenstaande advertenties – uit het einde van de jaren veertig – voegen zich geheel en al in de traditie van het medium: ze doen misschien aan van alles denken, maar niet aan romantiek. Het lijken geen uitnodigingen voor de liefde, maar voor een baan.

Kookboekformule

Deze zakelijke toon is verdwenen uit contactadvertenties. Het eenvormige defilé van 'nette' en 'degelijke' 'dames' en 'heren' die wederzijds aanvulling zochten in 'huishoudelijke kwaliteiten' en 'vaste (rijks)betrekking' heeft plaatsgemaakt voor een stoet van individuele karakters en persoonlijkheden. Tussen de advertentieregels door zijn steeds meer mensen van vlees en bloed zichtbaar geworden, mensen met een verleden, met persoonlijke kwaliteiten, interesses en gevoelens, en bovenal mensen met een verlangen naar liefde:

– U ook ALLEEN, ik ook alleen. Man en vrouw zijn sfeer en style, warmte en gezelligheid, cosy corner en praatpaal en nog veel meer. Schrijf aan deze weegschaal.

– Man, 41 jr., slank, serieus, opgewekt, gescheiden. Houdt van muziek, de zee, kamperen, knutselen, film, etc. Kan veel alleen, maar wil veel samen. Hou je ook van samen bezig zijn, praten, vrijen en zoek je ook geborgenheid, warmte en openheid?

De kenmerken van de liefde worden nu breed uitgemeten. Liefde is romantiek en erotiek, warmte, tederheid, intimiteit, geborgenheid, gezelligheid, elkaar verwennen, respecteren en bevestigen, wederzijds begrip, steun, aanhankelijkheid, kwetsbaarheid, lief en leed delen, een schouder om op te leunen. Deze liefde krijgt gestalte in een ontmoeting van aantrekkelijke, (b)aardige, (h)eerlijke, fijne, gevoelige, leuke en sportieve mannen en vrouwen, die naar elkaar of samen naar muziek luisteren, met elkaar ‘babbelen, borrelen, knuffelen’ voor de open haard of in het bos, uitgaan, wandelen, of ‘gekke onverwachte dingen’ doen.

Zou hij de ware zijn?

Verreweg het merendeel der adverteerders zoekt voor de expressie van de liefde zijn toevlucht tot de hierboven weergegeven methode: het *beschrijven* van hun kenmerken en variaties. Zo deze vormgeving van de taal van de kennismaking iets behoudt van de bekorende meerduidigheid, dan is dat door haar *kookboekformule*: het opsommen van ingrediënten en bereidingswijzen kán heel smaakmakend zijn. Een echte ‘taal der liefde’ is het evenwel niet. Het is veeleer een grammatica van de liefde, even smaakvol als het papier van een kookboek.

Slechts enkelen wagen zich op een andere weg. Hierin vinden we drie uitdrukkingvormen. De eerste daarvan is de ‘onbesuisde’:

– Wie dit beamen kan: vrouw zucht om een masserende man, zij bekenne! Beer, 47, legt zich neer en knuffelt teer.

Een al te expliciete verwoording van het verlangen naar liefde mist in een advertentie geheel en al zijn doel. De taal der liefde is eenkennig; gericht aan ieder die het lezen wil, betekent zij al snel 'allemandsvriend is allemandsgek'. Al te expliciete expressie van liefde jegens een onbekende leidt bij de lezer tot een gevoel van ongewenste intimiteit:

– Alsof ik zacht jouw huid beroer bij het openen van je brief, zo wordt die behandeld.

In een tweede uitdrukkingvorm wordt de oproep tot kennismaking aangekleed in romantische, idyllische bewoordingen:

Kerstdroom van een vlotte, energ. VROUW (49 jr. Overijss.), die - bijna - niets meer te wensen heeft: ik voer lange, diepg. gesprekken met een pittige, ongebr. kame-raad, die een veelz. belangstelling heeft. Samen doen we lekker gek, lachen we, (her)beleven we oude en nieuwe dingen zonder elkaar te "claimen", we vinden warmte, begrip en tolerantie bij elkaar... Bestaat er een (KERST)MAN, die dromen kan vervullen?

DANTE, als zeven treden hemel en aarde kunnen verbinden, schrijf! Beatrice.

– Vierkantje in de krant, wil jij in deze donkere dagen een lantaarntje zijn voor haar die ook het verlangen kent vol te stromen met hoop, zachtheid, vertedering, samen lief te hebben, te spelen, troosten, pijn te delen, nog nieuw leven te schenken?

– Waar is de ridder met gev. v. humor en romant. die een plaatsje heeft in zijn burcht voor een eenzame slotvrouw, die popelt om hem te verzorgen en te verwennen. Zijt gij dat? Neem dan de veder en schrijf.

Een enkeling meent dat elke rijmelarij tot de taal der liefde behoort:

– Ben je toch ook het alleen zijn zat, dan weet ik wel wat. Kortom ik zoek een rustig, veelzijdig, positief Chr. meisje. Ook al zing je op je eigen wijsje.

Beloftevol verhullen

Slechts in de derde en laatste – en helaas zeldzame – uitdrukkingvorm vinden we de sprekers van de ware taal der liefde. Dat zijn degenen die beseffen dat de taal van het kennismaken de geheime, meerduidige variant van de taal der liefde is. De kunst van de taal van het kennismaken bestaat niet uit opsommen en blootgeven, maar uit het beloftevolle verhullen, de kunst van het woord dat slechts doet vermoeden. Zij uit zich niet in opdringerigheid, maar in beminnelijkheid; niet in romantische rijmelarij, maar in een intrigerende knipoog:

– Jammer genoeg word ik deze zomer alleen aanbeden door muggen.

– Goedemorgen. Neem me niet kwalijk, dat ik zomaar door de brievenbus bij je binnen kom tuimelen.

– Met spoed rijke prins gezocht (mag geen kikker meer zijn) •

14 Februari: de dag van Sint Valentijn. Maar wie was Sint Valentijn eigenlijk? Net als de anonieme aanbieder die zijn geliefde een doos bonbons met een hartje stuurt, laat hij raden naar zijn identiteit.

De stuipen van Valentijnsdag

In vroeger eeuwen werd Valentijn in Nederland als Sint-Velten aangeropen tegen de stuipen. Hij beschermde degenen die op hem vertrouwden tegen epilepsie, de 'vallende ziekte'; velen verstonden zijn naam als 'Sint Valt-heen'.

Pas sinds kort is Valentijn de beschermheilige van een milder soort stuipen: verliefden sturen elkaar sinds de jaren tachtig op zijn feestdag kaartjes en cadeautjes. In Engeland bestaat die traditie al vanaf de veertiende eeuw. Tegenwoordig houden Engelse jongens en meisjes de dag van Sint Valentijn in ere door elkaar kaarten, bloemen en chocola te sturen. Vroeger trokken ze lootjes om te raden wie hun aanstaande was – degene van wie de naam erop stond, was de rest van het jaar hun Valentine.

Niemand weet precies wie Valentijn was. Om te beginnen zijn er twee heiligen van die naam, een priester en een bisschop, al beweren sommige historici weer dat zij een en dezelfde persoon waren. Zij leefden tijdens de Romeinse christenvervolgingen en bekochten hun geloof met de dood. In de derde eeuw schonk de priester Valentinus in Rome parochianen die hem om hulp vroegen altijd bloemen uit zijn tuin. Ook aan jonge stelletjes gaf hij bloemen als symbool voor trouw en liefde. Valentinus bekeerde de stadhouder van Rome, Asterius, tot het christendom door zijn pleegdochter van haar blindheid te genezen. Uit dank liet Asterius alle christelijke gevangenen vrij. Dit nam keizer Claudius II Valentinus niet in dank af, en op 14 februari 269 of 270 werd de priester op de Via Flaminia onthoofd.

De tweede Valentinus was in dezelfde periode bisschop van het Italiaanse Terni. Ook hij werd onthoofd. Volgens de legende schreef hij de dag voor zijn dood een liefdesbrief aan de dochter van zijn cipier – de eerste Valentijnskaart.

Maar misschien is Valentijnsdag nog veel ouder dan deze vroegchristelijke martelaars.

Het zou een overblijfsel kunnen zijn van Germaanse of Romeinse vruchtbaarheidsfeesten. Of houdt het verband met een volksgeloof dat al bij de middeleeuwse schrijver Chaucer te vinden is, dat vogels paartjes vormen op 14 februari? Als dat zo is, moet het oudste Nederlandse zinnetje – 1100 na Christus! – wel het kladje zijn voor een Valentijnskaart: 'Hebban olla vogala nestas hagunnan, hinase hic enda thu – wat unbidan we nu?' *Alle vogels zijn met hun nestjes begonnen, behalve jij en ik – waar wachten we nog op?* •

SPARREKES/STAD FOTOGRAFIEF

Vergeten bestaat niet: alles wat het geheugen binnegaat, blijft erin. Toch kun je je niet alles herinneren. Hoe kan dat? Een interview met geheugendeskundige Wagenaar.

In de bibliotheek van het geheugen raakt nooit iets zoek

‘Herinnering is als een hond die gaat liggen waar hij wil’, schrijft Cees Nooteboom over de onvoorspelbare beelden die het geheugen ons vertoont. Hoe werkt het geheugen? Voor de een is het een rommelzolder, ordelijker geesten hebben het over een archiefkast of een database. Het is moeilijk om er anders over te praten dan in metaforen, ook voor psychologen.

Geheugenexpert W.A. Wagenaar: ‘De wetenschap komt eigenlijk nooit met iets anders dan metaforen. Bij modellen en beschrijvingen is het altijd “als het ware”. Maar dat wil niet zeggen dat er geen overeenkomst bestaat tussen de gekozen metafoor en wat we beschrijven. Wat zo’n metafoor voor het geheugen in ieder geval moet bevatten, zijn de elementen gegevensbestand en zoekproces.’

Wat vindt u zelf de meest verhelderende vergelijking?

‘Ik denk het liefst aan een bibliotheek met een catalogus. De problemen zitten altijd in de catalogus, en nooit in de bibliotheek. Het idee dat er eerst iets in het hoofd is geweest wat er daarna weer uit is verdwenen, is eigenlijk nooit aangetoond. Op een gegeven moment krijg je geen antwoord meer op bepaalde vragen, maar dat wil niet zeggen dat de materie weg is. Je kunt alleen aantonen dat je er geen toegang meer toe hebt.

Een eenvoudig voorbeeld. We kunnen allemaal fietsen, maar je kunt niet aan iemand uitleggen hoe dat moet. De kennis daarover is dus wel ergens opgeslagen in het zenuwstelsel, maar niet toegankelijk voor reproductie.

Een ander voorbeeld, van een recent onderzoek. Patiënten onder narcose lees je een woordenlijst voor. Na de narcose vraag je naar de woorden: daar komt niets uit, die mensen waren buiten bewustzijn. Zijn die woorden nou vergeten? Dan moet je eerst weten of ze wel zijn opgeslagen in het geheugen – als dat niet zo is, is het onzin om dat “vergeten” te noemen. Maar als de woorden wel zijn opgeslagen, is het feit dat iemand ze niet kan reproduceren nog geen reden om te geloven dat ze uit zijn hoofd zijn verdwenen.

Nu laat je die mensen een taak uitvoeren. Stel dat in de woordenlijst het woord *baksteen* stond, dan kun je iemand vragen een aantal

Willem Albert Wagenaar (1941) is hoogleraar Functieleer aan de psychologische faculteit en Rector Magnificus van de Rijksuniversiteit Leiden. Hij is een veelgevraagd getuigedeskundige in rechtszaken waarin problemen bij identificaties door ooggetuigen en de betrouwbaarheid van het geheugen een rol spelen. Veelbesproken zijn zijn optredens in Jeruzalem (de zaak Demjanjuk) en Zutphen (de Eper incestaffaire). Wagenaar is een van de auteurs van Dubieuze zaken. De psychologie van strafrechtelijk bewijs (1992). Ook geeft hij voorstellingen met zijn toverlantaarn. Door zijn onafscheidelijke strikje is hij zelf zonder moeite te identificeren.

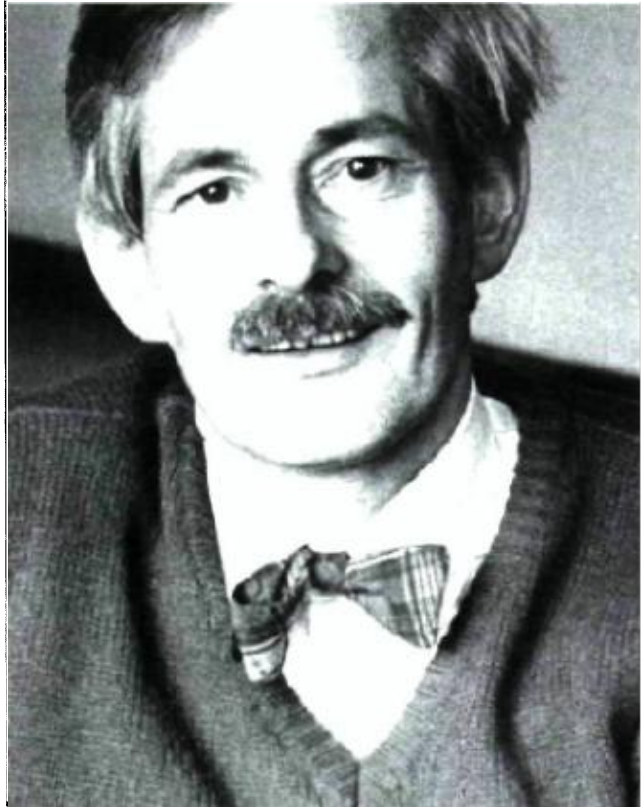

woordstammen, waaronder *bak*, aan te vullen tot een Nederlands woord. Het is bekend hoe vaak onvoorbereide proefpersonen in die test *baksteen* zeggen. Als die operatiepatiënten vaker dan de rest van Nederland *baksteen* noemen, dan weet je dus dat dat woord als een van de laatste is binnengekomen en zichzelf op de eerste plaats heeft gedrongen. Zelf heeft die proefpersoon geen idee dat *baksteen* op een of andere manier geactiveerd is. We noemen dat "impliciet geheugen".

Impliciet geheugen is een prachtig voorbeeld van wat je kunt verduidelijken met die splitsing tussen het databestand en het zoekproces. Voor je een boek opbergt in de bibliotheek, voorzie je het van een nummer; dat nummer registreer je ergens, zodat je het boek later kunt terug-

'Bij het geheugen denk ik het
liefst aan een bibliotheek
met een catalogus.'

FOTO WIM DIJKMAN

vinden. De kwaliteit van het merkteken bepaalt hoe gemakkelijk je later de informatie terugvindt. Een deel van mijn eigen onderzoek gaat over dat probleem.

Stel dat je een boek merkt met een unieke code – maar later geef je aan een aantal boeken diezelfde code. Dan vind je dat ene boek niet meer terug. En stel je voor dat die boeken zo geordend zijn dat van boeken met dezelfde code er telkens één boven komt, en de rest nooit. Dan zijn andere gebeurtenissen – andere boeken met dezelfde code – onvindbaar geworden.'

Unieke kerstboom

Wagenaar gebruikte zichzelf als proefpersoon door zes jaar lang systematisch een dagboek bij te houden van gebeurtenissen en de merktekens (of cues) waarmee ze in zijn geheugen werden

opgeslagen. Wagenaar: 'Die cues vormen de catalogus. Sommige zijn uniek in mijn leven. Bijvoorbeeld: ik spreek mijn oratie uit. Er komt nooit meer een gebeurtenis die deze cue zal krijgen.'

Hoe zeldzamer de cue, hoe beter de bijbehorende herinnering te vinden is. Wagenaar: 'Hoe berg je op: de kerstboom is omgevallen? Bij Kerstmis, kerstboom, omvallen, brand, paniek...? Maar berg je daar ook het jaartal bij op? Weet je zeker dat je bij de goede Kerstmis uitkomt als je gaat zoeken? De kans is niet groot dat je er een week naast zit – de kaarsjes branden alleen omstreeks Kerstmis. Maar de kans dat je er een jaar naast zit is heel groot, want alle Kerstmissen worden ongeveer op dezelfde manier opgeborgen.'

Als je onder narcose bent, voorzie je dingen niet meer van cues. Je bent niet doof, de informatie komt binnen en bereikt de centrale hersenen. De gegevens worden gewoon opgeslagen, maar zonder cue, dus het is onmogelijk dat je ze ooit weer bewust naar voren haalt.'

Filmster

'Het zoekstelsel moet zodanig zijn dat je "in real time" de dingen kunt vinden die je wilt vinden. Je praat met een gemiddelde snelheid van twee woorden per seconde, dus de woorden die je nodig hebt, moeten met dezelfde snelheid gevonden kunnen worden. Het probleem dat wij

*Hoe berg je in je geheugen op
dat de kerstboom is omgevallen?
Bij Kerstmis, kerstboom,
omvallen, brand, paniek...?*

hebben, is niet de gigantische omvang van onze woordenschat. Het is niet zo dat je de woorden makkelijker kunt vinden als je een kleinere woordenschat hebt. Een probleem dat je op mijn leeftijd wel krijgt, is dat je niet op een woord kunt komen.

Het is niet definitief weg, maar er zit een storing in het pad dat via de catalogus naar het

nummertje op het boek leidt, naar het juiste boek. Met namen komt het meer voor dan met woorden. Het gekke is ook dat je het ziet aankomen: soms weet je al zinnen van tevoren dat je uitkomt bij een woord of een naam waar je niet op kunt komen.

Op een gegeven moment kun je het toch vinden, hoewel het ergens anders stond dan je dacht. Als je in een onderwerpen-catalogus bij de verkeerde onderwerpen zoekt, vind je niet wat je zoekt. Het fenomeen van het woord dat op het puntje van je tong ligt, is het best te begrijpen als zo'n soort verschijnsel.

Ik had vroeger een fluitleraar die zei: als je de foute toon blaast, moet je niet daarna de goede toon blazen, want dan leer je de melodie met de fout erin. Je moet drie regels terug en dat stukje dan spelen met de goede noot. Als je toch weer de foute noot speelt, is het een ramp; dan blijkt die er namelijk al in te zitten. Je moet net zolang zó ver terug tot je in één keer de goede speelt. Zo is het ook met dat "tip of the tongue"-fenomeen: als je via de verkeerde categorie zoekt, heb je het verkeerde pad geleerd.

Daar kun je ook aan ontkomen. Ik heb bijvoorbeeld jarenlang niet de naam kunnen onthouden van de Amerikaanse filmster die een moedige bergbeklimmer speelt in *The guns of Navarone*. Ik heb jarenlang gedacht: ik weet precies wie het is, maar hoe heet die kerel? Dan is er een uitweg: je moet een nieuwe toegang creëren. Je schrijft de naam op een papiertje, en dat doe je thuis in een laatje. Op het moment dat je je de naam niet kunt herinneren, ga je in gedachten naar huis, maak je het laatje met dat papiertje open, en daarop staat dan: Gregory Peck. Dat werkt fantastisch.' •

Mijnheer Van Dale Wacht Op Antwoord. De tijd dat leren vooral memoriseren was, ligt nog niet zo ver achter ons. Rijtjes voor aardrijkskunde (Hoogezand-Sappemeer, Zuidbroek, Scheemda), Duits, Latijn, godsdienst en rekenen werden erin gestampt, herhaald en nog eens herhaald. Deze kennis is snel aan het verdwijnen. Pieter Steinz verzamelde de rijtjes om ze voor de vergetelheid te behoeden.

Aap, noot, Mies: leren was memoriseren

Schoolrijtjes horen bij de tijd van de kroontjespen en de Isingsplaat, toen het onderwijs nog ouderwets klassikaal was en schoolboeken schaars. Ze zijn onlosmakelijk verbonden met de aanwijsstok van de juf en de blinde kaart van de meester. In overvolle klaslokalen – vijftig kinderen was geen uitzondering – werd er schoongeschreven, hoofdgerekend en voorgelezen. Maar bovenal werd er gestampt. Vanaf de laagste klas waren er rijtjes om dat te vergemakkelijken. Men leerde rekenen met de tafels, lezen met *aap noot mies* en ontleden met *zijn worden blijven schijnen*. Protestanten repeteerden de zonen van Jakob en de boeken van de bijbel, katholieken de antwoorden van de catechismus. In de geschiedenisles klonken jaartallen en vorstenhuizen, terwijl bij aardrijkskunde zo ongeveer alles wel ritmisch werd opgedreund.

Het hardop leren hield niet op wanneer men naar de ulo, de mulo, de hbs of het gymnasium ging. Nieuwe vakken brachten nieuwe rijtjes. Moeilijker rijtjes ook: tijden, wijzen, naamvallen, meervouden, Romeinse keizers, de cijfers van het getal pi.

‘Meneer Van Dale Wacht Op Antwoord’ (een ezelsbruggetje voor de volgorde van de rekenkundige bewerkingen) was al verplichte kost op het moment dat *machtsverheffen* en *worteltrekken* niet meer dan moeilijke woorden waren. Voor elke taal en voor alle exacte vakken bestonden handenvol regels, en op elke regel waren weer talloze uitzonderingen, die allemaal geleerd moesten worden. Duits spande de kroon, daar leken de rijtjes zelfs jaarlijks uit te dijen, maar ook dode talen als Latijn en Grieks konden duidelijk niet zonder. Het schoolrijtje had het onderwijs vast in zijn greep.

Leerlingenverdriet

Niet iedereen heeft even goede herinneringen aan de oude schoolrijtjes. Dat bleek uit de reacties die ik kreeg bij het verzamelen ervan. Bepaald niet iedere onderwijzer was ‘een parel in zijn vak’, en sommigen verhieven het opdreunen van rijtjes tot doel op zichzelf. Zo schrijft H.H. Boer uit Steenwijk, zelf oud-onderwijzer, dat hij vroeger is ‘geplaagd met rijtjes en ezelsbruggetjes; vooral door een schoolhoofd in Assen, die de hebbelijkheid had op den duur alleen nog maar de ezelsbruggetjes te overhoren en niet de dingen die daardoor onthouden moesten worden’.

De totalitaire manier waarop plaatsnamen, stamtijden en voorzetsels werden ingestudeerd, werd zelfs de braafste leerlingen weleens te veel. Maar áls er dan in de pauze stoom werd afgeblazen, dan gebeurde dat van de weeromstuit ook in de vorm van een rijtje. H. Richard uit Helmond fluisterde op haar school in de jaren vijftig bijvoorbeeld een tegenhanger van al die rijtjes die je moest leren, in een tijd dat je nog niet hartgrondig ‘rot op’ durfde te zeggen:

*Stik verrot verrek verteer
 Donder op en flikker neer
 Krijg de koude kippenkoorts
 Waterpokken enzovoorts
 BARST!*

Anderen hebben diepgaandere bezwaren. ‘Van de beruchte rijtjes die “onderwezen” werden in de Duitse les kan ik me niets meer herinneren’, schrijft J. ter Heege, medewerker van de Stichting voor Leerplan Ontwikkeling in Enschede. ‘Als ik ze nu zou proberen te reproduceren, komen er flarden van rijtjes, maar van verschillende rijtjes door elkaar. Dat komt mede doordat de rijtjes geïsoleerd werden geleerd, los van de taal die men leerde.’

Charme van ritme en rijm

Het opdreunen van informatie mag dan niet de meest verantwoorde leermethode zijn geweest, het had wel een zekere charme. Per slot van rekening bestonden de rijtjes bij de gratie van hun ritme, en was het hun poëtische zeggingskracht die het onthouden stimuleerde. Wie is er niet gevoelig voor de vrolijke cadans van de Groninger drieëenheid *Bedum Stedum Loppersum*? Of voor een van de aanstekelijke gedichtjes waarin de Hollandse graven (Dirk, Arnoud, Floris, Ada, Willem en Jan) waren ondergebracht:

*Dikkie Dikkie Arnoud
 Dikkie Dikkie Flo
 Dikkie Flo, Dikkie Flo
 Dikkie Ada Willem Flo
 Willem Flo Jan één*

Zonder dat iemand zich ervan bewust was, fungeerden de oude schoolrijtjes als een subtiele kennismaking met de principes van de dichtkunst. Jonge leerlingen begonnen met *aap noot Mies*, een houtherig ritme dat bij uitstek geschikt is voor een leesplankje; maar al snel daarna werd kennisgemaakt met de schoonheid van de Indische archipel. *Báli Lombok Sóembawa, Sóemba Flóres Tímor* is een prachtige hexameter met een indrukwekkend klinkerrijm – een geografische mantra die een goede voorbereiding vormde op het serieuze werk: de dubbele dactylus van Hóógezand-Sáppemeer bijvoorbeeld, of de experimentele poëzie van de vulkanen van Java:

*Salak Gedé Tankoebanprahoe
 Malabar Goentoer Papandajan
 Tjareme Slamát Soembing Soendoro
 Merbaboe Merapi Lawoe Wilis
 Keloet Ardjoeno Bromo Semeroe*

Beproefde leermethode

De geestelijke vaders van *mit nach nebst samt* en *Bali Lombok Soembawa* grepen terug op een oude traditie. Weliswaar waren schoolvakken als Duits en aardrijkskunde vóór de negentiende eeuw onbekend, maar het memoriseren en mondeling repeteren van informatie was al eeuwenlang een beproefde leermethode. Dat kon ook niet anders. Hoewel het sinds de ontwikkeling van het schrift mogelijk was om kennis te bewaren zonder die van buiten te leren,

Het houterige ritme van *aap noot Mies* past bij uitstek bij een leesplankje SPAARNESTAD FOTODARCHIEF

duurde het tot lang na de uitvinding van de boekdrukkunst voor het geschreven woord het won van het menselijk geheugen. Het opdreunen van leerstof was vanaf de oudheid al de gewoonte zaak van de wereld. Boeken waren onbetaalbaar en schooluitgaven bestonden niet. De oud-Griekse *grammatistai* leerden hun scholieren lezen en schrijven door ze grote stukken Homerus uit het hoofd te laten leren, en gebruikten de klassieke epen als een soort encyclopedie van de Griekse beschaving, waarin niet alleen wapenfeiten uit de vaderlandse geschiedenis waren vastgelegd, maar ook wetenswaardigheden op geografisch, juridisch en religieus gebied. De Romeinse schoolmeesters (vaak Griekse slaven) gingen op dezelfde manier te werk: in het lager onderwijs werden alle lessen – waaronder de tafels van vermenigvuldiging – van buiten geleerd en in koor opgezegd; op de scholen voor welsprekendheid, waar ontwikkeling van het geheugen de hoogste prioriteit had, oefenden toekomstige advocaten en politici zich in de mnemotechniek.

Grammatica in dichtvorm

Of de oude Grieken en Romeinen behalve de tafels ook andere ‘schoolrijtjes’ kenden, is moeilijk te achterhalen. De eerste echte rijtjes en ezelsbruggetjes die zijn overgeleverd, dateren uit de Middeleeuwen en zijn afkomstig uit de Latijnse School, de voorloper van het tegenwoordige gymnasium. Ook daar waren boeken en schrijfmaterialen schaars, en moest het onderwijs vooral werken met geheugenoefeningen en uit het hoofd geleerde teksten.

Dat de middeleeuwse ‘rijtjes’ meer noodzaak dan handigheid waren, wordt duidelijk uit het zogeheten *Doctrinale*, een *grammatica* in dichtvorm (hexameters om precies te zijn) die vanaf

de dertiende eeuw gebruikt werd om de regels en uitzonderingen van het Latijn te leren. De stof werd erin gestampt: de leraar sloeg met een houten lat op tafel om de maat aan te geven, en de leerlingen dreunden in koor de rijtjes op.

De geschiedenis van het *Doctrinale* (dat uit duizenden verzen bestond) is het sprekende bewijs dat verpletterende saaiheid nooit een reden zal zijn om een schoolboek van de lijst af te halen. Meer dan drie eeuwen was het verplichte kost op de Latijnse School, en ook daarna oefende het grote invloed uit. Tot ver in de twintigste eeuw werden delen van de Latijnse grammatica op rijm overgeleverd.

Pedagogische bezwaren

Jan Ligthart, een vooraanstaand pedagoog die vooral bekend is geworden als een van de schrijvers van *Het boek van Ot en Sien*, had geen goed woord over voor het opdreunen van kennis in de klas. In zijn *Jeugdherinneringen* (1913) schrijft hij:

‘De studiemethode bestond hierin, dat men de lesjes woordelijk uit het hoofd leerde en ze daarna opzei voor den lesmeester. “Men kende dan al of niet zijn les.” Daarmee was ‘t uit. Leeren was memoriseeren. Zijn les opzeggen: een boek oplezen, zonder het boek.’

Aan het begin van deze eeuw nam de kritiek op het klassikale onderwijs toe. Steeds meer opvoeders twijfelden aan het nut van de bergen kennis die leerlingen te verwerken kregen, en pleitten voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid en de sociale vaardigheden van het jonge

*Wie is er niet gevoelig voor de
vrolijke cadans van de
Groninger drieëenheid
Bedum Stedum Loppersum?*

kind. Toch zou het tot in de jaren zeventig duren voordat het ‘woordelijk uit het hoofd leren’, en daarmee het in koor opzeggen van rijtjes, algemeen taboe werd. Veel rijtjes waren toen al een zachte dood gestorven, gewoon omdat ze gingen over zaken die in de loop van de tijd waren verdwenen. Bijvoorbeeld de Duitse voorzetsels met de tweede naamval. Of de

havens aan de Zuiderzee. Door inpolderingen en gemeentelijke herindelingen veranderde de Nederlandse topografie zo ingrijpend dat het ijzeren ritme van vele rijtjes werd aangetast. En daar kwam nog bij dat de onafhankelijkheid van Indonesië de aardrijkskundeleraar in één klap had beroofd van de mooiste klassieken uit zijn repertoire.

Monumenten

Het klassieke schoolrijtje was onverbrekkelijk verbonden met het streng-klassikale onderwijs. De onderwijshervormingen van de jaren zestig betekenden voor beide het einde. Voortaan was het verwerven van kennis iets hopeloos ouderwets; het ging erom dat de leerling wist waar hij of zij iets kon opzoeken. Voor *Bedum Stedum Loppersum* of *Dikkie Dikkie Arnoud* is het moderne onderwijs niet meer gevoelig; men behelpt zich met een handjevol ezelsbruggetjes dat individueel en in alle vrijheid wordt overgedragen. Alleen leraren van de oude stempel, bij Latijn of Grieks, geven nog af en toe een rijtje als huiswerk op. En leraren Duits natuurlijk. Want er mag dan weleens een meervoud of een naamvalletje in onbruik raken, de Duitse rijtjes halen zonder probleem het volgende millennium.

Samen met de Latijnse declinaties en de stamtijden van het Griekse werkwoord vormen ze een monument voor de veel mooiere rijtjes die in de loop der tijd uit het Nederlandse onderwijs verdwenen zijn •

MAART

Meertmaand: dialectmaand, maar ook Boekenweekmaand. De Taalmanak helpt u met honderd tips voor uw taalbibliotheek en Ronald Giphart verklaart de geheimen van zijn stijl. En verder in deze paasmaand: de liederen van Huub Oosterhuis en een voorproefje van een opzienbarende nieuwe bijbelvertaling.

Ronald Giphart wordt bewonderd, gehaat, bewierookt en verguisd, maar altijd gelezen. De auteur van *Giph, Ik ook van jou*, *Het feest der liefde* en *Phileine zegt sorry* lijkt als geen ander in staat om scholieren en andere verloren gewaande lezers weer aan het lezen te krijgen. De eenvoudigste verklaring is dat een roman van Giphart leest als een trein. Ronald Giphart geeft tips aan beginnende schrijvers.

Ronald Giphart: 'Tegen vijf uur 's ochtends kreeg ik de wildste invallen'

STIJL IS ALLES

Slecht proza is volgens Giphart eenvoudig te herkennen. 'Hoe sneller een tekst is geschreven, hoe lastiger hij leest. Het omgekeerde is ook waar: hoe sneller een tekst leest, hoe meer tijd de schrijver erin heeft zitten. Aan slecht proza kun je zien dat er weinig tijd aan besteed is; er staan bijvoorbeeld taalfouten in, de zinnen zijn slecht gevormd, de dialogen zijn onnatuurlijk en er is te weinig aandacht voor details. Het onderscheid tussen een goede schrijver en een slechte schrijver zit 'm ook in de aandacht voor de cadans van zijn zinnen. Goede schrijvers herkennen het verschil tussen lopende en niet-lopende zinnen, en slechte schrijvers niet. Slechte lezers trouwens ook niet. Ik denk dat je lezers grofweg kunt onderverdelen in twee kampen. Je hebt mensen die primair lezen voor de mooie verhalen, de grote verhalen van het leven. Je hebt ook mensen die lezen om de schoonheid van de taal, mensen die vinden dat literatuur niets met grote verhalen en levensvisies te maken heeft. Voor mij is literatuur stijl, en niets meer dan stijl. Een sterk geschreven boek met een zwak verhaal kan nog een goed boek zijn, maar met een schitterend verhaal in een slechte stijl wordt het nooit meer wat.'

GIPHARTS TIPS VOOR SCHRIJVERS

- 1 Ken uw beperkingen. Kies een stijl en een thematiek die bij u passen.
- 2 Herschrijf zo veel en zo vaak mogelijk. Op een gegeven moment laat ik Fraser (uit *Ik ook van jou*) zeggen: 'Liever trek ik mezelf helemaal het leplazerus af, dan dat ik ooit een regel herschrijf.' Die regel heb ik geloof ik wel zes keer herschreven.
- 3 Wees niet te snel tevreden; het is lang niet slecht als u uiteindelijk maar zo'n tien procent overhoudt van wat u geschreven hebt.
- 4 Treed pas naar buiten met een tekst als u er zelf tevreden over bent. Laat anderen meelesen als u onzeker bent over uw werk.
- 5 Neem het schrijven niet te serieus. Krampachtig serieus bezig zijn met teksten en het schrijverschap staat uw creativiteit in de weg.
- 6 Schrijf in eerste instantie voor uzelf. Vraag u niet tijdens het schrijven al af wat uitgevers, critici of lezers van het product zullen vinden.
- 7 Let tegen het einde van het schrijfproces streng op de uiterlijke verzorging van de tekst op alle niveaus: spelling, woordkeuze, zinsbouw en alinea's.

Ronald Giphart:

'Voor mij is literatuur stijl,
en niets meer dan stijl.'

FOTO CHRIS VAN HOUTS

Vervreemdingsprincipe

'Je eigen stijl als schrijver wordt voor een belangrijk deel bepaald door de manier waarop je de werkelijkheid kunt vervormen. Moderne literatuur is bijna altijd gebaseerd op een zeker vervreemdingseffect. Mensen hebben een vastgeroest beeld van de werkelijkheid, en daardoor zien ze die niet meer. Maar wanneer je er als schrijver in slaagt om de zaken een kleine draai te geven, geef je je lezers de mogelijkheid om die werkelijkheid op een andere manier te zien. Je kunt het met kleine dingen bereiken: een woord anders spellen, een onverwachte hoofdletter gebruiken, de clichés net iets bijdraaien. Maar omdat elke kunstgreep op een gegeven moment zelf afslijt tot een cliché, moet je voortdurend op zoek gaan naar nieuwe kunstgrepen. Afgezien van dit vervreemdingsprincipe is een eigen stijl allereerst een kwestie van aanleg, ten tweede een kwestie van veel lezen en ten slotte een kwestie van vreselijk veel oefenen.

*'Je moet dingen weg durven gooien.
Ik kan een week schrijven aan een
tekst die alsnog in de prullenmand
verdwijnt.'*

Je moet ook dingen weg durven gooien. Tien jaar geleden had ik een verhaal geschreven van een bladzijde of vijf, waar ik erg tevreden over was. Ik liet het aan een criticus lezen. Die gaf het na lezing terug en zei: "Nee, gooi het maar weg en begin opnieuw." Ik dacht: "Opnieuw

beginnen? Weggooien? Ik heb een hele avond aan dat verhaal zitten werken!" Toen dacht ik nog dat een avond aan een verhaal werken veel was, terwijl ik nu een week kan zitten schrijven aan een tekst die alsnog in de prullenmand verdwijnt.'

Het is bijna onmenselijk om je alleen al voor te stellen in wat voor erbarmelijke omstandigheden ik deze tekst concipieer, hoe diep ongelukkig en van God en iedereen verlaten ik hier in het holst van de nacht achter een kille nachtportiersbalie in een uitgestorven ziekenhuis eenzaam en niet geheel meer helder zit te schrijven. En toch doe ik dit uitsluitend voor mijn lol.

Jezus, nu ik erover nadenk: eigenlijk kan het mij niet smakeloos genoeg, als het maar indruist tegen dat truttige en benepen ontzag voor 'het geschreven woord'. Ik hou van proza dat als een zichzelf onderschijnende mongool op me toekomt.

Ronald Giphart in *Het feest der liefde* (1995)

Serius

'Veel beginnende schrijvers nemen zichzelf vreselijk serieus. Toen ik pas begon met schrijven, liet ik me tijdens het schrijven voortdurend afleiden door vragen als: Is het net zo goed als wat Joost Zwagerman doet? Kan het uitgegeven worden? Kom ik hiermee misschien bij Sonja? Zou Jeroen Brouwers het goed vinden? Dat is geen goede manier van werken. Als je zo met jezelf en je tekst bezig bent, is de druk veel te groot. Je moet jezelf juist los durven laten. Op het moment dat die tekstverwerker aanstaat, mag en kan alles. Taalfouten en verschrijvingen zijn niet verboden, want ze kunnen je op goede ideeën brengen. Je bent als schrijver je eerste lezer, dus je moet in eerste instantie schrijven om jezelf te boeien. Alleen dan heb je kans dat iemand anders er misschien ook nog wat aan vindt. Toen ik in een ziekenhuis werkte als nachtportier, leerde ik voor mezelf schrijven. Tegen vijf uur 's ochtends was ik vaak zo moe, dat ik juist dan de wildste, raarste en leukste invallen kreeg. Hoe nachter het was, hoe meer ik voor mezelf schreef, zal ik maar zeggen.

Ik vind schrijven verslavend. Hoe meer je schrijft, hoe meer je wilt schrijven en hoe beter dat voor het schrijven is, want je stelt steeds hogere eisen aan je tekst. In het begin had ik er stukjes tussen zitten waarvan ik dacht: "Het is niet zo best, maar het is goed genoeg." Op een gegeven moment moet je het lef hebben om te zeggen: Niet goed? Weg ermee.' •

MOOIE ZIN

'Ik voor mij, ik hou van een mooie zin, een zin waarin het woord verrast, net zoals de bal verrast bij een doelpunt, of eerder nog, bij een slijtende pass, precies in de voeten van een intelligent doorgelopen Van Basten.' (Koos van Zomeren, *Winter*, 1993)

Als wij op een onbewoond eiland zouden zitten en slechts één boek mochten meenemen, was de keus niet moeilijk: het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

We zitten echter niet op een eiland, maar in een stad vol boekhandels. Wat te kiezen als daar tijdens de boekenweek de schappen verlokkelijk kreunen?

Honderd adviezen voor een eigen taalbibliotheek

Het is boekenweek.

Een goede gelegenheid om uw bibliotheek te verrijken met een flinke stapel taalboeken – en tegelijk een boekenweekgeschenk in de wacht te slepen. U monteert een extra boekenplank en spoedt zich met een grote boodschappentas naar de betere boekhandel. Het geld brandt in uw portemonnee als u voor de uitstaltafels staat. Maar wat moet u kiezen uit het overweldigende aanbod? Alleen over de nieuwe spelling zijn al meer dan een dozijn boeken en boekjes verschenen. Wat zijn de aardigste boeken over namen en dialecten, over rapporten schrijven en toespraken houden? En welke taalboeken bestaan nog niet, maar zouden eigenlijk geschreven moeten worden? Twintig maal vijf kostbare adviezen van twee taalboekenjunks.

Etymologie

1. Gerard Bakker, *Etymologie voor beginners, of Hoe het mannetje mannequin werd...*, Amsterdam/Antwerpen, 1997.
2. Marlies Philippa, *Koffie, kaffer en katoen, Arabische woorden in het Nederlands*, Amsterdam, 1989.
3. Ewoud Sanders, *Eponiemenwoordenboek, Woorden die teruggaan op historische personen*, herz. en uitgebr. ed., Amsterdam, 1993.
4. Nicoline van der Sijs, *Leenwoordenboek, De invloed van andere talen op het Nederlands*, Den Haag/Antwerpen, 1996.
5. P.A.F. van Veen, *Van Dale Etymologisch woordenboek, De herkomst van onze woorden*, Utrecht/Antwerpen, 1989.

Nieuwe woorden, modewoorden en jargon

1. Hans Auer, *Zeg nooit doe!*, *Het foute woordenboek van de Nederlandse taal*, Rijswijk, 1995.
2. Marc De Coster, *Woordenboek van jargon en slang*, Amsterdam, 1992.
3. Frank Jansen en Hubert Roza, *Nieuwlands*, Amsterdam/Antwerpen, 1995.
4. Jan Kuitenbrouwer, *Turbo-totaal*, Amsterdam, 1997. Bevat *Turbo-taal* en *Neo-turbo*.
5. Leen Verhoeff, *Soldatenwoordenboek*, Amsterdam, 1995. Uitvoering is een eerdere editie, verschenen onder het pseudoniem Henk Salleveldt: *Het woordenboek van Jan Soldaat* (1978).

Spelen met taal

1. Battus, *Opperlandse taal- en letterkunde*, 5e dr., Amsterdam, 1984.
2. Geert Craps en Willy Smedts, *Taalquizboek*, Leuven, 1996.
3. Ad van Gaalen en Ineke Mahieu, *Jennen en zestig andere taalspelletjes*, Groningen, 1990.
4. Jan Meulendijks en Bart Schuil, *Tien voor Taal*, Baarn/Antwerpen, z.j.
5. Jules Welling, *Wasserij stoomtrein en andere taalcuriosa*, Weert, 1992.

Dialecten

1. H. Crompvoets en A. Dams, *Kroesels op de bozzem, Het dialectenboek*, Waalre, 1991.
2. Ad van Gaalen, *Stadsplat, Zes stadsdialecten*, Groningen, 1989.
3. Marc van Oostendorp, *Tongval, Hoe klinken Nederlanders?*, Amsterdam, 1996.
4. Jan Oudenaarden, *Wat zeggie? Azzie val dan leggie!, Een speurtocht naar het dialect van Rotterdam*, Utrecht/Antwerpen, 1986.
5. Siemon Reker, *"Hou is dat?", Het dialect van Groningen*, Den Haag, 1992.

Nederlands in Vlaanderen

1. Jeroen Brouwers, *Vlaamse leeuwen*, Amsterdam, 1994.
2. W. De Clerck, *Nijhoffs Zuidnederlands woordenboek, 's-Gravenhage/Antwerpen*, 1981.
3. Hans Rombouts, *Vloeiend Vlaams, Zuidnederlands voor beginners en gevorderden*, Bloemendaal, 1990.
4. Ton van der Wouden, *Verboden op het werk te komen, Klein woordenboek van Vlaamse taal- en andere eigenaardigheden*, Enschede, 1997.
5. Jozef Van Haver, *Noorderman & Zuiderman, Het taalverdriet van Vlaanderen*, Tielt, 1989.

Taboe

1. Michael Elias, *Taboe in taal*, Utrecht/Antwerpen, 1992.
2. Enno Endt en Lieneke Frerichs, *Bargoens woordenboek, Kleine woordenschat van de volkstaal*, 17e dr., Amsterdam, 1994.
3. Hans Heestermans, *Luilebol! Het Nederlands scheldwoordenboek*, Amsterdam, 1989.
4. Riemer Reinsma, *Prisma van de eufemismen, De knaldempers van de taal*, Utrecht, 1992.
5. P.G.J. van Sterkenburg, *Vloeken, Een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie*, Den Haag/Antwerpen, 1997.

Mannen, vrouwen, erotiek

1. Deborah Tannen, *Je begrijpt me gewoon niet, Hoe vrouwen en mannen met elkaar praten*, Amsterdam, 1991.
2. Agnes Verbiest, *De oorbellen van de minister, Taal en denken over vrouwen*, Amsterdam/Antwerpen, 1997.
3. Hans Heestermans e.a., *Erotisch woordenboek*, Baarn, 1977.
4. Arendo Joustra, *Homo-erotisch woordenboek*, Amsterdam, 1988.
5. Hanneke Kunst en Xandra Schutte, *Lesbiaans, Lexicon van de Lesbotaal*, Amsterdam, 1991.

Helaas nog niet geschreven boeken

1. Een Nederlandse versie van David Crystals veelomvattende, rijk geïllustreerde en leesbare *Cambridge Encyclopedia of language*.
2. Chomsky voor beginners: de generatieve grammatica voor leken verklaard.
3. Taal, geheugen en de werking van de hersenen: de jongste inzichten op een rijtje gezet voor een groot publiek.
4. Vervolg op J.P. Guépins bloemlezing *Schokkende redevoeringen*: beroemde toespraken van de laatste dertig jaar.
5. De taal van de liefde: een veelomvattende analytische studie en praktische gids voor alle stadia van de liefde.

Namen

1. G. van Berkel en K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen, De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen*, Utrecht, 1995.
2. Wim Daniëls, *De naam is...*, *Over namen en naamgeving*, Utrecht/Antwerpen, 1992.
3. F. Debrabandere, *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Brussel, 1993.
4. R.A. Ebeling, *Voor- en familienamen in Nederland, Geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik*, Groningen/'s-Gravenhage, 1993.
5. J. van der Schaar e.a., *Spectrum voornamenboek*, Utrecht, 1993.

(Nieuwe) spelling

1. Wim Daniëls en Felix van de Laar, *Spellingchaos, Een buitenparlementair onderzoek naar de nieuwe spelling*, Utrecht, 1996.
2. Wim Daniëls, *Roze(n)geur en mane(n)schijn, De nieuwe spelling toegelicht*, Den Haag, 1995.
3. G.C. Molewijk, *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)*, Den Haag, 1992.
4. A. Neijt en R. Reinsma (red.), *De nieuwe spellinggids van de Nederlandse taal*, Utrecht, 1995.
5. *Woordenlijst Nederlandse taal*, Den Haag/Antwerpen, 1995.

Correcte taal

1. Inez van Eijk, *Groot taal- en manierenboek voor op het werk*, Amsterdam, 1996.
2. Han van Gessel e.a. (red.), *Stijlboek de Volkskrant*, Den Haag, 1992.
3. M. Klein en M. Visscher, *Handboek verzorgd Nederlands*, 2e geh. herz. dr., Groningen, 1996.
4. Riemer Reinsma en Will J.B. Hus, *Prisma van de voorzetsels*, Utrecht, 1997.
5. Jan Renkema, *Schrijfwijzer*, 3e geh. herz. ed., Den Haag/Antwerpen, 1995.

Grammatica

1. Frida Balk-Smit Duyzentkunst, *De woorden en hun zin, Grammatica voor iedereen*, Amsterdam, 1994.
2. A.M. Fontein en A. Pescher-ter Meer, *Grammatica voor anderstaligen*, herz. ed., Utrecht, 1996.
3. W. Haeseryn e.a., *Algemene Nederlandse spraakkunst*, herz. ed., Groningen, 1997.
4. Jacob van Lennep, *De gemakkelijke spraakkunst*, Met een nawoord door J. Noordegraaf, Den Haag, 1995.
5. J. Luif, *In verband met de zin, Inleiding in de Nederlandse spraakkunst*, 2e dr., Amsterdam, 1994.

Woordenboeken

1. Taco H. de Beer en E. Laurillard, *Woordenschat, Verklaring van woorden en uitdrukkingen*, Hoevelaken, 1993 (1e druk 1899).
2. L. Brouwers, *Het juiste woord, Standaard betekeniswoordenboek der Nederlandse taal*, 6e dr., Antwerpen, 1988.
3. F. Claes, *Verschuieren groot encyclopedisch woordenboek*, 10e uitg., Antwerpen/Den Haag, 1996.
4. G. Geerts en H. Heestermans, *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*, 12e herz. dr., Utrecht/Antwerpen, 1992.
5. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage, 1882-....

Rapporten en handleidingen

1. R. Elling e.a., *Rapportagetechniek, Schrijven voor lezers met weinig tijd*, Groningen, 1994.
2. W. Hendrixx en E. van der Spek, *Gids voor het schrijven van softwarehandleidingen*, Groningen, 1993.
3. D. Janssen (red.) *Zakelijke Communicatie*, 2 delen, Groningen, 1996.
4. Peter Nederhoed, *Helder rapporteren, Een handleiding voor het schrijven van rapporten, scripties, nota's en artikelen in wetenschap en techniek*, 6e dr., Houten/Diegem, 1996.
5. M. Stehouder en C. Jansen, *De Handleidingenwijzer, Handboek voor effectieve softwarehandleidingen*, Den Haag, 1997.

Journalistiek

1. Boris Berkhout e.a., *Het journalistieke verhaal, Interview, research, reportage, reisverhaal, achtergrond, opinie, recensie*, Groningen, 1988.
2. Nico Kussendrager, Dick van der Lugt en Ben Rogmans, *Basisboek journalistiek, Achtergronden, genres, vaardigheden*, Groningen, 1992.
3. Arthur van Leeuwen en Aleid Truijens, *Een artikel schrijven, Compositie cursus voor aankomend journalisten*, Groningen, 1987.
4. Ischa Meijer, *Interviewen voor beginners*, Utrecht/Antwerpen, 1987.
5. Rob van Vuure, *De arrogantie van het buikgevoel, Alles over creatief en succesvol bladen maken*, 2.pl., 1996.

Mondeling presenteren

1. David Bloch, *Presenteren, PRaktijk Dossier*, Alphen aan den Rijn, 1995.
2. Inez van Eijk, *De spreekhulp*, Amsterdam, 1987.
3. J.P. Guépin (red.), *Schokkende redevoeringen*, Amsterdam, 1990.
4. C.J.J. Korswagen (red.), *Drieluik Mondelinge communicatie, Deel I: gids voor doeltreffend spreken, presenteren en instrueren*, Houten/Zaventem, 1991.
5. A. van der Meiden, *Over spreken gesproken, Aspecten van de moderne retorica*, Groningen, 1991.

Overtuigen en argumenteren

1. F. van Eemeren en R. Grootendorst, *Dat hebt u mij niet horen zeggen..., Drogredenen van A tot Z*, Amsterdam, 1992.
2. F. van Eemeren, R. Grootendorst en P. van Straaten, *Leren argumenteren met Vader en Zoon, Een spoedcursus in twintig lessen*, Amsterdam, 1996.
3. P. van der Geer, *Gelijk hebben en gelijk krijgen, De kunst van het overtuigen*. Utrecht, 1995.
4. D. Janssen e.a., *Praktische cursus argumenteren*, Groningen, 1992.
5. A.D. Leeman en A.C. Braet, *Klassieke retorica*, Groningen, 1987.

Gedichten en verhalen schrijven

1. Jaap Bakker, *Nederlands rijmwoordenboek*, herz. ed., Amsterdam, 1996.
2. Drs. P., *Plezierdichten*, 3e dr., Den Haag, 1981.
3. Per Groen, *Van idee tot verhaal, Basiscursus proza schrijven*, Baarn, 1990.
4. Cees van der Pluijm, *Schrijven van gedichten en verhalen*, Utrecht, 1993.
5. Willem Wilmink, *In de keuken van de muze, De gehele schriftelijke cursus dichten*, Amsterdam, 1991.

Taaltijdschriften

1. *De Citatenvorser*. Jaap Engelsman, Grote Wittenburgerstraat 29c, 1018 KV Amsterdam.
2. *Maledicta, The international journal of verbal aggression*. Reinhold Aman (editor). Maledicta Press, P.O. Box 14123, Santa Rosa, CA 95402-6123, USA.
3. *Onze Taal*. Laan van Meerdervoort 14a, 2517 AK Den Haag.
4. *Tekst[blad]*. Bohn Stafleu Van Loghum, Postbus 246, 3990 GA Houten.
5. *Van Dale Taalbrief*. Samsom BedrijfsInformatie BV / Intermedia BV, Pr. Margrietlaan 3, 2404 HA Alphen a/d Rijn.

Vijf bijzondere boeken over taal

1. Inez van Eijk, *Als m'n tante een snor had..., Meer dan 8000 gelijkhebbers, afhouders, dijenkletsers en andere uitdrukkingen uit de Nederlandse taal*, Amsterdam/Antwerpen, 1995.
2. Liesbeth Koenen, Ruud Janssen en Tony Bloem, *Gebarentaal*, Amsterdam, 1993.
3. George A. Miller, *De wetenschap van het woord, De hersenen als zetel van de taal*, vert. en bew. P.A.M. Seuren, Maastricht/Brussel, 1993.
4. Steven Pinker, *Het taalinstinct, Het taalscheppende vermogen van de mens*, Amsterdam/Antwerpen, 1996.
5. K.F. Treebus, *Tekstwijzer, Een gids voor het grafisch verwerken van tekst*, 6e dr., Den Haag, 1995

En nog eens vijf bijzondere boeken over taal

1. H. Beem, *Resten van een taal, Woordenboekje van het Nederlandse Jiddisch*, Amsterdam, 1992.
2. Carry van Bruggen, *Hedendaags fetisjisme*, 3e dr., Amsterdam, 1980 (1e druk 1925).
3. J. van Donselaar, *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands*, 2e, herz. en uitgebr. dr., Muiderberg, 1989.
4. Russ Rymer, *Genie, Een mishandeld kind ontvlucht de stilte*, Amsterdam, 1994.
5. Jan de Vries e.a., *Het verhaal van een taal, Negen eeuwen Nederlands*, Amsterdam, 1993 •

Sommige titels uit deze lijst zijn helaas alleen nog antiquarisch te verkrijgen.

Sinds 1997 spreken Limburgers geen dialect meer, maar een officiële streektaal. Daar hebben de inwoners van die regio in Europa uiteindelijk misschien meer aan qua status en subsidies dan aan het standaard-Nederlands. De dialecten zijn de folklore voorbij. Alleen de randstad blijft achter.

De toekomst van de Nederlandse dialecten

Sommige mensen begrijpen er niets van. Toen het Limburgs officieel door de Nederlandse regering erkend was als streektaal, werd een indiener van de aanvraag voor de streektaalstatus uitgenodigd door een journalistenforum voor een radio-interview. Een van de leden van dit forum toonde zich verbaasd toen de gast uitlegde dat de meeste Limburgers tweetalig zijn – ze spreken standaard-Nederlands en hun eigen Limburgse dialect. Maar als ze dan toch een tweede taal willen leren, is dat toch een onhandige keuze?, vroeg de journalist. Dan kunnen ze toch veel beter Engels leren als tweede taal, in plaats van dat Limburgs?

Asterix in het Maastrichts.
Uit: Uderzo (tekening) en Goscinny
(teks), 't *Titelgevech*. 'n *Avontuur van
Asterix de Galliër*. Limburgse tekst:
Vereniging Veldeke Limburg.

Veel dialectsprekers zijn inderdaad tweetalig. Vaak wringt er voor hen iets tussen standaardtaal en dialect. De twee taalvormen zijn soms in competitie: welke taal gebruiken we op school? In welke taal worden we te woord gestaan door de ambtenaar op het gemeentehuis? In welke taal beleggen we een vergadering bij een bedrijf?

Het heeft er lang naar uitgezien dat de standaardtaal het op al deze terreinen zou winnen. Door verbeterde scholing maakte vrijwel iedereen in ons taalgebied als kind al intensief kennis met de standaardtaal. Door de opkomst van achtereenvolgens bioscoop, radio en televisie kregen Nederlanders bovendien steeds meer van die standaardtaal te horen. En doordat ze steeds mobieler werden en veel vaker buiten hun eigen regio gingen wonen, kwamen ze steeds vaker in contact met mensen met wie ze beter standaard-Nederlands dan dialect konden spreken.

Popmuziek in dialect

De laatste jaren lijkt er een kentering op te treden. Het gaat goed met de regionale varianten van het Nederlands. Vooral in het noorden en in het oosten van het land ontstaan uitgeverijtjes die literatuur in de eigen taal uitbrengen. En steeds vaker wordt die taal gebruikt bij openbare gelegenheden, van gemeenteraadsvergaderingen tot en met popconcerten.

Een Europees verdrag heeft het zelfs mogelijk gemaakt om aan het Limburgs en het Nedersaksisch – de groep dialecten die gesproken wordt van Groningen tot de Achterhoek – een officiële status toe te kennen. Die talen krijgen echter niet dezelfde status als het Nederlands, of zelfs het Fries. Friezen hebben bijvoorbeeld het recht om te eisen dat ze op het gemeentehuis of in de rechtszaal in hun eigen taal te woord worden gestaan. Dat recht hebben Nedersaksen en Limburgers niet.

Toch zien veel dialectsprekers deze erkenning als een steuntje in de rug. Vooral in Limburg en in het Nedersaksische taalgebied zijn enthousiaste dialectsprekers de afgelopen jaren toch

al erg actief. Zo beijvert de Limburgse dialectvereniging Veldeke zich al jarenlang voor het gebruik van het Limburgs in het onderwijs, van de basisschool tot en met de universiteit. Ook aan woordenboeken wordt of is gewerkt, van het grootschalige Nederlands-Vlaamse academische Woordenboek van de Limburgse Dialecten tot en met een eigen diksjenaer (woordenboek) van het Maastrichts. De Roer-

*In het Twents en het Limburgs
worden subtiele ballades
geschreven, maar een serieus
liefdesliedje in het Utrechs
zullen we niet snel horen.*

mondse zanger Gé Reinders en de Limburgse groep Rowwen Hèze spelen op podia in heel Nederland. Zelfs Asterix is ondertussen in het Maastrichts vertaald.

De situatie voor het Nedersaksisch is ongeveer dezelfde. De universiteit in Groningen heeft een (klein) Nedersaksisch Instituut en aan grammatica's en woordenboeken wordt gewerkt. Asterix is nog niet vertaald, maar het Nieuwe Testament wel, in het Twents. Bovendien verschenen de laatste jaren vrij veel literaire gedichten en verhalen die oorspronkelijk in een Nedersaksisch dialect geschreven zijn. Ook hier is het Twents weer relatief sterk vertegenwoordigd. Willem Wilmink, die in de rest van het taalgebied vooral bekend is om zijn Nederlandstalige liedjes en gedichten, heeft de laatste jaren bijvoorbeeld behoorlijk wat werk gepubliceerd in die taal. En popmuziek in Nedersaksische dialecten is er ook volop – de Achterhoekse groep Normaal is het bekendste voorbeeld, maar ook de veel jongere, in het Drents zingende groep Skik heeft veel succes met liedjes als 'Dreuge worst' en 'Betonpaolties'.

Randstadplat

Het minst sterk leeft de belangstelling voor de eigen streektaal in de randstad. De vraag van de journalist uit het radioforum – dat geheel uit randstedelingen bestond – illustreert dat. In de randstad speelt het dialect dan ook nog steeds een heel andere rol dan in veel andere gebieden in Nederland. Een Limburgse burgemeester of een Twentse arts kan best dialect gebruiken tijdens zijn werk. In een ziekenhuis in Enschede kreeg het personeel van buiten Twente een tijdje geleden zelfs Twentse les om zijn werk beter te kunnen doen. Het is veel minder goed voorstelbaar dat de burgemeester van Amsterdam zijn medeburgers in het plat Amsterdams toespreekt over de financiële problemen van de stad, of dat het personeel van Dijkzigt in een cursus zou moeten leren met een Rotterdamse tongval de patiënten uit te leggen dat hun levensverwachting minimaal is.

Ook in Noord- en Zuid-Hollandse dialecten geschreven serieuze literatuur is moeilijk voor te

stellen. Als een Haagse performer als Bart Chabot voordraagt uit eigen werk, klinkt dat onmiskenbaar Haags. Maar op papier is zijn werk in de standaardtaal gesteld. Een gevoelig liefdesgedicht in het plat-Haags is bijna een innerlijke tegenspraak. Het enige authentieke voorbeeld van typisch Haags literatuur is misschien de humoristische strip Haagse Harry van Marnix Rueb. Harry sjokt meestal in trainingspak en met lang haar in zijn nek door de stad, maar in een van de tekeningen leest hij een liefdesgedicht voor. De titel van dat gedicht: *Kankâh-hoeâh*.

Haagse Harry gaat illegaal (© Marnix Rueb). De dialecten van de randstad komen niet in aanmerking voor erkenning als officiële streektaal, omdat zij – in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Limburgs – sterk op de standaardtaal lijken en niet in alle lagen van de bevolking worden gesproken.

Wat voor de literatuur geldt, geldt ook voor de popmuziek. In het Twents en het Limburgs worden subtiele ballades geschreven. In de randstedelijke dialecten is dat veel moeilijker: zangers kunnen misschien wel met een accent zingen, maar een serieus liefdesliedje in het Utrechts zullen we niet snel horen. Randstedelijk plat wordt eigenlijk alleen gebruikt om in te rappen. Zo was er een paar jaar geleden een Haagse groep die zich de Schijtende Reigers noemde en die teksten zong die sterk deden denken aan de erotische poëzie van Haagse Harry.

Dat het dialect in de randstad binnen afzienbare tijd de functie van de standaardtaal overneemt, lijkt dus onwaarschijnlijk. In de grote steden staat dialect nog vaak gelijk aan plat. Dialectsprekers zijn de minder gefortuneerden, degenen met een lager maatschappelijk aanzien. Maar voor de andere regio's geldt dat steeds minder. In tal van plaatsen worden plaatselijke woordenboeken uitgegeven door enthousiaste dialectgebruikers en worden er dictees en taalspelletjes georganiseerd in de eigen streektaal.

Regionale omroepen populair

Waren de massamedia als radio en televisie vroeger belangrijke factoren bij de verbreiding van de standaardtaal, tegenwoordig lijkt bijna het omgekeerde het geval. Bijna overal krijgen regionale omroepen steeds meer zendtijd, die voor een deel gevuld wordt met uitzendingen in het lokale dialect. Her en der duiken zelfs commerciële regionale omroepen op. Het wordt steeds goedkoper om radio- en televisieprogramma's te maken, en het wordt steeds goedkoper

om cd's te produceren. Dus kunnen steeds meer mensen zich erop toeleggen en dus wordt het steeds beter haalbaar om iets te maken voor een kleinere doelgroep – een groep dialectsprekers bijvoorbeeld.

Ook moderne media als Internet versterken de positie van streektalen eerder dan dat ze die verzwakken. Op Internet kan iedereen met iedereen communiceren op de manier die hij of zij zelf leuk vindt. Dat hoeft niet in een standaardtaal te gebeuren.

Ook uit Europa groeit de druk op kleinere standaardtalen als het Nederlands. Als steeds meer wetten en ambtelijke stukken in het Engels of een andere algemeen-Europese taal verschijnen, blijft iedereen er uiteraard recht op houden die stukken in de eigen moedertaal te kunnen lezen. Het is helemaal niet zo vanzelfsprekend dat die taal het Nederlands is.

Zo zou nog wel eens de omgekeerde afweging gemaakt kunnen worden van die waar de journalist in het radioforum op doelde: als je naast je eigen streektaal een tweede taal moet leren, waarom zou dat dan een betrekkelijk nutteloze taal als het standaard-Nederlands moeten zijn? Waarom dan niet meteen een taal gekozen waarmee je in Europa echt iets kunt doen? •

MEERTMAOND-DIALECTMAOND

Al meer dan tien jaar is maart in een groot deel van Oost-Nederland de Dialectmaand. In maart spreken de Drenten meer Drents, de Groningers meer Gronings, de Gelderlanders meer Gelders. Er zijn optredens van zangers, schrijvers en cabaretiërs en sommige gemeenteraden vergaderen in dialect.

In 1997 hield de organisatie Drentse Taol een Taolkwis ('een oetdaoging um de kennis van de Drèentstaolige cultuur te testen'). Een kleine selectie (niet-Drenten kunnen het antwoord op vraag 2 vinden in het artikel 'De toekomst van de Nederlandse dialecten'):

1. Een knopendreier is een
  - a *geniepig iemand*
  - b *stotteraar*
  - c *verlegen persoon*

2. 'Dreuge worst' is een lied van de streektaalmeziekgroep
  - a *Mooi Wark*
  - b *Jammer*
  - c *Skik*

3. De oetdrukking 'Der is mij te veul dak op 't hoës' betieket
  - a *die heeft flink wat schulden*
  - b *er zijn te veel getuigen*
  - c *daar gebeuren zaken die niet kloppen*

Inlichtingen over de dialectmaand: de Taoltillefoon (0592-38 11 73, woensdagmiddag van 2 tot 5) en Drentse Taol (0592-38 11 73).

Was de aarde in den beginne 'woest en ledig' of 'onherbergzaam en verlaten'? In 2002 verschijnt een nieuwe bijbelvertaling, in helder, hedendaags Nederlands. Het werk blijft voorlopig onder embargo, maar meezer Guus Middag mocht al een kijkje nemen. *Sneak preview* van een nieuwe poging om de Toren van Babel te slechten.

Van tale Kanaäns naar verstaanbaar Nederlands

DE TAAL VAN DE BIJBEL

Hoe is het ooit allemaal begonnen? Eeuwenlang hebben we kunnen lezen dat het zo begonnen moet zijn: 'In den beginne schiep God den hemel en de aarde. De aarde nu was woest en ledig.' Zo stond het in de bijbel, althans in de Statenvertaling uit 1637. En ook nog, met naamsvormen en al, in de nieuwe bijbelvertaling uit 1951 van het Nederlands Bijbelgenootschap. In de Willibrordvertaling (editie 1995) zijn de naamsvormen inmiddels verdwenen, is het woord *nu* weggelaten en *ledig* vervangen door *leeg*, maar overigens is er nog steeds niets gewijzigd: 'In het begin schiep God de hemel en de aarde. De aarde was woest en leeg.'

De Nieuwe Bijbelvertaling neemt afscheid van 'ijdelheid der ijdelheden', de beroemde openingswoorden van het boek Prediker.

Je zou dus denken dat het ooit allemaal zo begonnen moet zijn, met die woeste en lege aarde, en dat het ook wel zo in het Hebreeuwse origineel van Genesis zal staan. Toch geeft de Groot Nieuws Bijbel (een vertaling in de omgangstaal, editie 1996) twee varianten: 'In het begin schiep God de hemel en de aarde. De aarde was onherbergzaam en verlaten.' Waarom zou 'woest en leeg' vervangen zijn door 'onherbergzaam en verlaten'? Een woord als *verlaten* suggereert vroegere bewoning, maar door wie? Wat staat er nu eigenlijk in het origineel? En wat zegt God in het derde vers van Zijn eigen scheppingsverhaal? 'Daar zij licht' (1637)? 'Er zij licht' (1951)? Of sloeg Hij tijdens het scheppen als het ware met de vuist op tafel toen Hij ongeduldig uitriep: 'Er moet licht zijn!', zoals de Willibrordvertaling en de Groot Nieuws Bijbel ons willen doen geloven?

Wat staat er in het origineel, en vooral: hoe staat het er? Het zijn wezenlijke vertaalkwesties, hier des te wezenlijker nu het niet om een romandebuut gaat, maar om het Boek der Boeken, geschreven door een uitverkorene die rechtstreeks werd geïnspireerd door God. Bij iedere andere vertaling spreekt een zekere vrijheid voor zich: eigen interpretatie, persoonlijke smaak en stijl van de vertaler, invloed van de tijdgeest, de noodzaak om eens in de zoveel tijd te moderniseren. Maar in het geval van de Heilige Schrift, het woord van God, met de bijbehorende suggestie van enige en eeuwige waarheid, doet iedere verandering al gauw blasfemisch aan.

Statenvertaling: mooie wartaal

Dé bijbel bestaat dus niet, althans niet in vertaling. Er zijn allerlei soorten bijbels: huisbijbels en huwelijksbijbels, katholieke en protestantse, start-, kinder- en kanselbijbels. En wie alleen maar 'een gewone bijbel' zoekt, kan kiezen uit de vier genoemde vertalingen, allemaal rechtstreeks uit voorraad leverbaar. Dat is mooi, maar er kleeft ook een nadeel aan: het leidt tot onduidelijkheid en onzekerheid, vooral bij bijbel-leken, wier aantal nog steeds toeneemt.

In kerkelijke kringen bestond dan ook al langer behoefte aan een nieuwe standaardvertaling voor alle gezindten en voor algemeen gebruik, waarin de laatste inzichten uit de bijbel- en vertaalwetenschap zouden zijn verwerkt, in status en prestige vergelijkbaar met de Statenvertaling, maar dan met minder eeuwigheidspretentie: in 'eigentijdse' taal en voorlopig alleen bedoeld voor 'de komende decennia'. In het begin van de jaren negentig is het besluit tot dit ambitieuze project genomen. Een team van vijftien vertalers, bijgestaan door tientallen supervisors, een lezerspanel, externe adviseurs, een begeleidingscommissie, een coördinatie-team en een projectsecretariaat hoopt in 2002 deze Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) te kunnen presenteren.

Definitieve resultaten zijn er nog niet, maar de eerste voorlopige versies die her en der onder embargo al te lezen zijn geweest, laten zien dat het belangrijkste verschil met de bestaande vertalingen schuilt in de taal en de toon: helder en hedendaags Nederlands, waarin de aandacht niet wordt afgeleid door archaische of onbegrijpelijke formuleringen, zoals vooral in de Statenvertaling het geval is.

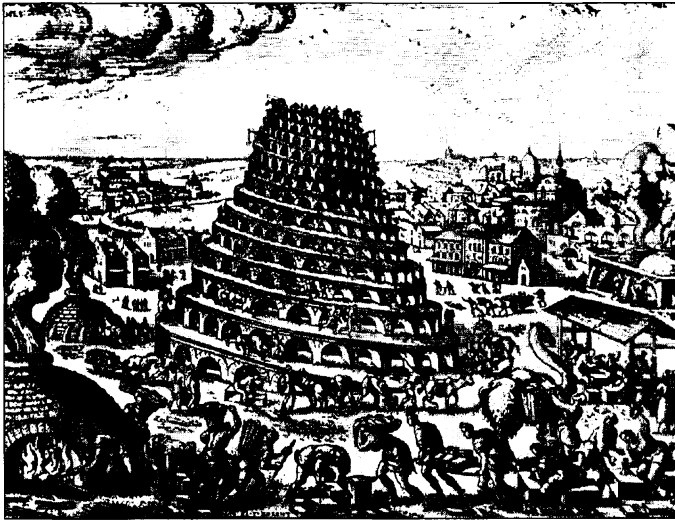
Daarmee is een belangrijk bezwaar tegen de Statenvertaling genoemd, maar meteen ook een van haar grote charmes. 'De ogen des Heren zijn op de rechtvaardigen, en Zijn oren tot hun hulpgeroep. Het aangezicht des Heren is tegen hen, die kwaad doen, om hun gedachtenis van de aarde uit te roeien.' Dit is wartaal, maar mooie wartaal, en daarom aantrekkelijk: voor buitenstaanders die wel houden van gewrocht Nederlands, voor ex-gelovigen die in hun jeugd dagelijks deze 'tale Kanaäns' te horen kregen en ook voor christenen die menen dat raadselachtigheid nu juist een wezenlijk onderdeel van hun geloof is. Voor velen is de status van de Statenvertaling ongeveer gelijk aan die van de bijbel zelf. Wie aan de taal ervan komt, pleegt verraad aan het woord van God, en wie zo hoogmoedig is die taal 'begrijpelijker' te willen maken, stelt zich eigenlijk boven de Schepper.

Lucht en leegte

In de strijd tussen bestaande bijbeltaal en verstaanbaar Nederlands schuilt voor iedere nieuwe bijbelvertaling het grootste probleem. Twee benaderingen die niet te verzoenen zijn, komen met elkaar in botsing: opvattingen over wat een goede vertaling is en religieuze gevoelens. De vertalers moeten als het ware driehonderdvijftig jaar traditie negeren om zich als onbevungen lezers te kunnen buigen over het Hebreeuwse en Griekse origineel, met verrassende vondsten als gevolg.

Zo zal in de NBV afscheid worden genomen van de beroemde openingswoorden van de Prediker: 'Ijdelheid der ijdelheden, zegt de prediker, ijdelheid der ijdelheden, het is al ijdelheid.' In de toelichting wordt aannemelijk gemaakt dat het Hebreeuwse *havel* met 'ijdelheid' te eenzijdig vertaald is. 'Luchtigheid' of 'vluchtigheid' komt dichterbij het origineel en 'lucht' is ook meer in overeenstemming met de natuurbeelden (zon, wind, aarde, rivieren, zee) die er meteen op volgen. Bovendien heeft 'lucht' ook in het Nederlands de meer abstracte betekenis van ijdelheid: zonder inhoud, zonder betekenis, zonder zin. Daarnaast is 'ijdelheid der ijdelheden' een hebraïsme. Het is de letterlijke vertaling van een constructie die het Nederlands van zichzelf niet heeft: een eerste naamval enkelvoud en een tweede naamval

De Toren van Babel, waar
'de HEERE de taal der
ganse aarde verward heeft'
(Statenvertaling).

GRAVURE PIETER VAN DER BORCHT, 1584

meervoud vormen samen een overtreffende trap. *Havel havalim* betekent zoveel als '(aller)hoogste (v)luchtigheid'. In de NBV zal het vertaald worden met 'lucht en leegte', waarin het tautologische en allitererende karakter van het origineel bewaard is gebleven.

Het is een mooie vondst, en een betere oplossing dan het oude 'ijdelheid der ijdelheden', maar het is wel even wennen. Zoals het ook even moeite zal kosten om niet meer de aloude wending 'het oog wordt niet verzadigd van zien' te lezen, en al evenmin 'het oor wordt niet vervuld van horen' (Pred. 1:8), maar: 'De ogen van een mens kijken, en vinden geen rust, / zijn oren horen, en ze blijven horen.' Dit zijn nog maar twee voorbeelden van opvallende veranderingen – opvallend althans voor wie het anders gewend is. Ze zullen heel wat wenkbrauwen doen fronsen en vast ook de nodige kritiek oproepen, maar wie zich in de toelichtingen van de vertalers verdiept, zal meer begrip kunnen opbrengen voor hun beslissingen – en trouwens ook voor de onmogelijkheid van hun taak.

Want dat is een eerste wanhopige gedachte die zich bij het lezen van alle overwegingen aandient: de vertaling van de bijbel is in heel veel opzichten een onoplosbaar probleem. Tweede wanhopige gedachte: ik moet maar Hebreeuws en Grieks gaan leren, al zullen er ook dan nog veel vragen onbeantwoord blijven.

Eerste vertwijfelde vraag, maar bij nader inzien misschien niet eens zo irreal: zou de NBV niet op cd-rom kunnen verschijnen, met daarop alle vertaaloverwegingen? (En dan meteen ook

maar alle originele teksten, alle woordbetekenissen, alle reeds bestaande vertalingen en alle relevante secundaire literatuur erbij.)

Tweede vertwijfelde vraag: waarom strooide God zoveel verschillende talen over de wereld als Hij wilde dat Zijn boodschap verspreid werd? Er valt voor een heiden weinig logica te ontdekken tussen de aanname dat de bijbel Gods woord bevat en de moeite die het in de praktijk kost om het te lezen, laat staan te vertalen.

Maar op die vraag geeft de Heilige Schrift zelf het antwoord: dan hadden wij in onze hoogmoed indertijd maar niet die Toren van Babel moeten willen bouwen. Dan was nu 'de ganze aarde' nog steeds 'van enerlei spraak en enerlei woorden' geweest – een taalparadijs zonder vertalers, supervisors, lezerspanels, externe adviseurs, begeleidingscommissies, coördinatie teams en zonder projectsecretariaat. En zonder stukjes als dit •

IETS NIEUWS ONDER DE ZON: PREDIKER 1:2-9 IN DRIE VERTALINGEN

Statenvertaling (1637)

Ijdelheid der ijdelheden, zegt de Prediker, ijdelheid der ijdelheden, het is al ijdelheid.

Wat voordeel heeft de mensch van al zijnen arbeid dien hij arbeidt onder de zon?

Het ééne geslacht gaat, en het andere geslacht komt, maar de aarde staat in eeuwigheid; [...]

alle deze dingen worden zoo moede dat niemand het zoude kunnen uitspreken; het oog wordt niet verzadigd met zien en het oor wordt niet vervuld van hooren.

Hetgene dat er geweest is, hetzelfde zal er zijn, en hetgene dat er gedaan is, hetzelfde zal er gedaan worden, zoodat er niets nieuws is onder de zon.

NBG-vertaling (1951)

Ijdelheid der ijdelheden, zegt Prediker, ijdelheid der ijdelheden! Alles is ijdelheid! Welk voordeel heeft de mens van al zijn zwoegen, waarmee hij zich aftobt onder de zon? Het ene geslacht gaat en het andere geslacht komt, maar de aarde blijft altoos staan. [...] Alle dingen zijn onuitsprekelijk vermoeiend; het oog wordt niet verzadigd van zien en het oor wordt niet vervuld van horen. Wat geweest is, dat zal er zijn, en wat gedaan is, dat zal gedaan worden; er is niets nieuws onder de zon.

Nieuwe Bijbelvertaling (voorlopige versie, te verschijnen in 2002)

Lucht en leegte, zegt Prediker, lucht en leegte, alles is maar leegte. Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij heeft verworven, al zijn moeizaam gezwoeg onder de zon? Geslachten gaan, geslachten komen, maar de aarde blijft altijd bestaan. [...] Alles is vermoeiend, zoeer dat er geen woorden voor te vinden zijn. De ogen van een mens kijken, en vinden geen rust, zijn oren horen, en ze blijven horen. Wat er was, zal er altijd weer zijn, wat er is gedaan, zal altijd weer worden gedaan. Er is niets nieuws onder de zon.

Toen het Latijn werd afgeschaft, konden de kerkgangers plotseling verstaan wat ze zongen. Maar of ze alles ook begrepen? Huub Oosterhuis probeert klinkende en verstaanbare liederen te schrijven. 'Wat gezongen wordt, leeft.'

'Ik dicht met mijn oren open'

DE RELIGIEUZE LIEDEREN VAN HUUB OOSTERHUIS

Huub Oosterhuis: 'Veel kerkliederen zijn te intellectueel. Ze worden niet begrepen, omdat ze vol archaische stoplappen en wazige praat zitten: *God heeft vanouds gesproken / door der profeten woord / hij ging onafgebroken / met onze vaad'ren voort*. Neem door der: dat klinkt toch echt niet, en dat ouderwetse *vaad'ren* schept afstand.

Zelf probeer ik concrete en suggestieve woorden te gebruiken. Verder is voortgang van strofe naar strofe van belang: een lied is niet goed als je de strofen onderling kunt verwisselen. Ook ben ik zuinig met bijvoeglijke naamwoorden; als ik ze gebruik, dan heel bewust. Maar boven alles let ik op het ritme en de klank. Ik dicht met mijn oren open, schrap te schrale klanken en repareer onzuivere ritmes. Na veel schaven ontstaat dan bijvoorbeeld:

Kom in mij, win, ontwapen mij.

Zie mij, doe mij aan.

Weersta mij, wacht mij, delf in mij.

Ontdooi mijn naam,

ontraadsel mijn bestaan.

Liedteksten in de eigen taal zijn belangrijk. De overgang van het kerklatin naar Nederlandse teksten vormde een aardverschuiving in de kerk. Plotseling verstonden de mensen wat ze zongen. Wat mensen zingen daalt dieper in dan wat ze lezen: mensen leven met liedteksten.

*Huub Oosterhuis is theoloog, voorganger van de Amsterdamse Studenteneklesia en vooral dichter van enkele honderden liederen. Hij was een van de oprichters van Poëzie Hardop, en is directeur van De Rode Hoed. In 1993 verscheen *Gezongen liedboek*, een verzamelbundel met 390 teksten, die bijna alle op muziek zijn gezet. FOTO ANP*

Ze kennen ze uit het hoofd: vaak onverwacht borrelt er een regel naar boven. Wil je de theologie echt veranderen, dan moet je de liedteksten en de liturgie veranderen. Wat gezongen wordt, leeft.'

En de liederen van Oosterhuis leven: 'Mijn teksten zijn door enkele tientallen componisten op muziek gezet. Het liefst werk ik met de Amsterdamse componist Antoine Oomen. Ik maak een tekst en lees die aan hem voor. Net zo lang totdat hij het ritme van de tekst en de klankwaarde van de woorden goed in zijn hoofd heeft zitten. Dan gaat hij zelf aan de slag en vaak na vrij lange tijd komt hij met zijn compositie. Als hij een woord of zin niet snapt, praten en schaven we net zo lang tot we eruit zijn.'

Nationale *black-out*

Oosterhuis gelooft niet dat het Nederlands minder geschikt is om te zingen dan andere talen: 'Dat veel Nederlanders hun moedertaal een slechte zangtaal vinden, is niet minder dan een nationale *black-out*. Ze kennen de mogelijkheden van hun eigen taal en van de mooiste teksten

*'Wat mensen zingen daalt
dieper in dan wat ze lezen:
mensen leven met liedteksten.'*

daaruit – de poëzie – blijkbaar onvoldoende. Er wordt te weinig poëzie gelezen. En vooral: gedichten worden niet meer voorgelezen, maar met een vergrootglas geanalyseerd. Het is de teloorgang van de traditie van orale poëzie. Poëzie is in eerste instantie een partituur die je moet vertolken. Gedichten van Lucebert, die ik

zeer bewonder, moet je vooral horen. Ook mensen die er weinig verstand van hebben, sprak Lucebert dan direct aan. Zijn gedichten bezitten muzikale allure: ze geven veel mensen het gevoel dat ze erin kunnen. Dat is iets anders dan dat ze alles overzien en snappen.

Nederland bezit wel een bloeiende volksliedcultuur – denk aan Johnny Jordaan en de Zangeres Zonder Naam – maar de goed-burgerlijke samenleving neemt dat nog steeds niet serieus; het is te populair. Maar de Zangeres Zonder Naam op zijn Amsterdams met "Sij heeft haar sone in de strijd verloren" klinkt toch even mooi als "Shall I compare thee to a summer's day"? Het idee dat het Nederlands als cultuurtaal minder geschikt is, stamt misschien al uit de tijd dat in de hogere klassen veel Frans werd gesproken, maar het zit nog steeds diep.'

Favoriete klanken

'Nederlands is een schitterende en zeer muzikale taal. Als dichters de muzikaliteit van het Nederlands goed gebruiken, is het Nederlands veel aardiger dan het Frans. Sommigen klagen over de harde klanken van het Nederlands. Ik vind de g, k, s, p, b juist mooi. Een woord als *aarde* klinkt heel spannend; die grote *aa* en dat ingewikkelde *rd*: *aarde!* "Adem ons open / Maak ons uw *aarde!*"

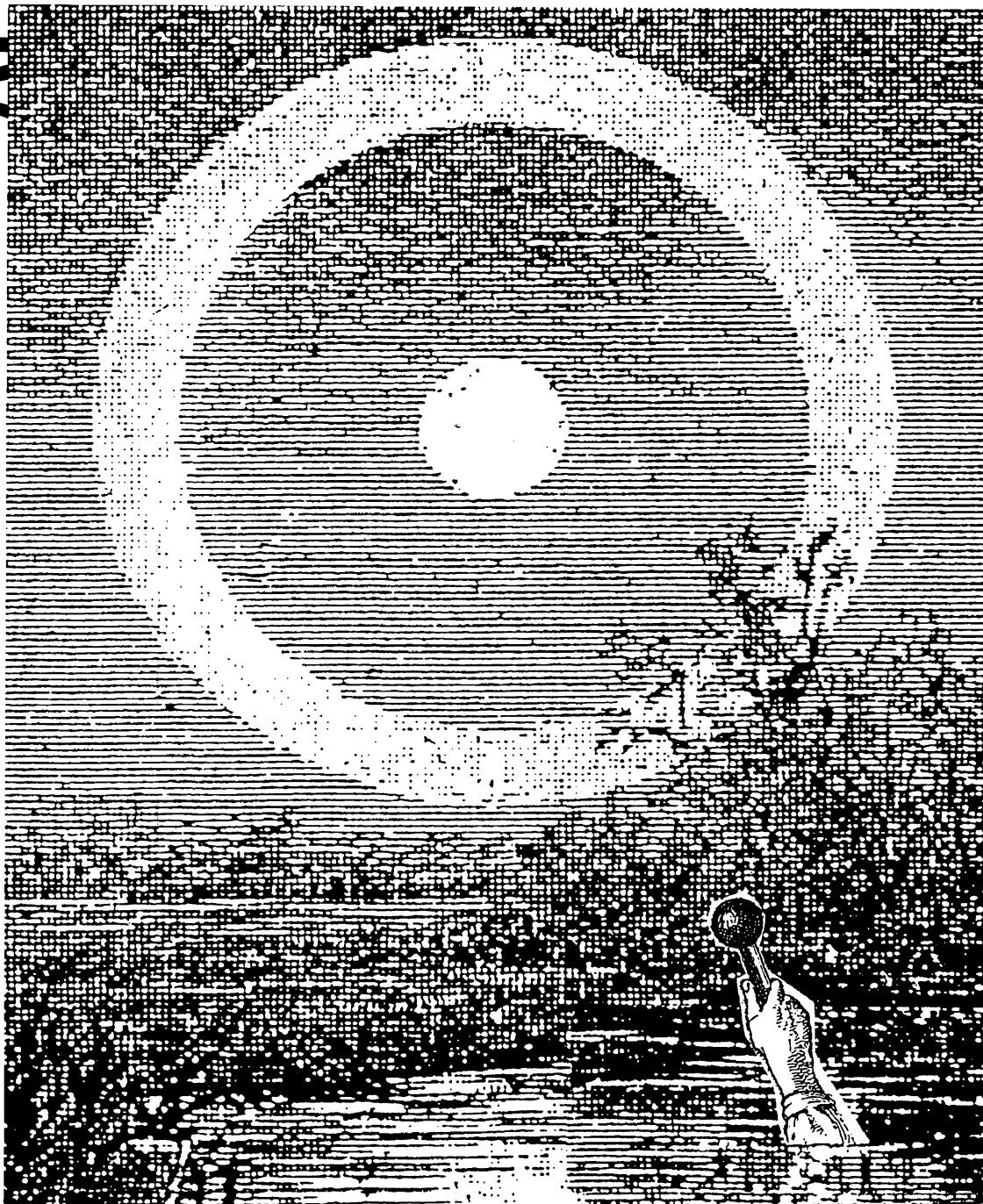
De grote klanken, de *oe* en *aa*, vind ik het mooist. Zoals Lucebert zegt: "Van *oe* en *aa* staat de ruimte van mijn adem verzadigd." Ook de *v* en de *w* gebruik ik graag. *Toekomst* met die *oe* en *ô* en die typisch Nederlandse *mst*; *waaien* en *wijde*: prachtige woorden. Met *ei* en *s* ga ik voorzichtig om, maar de taal gaat zijn gang, dus ik gebruik ze natuurlijk wel.

Wat de fysieke eigenschappen betreft, ligt het Nederlands dicht bij het Engels dan bij het Frans en Italiaans. De zinsmelodie in het Frans is veel stereotieper, eentoniger. Het Italiaans heeft bijvoorbeeld beperkte woordaccenten: *bellissima*, *fortissima*, zelden het accent op de laatste lettergreep. Het Nederlands is onregelmatiger en vormt daardoor in de handen van een vakman een onuitputtelijk en spannend instrument.' •

APRIL

Nederland gooit zelden hoge ogen op het Eurovisie Songfestival. Doordat het Nederlands eerder een 'keelziekte' is dan een zangtaal? Karin Bloemen, Thé Lau en Seth Gaaikema vinden van niet. En verder: de hitparade van babynamen (Thé en Seth staan er niet in).

ILLUSTRATE FRANK DAM

Italiaanse opera's, Franse chansons, Duitse schlagers, Engelstalige rock. En het Nederlands: is dat alleen geschikt voor levensliederen? De zangeres: 'In een regel als "De geur van schraal bier" zijn die g's echte *killers*.' De popmuzikant: 'In het Engels zingen voor een Nederlands publiek is net zoets als de hele dag door met een zonnebril op lopen.'

Zingen zonder zonnebril

NEDERLANDS ALS ZANGTAAL

'Ik merk, nu ik weer vaker Nederlands spreek, dat ik veel eerder pijn in mijn keel heb. Al die keelklanken maken het Nederlands tot een moeilijke taal om te zingen.' Aldus Bill van Dijk, geïnterviewd kort voor de Nederlandse heropvoering van *Cyrano*, de musical waarin hij op Broadway een aantal maanden de titelrol in het Engels had vertolkt. Nederlandse zangers doen hun moedertaal wel vaker af als schraperig, hoekig en afgebeten, kortom: onzingbaar. En die opinie schijnt door een groot deel van het publiek te worden gedeeld.

Zelden vraagt iemand zich af of zulke uitspraken over het Nederlands als zangtaal misschien niet wat eenzijdig zijn: over welk soort 'zang' heeft men het eigenlijk, en welk soort 'taal'? Waarin schuilen de moeilijkheden precies, en staan daar wellicht ook voordelen tegenover? Een zangeres, een popmuzikant en een musicalvertaler over het Nederlands als zangtaal.

Karin Bloemen: 'Het is mijn mond!'

Zangeres en cabaretière Karin Bloemen zong in haar theaterprogramma's La Bloemen en La On Tour behalve Nederlands ook Engels, Duits, Frans en zelfs Zuidafrikaans. Ze doceert aan de Amsterdamse Kleinkunstacademie het vak repertoire (interpreteren en presenteren).

FOTO ERWIN OLAF

'Het verschil tussen Engels en Nederlands? Als je Engels zingt is de muziek de belangrijkste boodschapper. Het Engelse repertoire is muzikaler, ze hebben daar ook meer goede componisten. In een Nederlands lied gaat het om de woorden. Dat vereist veel meer luisteren, waardoor de muzikale stroom niet goed kan binnenkomen. Je moet het dan hebben van tekstuele vondsten. Verhalende nummers die dicht bij de spreekstem liggen, kunnen heel goed in het Nederlands. Het mooist vind ik teksten met poëtische zinnen, waardoor je niet rechtstreeks zegt wat je voelt, maar het omschrijft.

Als een Nederlands nummer goed is, heeft het enorm veel kracht; je merkt dat aan de aandacht van de zaal. In een vorig programma van mij zaten vertaalde liedjes zoals "Almaz" en "Tegen alle verwachtingen in", die heel goed gelukt zijn en behoorlijk lekker zijn om te zingen. Het heeft wel lang geduurd voor de teksten helemaal klopten. Als een tekst niet goed is, krijg ik 'm gewoon niet in mijn hoofd. Ik verander dan ook vaak woorden, soms probeer ik iedere avond nieuwe combinaties uit. Ik moet het tenslotte zingen. Het is mijn mond!

Men onderschat de moeilijkheid om Nederlandse teksten niet alleen te zingen maar er ook nog iets in te leggen, er zeggingskracht aan te geven.

Nederlands is geen gemakkelijke zangtaal. De g is een moeilijke klank omdat hij niet stemhebbend is. Hij onderbreekt de klankstroom en daarmee ook de emotionele stroom van het lied. In een regel als "De geur van schraal bier" zijn die g's echte *killers*.

Klinkers als e, i, u en ij maken het moeilijk de melodie vloeiend te houden. Vooral de ij is een probleem: als je die goed uitspreekt, klinkt hij als èè-î, met een korte i aan het eind. De uitspraak èè-ie klinkt artificieel, waardoor het moeilijker wordt het gevoel te laten meestromen. Wat dat betreft zijn artiesten die van huis uit een zangerig dialect spreken (Amsterdammers, Westfriezen, zuiderlingen zoals Frank Boeijen) beter af. Van hen accepteert de luisteraar veel meer. Met ABN kom je bijna niet weg; het is heel moeilijk een eerlijke Nederlandse klank te produceren.

'Artiesten die van huis uit een zangerig dialect spreken (Amsterdammers, Westfriezen, zuiderlingen zoals Frank Boeijen) zijn beter af.'

Tekstschrijvers zouden meer op de klanken moeten letten. Maar ook de componist is belangrijk: die zou er iets van moeten zeggen als een tekstdichter een regel opschrijft als "Hij is geil op mij", met al die ij's. In Amerika werken schrijvers en componisten veel meer samen, denk aan Rodgers en Hammerstein. Bij ons heb je afgezien van Annie M.G. Schmidt en Harry Bannink weinig van die koppels. Kortom, tekstdichters moeten weten wat ze doen en goed overleggen met de componist. Samen kunnen ze dan naar de juiste woorden zoeken.'

Thé Lau: 'Een topzware tekst is de vijand van goede popmuziek'

'Ik heb vroeger bij Neerlands Hoop gespeeld. Naar het voorbeeld van Bram en Freek wilde ik ook weleens proberen Nederlandse teksten te maken op rockmuziek. Aanvankelijk zagen die eruit als een navolging van Gerard Reve, maar gaandeweg werd ik er steeds bedrevener in. Tegelijk merkte ik dat mijn Engelse liedteksten eigenlijk een warboel waren: ik was bij de vierde zin al vergeten waar de eerste over ging.

In de loop van enige jaren hebben we de Engelstalige nummers vervangen door Nederlandse. Tijdens die overgangperiode zag ik ineens, in een flits, hoe absurd het was dat ik m'n hele leven Engels had gezongen. In het Engels zingen voor een Nederlands publiek is net zoets als de hele dag door met een zonnebril op lopen.

Zingen in het Nederlands heeft het voordeel dat je een mededeling kunt overbrengen. Een Engelstalige band heeft geen mededeling, of die gaat verloren in het kabaal van het optreden. Bij ons werkt de tekst als een eigen instrument, puur door het feit dat mensen het kunnen

Thé Lau (tweede van links) is zanger, componist en tektschrijver van de popgroep The Scene. Begonnen als Engelstalige band, is The Scene in de tweede helft van de jaren tachtig geleidelijk overgestapt op Nederlandse teksten. Dit resulteerde in succesvolle cd's als Blauw, Open en Avenue de la Scene.

FOTO PAUL TOLENAAR

verstaan. Anders dan in onze "Engelse" periode maken we nu avonden mee waarop het hele repertoire wordt meegezongen.

Toen ik begon met het schrijven van Nederlandstalige nummers heb ik bij wijze van oefening geprobeerd Amerikaanse songs te vertalen. Dat leverde problemen op. In het Nederlands heb je vaak een langere zin nodig om hetzelfde te zeggen; de meeste Engelse werkwoorden hebben bijvoorbeeld maar één lettergreep, tegen twee of drie in het Nederlands. Je kunt de muzikale frasen niet zomaar verlengen, want dan krijg je een ander soort muziek. Rockmuziek leunt op een *beat*, op bepaalde ritmische wetten, en daar moet de tekst in passen.

Ik heb geprobeerd dat op te lossen door van de muziek uit te gaan. We ontwikkelen een muzikaal thema dat een bepaalde sfeer oproept en vaak vanzelf een onderwerp afdwingt. Dat werk ik dan verder uit. Die werkwijze voldoet beter dan het omgekeerde procédé, dat ik bij Neerlands Hoop heb meegemaakt. Freek leverde een tekst in en Bram maakte daar muziek bij. Die werd zo nodig aangepast aan

*'In een flits zag ik hoe absurd
het was dat ik m'n hele leven
Engels had gezongen.'*

metrische kromheden in de tekst. Dat is niet goed voor de muziek.

Toen wij met Nederlandse teksten begonnen, leunde de Nederpop nog zwaar op het voorwerk dat in het cabaret was gedaan. Een cabaretlied heeft een heel duidelijk onderwerp, zonder dubbelzinnigheid of vaagheid. Maar een topzware tekst is vijandig aan goede muziek. Vandaar dat ik het ben gaan zoeken in het voorbeeld van Amerikaanse songs. Die aanpak werkt goed. Amerikanen die onze cd *Blauw* horen, merken vaak pas na drie nummers dat het geen Engels is waar ze naar luisteren.

Rockmuziek is een internationaal genre, dat goed samengaat met Nederlandse teksten. Minder goed leent onze taal zich voor getto-rap, blues, gospel en autoritliederen (in Amerika is dat een speciale muziekstijl).

Sommige Nederlandse klanken zijn lastig: de g zoals in *geef* kan een erg nare, harde klank zijn. Ik heb me aangeleerd 'm wat zachter uit te spreken, "eronderlangs" te zingen. Verder zijn de ij en de ui oncomfortabel: de combinatie met van oorsprong Engelse muzikale akkoorden klinkt vreemd en onwennig. Zulke klanken probeer ik niet al te vaak te gebruiken. Als een zin desondanks niet lekker wegzingt, schrap ik 'm meteen, ongeacht wat erin staat.'

Steenworp

*hier komt het gevecht dat
ieder kind kent
hier komt het gevecht hier
komt jouw moment
met het hart in de keel de handen
langsij, het vuur in de ogen voor je*

*en de hel is op een steenworp van
de hemel, de hemel
op een steenworp van jezelf*

*hier komt het gevecht dat
ieder kind kent
hier komt het gevecht waarin
blijkt wie je bent*

*en de hel is op een steenworp van
de hemel, de hemel
op een steenworp van jezelf*

Thé Lau

Seth Gaaikema: 'Nederlands is stug maar ook lief'

'Veel mensen denken dat vertalen een cerebrale bezigheid is, achter een bureau wat klodderen op een papiertje. Maar het is heel ingrijpend: een halfjaar lang is het één stuk emotie. Ik ben maanden op zoek naar de juiste woorden. 's Nachts hoor ik de personages tegen me praten. Als ik dan op de juiste laag ben gestuit, doe ik soms hele stukken weer over. Zo heb ik lang gezocht naar een goed equivalent van "Angel of music", uit de Phantom. Het aanvankelijke "Engel, mijn muze" beviel me niet. Maar er zweeft altijd wel een zin. Het heeft me vier maanden gekost voor ik die te pakken had: "Engel en maestro".

Ik houd me bezig met het vertalen van theatertaal. Als in een Engelse dialoog van zevenhonderd woorden acht keer gelachen wordt, moeten in mijn vertaling het aantal woorden en het aantal "lachen" gelijk zijn. Ik probeer het tempo en het ritme van het Engels over te nemen. Buitenlandse regisseurs voelen meteen of de Nederlandse versie echte taal is of niet. Als je naar de ziel vertaalt, zit je daar dichterbij dan wanneer je het letterlijk doet.

Het belangrijkste is dat het publiek de tekst kan verstaan en begrijpen. We gaan niet luisteren naar mooie klanken; een musical is geen opera. Ik probeer dan ook niet bepaalde klinkers te vermijden. Vermijden, dat is toch bangig gedoe? Natuurlijk is de ij het allerergste om te zingen, maar je kunt er niet buiten. De ij is de belangrijkste klank van de liefde: wij en jij. Het is zot om bepaalde klinkers te ontkennen, alsof je het geel in de regenboog niet accepteert. Ik verander weleens woorden voor zangers, maar in principe moeten ze de gegevenheid van het

Seth Gaaikema is cabaretier, schrijver en vertaler. Op zijn naam staan vertalingen (zelf spreekt hij liever van 'hertalingen') van de musicals *My Fair Lady*, *Kiss me Kate*, *Les Misérables* en *The Phantom of the Opera*. 'Ik ben een dichter, geen nette knutselaar. Je moet het vak van hertaler serieus nemen.'

FOTO PIET VERMUE

Nederlands aanvaarden. Als operamensen zeggen dat Nederlands slecht zingbaar is, denk ik: jij kunt niet zingen. "Dat bekt niet" vind ik ook zo'n belachelijke uitdrukking. Een zanger die daarover klaagt, moet maar iets minder lui in de mond zijn.

Slaapverwekkend Frans

Nederlands heeft prachtige, grillige klanken. Vergeleken daarmee is Frans slaapverwekkend: alles klinkt, alles rijmt. Engels klinkt ook altijd zo mooi. Het rijke van het Nederlands is dat het ook venijnig kan zijn, kwaad kan klinken, kan schreeuwen. In mijn *Phantom*-vertaling laat ik het spook zeggen: "Die gore infectie vergiftigt geluk." Dat is een regel die hij eruit kan spugen. Door die g's en f'en krijgt het Nederlands er een extra nuance bij. Het is een schitterende taal, die stug kan zijn maar ook lief. Ik heb in *My Fair Lady* "I've grown accustomed to her face" kunnen vertalen als "Ik voel opeens dat ik haar mis", met in het laatste woord die milde m en een afsluitende s. Omgaan met Nederlandse klanken kost wel een beetje extra werk: je moet de bloemen verdomd goed schikken.

*'De ij is de belangrijkste
klank van de liefde: wij en jij.'*

In tegenstelling tot stapeltalen als Frans en

Engels, die alles aan elkaar kunnen plakken, kennen wij in het Nederlands veel tangconstructies. Tussen hulpwerkwoord en hoofdwerkwoord kunnen we allerlei zinsdelen invoegen. Daardoor komt er een spanningsboog in de zin, die hem emotioneel boeiend maakt. Het aardige van het Nederlands is dat wij een beetje slordig met de zinsbouw kunnen omgaan, anders dan het Duits, waarin die constructie soms kunstmatig aandoet. Wij hebben een wat nonchalantere taal, zodat voor ons de tangconstructie geen dwangconstructie is.

Ik vind dat het Nederlandse lied bloeit. De laatste tijd is er veel meer repertoire gekomen, en er bestaat een gigantische platencultuur. Er zijn zelfs Nederlandstalige popgroepen, hoewel dat wat moeizamer gaat omdat het genre geënt is op het Engelse idioom. Waarom je daarvan zo weinig op de radio hoort? Misschien zijn de liedjes wel te goed. Frans Halsema, Paul van Vliet, Youp van 't Hek, Karin Bloemen: die zingen toch prachtig Nederlands? Niemand kan meer zeggen dat het Nederlandse lied niet bestaat. Je moet niet alleen kijken naar de schlagers en de hits. Het cabaretlied is onze typisch Nederlandse uiting, het genre Nederlands dat gezongen wordt. Zoals de Italianen de opera hebben, zo hebben wij het cabaret. Dat is onze cultuur, onze bijdrage.' •

Iedereen schrijft weleens een liedje voor een bruiloft of jubileum. Aan rijm en ritme heeft de zondagsdichter dan al de handen vol. Het verhaal, de plot, schiet er vaak bij in. Cabaretkenner Jacques Klöters ontleedt een lied van Brigitte Kaandorp.

De plot van een lied

Stel, we heten Brigitte Kaandorp en we gaan een lied schrijven. Een goede titel is van belang hebben we gelezen, en zo'n titel valt ons als bij godsgenade in: *Op de grote stille heide*. Er is één probleem: het lied bestaat al en iedereen kent het. Maar, bedenken we, als we dat bekende lied nu eens gebruiken voor iets anders! Dan wordt het een parodie of een travestie, en hebben we een 'hook', een invalshoek.

*Op de grote stille heide
Loopt zij samen met haar hond*

Zo, die regels staan er. Het gaat dus niet over onszelf, maar over een ander. Het zal waarschijnlijk geen zelfontboezeming worden maar een reportageachtig lied met één grote spanningsboog van het begin naar het eind. Hoe gaan we verder?

*En zij is de weg verloren
En zij heeft geen plattegrond*

Zo, de expositie is klaar. We kunnen antwoord geven op de vragen wie, wat, waar? We hebben al een signaal gegeven dat het lied komisch bedoeld is, door de naïef overkomende herhaling van *En zij* en vooral doordat we het woord *plattegrond* onzuiver gebruikt hebben. De luisteraar zal thans het probleem begrijpen: er is een vrouw verdwaald en zij zal weer thuis moeten komen. Welke hindernissen kunnen wij ondertussen opwerpen? Laten we eerst die grote stille heide, die zo rustiek was in het lied van Louwerse en Worp, maar eens wat enger maken:

*Eig'lijk is ze nog nooit zo ver geweest
Eig'lijk zou ze vanavond naar een feest
't Is stil op de heide
Zo stil op de heide, de heide*

De vraag 'wanneer' is nu ook beantwoord, op een heel subtiele en spanningverhogende manier. *Eig'lijk zou ze vanavond naar een feest*. 'Dat feest kan ze wel schudden', laten we het publiek denken. Prospectie heet dat, wanneer we doorseinen dat er iets staat te gebeuren. Het is een spanningverhogend middel. Na het exposé moeten we de plot verder ontwikkelen of we moeten de situatie een keer herhalen met wat toevoegingen, met meer prospectie:

*Als de laatste zonnestralen
Haar verlaten wordt zij bang
Want zij kent wel de verhalen
't Gaat nog goed, maar voor hoelang?*

Oké, nu moet er toch wat gebeuren; waar zijn vrouwen bang voor op de heide?

*Kijk daar heb je de eerste enge vent
In zijn hand reeds het willige segment
't Is stil op de heide
Zo stil op de heide, de heide*

Aha, daar hebben we de schurk! Maar het Grote Enge Moment is ook de eerste grote lach, omdat het wapen van de verkrachter hier weer met een onbeholpen woord wordt weergegeven. Het is of we het woord *deel* hebben opgezocht en expres een verkeerd synoniem gekozen hebben. Het woord *segment* hoort meer in de wereld der dingen dan in die van de mensen. Bergson schreef de lach toe aan 'iets mechanisch dat zich als een korst op iets levends heeft afgezet'. Kijk eens aan. In ons lied zijn de refreinregels nu ook van intensiteit veranderd, ze vormen nu het angstaanjagende decor van wat er aan verschrikkelijks gaat gebeuren. Laten we haar ontsnappen?

*Tja, hier valt niet te ontkomen
Ook de hond verroert geen poot
Ach was zij maar thuisgebleven
Of op school of anders dood*

Brigitte Kaandorp:
perfecte plot

FOTO PATRICIA STEUR

Eigenlijk zijn dit heel laconieke regels, die de extra informatie geven dat het om een jong naïef meisje gaat. Maar de regels werken spanningverhogend doordat de luisteraar zo snel mogelijk naar de ontknoping wil en wij nu juist wat vertragen. Maar nu moet dan toch de ontknoping komen. Welke eisen stellen we daaraan? Snel, verrassend en in dit geval leuk.

*En de man nadert grijnzend stap voor stap
Daar neemt plots'ling de hond een vreemde hap*

De hond werd geïntroduceerd in het begin, is even teruggeroepen in de herinnering en is nu de *deus ex machina*. De hap van het beest werkt komisch, dat weten we al sinds de Reinaert; die hap is zelfs de grootste angst van de man, en sinds Freud weten we dat grappen bij voor-

keur over angsten gemaakt worden. We gebruiken de komische techniek van de weglating; we suggereren alleen. De gebeurtenis vindt plaats in het hoofd van de luisteraar. Het bedreigde meisje heeft gewonnen, ook daar lachen de mensen opgelucht om. 'Laughter is a sudden glory' schreef Hobbes. We sluiten af met het refrein, dat een afsluitend rustmoment mag zijn na de spannende gebeurtenissen. Maar we spelen het klaar om de lach te 'toppen', te overtroeven met een geweldige 'wegwezer'.

Kijk uit dus voor meisjes

Met honden op de heide, de heide

Er vindt een plotselinge perspectiefwisseling plaats. Het hele lied hebben we het publiek door de ogen van de belaagde maagd laten kijken, maar nu is de sympathie omgeslagen en mag het plotseling door de ogen van de verkrachter kijken, die zojuist een 'segmentverwijdering' heeft ondergaan. Zo'n draai zet het hele lied in een ander licht. Gefeliciteerd, we schreven een perfecte plot, die een toneelschrijver ons niet zou verbeteren. We zijn briljant. Tenminste, als we Brigitte Kaandorp hadden geheten •

HERINNERT U ZICH DEZE NOG? ALLE DERTIEN GOED!

Van welke chansons en cabaretliedjes zijn dit de beginregels, wie schreef ze en wanneer ongeveer?

- 1 Je leeft maar heel kort, maar een enkele keer
- 2 Op een mooie Pinksterdag
- 3 Ik zou weleens willen weten
- 4 Iemand zei: 'Dit is Annabel, ze moet nog naar het station'
- 5 Johanna was een meisje van zeventien jaren
- 6 Mijn lieve zoon, je moeder laat je weten
- 7 Wij zijn dol op de bossen, daar kunnen we hossen
- 8 Niemand ter aarde weet hoe het eigenlijk begon
- 9 Tante Constance en tante Mathilde woonden eendrachtig en knus bij elkaar
- 10 Vegetariërs zijn mensen die de mensen anders wenssen
- 11 Louise was een leuke meid van nauwelijks twintig jaar
- 12 Je bent niet mooi, je bent geen knappe vrouw
- 13 Toen wij van Rotterdam vertrokken

Uit: Jacques Klötters, *Omdat ik zoveel van je hou, Nederlandse chansons en cabaretliederen 1895-1958*, Amsterdam, 1991; Jacques Klötters en Kick van der Veer, *Ik zou je het liefste in een doosje willen doen, Nederlandse chansons en cabaretliederen 1958-1988*, Amsterdam, 1989.

13	ANTON BEUWING: KETTELBIKKIE (1940)	6	J.H. SPEENHOFF: MOEDERS BRJEF
12	RIDO: OMDAT IK ZOVEEL VAN JE HOU (1934)	5	VAN EEN MAACD EN EEN BOZE SCHOENLAPPER (CA 1935)
11	LOU BANDY: LOUISE, ZIT NIET OP JE NAGELS TE BUITEN (CA 1946)	4	ALEX DE MAAS: JOHANNNA, DE NOODLOTIJDE GESCHIEDENIS
10	J.H. SPEENHOFF: DE VEGETARIËRS (CA 1903)	3	HERMAN PIETER DE BOER: ANNABEL (1982)
9	HEINZ POLZER: ZUSTERS KARANAOV (CA 1986)	2	JULIUS DE CORTE: IK ZOU WELENS WILLEN WETEN (1955)
8	CORNELIS VREESWIJK: DE NOZEN EN DE NON (1967)	1	ANNIE M.C. SCHMIDT: OP EEN MOOIE PINKSTERDAG (1965)
7	TOON HERMANS: WANDELCLUB (1958)		DIRK WITTE: MENS, DURF TE LEVEN! (1918)

Verzamel de voornamen van kinderen die in een bepaalde periode zijn geboren, en een lijst met de populairste namen is snel gemaakt. Maar met de verzamelde namen is veel meer te doen. Ko van Geldorp ontdekte in zijn collectie frappante wetmatigheden. Zo is er voor meisjes meer keuze dan voor jongens.

Tom en Anne, Koen en Lisa

VOORNAMEN IN DE JAREN NEGENTIG

Al jaren verzamel ik de voornamen van kinderen uit de regio Eindhoven van wie de ouders de geboorte via een krantenadvertentie wereldkundig maken. Ongeveer 45% van het totale aantal geboortes komt via een (groot)ouderlijke aankondiging in de krant. In de regio Eindhoven (ruim 500.000 inwoners) werden in 1994 6.248 kinderen geboren, van wie er maar 2.836 in de krant kwamen. Toch is het aantal kinderen dat op deze manier ongemerkt aan mijn onderzoek meewerkt, groot genoeg om er conclusies uit te kunnen trekken.

Unieke namen

Wie namen verzamelt, vraagt zich natuurlijk af welke namen er het meest worden gegeven. Regelmatig verschijnen er in tijdschriften dan ook lijstjes met namen die in een bepaalde

Hoe ga je heten?
Anne, Michelle, Lisa, Kim?
Of misschien Tjaina,
Zsuzsa, Zinzi of Zepp?

ROELAND FOSSEN / HOLLANDE HOOGTE

periode populair zijn. Het gaat dan vaak om een jaar, of zelfs een maand. Daar verbaas ik me over. Zo'n korte periode geeft nauwelijks een goed inzicht. Mijn lijst met topnamen van de eerste helft van 1995 verschilt bijvoorbeeld al sterk van die van het gehele jaar. Sommige topnamen van het eerste halfjaar zien we niet meer in het jaaroverzicht terug, en andere namen komen in de tweede helft van het jaar zo sterk naar voren dat ze wel in het jaaroverzicht staan.

Verhuivingen vinden heel geleidelijk plaats. Pas als je een toptien over een langere periode – bijvoorbeeld van drie jaar – maakt, krijg je een verantwoord overzicht.

Uit zo'n onderzoek over een wat langere periode komt een aantal frappante wetmatigheden naar voren. Ten eerste blijkt dat vanaf 1985 het aantal verschillende namen ongeveer 30% van

het aantal kinderen bedraagt. In 1989 werd in de regio Eindhoven de geboorte van 4.601 kinderen aangekondigd, en die kinderen kregen 1.352 verschillende namen (29,4%); in 1990 ging het om 5.232 kinderen met 1.454 namen (27,8%), in 1993 om 2.610 kinderen en 783 namen (30%), en in 1995 om 2.756 kinderen en 816 namen (29,5%). Ik heb daar geen verklaring voor. Waarschijnlijk is het wel zo dat het percentage van 30 daalt als het geboorteaantal stijgt. Er is namelijk een grens aan het aantal verschillende namen.

Een tweede wetmatigheid is dat er meer variatie is in meisjesnamen dan in jongensnamen. Bij een ongeveer gelijk aantal jongens en meisjes (in de periode 1993-1995 gemiddeld 50,3% jongens en 49,7% meisjes) is 45% van de verschillende namen een jongensnaam en 55% een meisjesnaam. En elk jaar zijn er kinderen met een unieke naam. Dat geldt voor circa 12% van de jongens en voor circa 17% van de meisjes. Meisjes geven vaker inspiratie voor een nieuwe naam: 7% van de jongensnamen en 9,5% van de meisjesnamen staan nog niet in het *Spectrum Voornamenboek*.

Gemiddeld heeft 51,3% van de jongens en slechts 9,7% van de meisjes een naam van één lettergreep. Enkele voorbeelden van de eenlettergrepige meisjesnamen die ik in de periode 1993-1995 tegenkwam: Bess, Bo, Britt, Jane, Jes, Jill, Jisk, Juul, Kay, Kee, Leen, Lien, Loy, Lynn, Meis, Pam, Pip, Pleun, Sam, Suus, Tess, Wiep, Zepp.

Als je naar de beginletters van de namen kijkt, valt het op dat bepaalde letters duidelijk een (waarschijnlijk onbewuste) voorkeur genieten. Sinds 1980 heeft 56,6% van de jongens een voornaam die begint met een J (15,2%), een R (12,3%), een M (11,6%), een T (9,1%) of een S (8,4%). Vóór 1980 kwamen de beginletters J, R, M, P en H (in die volgorde) het vaakst voor. Nu heeft 55,8% van de meisjes een voornaam die begint met een M (15,6%), een L (11,6%), een A (8%), een S (7,9%), een E (6,5%) of een J (6,2%). Vóór 1980 had een groter percentage meisjes een naam met een M of een A, en maar weinig meisjes hadden een naam met een L. Na 1990 steeg het aantal meisjesnamen met een L sterk ten koste van de letter M. In 1995: M 13,4%, L 12,3%. Opvallend is ook dat de letter M in 60% van de gevallen gevolgd wordt door de letter A.

Deze namentoptiens zijn heel belangrijk voor fabrikanten van chocoladeletters

Bovenstaande percentages zijn heel belangrijk voor fabrikanten van chocoladeletters, brochures, drinkbekers met letters, enzovoort. De vraag is natuurlijk waarom er zo'n grote voorkeur is voor de letters J, R, M als beginletters van jongensnamen en voor de letters M, L, S als beginletters van meisjesnamen. Is het christendom daar debet aan? Voor M (Maria, Martha) en J (Jozef, Jacobus, Johannes) en A (Anna, moeder van Maria) kan dat wellicht zo zijn, maar hoe zit het dan met de andere letters? Het zou interessant zijn te onderzoeken of ook in andere landen en culturen eenzelfde voorkeur voor bepaalde beginletters bestaat.

Tot slot enkele voorbeelden van 'nieuwe' namen, namen die althans nog niet in het *Voornamenboek* staan. Vaak zijn ze uit het Engels of het Frans afkomstig of zijn ze als variatie op bestaande namen zelf bedacht. Hier zitten opvallend veel namen bij die vaak gespeld zullen moeten worden. Jongensnamen: Blue, Djes, Hobie, Jees, Keoni, Orly, Rafiq, Rowel, Soy, Thin, Tyas, Zenja, Zehn . Meisjesnamen: Aedin, Bromi, Callyon, C(K)ait(h)lin, Demain Soleil, Djaydee, Ingrun, La-Vie, Lupe, Meagan, Nadeche, Nealy, Sirka, Sayne, Tjaina, Zsuzsa, Zinzi, Zepp •

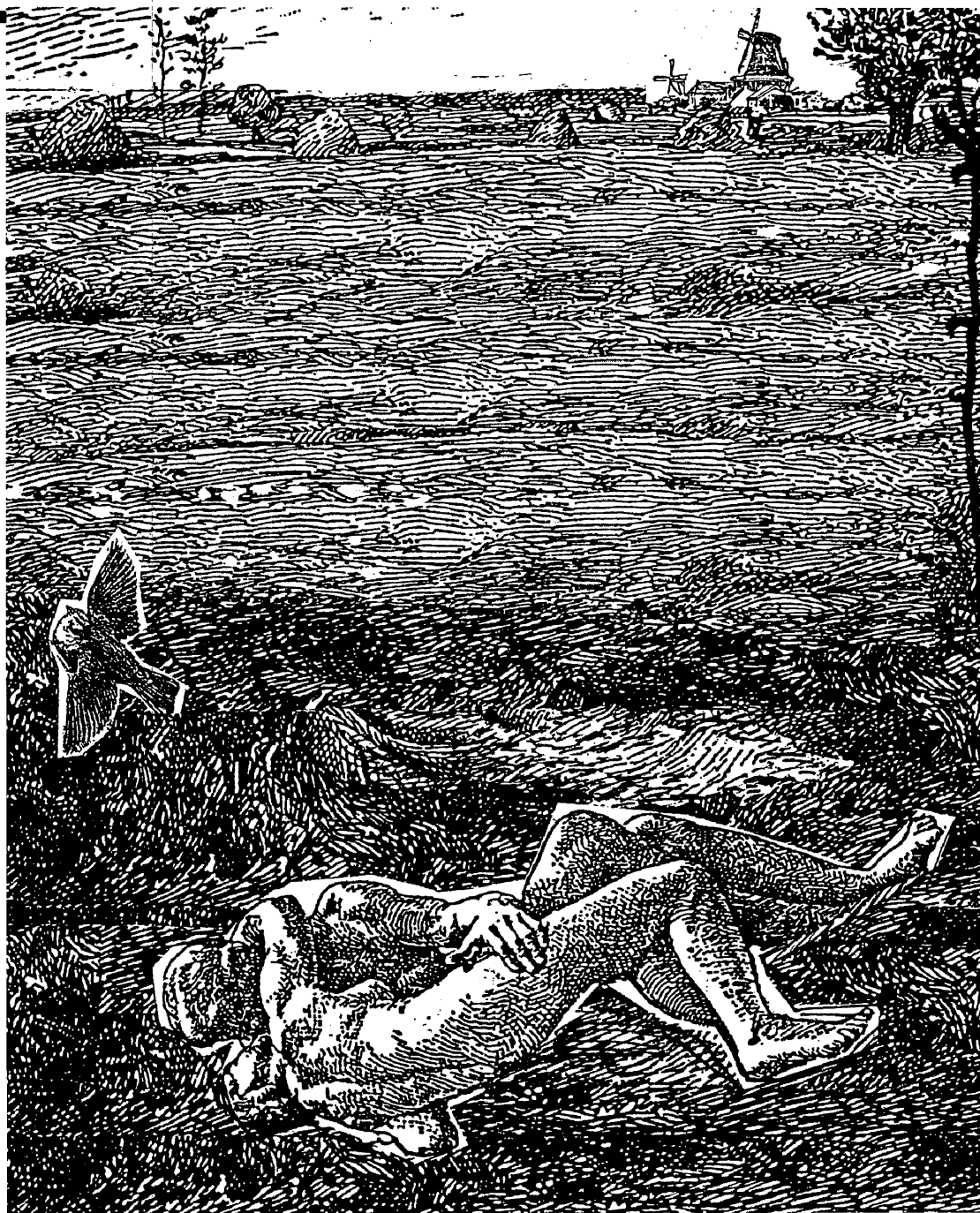
Namentoptien 1993, 1994, 1995 en vergelijking 1993-1995 met 1960-1965

	1993	1994	1995	1993-1995	1960-1965
jongens	1273	1437	1416	4126	1900
1	Tom (2,6%)	Koen (2,4%)	Tom (2,2%)	Tom, Rick (2,1%)	Hans (3,9%)
2	Jeroen (2,6%)	Jeroen (2,2%)	Bart (1,9%)	Jeroen (2%)	Mark (3,4%)
3	Rick (2,5%)	Rick, Bas (2%)	Rick, Tim (1,8%)	Bart, Koen, Tim (1,8%)	Frank (3,3%)
4	Nick (2,2%)	Tim (1,9%)	Luuk (1,7%)	Nick (1,7%)	Peter (3,1%)
5	Bart (2,1%)	Jordy (1,7%)	Bas (1,6%)	Luuk (1,6%)	Paul (2,8%)
6	Luuk, Martijn, Tim (1,6%)	Luuk, Tom (1,6%)	Jordy, Jasper (1,6%)	Bas, Max, Jordy (1,5%)	Jan (2,7%)
7	Dennis, Max, Koen (1,6%)	Max (1,5%)	Max (1,5%)	Martijn (1,4%)	Erik (2,5%)
8	Daan (1,3%)	Nick, Bram (1,5%)	Kevin (1,4%)	Dennis (1,3%)	Jos (2,3%)
9	Niels, Stefan, Thijs (1,2%)	Thomas (1,4%)	Bram, Martijn, Nick (1,3%)	Bram (1,2%)	Rob (2,2%)
10	Jordy, Lars (1,2%)	Bart, Kevin, Lars (1,3%)	Jeroen, Koen, Sander (1,3%)	Niels (1,1%)	René (1,8%)
	1993	1994	1995	1993-1995	1960-1965
meisjes	1337	1399*	1340	4076*	1510
1	Anne (1,9%)	Lisa (1,9%)	Anne (2,2%)	Anne, Lisa (1,9%)	Karin (4%)
2	Michelle (1,8%)	Michelle (1,7%)	Lisa, Sanne (2%)	Michelle (1,5%)	Moniek (2,9%)
3	Lisa (1,7%)	Anne, Laura (1,6%)	Anouk (1,6%)	Laura, Sanne (1,4%)	Yvonne (2,8%)
4	Kim (1,4%)	Anouk (1,5%)	Kim (1,5%)	Anouk, Kim (1,3%)	Marianne (2,6%)
5	Eline (1,3%)	Iris (1,4%)	Fleur, Laura (1,4%)	Britt, Iris, Lotte (1,1%)	Jolanda (2,4%)
6	Lotte (1,3%)	Danique, Evi, Lieke, Sanne (1,2%)	Britt, Karlijn, Lisan(ne) (1,3%)	Eline, Fleur, Lieke, Lisan(ne), Manon (1%)	Ellen (2,2%)
7	Sophie (1,2%)	Fleur, Nikki (1,1%)	Danique, Lotte, Marly (1,2%)		Mirjam (2%)
8	Britt, Iris, Laura (1,1%)	Kim, Maud (1%)	Evi, Lieke (1,1%)		Anita (1,8%)
9	Simone (1%)		Manon, Sophie (1%)		Ine(ke) (1,6%)
10	Manon (1%)		Eline (1%)		Annemieke (1,6%)

* NAMEN MET EEN PERCENTAGE LAGER DAN 1 WORDEN NIET MEER GENOEMD.

MEI

Bestaat er wel zo'n groot verschil tussen mannen- en vrouwentaal? In de romantische meimaand nauwelijks. Mei is ook de maand van de Champions League-finale: luister naar het jargon van voetbalverslaggevers en geniet van de taal van Johan Cruïff – ook als spreker onnavolgbaar.

ILLUSTRATIE FRANK DAM

Arabische dichters van weleer noemden het mannelijk lid *het breekijzer, de inbreker, de ontdekker, de snuffelaar, de woelgeest, hij met het ene oog, de kale en de behaarde*. Sindsdien is de taal van de liefde armer geworden, maar ook duidelijker, aldus professor in de seks Ivan Wolffers, voormalig directeur van het Instituut voor Seksueel Genoegen en Duurzaam Levensgeluk.

De Duif en de Bodemloze

VERANDERINGEN IN DE LIEFDESTAAL

Enkele

jaren geleden heb ik mijn taak bij het Instituut voor Seksueel Genoegen en Duurzaam Levensgeluk neergelegd, maar je blijft uiteindelijk toch professor in de seks ook al hou je je daar niet meer zo mee bezig. Sinds enige tijd vraagt de seksuolinguïstiek mijn volle aandacht, en ik meen daarin een aantal verrassende observaties te hebben gedaan. Het heeft geleid tot publicaties in enkele vooraanstaande seksbladen, en men wendt zich regelmatig tot mij met vragen over de juiste betekenis van liefdestermologie. 'Professor in de seks,' schrijft men mij dan, 'ik moet een liefdesbrief aan mijn meisje schrijven en weet niet hoe ik moet beginnen. Weet u raad?' Meestal heb ik dan wel een suggestie. Door dit contact met het veld ben ik in staat geweest om een goede indruk te krijgen van de veranderingen op het gebied van de liefdestaal gedurende de afgelopen dertig jaar.

Decriminalisering

Een van de opvallendste ontwikkelingen is ongetwijfeld die van de decriminalisering van de liefdestaal. Het hoeft niet langer in het geheim. Alles lijkt tegenwoordig geoorloofd, hetgeen mede mogelijk is door het gebruik van een taal die wij maar half begrijpen. Via de in het Engels gezongen liefdesliederen leren wij over de liefde te spreken, en de huidige jongere zegt dan ook vaker *I love you* dan *Ik hou van je*. Als een popgroep zich *Suck my motherfucking dick* noemt en onschuldige meisjes van dertien de naam van hun favoriete bandje op hun schooltas zetten, dan bepalen zij daarmee in eerste instantie hun liefdestaalgebruik. En als de meester van de zesde klas (in overduidelijk Nederlands) voorlichting over aids geeft, zegt hij: 'Beffen mag als de vrouw maar niet de maandstonde heeft.' Duidelijker kan de taal nauwelijks zijn (hoewel bij navraag 90% van de scholieren niet wist wat *maandstonde* was). Het lijkt inderdaad wel of alles gezegd mag worden. Stiekem hoeft niet meer.

Doordat de liefdestaal gdemarginaliseerd is, kunnen we in allerlei situaties rustig over onze lievelingsonderwerpen praten. Op een verjaardagsfeestje hoeft men dus niet alleen maar over voetbal of nieuwe platen te praten, maar er is volop mogelijkheid te spreken over standjes, spelletjes, penisuitslag en vaginajeuk.

De tuin der lusten

Een ontwikkeling van geheel andere aard is dat de liefdestaal een enorme versmalling doormaakt. De keuze aan termen verkleint en de liefdestaal lijkt te depoëtiseren. Kende men in vroeger tijden nog allerlei dichtelijke benamingen voor de vrouwelijke geslachtsdelen, tegenwoordig moeten we het met veel zakelijker aanduidingen doen. Sjeik Nefzawi noemt in zijn leerzame handboek *De tuin der lusten: de spreeuw* (de vulva van een erg jong meisje), *de gekamde* (die voorzien is van een rode kam, zoals de kam van een haan), *het stompe neusje* (met dunne

lippen en een klein tongetje), *het stekelvarken* (van een oude vrouw, verdroogd van ouderdom en vol borstelige haren), *de zwijgzame* (die geen enkel geluid maakt), *de uitstekende* (deze is niet alleen erg groot, maar steekt naar voren uit als een zacht, vlezig voorhoofd), en verder nog *de komkommer*, *de bodemloze*, *de tweelippige*, *de geslotene*, *de bijster*, *de wesp* en nog veel meer.

Wat de benamingen voor de mannelijke geslachtsdelen betreft, kan hetzelfde worden opgemerkt. Sjeik Nefzawi onderscheidt *de duif* (omdat het stijve lid op het ogenblik dat het begint te verslappen, lijkt op een duif die op haar eieren zit), *de slaper* (deze dankt het aan z'n bedrieglijke uiterlijk), *het breekijzer*, *de inbreker*, *de beschaamde*, *de schaamteloze* (dit omdat het lid als het eenmaal stijf is, zich om niets meer bekommert en de kleren van z'n meester overeind doet staan), *de ontdekker*, *de snuffelaar*, *de slijmerd*, *de wrijver*, *de woelgeest*, *hij met het ene oog*, *de kale*, *de behaarde* en *de rinkelaar*.

Versmald woordscala

Uit een klein onderzoek bleek dat de huidige generatie tien- tot twintigjarigen geen van deze benamingen kent. Twintig procent van de jongeren wist hooguit vijf benamingen voor het mannelijk lid te geven (*penis*, *pik*, *lul*, *jongheer*, *piemel*) en tien procent wist slechts twee woorden (*lul*, *pik*). Samen wisten ze gemiddeld maar drieëneenhalf woord. En voor het vrouwelijk geslachtsorgaan was het nog erger. Daar wist men maximaal *vagina*, *kut* en *pruiem*, terwijl vijftien procent van de jongens alleen maar de term *kut* kende, maar wel wist waar die ongeveer moest zitten. Een en ander toont aan hoe ver de depoëtisering is voortgeschreden en ook hoe smal het woordscala is geworden.

De vraag die zich onmiddellijk voordoet, is of de demarginalisering samenhangt met deze depoëtisering. Dat lijkt niet onwaarschijnlijk, omdat men niet meer gedwongen is om vindingrijk te zijn om te kunnen praten of zingen over wat eigenlijk niet benoemd mag worden. Zoals het bestaan van dictaturen en militaire junta's het ontstaan van vrijheidslievende literatuur stimuleert, zo zorgt een streng zedelijk milieu voor een veelheid aan woorden om over 'het' te communiceren.

Seksuolinguïstische janboel

Vanuit het Instituut voor Seksueel Genoegen en Duurzaam Levensgeluk hebben we verschillende pogingen ondernomen om in deze situatie verandering te brengen. Gedurende onze cursussen voor beginners in de liefde lieten we de cursisten woorden opsturen om de vrouwelijke delen aan een wat prettiger en populairdere naam te helpen. We mochten een veelheid aan post ontvangen, maar het bleef beperkt tot termen als *poesje*, *doosje*, *kastje*, *portemonneetje*. Allereerst viel de verkleinvorm sterk op, alsof men wilde aangeven dat het allemaal niet zoveel voorstelt. Bovendien komt het zuinige karakter van de Nederlander sterk naar voren in een term als *portemonneetje*. We zijn er dan ook niet in geslaagd een woord te krijgen dat ontsnapt aan het ordinaire *kut* en het medisch-klinische *vagina*. Wij zullen dus voort moeten met de janboel die we kenden op het gebied van de seksuolinguïstiek.

Studie van het liefdespawordgebruik over de afgelopen dertig jaar leert ons dat de dichtelijke kwaliteiten van de jonge liefhebber sterk zijn verminderd, maar dat men meer dan ooit weet waar men het over heeft •

Vrouwen en mannen gebruiken de taal niet precies op dezelfde manier. Dat kleine verschil maakt deel uit van onze opvattingen over 'echte mannen' en 'ware vrouwen'. Maar nu mannen mogen zorgen en vrouwen mogen besturen krijgen we meer en meer behoefte aan een mensentaal die eerder is afgestemd op de situatie dan op de sekse van de spreker.

Mooie praatjes in mei

TAALGEBRUIK VAN MANNEN, VROUWEN, MENSEN

Als mei de maand is van het tortelen en minnekozen, dan is dit ook een bij uitstek geschikte periode om behalve de maan, de meizoentjes en het fluitekruid een vrolijk stemmend taalfenomeen te observeren. Het betreft hier een bijzonder geval op het gebied van het verschil in taalgebruik tussen vrouwen en mannen. Nu is dat verschil niet zo groot dat er in het Nederlands een 'mans' en een 'vrouws' te onderscheiden is. Maar het is toch wel weer zo aanzienlijk dat als een vrouw 'manse' taaltrekjes vertoont of een man 'vrouwse', dit de medetaalgebruikers niet ontgaat en er onherroepelijk conclusies uit worden getrokken. In mei wordt er echter een uitzondering gemaakt. En dat geeft hoop, zelfs aan taalgebruikers die niet erg geloven in verandering op het terrein van de m/v-verhoudingen.

Om het optimistisch stemmende meiverschijnsel op waarde te kunnen schatten, moet eerst duidelijk zijn wat er dan precies mis is met die verschillen in taalgebruik. Daarom volgt nu eerst een kleine bloemlezing uit de lijst eigenschappen van het taalgebruik dat aan vrouwen respectievelijk aan mannen wordt toegeschreven.

I. Gepaste taal voor echte vrouwen

- 1 Vrouwen spreken vrij hoog en zacht.
- 2 Vrouwen houden van verkleinwoorden.
- 3 Vrouwen stellen vaak vragen die een ander aanmoedigen om te praten. Ze geven beweringen vaak een vraagintonatie.
- 4 Vrouwen harmoniseren. Ze geven en ontvangen graag en makkelijk complimenten.
- 5 Vrouwen luisteren actief en houden rekening met non-verbale signalen.

II. Gepaste taal voor echte mannen

- 1 Mannen spreken vrij laag en hard.
- 2 Mannen houden van moeilijke woorden.
- 3 Mannen spreken stellig en houden uitvoerig hun eigen verhaal.
- 4 Mannen polemiseren. Ze geven en ontvangen niet graag en niet gemakkelijk complimenten.
- 5 Mannen geven weinig luistersignalen, maken weinig oogcontact en merken non-verbale signalen nauwelijks op.

Wie zich iemand voor de geest haalt die het beschreven taalgedrag vertoont, ziet bij de eerste vijf punten een aangename en bescheiden gesprekspartner die oog en oor heeft voor de ander. Bij de tweede serie karakteristieken rijst het beeld op van een markante persoonlijkheid die zich helder afzet tegen de ander en die de eigen boodschap duidelijk laat klinken.

Als we het geslacht van de taalgebruiker buiten beschouwing konden laten, dan zouden we,

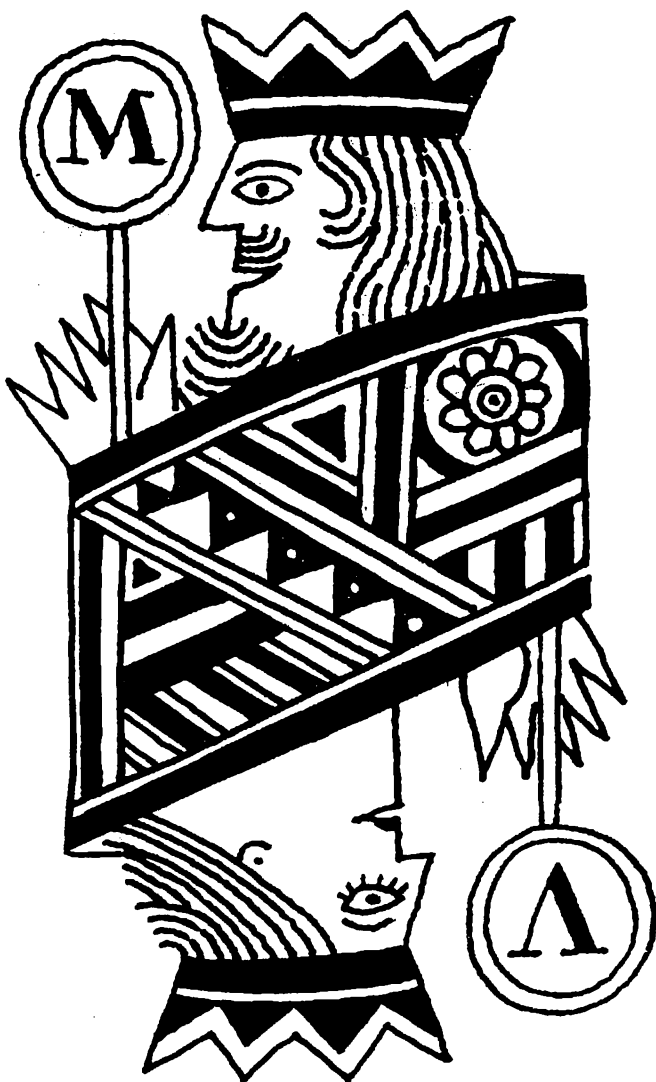
afhankelijk van de situatie, nu eens het ene dan weer het andere taalgebruik het meest geschikt achten. Soms zou een mix zeer adequaat zijn. Zo zou in veel situaties uit de gezondheidszorg en uit de dienstverlenende sector serie I het heel goed doen. Terwijl misschien in de politiek of de wetenschap serie II of een mix van I en II effectief zou zijn.

Schuwe jongeling

De werkelijkheid is echter anders en dat is het probleem waar het hier over gaat. Drie zaken lijken de vrije keuze voor het bij de situatie meest gepaste taalgebruik te verhinderen.

Ten eerste blijken mensen het geslacht van de taalgebruiker niet buiten beschouwing te kunnen of te willen laten. Zelfs op de elektronische snelweg, waar iedereen kan meepraten onder elke gewenste gedaante, dus als kikker, als bureaulamp, als wijze oude vrouw of als

ILLUSTRATIE MARC TERSTROET

schuwe jongeling, blijken deelnemers uiteindelijk toch zeer geïnteresseerd te zijn in het 'werkelijke' geslacht van de gesprekspartner en ontstaan er enorme rellen wanneer iemand die als 'oude vrouw' allerlei confidenties heeft losgemaakt, uiteindelijk een man van 25 blijkt te zijn.

Ten tweede hebben we ons tot op heden nog niet losgemaakt van de idee dat mannen op specifieke wijze mannelijk, en vrouwen vrouwelijk moeten zijn. Op het gebied van taalgebruik houdt dat in dat we een heleboel overlap toestaan, maar dat we toch in een paar saillante trekjes het vrouwelijke van een taalgebruiker die vrouw is en het mannelijke van een taalgebruiker die man is, willen herkennen. We nemen het iemand kwalijk wanneer die niet de eigen en wel de karakteristieken van het andere geslacht vertoont of we raken erdoor in verwarring.

Zie je ik hou van je

*Zie je ik hou van je,
ik vin je zo lief en zo licht –
je ogen zijn zo vol licht,
ik hou van je, ik hou van je.*

*En je neus en je mond en je haar
en je ogen en je hals waar
je kraagje zit en je oor
met je haar ervoor.*

*Zie je ik wou graag zijn
jou, maar het kan niet zijn,
het licht is om je, je bent
nu toch wat je eenmaal bent.*

Herman Gorter (1864-1927)

Er is nog een derde factor die taalgebruikers tegenhoudt om, ongeacht geslacht, te kiezen voor het meest adequate taalgebruik. Het karakteristieke taalgedrag dat bij mannelijkheid hoort, onderscheidt zich niet vrijblijvend van het karakteristieke vrouwelijke taalgedrag zoals het Frans zich van het Duits of Engels onderscheidt. Er zit een hiërarchie in het verschil: mannentaal heeft meer prestige dan vrouwentaal. Mannentaal is de norm in alle maatschappelijke instituten waar macht zetelt: de kerk, de politiek, het recht, de wetenschap. Vrouwentaal is voor de keukentafel en de kinderkamer. Hoe sympathiek en belangrijk voor de psychologische ontwikkeling van het individu ook, het is niet de taal waarin het landsbelang besproken wordt. Hieruit volgt, of dat nu terecht is of niet, dat een vrouw die zich 'mans' veroorlooft al gauw als aanmatigend wordt gezien. En een man die 'vrouws' vertoont doet duidelijk een stapje terug.

Alles bijeengenomen is dit zo op het eerste gezicht een somber verhaal voor taalgebruikers die hun bijdragen liever op adequaatheid voor de situatie dan op sekse van de spreker beoordeeld krijgen alsook voor ieder die tegen discriminatie op grond van geslacht is.

Taal van verliefden

Het verhaal liet echter de dynamische wisselwerking tussen maatschappij, taal en denken buiten beschouwing. En daar blijkt juist de mogelijkheid te liggen om uit het stramien te breken, de normen te verschuiven en de regels te doen vergaan. Nu vrouwen meer deelnemen aan het openbare leven, kunnen zij – en niet alleen zij: ook mannen kunnen dat nu – met succes een mix aan taalgebruikskarakteristieken vertonen op plaatsen waar voorheen enkel de taal van de mannelijkheid (door mannen vertoond) was toegestaan.

Zo brengen taalgebruikers, vrouwen en mannen, al taalgebruikend nieuwe normen tot leven. Van vrouwen, die inmiddels op de verschillende feministische golven al heel wat doorbroken hebben, zijn dagelijks demonstraties van dit soort flexibele taalvaardigheid te zien. Het optreden van onze vrouwelijke ministers is daar vaak een voorbeeld van.

Maar ook mannen – die er in eerste instantie minder belang bij lijken te hebben – zijn heus heel vaardig in taalgebruik dat voorheen gezien werd als karakteristiek voor de andere sekse. Dat aangename en op de ander gerichte taalgedrag wordt al sinds jaar en dag bij mannen waargenomen wanneer ze in volle verliefdheid met hun geliefde in gesprek zijn: zachte stem, verkleinwoorden, oogcontact, harmonie en complimenten...

Deze meimaand-taalobservaties geven goede hoop. Want waarom zouden verlichte mannen niet even flexibel zijn als vrouwen? En wat een vooruitgang zou het betekenen wanneer ze de moed hadden om hun flexibiliteit behalve op vrijersvoeten ook te tonen in andere taalsituaties, zoals bijvoorbeeld in de gezondheidszorg of aan de keukentafel! •

Dat aangename taalgebruik wordt bij mannen waargenomen wanneer ze in volle verliefdheid met hun geliefde in gesprek zijn: zachte stem, verkleinwoorden, oogcontact, harmonie en complimenten...

'SUIKERZAKJES? WAT INTERESSANT!'

Ik heb het ook op feestjes. Als ik met mij onbekende personen achter de zalmzalade beland, voel ik me verantwoordelijk voor een aangename conversatie. 'Nee maar, wat interessant,' moedig ik heren aan die me toevertrouwen dat ze suikerzakjes sparen. 'En wat gaat er door je heen als je een nieuw zakje vindt?' Let even op de glimlach die ik daar vanzelfsprekend bij doe om te bewijzen dat mijn gesprekspartner me kostelijk amuseert. Als we de suikerzakjes grondig uitgefileerd hebben, valt er een stilte. Zal ik nog een zevende variant bedenken op: 'Jee, wat fascinerend?' Handiger zou het zijn als hij op zijn beurt nu eens vroeg wat ik zoal verzamel, maar om de een of andere reden komen mannen nooit zo gauw op die gedachte. De stilte gaat nu wel erg lang duren.

'Ik ben zelf ook nogal een verzamelaar', bied ik aan. Waarop zo'n man twee dingen kan doen. Ofwel hij zegt: 'O,' ofwel hij zegt: 'Hm.' In beide gevallen zal hij daarbij verveeld naar het plafond staren en daarmee pas ophouden als ik overga tot: 'Aparte das draag je, zeg.'

Renate Dorrestein: fragment uit haar column 'Weg met die glimlach.' *Opzij*, okt. 1985.

Johan Cruïjff is voor zijn toehoorders vaak net zo ongrijpbaar als hij vroeger voor zijn tegenstanders was. 'De mensen wie negatief in het realistische adviseren, was natuurlijk negatief.' Over Cruïjffs idioom, zijn stijlfiguren en zijn orakelspreuken.

'Utopieën wie nooit gebeuren'

DE TAAL VAN JOHAN CRUIJFF

In het voorjaar van 1995 bereikten Ajax en AC Milan de finale van het toernooi om de Europacup I. Wie zou er gaan winnen? Op zoek naar voorspellingen legde de pers het oor ook te luisteren bij Johan Cruïjff, toen nog trainer van FC Barcelona. Zijn antwoord op de vraag of hij kansen zag voor de Amsterdammers was kort: 'Italianen kennen niet van je winnen, maar je ken wel van ze verliezen.' Waarna er een korte stilte volgde voordat de verslaggever een nieuwe vraag durfde te stellen.

De uitspraak werd in de dagen voor de finale vaak geciteerd, en steeds met een zeker ontzag. Hij had de kracht van een paradox, met de bijbehorende zweem van hoger en dieper inzicht. Er zat iets humoristisch in, zoals in alles wat vanzelfsprekend klinkt maar misschien ook wel onzin is. En hij was tegelijk ook nog eens van alle kanten waar. Dat Italianen niet van je kunnen winnen: daar waren voorbeelden van. Maar dat je wel van ze kunt verliezen: dat was in het verleden helaas ook maar al te vaak gebleken.

Volgens de wetten van de logica klopte er in Cruïjffs antwoord ergens iets niet, maar wat? Het suggereerde een geheime intuïtie, waarin voor de begrippen *winnen* en *verliezen* een andere betekenis weggelegd leek. De uitspraak zinspeelde op de Nederlandse angst voor verlies van de finale, in het bijzonder voor de geniepige, onverdiende nederlaag die Ajax mogelijk te wachten stond: verliezen zonder dat de tegenstander eigenlijk gewonnen had.

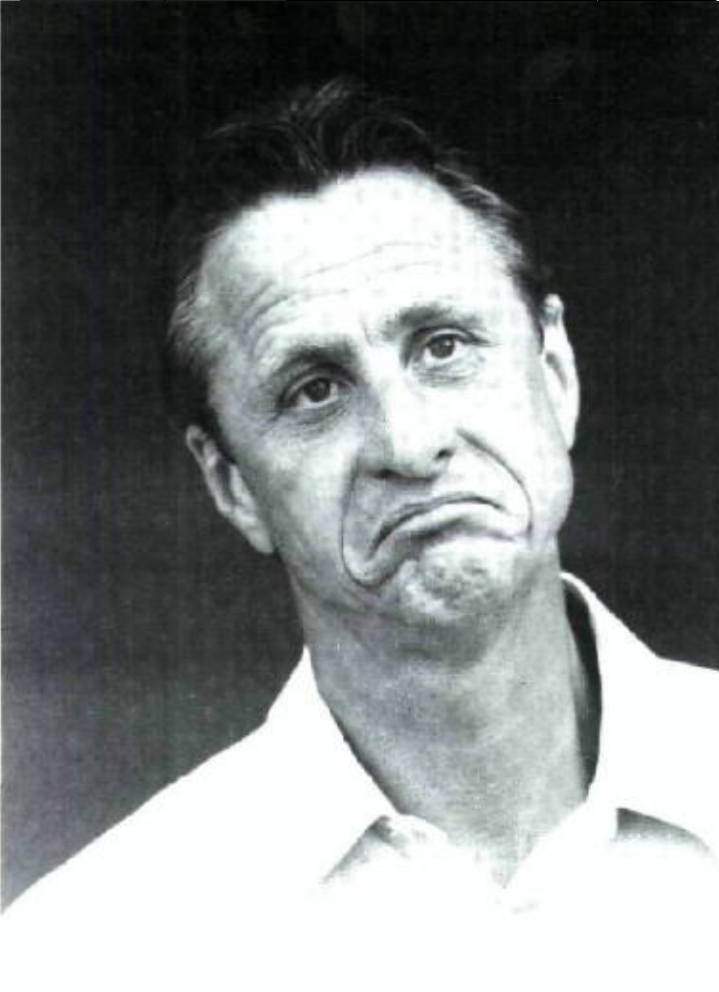
Maar in de finale bleek het omgekeerde van Cruïjffs stelling waar te zijn. Ajax was zeker niet beter dan AC Milan, maar won wel, door een frommeldoelpunt van Patrick Kluivert vlak voor tijd, met 1-0. Als er op grond van deze finale al een stelling geformuleerd kon worden, was het deze: Italianen kunnen niet van je verliezen, maar je kunt wel van ze winnen.

Vanzelfsprekend

De vlot geformuleerde paradox is een van de kenmerken van het taalgebruik van Johan Cruïjff. 'Voordat ik een fout maak, maak ik die fout niet': dat is er ook een, en al even mysterieus. De diepere bewering die hieraan ten grondslag ligt, is van het type: ik heb altijd gelijk, ook als dat niet zo is.

Nauw verwant aan de paradox is de 'herhalende' formulering (de tautologie), hoe vreemd dat op het eerste gezicht ook mag lijken. Een paradox verwijst door zijn raadselachtigheid naar een hogere waarheid. Een tautologie heeft vaak hetzelfde effect, maar nu juist door haar al te grote vanzelfsprekendheid: die kan een toehoorder al evenzeer achterlaten met het gevoel een schakel in de redenering te hebben gemist. Wanneer Cruïjff in een interview zegt 'Als het niet goed gaat, dan gaat het niet goed', klinkt dat uit zijn mond niet als een doodoener, maar als een wijs oordeel dat na veel nadenken tot stand is gekomen. Wanneer gaat iets niet goed? Daar valt in de praktijk veel over te zeggen, maar uiteindelijk zal men altijd tot deze conclusie komen: het gaat niet goed als het niet goed gaat.

Johan Cruijff:
 'Italianen kennen niet
 van je winnen,
 maar je ken wel van
 ze verliezen.'

FOTO RENÉ BOUWMAN

In zekere zin is een doodoener altijd overbodig, al kan hij soms, op het juiste moment uitgesproken, zijn effect hebben. Dat geldt ook voor het pleonasme, een andere stijlfiguur die in Cruijffs taalgebruik vaak te vinden is. Meestal kan hij eenvoudig toegeschreven worden aan de slordigheid en de omslachtigheid die nu eenmaal het kenmerk is van alle gesproken taal. 'Dat vind ik een negatieve invloed wie geen enkele zin heb', zei Cruijff begin 1996: de toevoeging *wie geen enkele zin heb* zit al min of meer opgesloten in het element *negatief*. In 1995 sprak hij over 'utopieën wie nooit gebeuren': het wezen van alle utopieën is dat ze nooit verwezenlijkt zullen worden.

De exceptie

Een woord als *utopie* komt in het gemiddelde voetbalinterview zelden voor. Cruijff gebruikt wel vaker termen en begrippen die aan voetbalvreemde registers ontleend zijn. Plat en deftig Nederlands weet hij moeiteloos te mengen. Woorden als *ofschoon*, *capabel*, *inherent*, *kapittel* en *denkwijze* staan bij hem naast *je ken*, *hun hebben* en *types wie hun zakken gevuld zijn net zoals de trainer*.

Zie hoe in het volgende citaat het woord *exceptie* uit de lucht komt vallen:

Ik heb gezegd: nou stel Pietje [Piet Keizer] boven de rest aan want die zal altijd drie gekke ideeën zeggen waar misschien de rest het niet mee eens is, maar wel: de exceptie, de exceptie zo bewaren. Want wat zie je dan met exceptie?

Kon het optreden van dit *exceptie* toegeschreven worden aan de invloed van het Spaans? Invloed van het Engels? Of was het zomaar een ingeving, een gril, vergelijkbaar met de onnavolgbare invallen die hem als voetballer kenmerkten?

De spreker Cruijff kapt en draait, versnelt en versloomt in zijn taal net zo gemakkelijk en achteloos als vroeger op het veld. Soms duikt er zomaar een neologisme in zijn zinnen op (*een*

Een kenmerk van zijn taalgebruik is de vlot geformuleerde paradox:

'Voordat ik een fout maak, maak ik die fout niet.'

tussenhaakjesverschijnsel) of een vreemde verbastering. In *van kiet af gezegd* moet *van kiet af* wel een versnelling zijn van *van acquit af*, een aan het biljarten ontleende term die zoveel betekent als 'vanaf het begin'. Cruijff geeft bestaande woorden een nieuwe inhoud. *Verhaal* is bij hem niet gewoon een verhaal, maar meer iets als een betekenislaag, een ander aspect van een

kwestie, zoals in: 'Dan kom je in verhaal twee.' *Dan praat je over* betekent bij hem ook vaak eenvoudigweg 'dat is': 'Dan praat je over pure 100% techniek.'

Er vallen in Cruijffs taal nog wel meer eigenaardigheden van het achteloze type aan te wijzen. Daarin speelt de invloed van zijn dialect en het jargon van zijn beroepsgroep een grote rol: het Amsterdams dat hij van huis uit spreekt en de taal van voetballers en trainers. Cruijff heeft genoeg aan één betrekkelijk voornaamwoord, *wie*. 'Ik ben geen type wie achter de dingen aanloopt' en 'De mensen wie negatief in het realistische adviseren, was natuurlijk negatief.' Ook het aantal persoonlijke voornaamwoorden is bij hem beperkt. *Ik*, en ook *wij* en *we*, worden bij Cruijff vrijwel altijd *je*. Sprekend over de knieblesure van zijn zoon Jordi: 'Je bent geen van tweeën dokter, dus moet je luisteren en proberen het goeie eruit te pikken.' Overigens lijkt de taal van Cruijff in dit opzicht school te hebben gemaakt, want bijna iedere sporter spreekt inmiddels over *je* als hij zichzelf bedoelt.

Overloos

Rinus Michels (een van zijn bijnamen: De Grote Zwijger) placht zijn wijsheden te omringen met veel norske stiltes, om ze des te beter tot hun recht te laten komen. Cruijff is eerder geneigd zijn waarheden op te nemen in een niet aflatende stroom woorden. Alsof hij ze het liefst meteen weer onder zijn eigen spraakwaterval zou willen laten verdwijnen.

De spreker Cruijff kapt en draait, versnelt en versloomt in zijn taal net zo gemakkelijk en achteloos als vroeger op het veld.

De meest rake typering is van Kees Fens, die in een column in de Volkskrant Rinus Michels eens vergeleek met een expressionistisch dichter, en Johan Cruijff met een schrijver van experimenteel proza. Fens moest bij Cruijffs overloze monologen denken aan *stream of*

consciousness-proza en bij zijn sprekend wenden en draaien, omkeren en tegenwerpen aan 'essayistiek in zijn zuiverste vorm: onderwerploos, alleen een pogen woorden te laten vallen in een wereld van onzekerheid. (...) Een punt wordt niet gezet.'

Het realistische

Wie een goede indruk wil geven van de spreker Cruijff, kan hem alleen recht doen met een lang citaat uit zijn breed uitwaaierende proza. Hier volgt er een, uit december 1993, genomen uit een geruchtmakend ellenlang tv-interview met Frits Barend en Henk van Dorp. Cruijff had net besloten toch maar geen coach van het Nederlands elftal te worden tijdens het aanstaande WK voetbal in Amerika. Over de redenen van zijn onverwachte beslissing bestond veel onduidelijkheid. Het zou iets met geld te maken hebben. Of met de samenstelling van de trainersstaf. Of met het merk sportkleding waarin hij zijn werk had willen doen. Maar het fijne wist niemand er eigenlijk van. Al snel werd duidelijk dat ook tijdens dit vraaggesprek het raadsel niet zomaar opgelost zou worden. Na een minuut of vijf probeerde Van Dorp het opnieuw, nu met de vraag of het toch ook niet een eer was om het Nederlands elftal te begeleiden. Cruijffs antwoord begon zo:

Dan moet je twee dingen goed scheiden. Laten we ze dan apart behandelen: het realistische en het idealistische. Realistische kom je dan aan, en dat is dus het waarom je het wel of niet doet. Realistische is dat iedereen wie mij een beetje na staat – in het voetballen, buiten het voetballen – die hebben op twee basisredenen, dus gezondheid en het prestige in het voetballen, eigenlijk 99 procent afgeraden om daar naartoe te gaan. Om realistische dingen. Ten eerste de manier zoals het Nederlands elftal voetbalt, is Van Basten er wel of niet bij. Wat ken je winnen, als trainer, realistisch gesproken, én, allerbelangrijkste, wat krijg je over je heen als het niet lukt. Nou, daar hebben we een klein voorproefje van gehad denk ik de laatste twee weken. Dus wat dat aangaat hebben ze geen ongelijk gehad. Kan alleen maar erger worden. En wat zie je dan, kom je aan het positieve, wat ken je wel halen. Er is maar één mogelijkheid. (Van Dorp: 'Ik vind dat je nu wel een beetje zielig zit te doen.' Cruijff vervolgt:) Nee helemaal niet, want ik kom direct in het tweede gedeelte. Ten eerste als je praat over geld, en geld is realistisch, dus als je dan een realistische oplossing gaat zoeken, zit ik die kant op te praten, het eerste gedeelte, nog niet het tweede gedeelte. Als je dan op een gegeven moment een prijs voor iets af moet maken, om op je geld terug te komen, dan praat je dus over voor en tegen, dat is normaal, dan praat je niet over het graag willen, want dat is het idealistische, praat je over het andere. Nou, de andere kant is niks positiefs te vinden, tenzij je dus zegt wat ken je worden, wereldkampioen, maar voor de rest dus ook helemaal niks. Alles wat erna komt is afbreken, en nou goed, en dat is één.

En zo ging het nog anderhalf uur door, in een hoog tempo. In zekere zin zag men hier Cruijff op zijn best: grillig, niet te volgen en overal tegelijk aanwezig.

Maar er kleefde ook iets tragisch aan zijn optreden. Hij slaagde er niet in ook maar iets duidelijk te maken, verstrikt als hij was in zijn eigen schijnbewegingen. Aan het eind van de uitzending waren alle toehoorders uitgeput. 'Cruijff lult je suf, hij weet alles beter', verzuchtte Marco van Basten jaren geleden al eens •

Voetbalverslaggevers gebruiken niet alleen eigen woorden ('Bergkamp verdedigt terug'), hun Nederlands heeft ook een eigen zinsbouw ('Van Basten voorin met gevaar'). De taalkundige René Appel over de werkwoordvrees en de vervoegingsangst van de voetbalcommentator.

'Butragueño. Butragueño... BUTRAGUEÑO!!!'

DE TAAL VAN VOETBALVERSLAGGEVERS

Veel beroepsgroepen hebben hun eigen taalgebruik. Juristen zijn in dit opzicht berucht, maar ook mensen in de computerbranche of het reclamewezen onderscheiden zich verbaal soms zo sterk dat ze voor buitenstaanders geheimtaal lijken te spreken. Die speciale vormen van taalgebruik, passend bij een bepaald beroep of een bepaalde situatie, worden wel *registers* genoemd.

Wat bepaalt een register? Sommigen denken alleen aan specifieke woorden ('jargon'), anderen vinden dat ook de zinsbouw karakteristiek kan zijn voor een register, en weer anderen zien het nog ruimer: ook de opbouw van een stuk tekst kan een register definiëren. Als regelmatige kijker van Studio Sport en tv-verslagen van voetbalwedstrijden kreeg ik de indruk dat het taalgebruik van de verslaggevers die de beelden van commentaar voorzien een aantal specifieke kenmerken heeft. Is er misschien sprake van een 'tv-voetbalverslaggeversregister', vroeg ik mij af.

De literatuur over dit onderwerp is schaars. Ik heb twee artikelen weten op te sporen. Charles Ferguson publiceerde in 1983 in *Language in society* 'Sport announcer talk: Syntactic aspects of register variation', en een jaar later verscheen 'Verb uses in the reporting and briefing of baseball sportscasting' van Toshiaki Ishiguro in *Descriptive and applied linguistics*. Het artikel van Ferguson is het meest algemeen, en daarom in dit verband het meest relevant, hoewel hij alleen het taalgebruik van radioverslaggevers onderzocht, en dan ook voornamelijk bij honkbalwedstrijden. Ferguson concludeert dat er wel degelijk sprake lijkt te zijn van een apart register van *sport announcers*.

Van Aerle kan

Ik heb zelf geen systematisch onderzoek verricht naar een mogelijk voetbalregister in Nederland, maar heb gedurende de Europese kampioenschappen voetbal van 1988 losse notities gemaakt van zinnen die mij opvielen. In mijn materiaalverzameling ontbreken uitingen uit de wedstrijden West-Duitsland-Nederland en Sovjet-Unie-Nederland (de finale) bijna geheel, omdat toen mijn aandacht voor de wedstrijd het doen van sociolinguïstische observaties in de weg stond. Ondanks de afwezigheid van voldoende objectieve gegevens geloof ik dat mijn materiaal redelijk representatief is voor de specifieke kenmerken van het taalgebruik van tv-voetbalverslaggevers.

Het eerste wat opvalt, is het enorme aantal weglatingen, vooral van functiewoorden, zoals lidwoorden (*de, het, een*), koppelwerkwoorden (vooral *zijn*), en voorzetsels (vooral *van*). De volgende voorbeelden kunnen dit illustreren:

- Vrije trap voordeel Denemarken. Elkjaer met Kohler. Vast koppel.
- Eerste hoekschop van de wedstrijd voor de Italianen.
- Rolff... weggetrapt Brehme.
- Aldridge neer, vrije trap, overtreding Tsjidjatoelin.

Ferguson noemt het weglaten van koppelwerkwoorden ook, zoals in 'McCatty in difficulty'. Soms laten de Nederlandse verslaggevers ook andere werkwoorden weg, zoals in 'Donadoni, hard aangepakt' of 'Butragueño... Gordillo net niet'. Weglating van het lijdend voorwerp is eveneens een veelvoorkomend verschijnsel:

- Houghton legt neer, Sheedy schiet in (voor niet-voetbalkenners: Houghton speelt de bal uit een vrije trap naar Sheedy, en die schiet de bal in).
- Völler met Sivebaeck. Wint Sivebaeck.
- Van Aerle kan.

Volgens Ferguson ontbreekt in de Amerikaanse *sport announcer talk* het onderwerp in de vorm van een voornaamwoord ook veelvuldig, zoals in 'Hit 307' en 'Had 6 homeruns'.

De frequente weglatingen maken het taalgebruik van de Nederlandse voetbalverslaggevers staccato-achtig. Het lijkt erop dat ze op deze wijze de dynamiek van de wedstrijd (of 'het wedstrijdgebeuren?') tot uitdrukking willen brengen. Een voor de hand liggende andere verklaring zou kunnen luiden: de verslaggevers laten veel weg omdat dat de enige manier is om de wedstrijd te kunnen volgen; vooral inhoudswoorden blijven gehandhaafd als ze het wedstrijdverloop op de voet willen blijven volgen.

JE MOMENTEN

Opvallend populair is de laatste tijd *momenten* (altijd in het meervoud!) in de betekenis van 'mooie acties, soms leidend tot een kans op een doelpunt', zoals in de volgende commentaarszinnen:

- De momenten zijn er nog wel, maar ze zijn wat schaars geworden.
- Qua spel zijn er in het eerste halfuur nog geen momenten geweest.

Voor de laatste zin zou vanwege zijn poëtische kwaliteiten uit een column van Jan Mulder afkomstig kunnen zijn. Voetballers nemen ook zelf *momenten* in deze nieuwe betekenis over: 'Het betekent dat je niet alleen je man uitschakelt,' zegt een voetballer in een interview, 'maar ook dat je tijdens de wedstrijd je momenten krijgt.' Stel je toch voor, een voetballer die tijdens een wedstrijd geen momenten krijgt, met wat voor gevoel zit die na afloop in de kleedkamer? Hoe moet die thuis zijn vrouw onder ogen komen?

Niet onder tijdsdruk

Dat het toch niet de tijdsdruk is die leidt tot veel weglatingen, concludeer ik op basis van de volgende twee observaties. In de eerste plaats worden er ook veel woorden weggelaten op zogenaamde dode momenten, dus als het spel in feite even stilligt, bijvoorbeeld bij een hoekschop of vrije trap. Ten tweede, en dat is misschien overtuigender, doorspekken de verslaggevers hun commentaar veelal met betrekkelijk zinloze mededelingen terwijl het spel gewoon verder gaat:

- Hands van Vitor. Hij wil niet opgeven, de strijdbare captain van Barcelona.
- Moran, de man die aanvoerder wordt als Stapleton het veld verlaat.
- Deze Bonner, Pat, die een tweelingbroer heeft, Dennis, die in de UEFA-cup nog eens tegen FC Groningen gespeeld heeft, het is het verhaal van emigratie, dit Ierland, dat van de tien miljoen inwoners nog drie miljoen over heeft, waarvan de uittocht naar de Verenigde Staten en Groot-Brittannië gigantisch is geweest, wat ook geldt voor de voetbal-Ieren. (Deze laatste passage heb ik overgenomen uit een stukje in de Volkskrant waarin het geklets van de ‘babbelneven’ Eddy Poelmann en Evert ten Napel aan de kaak wordt gesteld.)

Een volgend kenmerk is het gebruik van een aanwijzend voornaamwoord zonder dat het naar iets in het voorafgaande verwijst. De tekst hierboven bevat al twee voorbeelden (‘Deze Bonner’, ‘dit Ierland’). Hier volgen er nog enkele:

- Schot van *deze* Lerby zal wel eens de belangrijkste laatste actie in de tweede helft kunnen zijn geweest.
- Sanchis stuurt Gordillo weg die graag op *die* linkerkant speelt.
- Kijk, Nederland heeft haast, wil *dat* doelpunt nog voor rust.

Vrije voorzetsels

Echt opvallend is ook het vernieuwende voorzetselgebruik in het jargon van voetbalverslaggevers. Het gaat daarbij met name om *bij* en *met*, die in de merkwaardigste combinaties optreden:

- Witschge... vrijheid bij Bergkamp
- De overname is er bij Van Basten
- Een onderschepping bij Bergomi
- Van Basten voorin met gevaar
- Illgner met de uittrap

In een enkel geval vervangt *bij* duidelijk een ander voorzetsel. ‘Een onderschepping bij Bergomi’ moet bijvoorbeeld zijn ‘Een onderschepping door Bergomi’. In het geval van *met*, en vaak ook wanneer *bij* wordt gebruikt, lijkt er echter sprake te zijn van wat ik *werkwoordvrees* zou willen noemen. ‘De overname is er bij Van Basten’ zou in gewoon Nederlands luiden: ‘Van Basten neemt (de bal) over’; en voor ‘Illgner met de uittrap’ is ‘Illgner trapt uit’ de normale variant. Deze angst om werkwoorden te gebruiken is in overeenstemming met de neiging tot telegramstijl. Het vreemde is natuurlijk dat de zin met een voorzetsel vaak langer is dan met een werkwoord.

Vervoegingsangst

Een laatste eigenaardigheid van de zinsbouw is de – bij sommige verslaggevers – te bespeuren trend om wel een werkwoord te gebruiken, maar vooral in de infinitief. De volgende voorbeelden kunnen deze vorm van *vervoegingsangst* illustreren.

- Mrkla, met links uithalen
- En goed uit zijn doel komen en naar die bal blijven kijken, Konrad
- Meenemen door Boerebach
- Het weggoppen was van Popescu
- En net niet kunnen intikken door die nummer 8, Edwin Vuurens

In alle gevallen kunnen er makkelijk (soms kortere) zinnen worden geformuleerd met het vervoegde werkwoord: Mrkla haalt met links uit, Popescu kopte weg, enzovoort.

Terugverdedigen

Heeft deze commentartaal behalve een eigen grammatica ook een afwijkende intonatie? De enige, met het (blote) oor waarneembare fonetische eigenschap is de 'versterking' van het gesprokene in gevaarlijke situaties. Bijvoorbeeld in 'Butragueño... BUTRAGUEÑO' is Butragueño eerst in balbezit. Bij het tweede 'BUTRAGUEÑO', dat luider en op hogere toon wordt uitgesproken, krijgt hij een scoringskans. Volume en toonhoogte zijn indicatoren voor spanning in het spel.

Momenten bij Bergkamp... FOTO MICHAEL KOOREN

Ten slotte wil ik kort het woordgebruik van het voetbalcommentaar op tv bespreken. Dat lijkt het meest typerend voor een eventueel register van tv-voetbalverslaggevers, maar het is taalkundig minder interessant. Een groot aantal speciale voetbaltermen is al opgenomen in Rob Siekmanns *Voetbalwoordenboek* uit 1978, zoals 'terugverdedigen' in 'Klinsmann verdedigt terug' (een aanvaller die zijn eigen verdediging assisteert) of 'een gat trekken' in 'Völler trekt het gat' (een opening in de defensie van de tegenstander forceren, waardoor voor medespelers ruimte wordt gecreëerd om gevaarlijk op te komen).

Siekmann noemt nog niet 'weg' zoals in 'Heintze is weg' dat bepaald niet betekent dat Heintze plotseling van het veld is verdwenen. Als Heintze 'weg is', sprint hij met de bal aan de voet in de richting van het vijandelijke doel, en is hij 'weg' voor zijn tegenstanders. Een tweede voorbeeld van een term die nog niet bij

Siekmann voorkomt, maar die tegenwoordig veel wordt gehanteerd, is 'zich inschakelen', bijvoorbeeld 'Baresi, die zich meer en meer inschakelt'; dit wordt met name gezegd van verdedigers die zich met de opbouw van de eigen aanval gaan bemoeien.

Ik ben nu toe aan de hamvraag: is er sprake van een register van tv-voetbalverslaggevers? Ik zou hier met 'ja' op willen antwoorden, maar dat is dan wel een voorlopig en voorzichtig 'ja'. Het zal duidelijk zijn dat veel kenmerken ook in andere potentiële registers voorkomen, en dus niet exclusief zijn voor het onderzochte taalgebruik. Dat geldt niet alleen voor de zinsconstructies, maar bijvoorbeeld ook voor het woordgebruik; zo wordt een uitdrukking als 'weg zijn' ook bij wielrennen gebruikt: als Steven Rooks weg is, is hij uit het peloton of uit de kopgroep ontsnapt.

Een duidelijke beperking van mijn onderzoekje was natuurlijk dat ik slechts van enkele verslaggevers taalgebruik heb verzameld, en dan bovendien nog op een niet-systematische wijze. Toetsing aan meer gegevens, misschien ook taalgebruik van verslaggevers bij andere sporten, is nodig om hardere en definitievere uitspraken te kunnen doen.

Ondertussen kan Van Aerle nog steeds •

Levende en dode talen

Hoeveel talen worden er op de wereld gesproken? De schattingen lopen uiteen – sterk uiteen zelfs. De meest conservatieve schattingen komen uit op zo'n vijfduizend talen, maar volgens de recentste telling, van de Britse onderzoeker David Dalby, zijn het er dubbel zoveel.

Het worden er echter snel minder: in de afgelopen vijfhonderd jaar is de helft van de talen in de wereld verdwenen. Veel talen werden met hun sprekers het slachtoffer van kolonisatie en oorlog, andere werden op vreedzame wijze ingeruild voor een grotere taal.

De top-20 van wereldtalen

MOEDERTAALSPREKERS (IN MILJOENEN)					
1	Chinees	1.000	11	Frans	70
2	Engels	350	12	Punjabi	70
3	Spaans	250	13	Javaans	65
4	Hindi	200	14	Bihari	65
5	Arabisch	150	15	Italiaans	60
6	Bengali	150	16	Koreaans	60
7	Russisch	150	17	Telugu	55
8	Portugees	135	18	Tamil	55
9	Japans	120	19	Marathi	50
10	Duits	100	20	Vietnamees	50

Met zijn omstreeks 21 miljoen moedertaalsprekers zou Nederlands in deze lijst ongeveer op de dertigste plaats komen.

Vier uitgestorven talen

1974 - De laatste spreker van het Manx, de inheemse Keltische taal van het eiland Man in de Ierse Zee, overlijdt.

1987 - Alice Stephens, de laatste spreekster van het Negerhollands, een op het Nederlands gebaseerde creooltaal die gesproken werd op de Maagdeneilanden, overlijdt.

1992 - De laatste spreker van het Ubyk, een taal die in Turkije gesproken werd, overlijdt.

1996 - In januari overlijdt de Sioux-indiaan Red Thundercloud, de laatste spreker van het Catawba. Het Amerikaanse Smithsonian Museum bewaart banden waarop hij jachtliederen zingt.

Tien Europese minderheidstalen

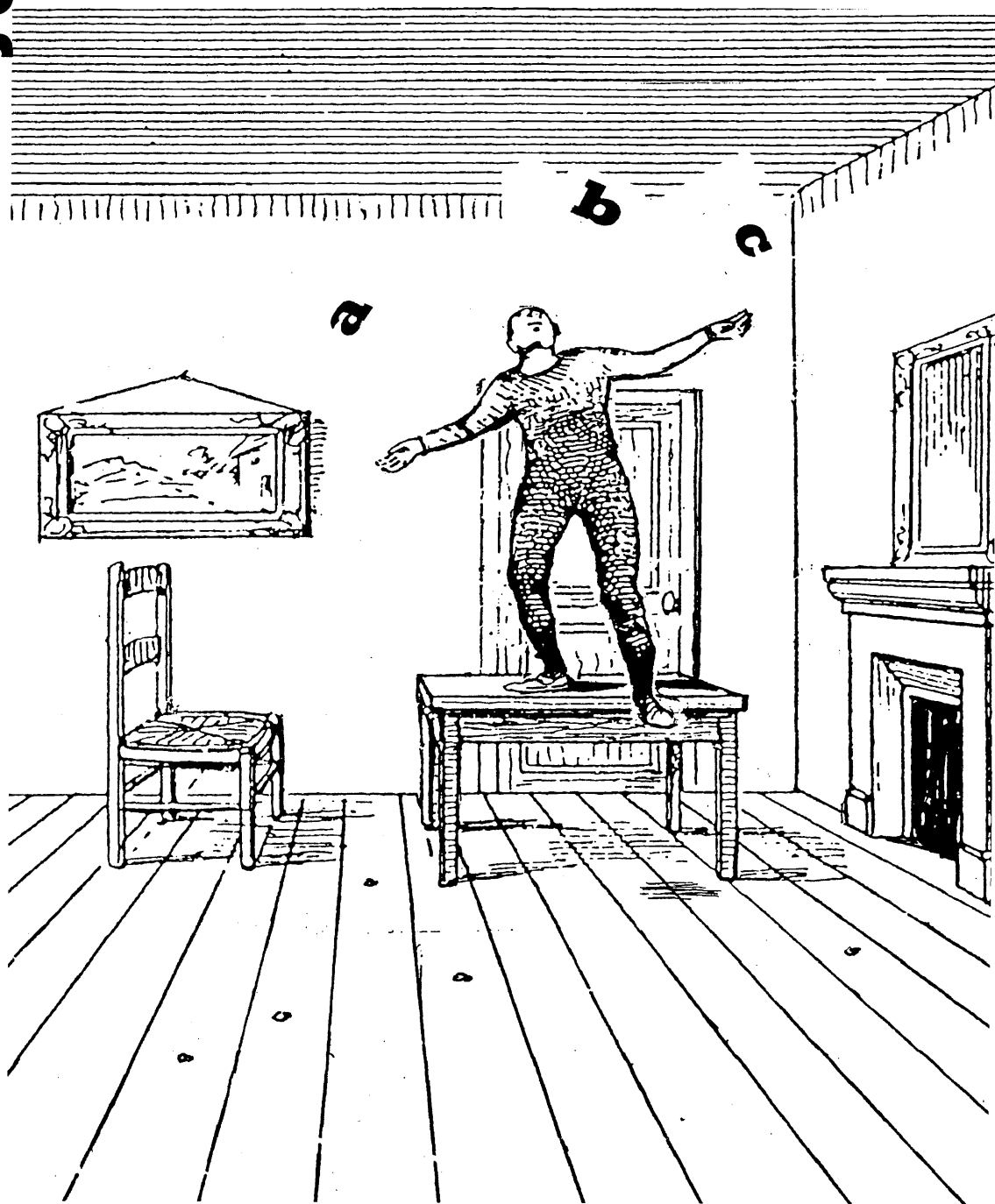
1 CATALAANS - 10 miljoen sprekers – 2 FRIES - 700.000 sprekers in Friesland, 20.000 in Duitsland – 3 WELSH - 575.000 sprekers – 4 BRETONS - dagelijks gebruikt door een half miljoen inwoners van Bretagne – 5 LUXEMBURGS - 335.000 sprekers – 6 IERS - dagelijks gebruikt door 120.000 Ieren – 7 SORBISCH - Slavische taal, gesproken in het oosten van Duitsland; 67.000 sprekers in 1987 – 8 FRIULISCH - 60.000 sprekers in Italië – 9 AROEMEENS - 50.000 sprekers in Noord-Griekenland – 10 LADINISCH - 35.000 sprekers in vier Noord-Italiaanse valleien •

Bron: Bernard Comrie, Stephen Matthews, Mara Polinsky (red.): *The atlas of languages. The origin and development of languages throughout the world*. Bloomsbury, Londen, 1997.

JUNI

Juni is de maand van de laatste examens en herexamens. Vroeger moest er dan een opstel geschreven worden, maar hoe gaat het tegenwoordig? En verder: remedies tegen stotteren, de Nederrap van de Osdorp Posse en het Nederlands als de oudste taal ter wereld.

'Moet sport?' 'Wit begint, zwart wint.' 'Vakantie: drang of dwang?' Over zulke titels hebben generaties Nederlanders hun examenopstel moeten schrijven. Maar dat is voorbij: het oude opstel is vervangen door schrijven op basis van documentatie. Leer je daar echt schrijven van? Rudolf Geel over het opstel toen en nu. Met tien tips voor een dikke voldoende.

Waarover moet ik nu weer schrijven?

HET OPSTEL EN ZIJN OPVOLGER

Dit stuk gaat over schrijven, de favoriete bezigheid van ongeveer 98 procent van alle Nederlanders. Wie schrijft niet graag een brief, een ingezonden stuk naar de krant of een opstel?

Degenen die na het lezen van bovenstaande vraag nog niet met lezen gestopt zijn, hebben waarschijnlijk al in zichzelf 'dit geldt niet voor mij' gemompeld. Lees in dat geval vooral verder. Want voor mensen die een hekel hebben aan schrijven, die niet beginnen te trillen van vreugdevolle opwindning wanneer zij een opstel moeten schrijven, zijn onderstaande regels allereerst bestemd.

De beginzin van dit stuk is natuurlijk ironisch bedoeld. Minstens 98 procent van de Nederlanders haat schrijven. Zelfs de meeste professionele schrijvers vinden het schrijven van een stuk steeds weer een hele opgave. Door die hoge moeilijkheidsgraad zou je dus zeggen: een reden te meer om in het onderwijs veel aandacht te besteden aan het vergroten van de schrijfvaardigheid. In veel beroepen is vaardigheid in het schrijven van brieven, rapporten of beleidsnotities bovendien een duidelijke eis.

Leren Nederlanders op school goed schrijven? Hoe is en was het in Nederland gesteld met het schrijfonderwijs?

De kachel in

Vanaf ongeveer het midden van de vorige eeuw zijn er altijd onderwijzers en leraren geweest die zich het lot aantrokken van scholieren die moesten leren om hun gedachten op papier te krijgen. *Als ze al gedachten hadden.* Van dat laatste waren heel wat onderwijzers in de vorige eeuw helemaal niet zeker. Vandaar dat zij de inhoud van opstellen die leerlingen moesten schrijven bijna volledig voorkauwden. Bovendien waren de opstelonderwerpen die schrijvers van leerboekjes bedachten vaak op z'n minst een beetje saai. Stel je voor, je krijgt de opdracht een opstel te schrijven over 'de koe'. Niet echt een inspirerend onderwerp. En het stond de schoolkinderen niet vrij dat dier met hun eigen fantasie te lijf te gaan. Zij werden verplicht de koe van top tot teen te beschrijven ('Een koe heeft aan de voorkant een kop en twee voorpoten. Zij heeft ook twee achterpoten. Die dienen om op te lopen. Van achteren heeft de koe een staart. Onder aan de buik hangen uiers. Daaruit komt bij het melken de melk.' Enzovoort.) Logisch dat er om de zoveel tijd klachten werden geuit over het lage peil van de geschriften van Nederlanders.

In onze eeuw werd het schrijfonderwijs niet veel spannender. Toch waren er inspirerende onderwijzers en leraren. De leukste en tegelijk de bekendste was Theo Thijssen, de schrijver van onder meer het beroemde boek *Kees de jongen*. Thijssen paste de zogenoemde 'kachel-

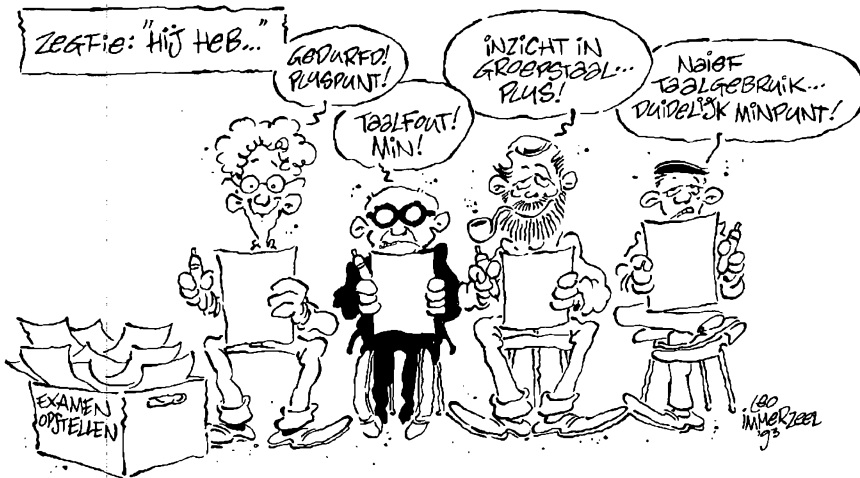

correctie' toe. Hij liet zijn leerlingen vaak opstellen schrijven, verzamelde deze vervolgens en gooide ze in de brandende kachel. Dan werd het lekker warm in het lokaal. Want Thijssen zag niets in nakijken. Een nagekeken opstel bevatte volgens hem zoveel verbeteringen met rode inkt, dat een leerling er urenlang van zou worden. Schrijven, zei hij, leer je door te schrijven. Dat laatste is waar. En overigens moet niemand denken dat Theo Thijssen zich, ondanks zijn voorliefde voor roodgloeiende kachels, nooit met de kwaliteit van de opstellen van zijn leerlingen bemoeide. In een van zijn geschriften laat hij weten dat hij weleens iemand een pak slaag gaf als die in zijn opstel lollig wilde zijn. Dus je kon toch maar beter proberen het de meester naar de zin te maken.

Schrijven leer je door te schrijven. Wie nooit schrijft, zal het nooit leren. Veel oefenen blijft de boodschap. 'Niemand is meester geboren', schreef J.M. Koenen, een bekend leraar en publicist uit de vorige eeuw. In principe is het in ieder vak zo dat niemand een geboren meester is. Ja, de een heeft meer talent voor iets dan een ander. Bij het schrijven is dat niet anders dan bij dansen en voetballen. Maar zelfs Johan Cruyff was in zijn jeugd altijd bezig met trainen.

ILLUSTRATIE LEO IMMERZEEL

Jongemeisjeskwellingen

Een belangrijk discussiepunt vormde de vraag of je leerlingen moest stimuleren zo spontaan mogelijk te schrijven. Het voorbeeld van de koe liet zien dat onderwijzers en leraren hun leerlingen graag in een keurslijf stopten. In de jaren negentig van de vorige eeuw ontstond er daarom onder leraren van de middelbare school een beweging die een zo spontaan mogelijke manier van schrijven propageerde. Niet het naschrijven in boekentaal van wat anderen al hadden opgeschreven, maar schrijven in een taal die zoveel mogelijk aansluit bij de manier waarop je spreekt. En: zo spontaan en individueel mogelijk schrijven over de dingen die je belangrijk vindt.

Een leraar in die tijd leek het onderwerp 'jongemeisjeskwellingen' daarvoor heel geschikt. Daarin konden zijn vrouwelijke leerlingen zich heel persoonlijk uitleven. Voor jongens dacht hij meer aan een technisch onderwerp: 'Beschrijf een fabriek of andere technische inrichting die je gezien hebt'. Het is de vraag in hoeverre die onderwerpen de spontaniteit en een individuele aanpak bevorderden.

De woordvoerder van de propagandisten van het individualistische schrijven heette J.M. van den Bosch. Dit was een echte ouderwetse leraar Nederlands, iemand met liefde voor het vak en

de leerlingen. In de trein zat hij altijd opstellen na te kijken. Schrijven leerde je immers – ook in zijn ogen – door te schrijven. Wie overigens leerlingen aanspoort hun hoogstpersoonlijke gedachten aan het papier toe te vertrouwen, komt natuurlijk voor andere zaken te staan dan alleen het vergeten van een komma of het verkeerd gebruik van een woord. ‘Je moet je jeugdige ongeduld van verloofd willen zijn overwinnen’, schreef hij eens onder het opstel van een leerling. Maar het is toch opmerkelijk dat de verliefde jongeman een opstel over dit onderwerp durfde schrijven; het betekent dat hij zijn leraar voldoende vertrouwde om hem in een opstel met zijn persoonlijke problemen te benaderen. Van den Bosch zag een sterke verbinding tussen individueel schrijven en opvoeden. ‘Wie mensen mooi wil leren schrijven, zal ze mooi moeten maken’, schreef hij op een notitieblaadje dat bewaard is.

Maar hoeveel leraren wilden hun leerlingen ‘mooi’ maken? Bovendien beschouwden veel leraren het bij voorbaat als verloren moeite leerlingen te stimuleren hun hoogstpersoonlijke gedachten op papier te krijgen. Als je HBS-leerlingen hun gang liet gaan, schreef een leraar in 1906, dan ‘zaten ze den heelen dag op de fiets, werkten zich een ongeluk bij het voetbalspel, lagen kalmpjes uren lang in een “luien stoel” sigaretten te rooken, of zaten biertjes of nog wat ergers te verschalken in een koffiehuis’. Echt leuk kan het bij die man in de klas niet geweest zijn.

Functioneel schrijven

Recente ontwikkelingen geven vooral aan dat schrijven functioneel moet zijn. Ook in de nieuwste voorstellen om komende generaties te vormen tot effectieve schrijvers in de moedertaal staat functionaliteit voorop. Het ouderwetse opstel, dat een leerling helemaal zelf moest bedenken en opschrijven, is afgeschaft. Ervoor in de plaats komt het documentair schrijven. Aan de hand van vooraf verstrekte informatie formuleert de leraar een onderwerp.

*‘Wie mensen mooi wil
leren schrijven, zal ze mooi
moeten maken.’*

Het is ook mogelijk dat de leerlingen zelf de taak krijgen een centrale vraag uit het aangeleverde materiaal te formuleren.

Misschien wordt het schrijven gemakkelijker als je de te verwerken gegevens op een presenteerblaadje krijgt aangeboden. Maar het kan ook zijn dat sommige leerlingen zich in hun

vindingrijkheid beknot voelen. Eén ding is door de tijd heen gelijk gebleven. Veel leraren, onderzoekers en onderwijskundigen die zich bezighouden met schrijfvaardigheid zijn zelf niet bijzonder schrijfvaardig. Natuurlijk denken velen, tegenwoordig meestal gesteund door empirisch onderzoek, dat ze verstand van schrijven hebben. Maar van het echte schrijversvak, het handwerk of metier, weten de meeste leraren en schrijfdeskundigen weinig.

Het documentair schrijven zal er in ieder geval voor zorgen dat de nadruk wordt verplaatst van het onder woorden brengen van wat in het eigen hoofd zit naar het verwerken van de meningen van anderen. De nadruk wordt, anders gezegd, verlegd van het verwoorden naar de inhoud. Waarschijnlijk worden de eindexamenopstellen daardoor op het eerste gezicht beter, maar de schrijfvaardigheid neemt er niet echt door toe. Schrijven wordt een handigheid. En dat kan echt schrijven nu eenmaal nooit zijn. Toch zullen er steeds schrijvers opstaan die teksten afleveren die anderen met bewondering zullen lezen. Teksten waarbij je denkt: ja, dit is het werk van een echte schrijver.

Wie een goede schrijver wil worden, zal veel, en vooral zelfstandig, moeten oefenen. Voor wie zich daarbij zonder kleerscheuren door het gedocumenteerd schrijven op het eindexamen wil heenslaan, volgen hieronder tien tips. Volg ze op en je komt altijd aan een voldoende.

Misschien zelfs zal de leraar zich verwonderd afvragen hoe het komt dat hij opeens zo'n prachtige eindexamentekst krijgt van een leerling van wie hij dat tot aan die dag des oordeels nooit verwacht had.

SCHRIJFTIP 1

Werk altijd vanuit een centrale vraag. Het is mogelijk dat je die zelf moet bedenken maar ook dat je hem kant en klaar krijgt voorgelegd. Bedenk in dat geval wat hij *precies* inhoudt. Dat voorkomt afdwalen.

SCHRIJFTIP 2

Stel de centrale vraag niet in de eerste zin. Begin met een korte inleiding waarin je, liefst aan de hand van een voorbeeld, het onderwerp van de tekst introduceert. De inleiding loopt over in de centrale vraag.

Concentratie

FOTO MARCO BAKKER / HOLLANDESE HOOGTE

SCHRIJFTIP 3

Er zit meer in je hoofd dan je denkt. Je geheugen is een rijke bron aan ervaringen en ideeën. Waarschijnlijk heb je wel een eigen ervaring op het gebied waarover je moet schrijven. Die ervaring kun je, bijvoorbeeld in de inleiding, verwerken. Je opstel moet niet alleen een samenvatting zijn van de gebruikte punten uit de documentatie.

SCHRIJFTIP 4

Blijf niet te lang dubben over de eerste zin. In de kladversie kun je de inleiding ook als laatste schrijven. Begin eventueel bij het punt waarover je het meeste weet of dat je het gemak-

kelijkt lijkt om over te schrijven. Als je eenmaal op gang bent gekomen, gaat de rest een stuk gemakkelijker.

SCHRIJFTIP 5

Een centrale vraag moet beantwoord worden. Het antwoord bevat doorgaans een standpunt. Maar een standpunt heeft versterking nodig door argumenten vóór en tegen.

Centrale vraag – standpunt – argumenten. En dan natuurlijk de conclusie. Zie hier de opbouw in een notendop van bijna ieder stuk. Schrijf meteen bij het begin onder elkaar op een kladpapier: *centrale vraag – standpunt – argumenten – conclusie*. Laat onder ieder punt ruimte voor aantekeningen.

SCHRIJFTIP 6

Een goede structuur kun je tijdens het schrijven op twee manieren bevorderen.

a. Stel af en toe een extra vraag. *Waarom vind ik dit? Waarom is dit punt zo belangrijk?*

Enzovoort. Als je het verhaal in het net schrijft, kun je sommige van die vragen er gewoon weer uithalen.

b. Maak een paar tussenkopjes. Ieder kopje moet wel precies aangeven waarover het tekstgedeelte daaronder gaat.

SCHRIJFTIP 7

Houd het verhaal overzichtelijk en vooral eenvoudig. Lees de documentatie zorgvuldig maar laat je er niet door op zijpaden brengen. Er staat toch veel meer in het materiaal dan je kunt gebruiken. Zoek de punten en aspecten die kunnen helpen bij het beantwoorden van de centrale vraag.

SCHRIJFTIP 8

Schrijf het verhaal altijd eerst in klad. Meteen in het net kost waarschijnlijk meer tijd. Als je gaat schrijven moet je je bovendien zo veel mogelijk losmaken van de documentatie. Raadpleeg hoogstens je aantekeningen. Citaten kun je altijd later invoeren of controleren. Gebruik vooral *niet te veel letterlijke citaten*. Je kunt citaten vaak in eigen woorden navertellen, met vermelding van de bron.

SCHRIJFTIP 9

Lees de weken voorafgaande aan het examen de kranten met extra aandacht. Kijk ook naar nieuwsrubrieken op tv. Je krijgt heus niet een onderwerp waarover niemand iets weet. Nee, die onderwerpen gaan juist vaak over zaken waarover toch al veel wordt geschreven en gepraat. Er blijft altijd wel iets hangen van de dingen die je in kranten en weekbladen leest of bij Netwerk en Nova ziet.

SCHRIJFTIP 10

Misschien de belangrijkste tip: kijk bij het overlezen van de eerste versie of je je eigen verhaal begrijpt. Zit er een *duidelijke, gemakkelijk te volgen* ontwikkeling in van centrale vraag naar conclusie? Zouden de lezers de gedachtegang kunnen begrijpen? Maak duidelijke overgangen van het ene naar het volgende punt.

Veel succes •

Tijdens een optreden jaagt een rapper er zo'n zestig A4'tjes aan tekst doorheen. Veel heeft hij uit zijn hoofd geleerd, maar een beetje *freestyler* verzint de rijmen ook waar je bij staat. Def P dicht voor Nederlandse en Surinaamse rapfanaten, die hun eigen *slang* praten van de Amsterdamse straten.

Rappen is jongleren met woorden

DE NEDERLANDSE RAP VAN DEF P (OSDORP POSSE)

Sinds mensenheugenis vertellen mensen elkaar verhalen in rijmvorm. Vrijwel de gehele literatuur uit de Middeleeuwen stond op rijm. Ook in Afrika bestond eeuwenlang een dergelijke cultuur. Met het transport van slaven ging ook de verteltrant mee naar Amerika. Sindsdien is het *rappen* (oorspronkelijk Amerikaans *slang* voor 'praten') een telkens terugkerend verschijnsel in de zwarte muziek. In de popmuziek dook het rappen voor het eerst op in de tweede helft van de jaren zeventig. 'Rapper's delight' van de Sugarhill Gang was in 1979 de eerste internationale hit die duidelijk maakte dat er in de Amerikaanse sloppenwijken een nieuwe subcultuur was ontstaan. In de jaren tachtig groeide hiphop, de verzamelnaam voor zwarte muziek waarin wordt gerapt, uit tot een van de belangrijkste stromingen in de popmuziek.

De laatste jaren is het rappen ook overgewaaid naar andere taalgebieden. Met name in Frankrijk is er een omvangrijke 'scene'. Ook in Nederland groeit het aantal rappers dat de eigen taal gebruikt. De bekendste rapcrew is de Osdorp Posse, zoals de naam al aangeeft afkomstig uit Amsterdam en verantwoordelijk voor succesvolle cd's als *Geendagsvlieg* en *Briljant, hard en geslepen*. Voorman is de 27-jarige Def P. 'Ik ben sinds mijn zestiende met rap bezig. Eerst in het Engels, maar sinds 1989 doe ik het in het Nederlands. Men vond dat aanvankelijk nogal raar, maar voor mij was het een logische stap. Het Nederlands is de taal waarin ik het best thuis ben. Mijn woordenschat is groter en ik hoef niet telkens over mijn uitspraak na te denken.'

Geen jaloerse taal, geen platvloerse taal, geen ouwehoerse taal, ook geen boerse taal, 't is een stoere taal, niet je broers taal, rapt Def P in 'Je moerstaal', zijn loflied op het Nederlands. Inmiddels vindt hij alom navolging en is er in bijna ieder dorp wel een groepje Nederlandstalige rappers te vinden. Enkele uitdrukkingen van Def P zijn onder jongeren intussen gemeengoed, zoals *moederneuker*, *roffer* en *ga van m'n rug joh*. 'Kreten als *motherfucker*, *rougher* en *get off my back* zitten in bijna elke Amerikaanse raptekst. Ze letterlijk vertalen geeft een grappig effect. Ik houd er ook van om nieuwe woorden te maken. Als je een nummer *Ik vind het niet eerlijk dat sommige mensen onterecht een uitkering trekken* noemt, is dat saai. Noem je het *Uitkeringlijers*, een contaminatie van *uitkeringstrekkers* en *teringlijers*, dan heb je een kort en krachtig statement.'

Vloeien

De raps van Def P beslaan gemiddeld zo'n drie A4'tjes, behoorlijk veel tekst om uit het hoofd te leren. Toch heeft hij daar weinig moeite mee. 'Voordat we een nieuw nummer op het podium brengen, heb ik de rap al vaak geoefend. Eerst bij het maken van de bijbehorende muziek en vervolgens bij het opnemen in de studio.'

Rijm is een goed hulpmiddel om een tekst te onthouden. 'Belangrijk is dat een rap lekker *vloeit*, dat wil zeggen rijmtechnisch goed in elkaar zit. Ik heb graag dat alles precies rijmt, al

moet ik toegeven dat ik af en toe wel eens smokkel. In rap is rijm onontbeerlijk, een rap die niet rijmt, klinkt niet. Het verschil tussen geluid en muziek is dat de muziek een bepaalde structuur heeft. Iemand die op muziek praat, is nog geen rapper.'

Binnenrijm is handig; de tekst lijkt er meer vaart door te krijgen, weet ook Def P. Het bekendste voorbeeld uit het repertoire van de groep is:

stop dat geboeman, je weet wat ik doe man // ik schop je voor je reet als een penalty van Koeman ('Turbotaal').

De Osdorp Posse
met Def P
(tweede van links)

FOTO STEFAN SCHIPPER

In 'De goeie in 't vloeien' laat Def P horen wat hij technisch allemaal kan en stort hij een reeks van rijmwoorden over zijn gehoor uit: *En dat zijn de keren dat de heren moeten leren mij te eren want Def P is niet te imiteren.* 'Met zo'n opeenstapeling van rijm wek je de indruk heel snel te rappen, terwijl het tempo gewoon hetzelfde blijft. Dergelijke trucjes maken het ook leuk om meer dan eens naar een rapnummer te luisteren, want je hoort er telkens weer nieuwe dingen in. Voor mij is dat het verslavende van hiphop.'

Op het gebied van rijmvormen is Def P een autodidact. 'Onze leraar Nederlands behandelde ze wel, maar al die termen ben ik allang vergeten. Ik bedenk mijn rijmschema's zelf of ik kijk ze af van Amerikaanse rap-platen. Als ik iets verzin, ben ik me er natuurlijk wel van bewust dat er waarschijnlijk talloze dichters vóór mij iets soortgelijks hebben gedaan. Een paar jaar geleden heb ik voor de gein eens "De pruimenboom" van Hieronymus van Alphen op muziek gezet. Dat is mooi strak gecomponeerd en dus prima geschikt voor een rap.'

In rap is het ritme van de tekst minstens even belangrijk als het rijm. 'Ik let daar niet zo bewust op. Ik wil iets zeggen en dat doe ik op de manier die me het best uitkomt. Ik improviseer net zolang totdat de tekst de boodschap goed overbrengt én lekker loopt. Wel speel ik regelmatig met het ritme van de muziek. Je kunt op de beat zelf rappen, dus ieder woord tegelijk met de snaredrum. Maar het kan ook een beetje "offbeat", met het woord net achter de tel. Als je een rijmwoord net na de snaredrum laat komen, krijg je een slepend effect, ideaal om sleur aan te geven, of iets anders wat je vervelend vindt.'

Stopzinnnetjes

Als een rapper onverhoopt zijn tekst kwijtraakt, schakelt hij over op het 'freestylen', het improviseren van rijm zoals ooit Willy Alfredo dat deed. De Osdorp Posse heeft het freestylen

zelfs tot een vast onderdeel in haar show gemaakt. 'Meestal roepen mensen in de zaal onmogelijke woorden als *statiegeld* of *ventieldopje*. Dan haal ik even diep adem en bedenk een goede openingszin waarop ik lekker verder kan bouwen, bijvoorbeeld: *Ik ben mijn ventieldopje kwijt en nou loopt mijn band steeds leeg*. Op *leeg* rijmt lekker veel: *steeg, kreeg, weeg*, enzovoort. De kunst van het freestylen is dat je moet rappen en vooruitdenken tegelijk. Je kunt het vergelijken met jongleren. Je gooit één bal in de lucht, terwijl je de andere twee verwisselt. Ik doe precies hetzelfde met woorden. Ik denk in blokjes van twee zinnen die samen één rijm vormen. Terwijl ik zo'n blokje uitspreek, bedenk ik wat ik daarna ga zeggen.'

Voor noodgevallen heeft Def P een aantal 'stopzinnnetjes' achter de hand. 'Maar die heb ik slechts zelden nodig. Als ik eenmaal opgewarmd ben, gaat het rappen bijna vanzelf. Freestylen lukt het best als ik me prettig voel, aan het eind van een succesvol optreden. Na een blowtje en een paar biertjes ben ik wel in de stemming om iets spontaans te doen. Ze noemen het niet voor niets geestverruimende middelen; op zo'n moment schud ik de raps zo uit mijn mouw.' •

JE VINDT HET HARDE TAAL, MAAR VOOR ONS IS HET NORMAAL

Waarom moet rap altijd Amerikaans?
 Het kan toch ook in het Jamaicaans?
 Of Spaans, Italiaans, Hindoestaans,
 Marokkaans, Indiaans, Zuid-Afrikaans
 of voor mijn part in het Vlaams.
 Want je eigen taal versta je het best,
 in je eigen taal versla je de rest.
 ('*Je moerstaal*')

Mijn teksten, je houdt er van, of je haat het,
 dus als je niet luisteren wil, goed laat het.
 Ik schrijf niet voor Engelse of Amerikaanse,
 maar voor Nederlandse en Surinaamse
 hardcore hiphop rapfanaten,
 die hun eigen slang praten
 van de Amsterdamse straten.
 Je vindt het harde taal
 maar voor ons is het normaal,
 want voor mij is verwarrend rappen geen schandaal.
 De realiteit is wat m'n teksten reflecteren
 als je dat niet hebben kan, krijg de kolere.
 Jullie leven in je eigen wereld, in je mooie villa,
 maar kijk eens in de straat waar de rovers en debielen,
 de junkies en de dealers en de zwervers rondhangen
 en luister dan nog eens naar zo'n blijie popzanger.
 Daar kan ik nou niet tegen, misschien ben ik wel verward,
 maar ik blijf hard met m'n hart met m'n hart.
 ('*Hard met m'n hart*')

lJskoude stortbaden, de tong op maat knippen, ademhalings- en ontspanningsoefeningen en leren spreken met een robotachtig of zalvend stemgeluid: alles is geprobeerd om stotteraars te verlossen van hun kwaal. Het stille lijden van de stotteraar.

Het getraliede woord

HOE STOTTEREN BEGINT EN (NIET) OPHOUDT

Ademt u eens in, sluit met uw tong uw keel af en begin te persen. Flink doorpersen. Het gereutel dat u nu hoort, heeft iets weg van hoe een stotteraar vastzit op een klinker. Ondertussen mag u gekke bekken trekken, met uw voeten stampen of hulpeloos met uw armen heen en weer zwaaien. Als u niet behoort tot de hondervijftigduizend stotteraars in Nederland, hebt u nu een idee van hoe het voelt om er een te zijn.

Wat u niet voelt, zijn de paniek, de schaamtegevoelens en de adembenemende treurnis die de echte stotteraar bij een forse blokkade overvallen. De toehoorders kijken verstijfd en angstig weg, de wereld tolt en het licht wordt zwart. De stotteraar staat te persen, soms tot een epileptische aanval aan toe. Misschien is het niet eens verwonderlijk dat men in de Middeleeuwen dacht dat stotteraars door de duivel bezeten waren. De stotteraars zelf wisten wel beter: God was ze vergeten.

Dit is in feite nog steeds zo. Stotteraars leven met de gedachte dat ze eigenlijk uitstekend kunnen praten. Want als ze alleen zijn met een bandrecorder, een baby of een dove, rollen de woorden vloeiend uit hun mond. Stotteren heeft dan ook niets te maken met een of ander defect in de hersenen. Integendeel: stotteren is een op jonge leeftijd beginnende, alleen in de psyche bestaande *maladie imaginaire*. Het is een vorm van faalangst, veroorzaakt door de dwanggedachte dat sommige letters niet of alleen met moeite zijn uit te spreken. De meeste stotteraars hebben geen flauw idee waarom ze dit doen. Waarom er ruim drie keer zoveel mannen als vrouwen stotteren, weet ook niemand. Het enige wat de gemiddelde stotteraar weet, is dat hij uitstekend kan praten, maar zichzelf verbiedt om dit aan anderen te laten horen.

Irrationele verknochtheid

Het komt in alle gradaties voor. Sommigen haperen af en toe een fractie van een seconde. Anderen persen er in vijf minuten één lettergreep uit. De ergste vorm van stotteren is zwijgen. Ongeveer twintigduizend Nederlanders stotteren chronisch, wat betekent dat ze zich nauwelijks verstaanbaar kunnen maken. Een groot deel van hen kampt met een zeer negatief zelfbeeld en leidt een geïsoleerd leven. Dit zijn de stotteraars die liever sterven dan de telefoon op te nemen, op straat wegduiken als ze een bekende zien en met spinazie thuiskomen als ze eigenlijk spruitjes hadden willen hebben.

Tegelijkertijd zijn stotteraars ook het bewijs dat je zelfs van je allerergste vijand kunt gaan houden. Want behalve een bron van wanhoop (waarin het soms zo heerlijk zwelgen is), vormt het stotteren ook een functie in het leven van de stotteraar. Piet Grijs omschrijft het zo: 'Je hebt het excuus voor al je slechte karaktereigenschappen op zak. Ik bijvoorbeeld ben mensenschuw, laat mijn vrouw de boodschappen doen, en kan hard uit de hoek komen. Allemaal natuurlijke gevolgen van een stotterende jeugd.' Stotteraar August Willemsen heeft het in zijn essay 'Het hoge woord' zelfs over verliefdheid: 'De totaal irrationele verknochtheid eraan, de huizenhoge drempel die moet worden overschreden om het op te geven, de bewustzijnsvernuwende

fixatie op dat ene – dat alles doet denken aan een stompzinnige, zelfs noodlottige, maar ongeheelrijke liefde tegen beter weten in voor precies de verkeerde.'

Leren ademen

Vreemd genoeg zoekt maar een klein deel hulp. Het is veelzeggend dat de vereniging Demosthenes, die de belangen van stotteraars behartigt en de voorlichting verzorgt, nog geen zeshonderd leden telt: minder dan een half procent van het aantal stotteraars in Nederland. Het

Stotteronderzoek op de afdeling Stem- en Spraakstoornissen van het Nijmeegse Radboudziekenhuis: met de articulograaf worden lip- en tongbewegingen tot op enkele honderdste milliseconden nauwkeurig geregistreerd FOTO MARIJN VAN BEERS

lijkt er dan ook op dat de meeste stotteraars domweg weigeren in te zien dat ze voorgoed zullen stotteren. Liever zwijgen ze en wachten ze collectief op een miraculeuze redding.

Dat is ook niet zo gek als je bekijkt hoe er in de loop der eeuwen met stotteraars is omgesprongen. Hippocrates al behandelde hun mond met blaartrekkende kruiden, die de 'zwarte gal' moesten uitdrijven. In de Middeleeuwen werden de stotteraars die niet op de brandstapel terecht kwamen, onderworpen aan ijsskoude stortbaden. Francis Bacon trachtte hun tong te 'ontdooien' met kokende wijn en de negentiende-eeuwer Johann Dieffenbach pakte de schaar erbij om de nog steeds onwillige tongen 'op maat' te knippen.

In de twintigste eeuw doet de logopedie haar intrede. Stotteraars moeten 'leren' ademen door eindeloos teksten op te dreunen. Het feit dat stotteraars vloeiend kunnen spreken wanneer ze alleen zijn, lijkt de gemiddelde logopediste weinig uit te maken. Aan stotteraars valt een hoop geld te verdienen, vooral omdat de kwaal zo slecht te behandelen is. Er zijn gevallen bekend waarin stotteraars tientallen jaren zonder enige vooruitgang teksten zaten te stotteren. Ze waren melkkoeien geworden.

Modernere remedies bestaan uit het aanleren van een spraaktechnisch trucje, zoals heel ritmisch, zangerig of monotoon spreken. Deze methoden zijn gebaseerd op een merkwaardig fenomeen: in situaties waarin stotteraars in gezelschap zijn, komen de meesten van hen wél vloeiend uit hun woorden wanneer ze zingen, toneelspelen of zich een stemmetje aanmeten. Aangenomen wordt dat stotteraars zich in deze situatie een ander voelen, en hierdoor bevrijd worden van hun dwanggedachten. Het placebo-effect van dit soort therapieën is echter berucht. Na een aanvankelijk succes vallen de meesten weer terug omdat ze niet bereid zijn om hun normale manier van spreken op te geven voor een robotachtig, zalvend of kwakend stemgeluid.

Kwakend stemmetje

Weer andere therapievormen gaan ervan uit dat stotteraars vooral hun mentaliteit dienen te veranderen. Ze moeten niet meer krampachtig proberen om vloeiend te praten, maar het feit dat ze stotteren accepteren. Vervolgens kan de cirkel van spanning, angst en schaamte worden doorbroken door vaak en veel te praten. Een goede mentaliteit is echter iets waar continu aan gewerkt moet worden en is daarbij zeer vatbaar voor stemmingen en invloeden van buitenaf. In ieder geval zijn dit soort therapieën in staat om stotteraars meer ontspannen te laten stotteren.

Hoewel sommige commercieel denkende therapeuten inmiddels adverteren met de strijdkreet 'als je maar gemotiveerd bent, garanderen wij honderd procent genezing', kan geen enkele methode dwanggedachten als sneeuw voor de zon laten verdwijnen. De meer verlichte therapeuten komen er inmiddels achter dat als stotteraars van hun ergste gestotter af willen komen, ze dit op hun eigen wijze moeten doen. Voor de een werkt dit, voor de ander weer dat. Daarbij moet ook maar eens worden gezegd: wie stottert, zal dit in de meeste gevallen zijn hele leven in meer of mindere mate blijven doen. En is dit eigenlijk wel zo erg? Wellicht is de enige zinnige vraag hoe te voorkomen dat kinderen ermee beginnen.

Het stotteren begint vrijwel altijd tussen het tweede en het zesde levensjaar. Dit wil niet zeggen dat kinderen die dan stotteren er altijd mee doorgaan. Maar liefst een kwart van alle kleuters hakkelt wel een tijdje. Dit zogenaamde 'primaire' stotteren is een fase in het leren praten en is absoluut niet te vergelijken met het latere, met gevoelens van schaamte en spanning overladen 'secundaire' stotteren.

Vandaag beginnen er 150 kinderen te stotteren. En zes daarvan houden er nooit meer mee op.

Over het ontstaan hiervan is veel bekend, hoewel het voor veel mensen een pijnlijk onderwerp is. Verreweg de grootste factor die het stotteren bestendigt, is het verlangen van de ouders dat het kind vloeiend spreekt.

Vermaningen variërend van 'denk eens rustig na voordat je iets zegt' tot 'hou toch eens op met dat gehakkel' geven het stotterende kind het idee dat het faalt. Hierdoor gaat het krampachtig proberen om vloeiend te spreken op een moment dat het hier nog niet aan toe is. Dit roept een spanning op die het stotteren versterkt. Omstandigheden zoals verhuizingen, ruzies tussen de ouders en emotionele verwaarlozing zullen de druk nog eens verder doen toenemen. Als het overbelaste kind vervolgens belandt bij de aan veel lagere scholen verbonden 'spraakles', waar het van de andere kinderen wordt afgezonderd om versjes op te dreunen, kan het helemaal het idee krijgen dat er iets grondig met hem mis is.

Regels voor ouders

Hoewel de ouders het meestal goed bedoelen, leert het kind zo in korte tijd om zijn spreken te ervaren als een met stress en schaamte overladen handicap. Dit is in veel gevallen het begin van een vicieuze cirkel waarin het kind alleen maar stottert omdat het zo vreselijk bang is om te stotteren: de tragiek van de secundaire stotteraar.

De therapie dient dus niet te worden gericht op het kind, maar op zijn omgeving. De regels voor de ouders zijn simpel: let er niet op hóé het kind iets zegt, maar let op wát het zegt. Kijk hierbij het kind ontspannen en recht in de ogen aan. Geef het verder voldoende aandacht, maar geen uitzonderingspositie – dit om te voorkomen dat het kind zijn stotteren gaat gebruiken om aandacht af te dwingen. Zorg er ook voor dat familieleden, burens en huisvrienden het kind precies zo behandelen. Het kiezen van de leraren van het kind vereist speciale aandacht. Nog steeds lopen er op lagere scholen sadisten rond die er genoeg in scheppen om kinderen aan het stotteren te houden.

In Amerika opgezette stotterpreventieprogramma's hebben inmiddels ruimschoots bewezen dat deze aanpak zeer succesvol is, mits de ouders er gedurende een aantal jaren diep van worden doordrongen dat het spreken van hun kind niet geïmproviseerd mag worden. Dergelijke programma's worden nu overal ter wereld opgezet. Behalve in Nederland. Kortom: er dient maar eens een frisse wind te waaien door stotterland. Want vandaag beginnen er 150 kinderen te stotteren. En zes daarvan houden er nooit meer mee op •

Zoeken naar de oudste taal is net zoets als zoeken naar de steen der wijzen. Taalkundigen praten er maar zelden over. Ze komen er niet uit. Terwijl de oplossing al lang bekend is – maar niemand wil het geloven. De eenzame strijd van Willem Hietbrink.

De Babylonische spraakontwarring

DUIZENDDICHTER ONTHULT: NEDERLANDS IS OERTAAL

Willem Berend Hietbrink, eindconclusionist. Onvermoebaar op zoek naar een publiek voor zijn onwrikbare zekerheid: dat het Nederlands de oudste taal ter wereld is. Niet het Sanskriet, niet het Aramees, maar het Nederdiets. Hij spreekt al bijna twintig jaar tegen dovemansoren. Hij verstuurde 1200 brieven naar taalkundigen, journalisten en programmamakers. Tevergeefs. Onder een van zijn pamfletten, een collage van afwijzingsbrieven, schreef hij: 'Nog steeds wacht ik op de dag dat iemand mij vraagt: Meneer, hoe zit dat allemaal, vertel er eens iets meer over, leg het eens helemaal uit. Niets van dat alles terwijl ik er zo oneindig veel aan deed.'

Ik belde hem op en zei: 'Meneer, hoe zit dat allemaal?' Twee weken later ontmoet ik hem in zijn Maastrichtse stamcafé Forum.

Beeldspraak

'Eéélk woord, in welke taal dan ook, is te herleiden. Ik zeg 't dich, 'k zeg 't dich, 'k sektik, 'k sakt, exact. 'k Sekt dich, 'k sakt, 'k zeg 't dich toch? Exact.' Zo tovert hij in de loop van het interview nog vele tientallen malen het ene woord uit het andere te voorschijn. Vloeiend en ritmisch, en met een beminnelijk Limburgs accent. Het heeft iets van goochelen, of van balletje-balletje.

Origineel? Integendeel. 'NEDERLANDS TAAL DER TALEN. ONGEHOORD OUD NIEUWS', roept een van zijn pamfletten. Eigenlijk is het allemaal 2500 jaar geleden begonnen, met Plato. 'Dat moet erbij. Mijn uitgangspunt is Plato. De eerste onderzoeker die met taal bezig was vanuit de spraak.' Plato gaf twee verschillende antwoorden op de vraag: waar komen de woorden vandaan? Het eerste luidde: alles is een kwestie van afspraken. Als iemand *sigaret* zegt, weten we wat hij bedoelt, omdat dat zo afgesproken is. Dat is de opvatting van de taalwetenschap.

Maar niet die van Hietbrink: 'Dat geldt wel in zekere mate voor de schrijftaal, daar heeft Plato gelijk in. Maar het geldt absoluut niet voor de spreektaal.' Hietbrink bouwt voort op het tweede antwoord van de Griekse wijsgeer: in de woorden zelf is hun betekenis terug te vinden. 'Bijvoorbeeld een sigaret. Wat doe je: je steekt hem op en je *zuug eruut*, je zuigt eruit.'

Alle spraak is dus beeldspraak. 'Je moet kunnen associëren.' Hoe hij weet dat zijn associaties de juiste zijn? 'Omdat het vanzelfsprekend is. Ik geef je een voorbeeld. Ik heb een kar. Die kar wordt gestolen, dus ik bouw voor die kar een huisje en dat noem ik een karrrrhuisje. Karruisje, karraasje. Daarna gaat dat woord naar Frankrijk en een paar jaar later krijgen we het terug als

'Wij geven elkaar chocoladeletters met Sint-Nicolaas, omdat wij de uitvinders zijn van het alfabet.'

een verbastering. Garage. De Fransen zijn de hoofdschuldigen aan de achteruitgang van de taal. Omdat ze uit hun neus praten, hè.'

Willem Berend Hietbrink werd in 1943 geboren in Zuid-Limburg, 'waar de ruggengraat van de oertaal begint'. Van zijn 21ste tot zijn 28ste zwierf hij over de aardbol. Luisterde naar dialecten in zestig landen. Verkocht speelgoed op de markt in Rome, leunde met sportpetjes en bracht zes maanden door in een Libanese cel omdat hij geen visum had en liep te spioneren voor Israël. Het was niet zijn laatste cel, maar de dagen dat hij als 'Meesterdief van Maastricht' de kranten haalde, zijn voorbij. In de gevangenis ontwikkelde hij zijn taaltheorieën.

Na zijn zwerwersjaren woonde hij in Amsterdam, waar hij (onder veel meer) uitbater was van café Sodom en Gomorra en een poëziewinkel dreef: De Duizenddichter, tevens zijn artiestennaam. In eigen beheer gaf hij de bundel Verzachtende omstandigheden uit, die het onvergetelijke aforisme bevat: 'Eerlijkheid duurt mij te lang.'

In 1995 vatte hij zijn oertaaltheorie samen in Kwispelen met taal (in samenwerking met Ronald Lagendijk). Kwispelen: 'Zwaaien met de staart waarmee een hond uitdagend te kennen geeft te willen spelen. Kijk, hij "zegt": ik-wil-spelen, 'k-wil-spelen: kwispelen.'

Willem Hietbrink:
'Garage is een
verbastering van
karhuisje.'

FOTO PETER BURGER

Dialekties Spraakstelsel

De standaardtaal wordt volgens Hietbrink geweldig overschat. 'Er zijn in de hele wereld misschien maar 25 standaardtalen. 25 maar! Pak nou Amerika: daar zijn maar vier standaardtalen – Portugees, Spaans, Engels en Frans. En de rest is dialectiek. Alle dialecten zijn met elkaar verbonden, *dialecten* betekent *die-al-lijkt-één*.'

Tegen de ober: 'Mag ik nog een pilske?' Tegen mij: 'Ik kan tegen die man ook zeggen: *Doene mij een bier. Donne-moi une bière* – dan spreek je Frans.' De spelling ontnemt het zicht op de oerbetekenis. 'De schrijftaal is een manipulatie van de spreektaal. En de schrijftaal heeft een achterstand van *duizenden* jaren. Wij hebben nog niet eens honderd jaar een vaste spelling.' En dat terwijl ook de schrijftaal van Dietse origine is. 'Wij geven elkaar chocoladeletters met Sint-Nicolaas, omdat wij de uitvinders zijn van het alfabet. Het al van buiten leren, *al va bute*.'

Hietbrink gaat uit van het oudste bestanddeel van de taal: de spraak. Natuurkundig onderzoek van de spraak heeft hem gebracht tot een systeem dat hij al bij de aanvang van het gesprek op tafel heeft gelegd: het Fundamenteel Dialekties Spraakstelsel, een rechthoek met 360 combinaties van een klinker en een medeklinker. 'Dit is de Babylonische spraakontwarring. Wat je daar ziet, zijn alle dialectische klanken die de mens vermag te maken, niet één meer, niet één minder. Door mij teruggevonden.'

Verbastering

In den beginne was de oertaal. Het Kerndiets. De oertaal viel uiteen in dialecten en de dialecten verwerden tot standaardtalen. Hietbrink: 'De taal gaat nog steeds achteruit. Dat komt door de gemakzucht van de mensen. Ze hebben geen interesse in het verleden en bovendien spreken ze te snel. Er is geen *enkel* woord dat zuiver schrijftaal is. De spreektaal was er altijd eerder dan de schrijftaal, ook bij moderne woorden. Voordat het woord *foto* op papier stond, zijn er tientallen jaren overheen gegaan. Er staat een man aan de poort van de kazerne en die maakt foto's van soldaten: 'Voor thuis! Voor thuis, voorthuis, voorthoes, vottoes, votoes, foto's.'

*'Leraren zijn de kwakzalvers
van deze tijd.'*

Hietbrink: 'De Nederlandse taal is een *plons* in het water, en daaromheen ontstaan kringen.

Hoe verder je van ons taalgebied weggaat, hoe onduidelijker de kringen. De Nederlandse taal is met 75 procent het zuiverst, dan komt het Hoogduits, 60 procent. Dan komt het Engels, het Zweeds, en zo ga je door.'

De ober brengt ons twee pils en een tosti. 'Kijk,' zegt de etymoloog, zijn tosti in de ketchup dopend, 'dit is ketchup: ketsjup, ketsjap, katsjap, katsap, koud sap.' En met een Amerikaanse *drawl*: 'Ketchààhwp. Dat is Amerikaans, daar blijft nog minder van over.'

Het Kerndiets was dus de oertaal. Maar wie spraken die taal dan? 'De mens heeft eeuwenlang rondgezworven. Toen zijn de mensen gaan staan. Het centrum van zo'n gebied, waar de kost gehaald werd, waren de kastelen (*de kost halen*). En hier, in het westen, zijn de meeste steden gebouwd.'

Stonden de oudste steden niet in het Midden-Oosten? Hietbrink schudt zijn hoofd. 'De wetenschap heeft het maar over het ijzertijdperk, het bronstijdperk, het stenen tijdperk... Nee, vriend, er is een tijdperk ouder dan alle tijden: het houttijdperk. Dat is totaál overgeslagen, want dat hout is vooral hier verrot, verspoeld, verzopen, dat is verdwenen. En omdat er in de woestijn nog wat steentjes liggen, zouden daar de oudste steden hebben gestaan? Ga je gáúw weg. Pas Napoleon heeft gezegd: stop jongens, geen houten steden meer, want ze verbranden toch maar.'

Terug naar school

Een van Hietbrinks onuitgegeven boeken heet *Terug naar school*. 'Leraren zijn de kwakzalvers van deze tijd', tiert de auteur. 'D'r heeft geen enkele neerlandicus het recht om zich neerlandicus te noemen. Bij gebrek aan basiskennis. Ik ontsla alle leraren Nederlands die alleen maar hebben geleerd foutloos te schrijven. Dat grenst aan fascisme.'

Als ik tegenwerp dat dat wel wat ver gaat: 'Dat gaat... Dat is fascisme! Als je een kind dwingt foutloos te schrijven pak je het toch z'n spontaniteit af? Ga je nou gauw weg!'

De kleine Willem Hietbrink liet zich niet dwingen. 'De leraar vertelde me allemaal bullshit (bolletje schijt) en ik luisterde niet. Dus ik bleef zitten, moest nog een jaar naar dezelfde nonsens luisteren en luisterde nog minder. Ik ben er trots op dat ik de lagere school niet heb

Het systeem-Hietbrink: de bouwstenen van alle Nederlandse woorden

afgemaakt. Ik ben ongeschoold, en dat is de redding. Taalkundigen kunnen mij niet volgen, omdat ze bij voorbaat tegen de dogmatische muur zijn aangeklapt. Als ze het niet leren zoals het gezegd wordt, krijgen ze geen *diploma* – de *pluime*, vroeger kreeg je een pluim op je hoed als je iets goed gedaan had.'

Wat drijft iemand om vijftien jaar te blijven ijveren voor een theorie die genegeerd wordt door de officiële taalkunde? 'De waarheid. De waarheid is hard. De leugen heeft het veel makkelijker. De echte waarheid is heel kort en krachtig, en primitief. Maar de taalkundigen willen interessant doen.' •

ETYMOLOGIEMINIQUIZ

Niemand weet zeker waar het woord *quiz* vandaan komt. Misschien van het Latijnse *quis*, 'wie'. Misschien ook niet. De herkomst van de volgende woorden is wel bekend. Ook bij u?

- 1 *School* komt via het Latijn van het Griekse *scholè*. Dit woord betekende onder meer:
  - a sportveld; b gevangenis; c vrije tijd.
- 2 *Bietsjer* komt van
  - a het Duitse *bißchen* ('beetje'); b het Engelse *beachcomber* ('strandjutter');
  - c het Italiaanse *bigiare* ('spijbelen').

JULI

Vakantie is de ideale tijd voor taalspelletjes en vrolijke verbasteringen. *Fernweh* is Duits voor verlangen naar verre landen, maar hoe zeggen we dat in het Nederlands, en zijn er meer van zulke gaten in de taal? En verder: de onvermijdelijke teloorgang van het ABN.

Waarom wordt *polikliniek* verbasterd tot *poliepkliniek* en *incest* tot *insex*? Een taalkundige zoekt het verborgen systeem in schijnbaar lukrake verhaspelingen. Hoe komische sorteerfouten ons iets leren over de manier waarop woorden in ons hoofd opgeslagen zijn. 'Hij heeft alweer zijn neus voorbijgepraat.'

Malle propismen

DE SCHIJNBARE CHAOS VAN VERBASTERDE WOORDEN

Tweecontinentenlijm in plaats van tweecomponentenlijm, juriscorrespondentie voor jurisprudentie, en toen ging mij een belletje op voor toen ging mij een lichtje op of toen ging bij mij een belletje rinkelen. Taalkundigen noemen zulke verhaspelingen malapropismen, maar wat bedoelen ze daar precies mee? In de literatuur over dit onderwerp is sprake van verwarring. Dat mag lastig zijn voor de geleerden, ons geeft het enige speelruimte om de malapropismen als volgt af te bakenen: een *malapropisme* is het onbewuste gebruik van een verkeerde woordvorm (of uitdrukking) door verwarring met een of meer andere, erop lijkende woordvormen (of uitdrukkingen).

Karrapateur

Volgens deze definitie is lang niet elk gevolg van onjuist woordgebruik een malapropisme. In de eerste plaats vallen vergissingen en versprekingen uit de boot. Zo merkte een nieuwslezer van de nos over Wall Street op: 'De beurs gaf een daling op alle fronsen te zien.' Natuurlijk is *fronsen* een mengvorm van *fronten* en *fonsen*, maar het is uiterst onwaarschijnlijk dat de nieuwslezer ook maar éven in de veronderstelling verkeerde dat *fronsen* het juiste woord was. De oorzaak van zulke vergissingen is meestal dat de spreker het andere woord al in gedachten had, omdat hij van plan was het in een volgende zinnsnede te gebruiken. Vaak zet de spreker zijn vergissing recht, en het zal niet gauw gebeuren dat hij dezelfde foutieve vorm een tweede keer gebruikt.

*Door corpuleren kiert aanzienlijk
beter het lijfelijke karakter
van deze bezigheid heen dan
bij copuleren het geval is.*

In de tweede plaats komen puur betekenisloze verhaspelingen niet in aanmerking voor het label 'malapropisme', want die zijn niet ontstaan door verwarring met een ander woord. Zo vond ik eens in opstelletjes tientallen varianten van het woord *carbureteur* (*karpateur*, *karrapateur*, *kappateur*, etc.). In zulke gevallen moeten we aannemen dat de sprekers ooit oppervlakkig kennisgemaakt hebben met de goede vorm, zonder gelegenheid te hebben gehad om de precieze woordvorm te leren. In dezelfde buitengesloten categorie horen verkeerd beklemtoonde woorden thuis (*epilépsie*, *deméntie*). En ten slotte is ook een woord dat in een totaal verkeerde betekenis gebruikt wordt (zoals *casu quo* voor 'en') geen malapropisme.

Mrs. Malaprop

De omschrijving van malapropisme is dus tamelijk eng wat de vorm van de woorden betreft. Aan de andere kant zien we geen beperkingen wat de sprekers betreft, in tegenstelling tot sommige onderzoekers die malapropismen voorbehouden achten aan ongeschoolde taalgebruikers. Etymologisch is dat overigens ongetwijfeld correct: de naamgeefster van onze fout,

Mrs. Malaprop, een achttiende-eeuwse toneelfiguur, was niet geschoold. Toch is het onjuist om te menen dat een academische opleiding mensen van malapropismen zou vrijwaren. Uit de mond van een gepromoveerde neerlandica noteerde ik onlangs: 'Met dat type onderzoek heb ik geen affilatie' (in plaats van *affiniteit*).

Maar misschien vallen de malapropismen van ongeschoolden meer op, omdat de woorden die zij verwarren, bekend zijn bij hogergeschoolde hoorders. Daarentegen verwarren 'geleerde'

malapropismengebruikers woorden die voor iedereen moeilijk en abstract zijn. Verder lezen hoger opgeleiden natuurlijk meer, waardoor ze meer kans hebben om zichzelf stilzwijgend te corrigeren.

Plannetjes bekokhalsen

De 'echte' malapropismen kunnen we op twee manieren indelen: naar vermoedelijke oorzaak en naar resultaat. Eerst de vermoedelijke oorzaak. Uit de definitie blijkt al dat aan de wieg van een malapropisme een min of meer gelijkkluidende woordvorm of uitdrukking moet staan. Verwarring van twee totaal verschillende woorden uit hetzelfde betekenisveld leidt niet tot een malapropisme. Iemand die *mes* bedoelt en *bijl* in zijn achterhoofd heeft, hoor je nooit *mijl* uiten. Sterker nog, als in die omstandigheden toch *mijl* geuit werd, zouden hoorders het woord niet als malapropisme opvatten.

Toch stimuleert een overeenkomst in de betekenis van twee woorden tot op zekere hoogte de vorming van malapropismen. De volgende woordparen vertonen allemaal lichte betekenisverwantschap (het goede woord staat steeds na het streepje): *volksmanager-volksmenner*, *pertinent-permanent*, *insex-incest*, *barrage-ballotage* en *gereïncarneerd-gereanimeerd*.

Verder blijkt uit de voorbeelden dat de betekenis van het malapropisme meestal voorstelbaarder, concreter is dan die van het bedoelde woord: *privaat-privacy*, *narcis-narcist*, *liguster-illustrer* en *poliepkliniek-polikliniek*. De extreemste voorbeelden hiervan zijn de veranderingen in woorden die we alleen kennen als deel van uitdrukkingen en zegswijzen. Een goed voorbeeld is 'hij heeft veel plannetjes bekokhalsd'; *bekokstoofd* komt alleen in deze uitdrukking voor. Deze

neiging naar het concrete is overigens alleen een tendens; tegenvoorbeelden zijn *prognose-prothese* en *capsones-capsules*.

Vormovereenkomsten

Welke overeenkomst in de woordvormen draagt het meest bij aan de verwarring? Een voorlopige beschouwing levert de volgende tendensen op:

WOORDLENGTE IN AANTALLEN LETTERGREPEN

De meeste malapropismen hebben evenveel lettergrepen als de bedoelde vorm. Als er verschil in lengte bestaat, is het malapropisme trouwens eerder langer dan korter: het type *transplantatie-transfusie* komt dus meer voor dan het type *gefuseerd-gefusilleerd*.

DE PLAATS VAN DE HOOFDKLEMTOON

Verreweg de meeste malapropismen hebben precies dezelfde klemtoonverdeling als het bedoelde woord. Een van de uitzonderingen is *concupinaat-combine*.

DE EERSTE KLANKEN

De meeste malapropismen beginnen precies hetzelfde als de bedoelde woorden. Het geval *tumor-tuba* is dus veel normaler dan *eucharisma-charisma*. De ontsparing vindt pas plaats in de tweede of daaropvolgende lettergreep. Als het woord een uitgang heeft (zoals *-ogisch* of *-atie*), dan wordt daar meestal ook niets aan veranderd.

DE HERKOMST VAN DE WOORDEN

Oorspronkelijke leenwoorden worden meestal door leenwoorden uit diezelfde taal vervangen: *jacquet-cachet*.

Ten slotte is het alsof soms zelfs de geschreven vorm een rol speelt. Hoe kunnen we anders *vaccinerend-fascinerend* verklaren dan door aan te nemen dat de *c* die in *fasc* wel geschreven maar niet uitgesproken wordt, stuurt naar de klankvorm *vaks* in *vaccinerend*?

Het puntje van de tong

Deze tendensen kunnen misschien iets duidelijk maken over de manier waarop we de woorden in ons hoofd hebben opgeslagen: vormaspecten als lengte, klemtoonstructuur en woordbegin spelen de hoofdrol; de betekenis speelt een bijrolletje. De vormbewustheid van het woordenboek in ons hoofd blijkt ook uit het blokkeervermogen van malapropismen. Vraag iemand naar het vreemde woord voor 'niet tijdelijk' of 'vrouwenarts', en het antwoord luidt binnen de seconde *permanent* en *gynaecoloog*. Onze reactie op (1) en (2) is meestal anders:

- 1 Dat zomerhuisje is niet bedoeld voor *pertinente* bewoning.
- 2 Zij ligt op de *kinologische* afdeling van het ziekenhuis.

We weten dat de gecursiveerde woorden fout zijn, maar kunnen niet snel op het goede woord komen. Het malapropisme hangt als een gordijn voor het goede woord, zodat we daar geen toegang toe hebben. Hoe meer de woordvormen verschillen, des te zwakker wordt het blokkeereffect: *stand op heden* blokkeert *stante pede* nauwelijks.

Vijandige overname

Tot zover de indeling naar oorzaken. Maar we kunnen de malapropismen ook indelen op grond van de taalvorm waarin ze resulteren. In verreweg de meeste gevallen die we tot nu toe behandelden, leidde de verwarring tussen de taalvormen tot de keuze van een bestaand woord: in het hoofd van de spreker heeft de ene woordvorm een vijandige overname gepleegd op een

andere. Maar er zijn ook woordfusies mogelijk. Dan versmelten twee woorden tot een woordvorm die tot dusver niet bestond. Voorbeelden zijn *juriscorrespondentie*, *lemitigeren*, *financieel-tropisch*, *improvisatorisch*, *eucharisma*. Verder horen alle versmolten uitdrukkingen (zoals 'toenging mij een belletje op', en 'daar heeft hij een harde kluif aan') tot deze categorie.

Zulke woordversmeltingen komen veel minder in onze verzameling voor, maar zijn wel bijzonder interessant, omdat we eruit kunnen opmaken hoe 'woordjes leren' in de praktijk in zijn werk gaat. Taalkundigen analyseren gelede woorden (dat zijn woorden als *spreekuur* en *spreekster*) door aan elk vormdeel (*spreek*, *uur*, *-ster*) een aparte betekenis te hechten. Zulke analyses zijn wel wetenschappelijk overtuigend, maar er is geen enkele garantie dat taalgebruikers al die woorden op dezelfde manier analyseren. Ik denk dat gewone taalgebruikers bij veel gelede woorden slechts aan één onderdeel een – vage – betekenis toekennen. De rest van de woordvorm bestaat voor hen uit betekenisloze klankresten, die zonder veel problemen door andere te vervangen zijn. Een mooi malapropisme verhelpt het gebrek aan betekenis. Zo kiert door *corpuleren*, aanzienlijk beter het lijfelijke karakter van deze bezigheid heen dan bij *copuleren* het geval is •

ZEDENDELICATESSEN EN ANDERE MALAPROPISMEN

- Hij zit in de gevangenis voor een zedendelicatesse
- De begrafenisstoet bestond uit één lijkwagen en vijf volkswagens
- Pas op! Zo gaat dat ding naar de Filippijnen!
- Dat is een wet van meten en persen
- Je kon er een speld in een hooiberg horen vallen
- Pas veel later bleek het moeilijk lezende meisje dialectisch te zijn
- Dit geneesmiddel verwijdert de bloedvaten
- Hij was niet te stuiteren
- Na enkele maanden werkloosheid is men thuis wel uitgeklutst
- Toen pas kwam de aap uit de boom
- En dan kunnen we met een schone luiër beginnen
- Hij is geopereerd aan zijn thermostaat
- De spreker kreeg een staande ovulatie
- Wat zijn de kleintjes toch nog ongeknutseld

Uit 'Een slijpe van de sluier'. Een opmerkelijke collectie taalkronkels verzameld door het Genootschap Onze Taal. Samenstelling Liesbeth Gijsbers. M&P, 1991.

Engelse katten kunnen geen *kopjes geven* – die staande uitdrukking ontbreekt in het Engels. Aan de andere kant kennen Engelsen een woord voor de bittere, witte laag onder de schil van de sinaasappel: *pith*. Op zoek naar gaten in de taal.

Het is nergens zo gezellig als in het Nederlands

GATEN IN DE TAAL

Je hoort een nieuw woord, en plotseling besef je wat je tot dan toe hebt gemist. Het doelpunt dat de achterstand opheft, is de *gelijkmaker*, maar hoe heet het doelpunt dat de achterstand tot één punt verkleint? Voetbalfans kennen het antwoord: de speler die de stand van 3-1 op 3-2 brengt, scoort de *aansluitingstreffer* (ook wel: *aansluittreffer*). De term is overgenomen uit het Duits: *Anschlussstor* of *-treffer*.

Soms wordt in de behoefte aan nieuwe woorden voorzien met eigen fabrikaat (*inkijkoperatie*, *kraslot*), maar meestal worden de gaten in de markt gevuld met importwoorden (*Aha-erlebnis*, *running gag*, *insider*, *timing*). Je hoeft geen purist te zijn om je af te vragen waarom de Nederlandsetaalgemeenschap niet vaker zelf een woord schept voor verschijnselen die het benoemen waard zijn.

Waarom heeft het Nederlands nog geen staande uitdrukking voor *esprit d'escalier* of *Trep-penwitz*, het gevatte antwoord dat je te binnen schiet als het te laat is? Of voor het bloemetje waarmee mannen een echtelijke misstap hopen goed te maken, dat Duitsers kennen als

ILLUSTRATIE FRANK DAM

Drachenfutter ('drakenvoer')? Ook het omgekeerde komt voor. Rudy Kousbroek verbaasde zich er al eens over dat Engelse katten geen *kopjes geven* – in dit geval is het Nederlandse idioom rijker.

Zijn er meer van die plaatsen waar talen elkaar niet volledig overlappen? Op zoek naar zulke lacunes hield ik een informele enquête onder docenten Nederlands in het buitenland, vertalers en buitenlandse studenten.

Dat leverde in de eerste plaats een groot aantal woorden op voor nationale lekkernijen, gebruiksvoorwerpen en gewoonten. Zo kennen Basken het onderaardse hol waarin terroristen hun wapens, explosieven en gekidnapte personen verbergen als *zulo* ('De politie heeft een *zulo* ontdekt'). *Duende* is voor Spanjaarden de inspirerende kracht die flamenco tot flamenco maakt ('Die gitarist heeft *duende*'). En probeer als Nederlander maar eens aan een buitenlander uit te leggen wat een hoogheemraadschap en een Riagg zijn, voordeurdelers en tweeverdieners.

Verrassender zijn de woorden en uitdrukkingen die alledaagse, alom bekende dingen, personen en gevoelens benoemen. Waarom heeft een zeevarend volk als het Nederlandse niet één, kernachtig woord voor 'gunstige wind', zoals het Noorse *bør*? En zou het niet praktisch zijn om – net als het Deens – één enkel woord te hebben voor 'grootmoeder-van-vaderszijde' (*farmor*) en een voor 'grootmoeder-van-moederszijde' (*mormor*)?

Prietpraattaaltje

Gevraagd naar unieke uitdrukkingmogelijkheden van het Nederlands, noemden mijn informanten vaak de knusheid die tot uiting komt in het veelomvattende begrip *gezellig* en in de nationale voorkeur voor verkleinwoorden. Kan een andere taal de samengebalde kneuterigheid uitdrukken van *saampjes* (of *in je eentje*) in het *zonnetje stilletjes* genieten van een *biertje*? En hoe geef je het verschil weer tussen *met z'n tweeën* en *met z'n tweetjes*?

In Milaan braken vertalers zich het hoofd over zinnen als: 'Zullen wij gezellig samen een kopje koffie drinken?' Ook Italianen houden van gezelschap en van koffie. Maar woorden als *simpatico* en *accogliente* duiden slechts één dimensie van het Nederlandse 'gezellig' aan. En bij een letterlijke vertaling van 'kopje' zien Italianen alleen een heel klein kopje voor zich.

Het is dus nergens zo gezellig als in het Nederlands, al blijkt ook het Tsjechisch een behoorlijk knusse taal. Ook het Tsjechisch is een 'prietpraattaaltje, waarin elk zelfstandig naamwoord, telwoord en bijwoord liefkozend, soms schertsend, soms een beetje geringschattend kleiner gemaakt kan worden', aldus vertaalster Olga Krijtová, die Nederlands doceert aan de Praagse Karelsuniversiteit.

De mogelijkheden om woorden te verkleinen zijn in het Tsjechisch zelfs nog groter dan in het Nederlands. Krijtová: 'We kunnen ook adjectieven kleiner en knusser maken, iets wat ik in het Nederlands altijd bitter miste. Ik moet bekennen dat ik soms de verleiding niet kon weerstaan en een rood appeltje als *červeňoučké jablíčko* in het Tsjechisch vertaalde, "het roodje appeltje", want ze oogden zo mooi roodjes in mijn herinneringen aan Holland.'

Kan een andere taal de samengebalde kneuterigheid uitdrukken van saampjes in het zonnetje stilletjes genieten van een biertje?

Van accident-prone tot whakapohane: 28 gaten in het Nederlands

accident-prone (Eng.) – Sommige kinderen vallen altijd uit het klimrek en krijgen steevast de schommel tegen hun hoofd. Bij gebrek aan een beter woord noemen Nederlandse psychologen zulke brokkenmakers *accident-prone*.

bathos (Eng.) – Stijlbreuk: onverwachte overgang van het sublieme naar het banale. Als stijl-

figuur ook gebruikt door Nederlandse schrijvers (De Schoolmeester: 'O ziel met angst vervuld, / als varkensworst met zult!').

double-take (Eng.) – Vertraagde reactie op verrassende situatie, na aanvankelijk verzuim om iets ongewoons op te merken. Standaardrepertoire van slapstick en comedy: de cipier die een vertrekende bezoeker nawuift, waarna het tot hem doordringt dat het een van de gevangenen was; zijn eerst lege, dan verbijsterde blik.

factoid (Eng., zelfst. nw. en bijv. nw.) – Iets wat waar lijkt omdat het in de media als feit wordt gepresenteerd, maar wat in werkelijkheid berust op gissing, misverstand of bedrog. De Amerikaanse schrijver Norman Mailer muntte het woord in zijn biografie van Marilyn Monroe (1973). Bendes die kinderen in de Derde Wereld van hun hoornvliezen beroven, ritueel misbruik en de overtuiging dat eskimo's een groot aantal woorden voor 'sneeuw' hebben, zijn *factoids*.

Fernweh (Duits) – Het tegenovergestelde van heimwee: verlangen naar verre landen.

freak accident (Eng.) – Bizar ongeluk, kans van 1 op een miljoen. Zoals dit krantenbericht: 'In de overtuiging dat haar echtgenoot haar bedroog, sprong de Praagse Vera Czermak uit haar raam op de derde verdieping – en landde boven op haar man, die juist voorbijliep. Zij herstelde in het ziekenhuis, maar hij overleed ter plekke.'

to frogmarch (Eng.) – Iemand – m.n. een gevangene – met zijn vieren bij alle ledematen beetpakken en met het gezicht naar beneden wegdragen.

Futterneid (Duits) – Afgunst om het eten van een ander. Oorspr. alleen van dieren gezegd, maar nu ook, informeel, van mensen.

gibbuk (Eng.) – Bestek, serviesgoed of ander keukengerei dat tijdens het afwassen is overgeslagen en bij het leeggieten van de teil te voorschijn klettert uit het troebele water. Omstreeks 1980 geïntroduceerd in een Engels tv-programma over filosofie, als illustratie van de stelling dat taal en werkelijkheid elkaar niet noodzakelijkerwijs en volledig overlappen.

jaywalking (Eng.) – Roekeloos voetgangersgedrag: midden op de rijweg lopen, rode verkeerslichten negeren, plotseling oversteken buiten het zebrapad.

Kummerspeck (Duits) – De zichtbare gewichtstoename die het gevolg is van een uit liefdesverdriet of andere misère geboren eetlust.

lemonókoupa (Grieks) – Uitgeknepen of -geperste halve citroen.

Narrenfreiheit (Duits) – Tolerantie, genoten door kinderen, gekken, dronkelappen, carnavalsvierders, narren en anderen die niet serieus genomen worden.

Ohrwurm (Duits) – Melodie die niet uit je hoofd wil. Misschien gemunt door de componist Franz Lehár, misschien door Paul Lincke, die met dit woord in 1897 de melodie van zijn operette *Frau Luna* beschreef.

oleh-oleh (Ind.) – ‘Reiscadeautjes’; kleine geschenken die na terugkomst worden uitgedeeld om de thuisblijvers te laten merken dat uit het oog niet uit het hart is.

parwari (Sranantongo) – Gelijke kleding als uiting van verbondenheid, bijv. bij tweeling of lesbisch liefdespaar.

pastifi (Sranantongo) – Spleetje tussen tanden (*pasa* = voorbij; *tifi* = tanden).

pith (Eng.) – Het wit onder de schil van de sinaasappel en andere citrusvruchten.

poetic justice (Eng.) – Gerechtigheid waarvan sprake is wanneer iemand zijn verdiende loon krijgt. Een man vergiftigt zijn vrouw, wordt gesnapt en veroordeeld tot gevangenisstraf: dat is *justice*. Een man wil zijn vrouw vergiftigen maar drinkt per ongeluk zelf het koffiekopje met arsenicum leeg: dat is *poetic justice*.

ponte (Port.) – Als een vrije dag op dinsdag of donderdag valt, maken Portugezen een *ponte* (lett. ‘brug’) naar het weekend door de tussenliggende dag vrij te nemen. Italianen en Fransen gebruiken dezelfde uitdrukking. Naar Frans voorbeeld wordt ook in Vlaanderen ‘de brug gemaakt’.

raspberry (Eng.) – Afkeurend geluid, gemaakt door met gesloten mond de tong uit te steken en te blazen.

Schmutztoleranzgrenze (Duits) – De hoeveelheid vuil die iemand om zich heen kan verdragen.

sleet (Eng.) – Natte sneeuw of hagel, gecombineerd met regen; soort neerslag waar het Nederlands niet één woord voor kent.

Sonntagskoller (Duits) – De sfeer in huis zondagmiddag tegen vijven, als de kinderen zeurderig worden en niemand meer zin heeft om iets te doen.

Torschlusspanik (Duits) – Angst om achter het net te vissen; meer in het bijzonder: paniek die vrouwen achter in de dertig kan overvallen als zij de biologische vruchtbaarheidsgrens naderen. Vrouwen die vlak voor die deadline zwanger worden, zijn wel *valreep-* of *inhaalmoeders* genoemd (Engels: *panic breeders*).

våldgästa (Zweeds) – Onverwacht bij iemand binnenvallen om te blijven eten en of slapen, van *våld* (geweld) en *gäst* (gast). Vergelijk het Engelse *gatecrasher*: iemand die binnendringt op een besloten feestje of receptie.

whakapohane (Maori) – Je billen laten zien als teken van minachting. De Engelse koningin werd er tijdens staatsbezoeken aan Nieuw-Zeeland mee geconfronteerd. Een eerdere Engelse bezoeker van Oceanië, de ontdekkingsreiziger James Cook, noteerde al in 1774: ‘Eén kerel liet ons zijn achterste zien op een manier die de diensten van een tolk overbodig maakte.’ In het Engels heet deze belediging *moonie*.

Is een *thesauriër* een soort dinosaurus of een penningmeester? En welk woord volgt in de woordestafette op *Bergerac*? Vier taalspelletjes voor lange autotochten en verregende dagen op de camping.

Wie wint de woordestafette?

TAALSPELLETJES

Niets is leuker dan een ander op het verkeerde been te zetten. In het zogeheten woordenboekspel komt iedereen die daarvan houdt ruimschoots aan zijn trekken.

Nepdefinities

Je kiest met behulp van het woordenboek (of uit je hoofd) een niet-alledaags woord waarvan je vermoedt dat je medespeler dat niet kent. Vervolgens neem je de omschrijving van het woordenboek over, of je maakt er een uit je hoofd (als je zeker bent van je zaak). Daarna het moeilijkste: je moet ook een nepdefinitie maken. Aan de medespelers nu de taak de juiste omschrijving te kiezen.

Een paar tips voor degene die het 'moeilijke' woord moet kiezen en er de twee omschrijvingen bij maakt: kies het woord zó dat het door zijn spelling of de manier waarop het wordt uitgesproken een onjuiste associatie opwekt. Een aardige valkuil is bijvoorbeeld het woord *thesaurier*, dat de medespelers hopelijk op het idee brengt dat het een bepaald soort reuzenhagedis aanduidt (in werkelijkheid betekent het 'penningmeester'). En wat lijkt meer voor de hand te liggen dan dat een *twenter* een 'inwoner van Twente' is? (maar zelf weet je beter: het is het jong van een paard of rund dat twee jaar oud is).

Lukt het je niet om zo'n misleidend woord te vinden, oké, geen nood. Kies dan gewoon een heel moeilijk woord en verzin een willekeurige nepbetekenis. Zorg dat die een beetje zwaarwichtig aandoet, met deftige woorden als 'inzonderheid' en 'bepaaldelijk', zodat het lijkt of je de omschrijving vers uit het woordenboek hebt gehaald.

Spelers die het te veel werk vinden om zelf woorden te kiezen en er betekenissen bij te zoeken, kunnen kant-en-klare woorden en omschrijvingen vinden in het boek *Woordenboekspel* van Aldert Walrecht. Wie alles graag zelf doet, moet wel zorgen dat hij een woordenboek bij de hand heeft. Hij mag oefenen op de onderstaande woorden, waarbij ik alvast de 'echte' definitie geef. Opdracht: maak een nepdefinitie. Suggesties vind je op blz. 126.

AALREEP	lijn waaraan een haak is bevestigd, om mee te vissen
GARDIAAN	kloosteroverste
LEPROOS	iemand die melaats is
MAMBO	dans uit Zuid-Amerika
TERZET	drieregelige strofe van een sonnet

Letters van kentekenplaten

Eindelijk is het zover: zomervakantie. Je zit in de auto en bent op weg naar de zon. Links en rechts suizen er op de autoroute, -bahn of -strada auto's langs – een zee van nummerborden.

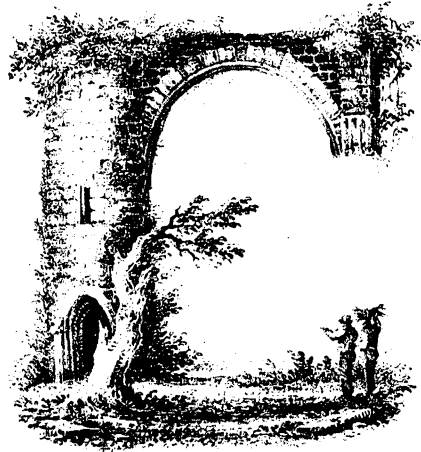
Gelukkig zitten er tussen die kentekenplaten ook zeer regelmatig Nederlandse kentekens. Waarom gelukkig? Het aardige van de Nederlandse nummerborden is dat ze meestal twee lettercombinaties bevatten (en twee cijfers, maar daar gaat het nu niet om). De vraag is nu: waar kunnen die letters voor staan?

Op het nummerbord van mijn auto staat onder meer de lettercombinatie BW. Als ik die letters door de telefoon voor iemand – bijvoorbeeld een ambtenaar – moet spellen, moet ik volgens het officiële spellingalfabet zeggen: Bernard Willem. Maar wat moet dit in hemelsnaam betekenen? Wie is of was Bernard Willem? Als liefhebber van klassieke muziek zeg ik dus iets heel anders: 'Bach Werke'. (Stilte aan de andere kant van de lijn. 'Wát zegt u?')

We beschouwen de lettercombinaties op nummerborden dus voortaan als kleine raadseltjes, en spreken bijvoorbeeld af dat ze moeten staan voor een beroemde popmuzikant (JC is dan bijvoorbeeld: Joë Cocker) of voor een Nederlandse voetballer (Johan Crujff), of wel voor een historische figuur (Julius Caesar), of voor wat dan ook. Wie het eerst een oplossing voor de twee lettercombinaties van een voorbijflitsend nummerbord verzint, scoort een punt.

Uit een romantisch 'landschapsalfabet' (1825)

'Met geweld presten de slechte
kerels de beheerder hen geld te geven...'
Dit is het begin van een E-vertelsel.
Maak het zo spannend mogelijk af –
en gebruik van alle klinkers
slechts de letter e.

Woordestafette

De eerste speler kiest een woord dat begint met een A en eindigt met een B, bijvoorbeeld: AALKWAB. De volgende speler bedenkt een woord dat begint met een B en eindigt met een C (BERGERAC), enzovoort. Het is net een echte estafette; de woorden zijn de dravers, hun eindletter resp. beginletter vormen het stokje dat moet worden doorgegeven.

De regels zijn als volgt. Alle woorden moeten in de grote Van Dale staan, of in een ander woordenboek. (Deze regel vervalt als je in de auto zit.) De IJ beschouwen we als twee aparte letters. En tussen de X en de Z zit de Y.

Zal het op deze manier lukken om tot de Z te komen? Ik hoop het, maar ik ben bang dat er ondanks alle inspanningen een paar gaten zullen vallen. Liever gezegd: ik weet het zeker. Op vier plaatsen in het alfabet zal een tussenstap moeten worden overgeslagen.

We zullen de volgende sprongen moeten maken:

- van eind-P naar begin-Q
- van eind-U naar begin-V
- van eind-X naar begin-Z

Anders gezegd: er is geen woord dat met een P begint en met een Q eindigt, enz. De speler die het woord dat op een P eindigt heeft gemaakt, wordt dus onmiddellijk gevolgd door een speler die het woord dat begint met een Q en eindigt met een R moet maken.

Maar wat wanneer we bij de Z zijn aangeland? Waar moet het stokje dan naartoe? Naar de A natuurlijk. De estafette is dan een kringloop geworden, een parcours dat nooit eindigt.

Op bladzijde 126 geef ik een voorbeeld van de complete (nou ja, zo compleet mogelijke) estafette.

Kibbelende spreekwoorden

Misschien is het je weleens opgevallen dat sommige spreekwoorden iets eigenwijzigs hebben. Iets betweterigs. Het is of je een oud mannetje hoort dat allerlei wijsheden voor zich uit neuzelt. Dikwijls gaat het over waarheden als koeien, die al eeuwen meegaan en daaraan een soort gezag ontlenen.

Spreekwoorden lijken op het eerste gezicht onweerlegbaar. 'Beter een half ei dan een lege dop' – verrek ja, dat is waar. 'Beter hard geblazen dan de mond gebrand' – niets tegen in te brengen.

Gelukking vinden we af en toe spreekwoorden die elkaar rechtstreeks tegenspreken. Het is dan net of je een ruziënd echtpaar hoort. 'De derde man brengt de spraak an' zegt de echtgenoot, maar de vrouw kijft: 'De derde man brengt de stilte an'. Ook boerenwijsheden over het weer zijn vaak vatbaar voor tegenspraak. Er is een weerspreuk die luidt:

*In juni weinig regen
Voorspelt grote zegen.*

Maar een collega-agrariër heeft ooit het omgekeerde bedacht:

*Juniregen
Is een zegen.*

En welk van de twee volgende spreekwoorden zou nu de spijker op de kop slaan? 'Kort beraad, goed beraad' of 'kort beraad, lang berouw'? Daar zou je een flinke boom over kunnen opzetten.

Hieronder staan enkele spreekwoorden die door andere spreekwoorden worden weerlegd. Welke zijn die andere? (Antwoord op blz. 126.)

- 1 Waar rook is, is vuur.
- 2 Wie niet waagt, die niet wint.
- 3 Zuinigheid bedriegt de wijsheid.
- 4 Een gek kan meer vragen stellen dan tien wijzen kunnen beantwoorden.
- 5 Oude beren dansen leren is zwepen verknoeien.
- 6 Grijs haar, wijs haar.
- 7 Beginnen en eindigen zijn twee.
- 8 Na lijden komt verblijden.
- 9 Uitstel is geen afstel.
- 10 Wat je van ver haalt is lekker.
- 11 Wijsheid komt met de jaren.
- 12 Na gedane arbeid is het goed rusten •

Door het onderwijs gaan steeds meer Nederlanders ABN spreken, zou je denken. Dat is een misvatting, aldus Jan Stroop in een nu al klassiek geworden artikel. De dialecten tieren, de standaardtaal kwijnt.

Weg standaardtaal

DE NIEUWE KOERS VAN HET NEDERLANDS

Wie voor zijn informatie over het Nederlands aangewezen is op het blad *Onze Taal*, zou op de gedachte kunnen komen dat het Nederlands alleen schrijftaal is. Van de artikelen en bijdragen uit de afgelopen tien jaar gaat 95 procent over onderwerpen die zowel in gesproken als geschreven taal present zijn: woorden, uitdrukkingen, woorden, volgorde in zinnen, woorden, en nog eens woorden. Slechts 5 procent gaat over zaken die exclusief iets met de *uitspraak* te maken hebben, over de taal zoals we die horen. Dat is natuurlijk een afspiegeling van de belangstelling van auteurs en lezers en ook van de mate van beschrijfbaarheid van de verschijnselen.

'Plat' niet te schrijven

Toch is het begrip 'ABN' (Algemeen Beschaafd Nederlands) of 'standaardtaal' juist een kwestie van spreektaal. Ik heb nog niet vaak vernomen dat van iemand gezegd wordt dat hij of zij zo prachtig standaard-Nederlands of ABN *schrijft*. En plat *praten* kan wel, plat *schrijven* niet (tenzij in inhoudelijke zin). Zelden wordt iemand op grond van zijn woordgebruik gekwalificeerd – scheldwoorden, vloeken en grof taalgebruik uitgezonderd. Wie *kuisen* zegt in plaats van *schoonmaken*, en *frit(ten)* in plaats van *p(e)tat*, doet zich kennen als een spreker uit België, maar dat levert doorgaans geen negatief waardeoordeel op, zoals dat wél het geval is als iemand *bout* zegt waar hij *boot* bedoelt.

Ook de definitie die de taalkundige Van Haeringen in 1924 lanceerde en die nog steeds in de discussies een rol speelt, heeft uitsluitend betrekking op de uitspraak: 'Beschaafd Nederlands spreekt hij, aan wie men niet horen kan, uit welk gewest hij afkomstig is.'

Op naar 'beschaafd'

De geringe aanwezigheid in *Onze Taal* van bijdragen over uitspraak zou de indruk kunnen wekken dat veranderingen zoals die zich op het gebied van woordgebruik voltrekken, in de spreektaal ontbreken. Dat zou een misverstand zijn en gezien het aantal en de verscheidenheid van de gebruikers van het Nederlands zelfs een absurde gedachte. Van Haeringen voorzag trouwens al veranderingen in de uitspraak, en hij was optimistisch. Volgens hem ging de ontwikkeling onmiskenbaar en onafwendbaar naar het eindpunt 'dat ieder die beschaafd spreken wil, er naar streven zal, welbewust al het dialectiese af te leren'. Dat hield natuurlijk in dat steeds meer mensen 'beschaafd' zouden gaan spreken. We kunnen zonder meer erkennen dat er heel wat veranderd is, maar tegelijk moeten we constateren dat de veranderingen die nu aan de gang zijn, heel anders zijn dan Van Haeringen in 1924 verwachtte.

Er zijn, wat het spreken betreft, in het Nederlandsetaalgebied, net als elders, twee uitersten vast te stellen: dat van de standaardtaal of het ABN, in de betekenis die Van Haeringen eraan gaf, en dat van de sterk lokale dialecten of de sociolecten van de laagste klassen in de samenleving. Die twee, de dialecten/sociolecten aan de ene kant en de standaardtaal aan de andere kant, vormen de uitersten van een taalcontinuüm dat verder gevormd wordt door alle

overige variëteiten van het Nederlands; het is dus een soort glijdende schaal.

De veranderingen die in 1924 voorzien werden, waren eigenlijk niet taalkundig van aard. Men dacht eenvoudig dat steeds meer Nederlanders die ene variëteit, het ABN, zouden gaan spreken. Over enige verandering in de taalvariëteiten zelf werd geen uitspraak gedaan, of het zou moeten zijn dat men verwachtte dat het ABN steeds meer gezuiverd zou worden van regionale elementen.

Dialecten geëgaliseerd

Maar de veranderingen pakten anders uit. Tot aan de eeuwwisseling, zeg ik gemakshalve, waren dialecten besloten talen die weinig of geen veranderingen meer ondergingen. Hun bereik was sterk beperkt: een enkel dorp of een paar dorpen per dialect, dat was alles. Maar vanaf 1900 werd dat anders, in het algemeen doordat de contacten tussen sprekers van allerlei soort veelvuldiger en intensiever werden. Nieuwe directe of indirecte communicatiemiddelen droegen daaraan bij, zoals de spoor- en vooral ook de tramwegen. En later de radio en de auto. Zo kwamen mensen die voordien zelden hun dorp verlieten, in aanraking met sprekers van dialecten die van het hunne afweken.

Dat contact leidde ertoe dat dialectsprekers rekening gingen houden met de verstaanbaarheid van hun dialect: in hun omgang met 'anderstaligen' lieten zij al te specifieke kenmerken ervan achterwege. Zo ontstond een proces van egaliseren en polijsten van de dialecten: het laten vallen van elementen (woorden, maar ook klanken) waarin het eigen dialect te veel

*Het accentloze Nederlands
bestaat niet meer, niet als ideaal
en nog nauwelijks als realiteit.*

verschilt van andere dialecten, of het overnemen van elementen uit elkaars dialect. Dat egaliseringsproces werd nog versterkt en aangevuld door de invloed van het algemene Nederlands, het zogenaamde ABN, dat kinderen op school te horen kregen, dat hen via radio en tv bereikte en dat zij op den duur ook gingen

spreken. Zo zien we, vooral in de laatste decennia, dat het traditionele beeld van al die stabiele, lokale dialecten verdrongen is door dat van een dynamisch geheel van naar elkaar toe groeiende dialecten die zich ontwikkelen tot grotere gehelen. Zo ontstaan er bijvoorbeeld regiolecten: een soort mengtalen die in veel grotere gebieden bruikbaar zijn dan de oorspronkelijke dialecten. Voorgesteld op het taalcontinuüm betekenen die dialectveranderingen een verschuiving naar de tegenovergestelde kant, de standaardtaal.

Tolerantie

Een ander, even ingrijpend proces dat op een bijzondere manier met het vorige samenhangt, is de verandering die het ABN – lees: de standaardtaal – ondergaat. Het is een ontwikkeling die nog maar weinig de aandacht getrokken heeft. Toch is de (gesproken) standaardtaal niet minder in beweging dan de dialecten. Eigenlijk moet ik zeggen: het Nederlands dat de plaats van het oude accentloze standaard-Nederlands heeft ingenomen, de algemene omgangstaal, het Nederlands dat je bij allerlei officiële gelegenheden door de gemiddelde Nederlander (en hoger) hoort spreken. Want het accentloze Van Haeringen-Nederlands bestaat niet meer, niet als ideaal en nog nauwelijks als realiteit, althans niet als alledaagse werkelijkheid. Er is een Nederlands voor in de plaats gekomen dat aanvankelijk nog dicht bij dat smetvrije ABN stond, maar zich daar langzaam maar zeker van heeft verwijderd. Dit laatste is een gevolg van een steeds groter wordende tolerantie ten aanzien van wat correct Nederlands is. Het loslaten van een duidelijke en uniforme norm betekent het begin van het einde van de standaardtaal, want

een taal zonder strenge normen kan niet langer als standaardtaal functioneren, net zoals vage grenzen geen echte grenzen zijn.

Keurig Nederlands

Dat er tegenwoordig door 'beschaafde' Nederlanders inderdaad een ander soort Nederlands gesproken wordt dan bijvoorbeeld dertig jaar geleden door personen van dezelfde maatschappelijke status, is goed te horen aan oude radio-opnamen. Een officiële spreker uit de jaren zestig klinkt heel anders dan een uit de jaren negentig. En liggen de tijdstippen nog verder uit elkaar dan zijn de verschillen nog groter. Het mooiste geval dat ik heb gehoord, was dat van een radioreportage uit de jaren zestig, gemaakt door een verslaggever die nog steeds werkt voor radio en tv. Op die oude opname klonk zijn Nederlands veel vormelijker dan tegenwoordig, op het bekakte af. Maar tegelijk kon ik me niet herinneren dat ik dat dertig jaar geleden ook vond. Met andere woorden: ook ons oordeel over taal evolueert mee. Ik had over zijn Nederlands van toen hetzelfde oordeel als ik nu heb over zijn Nederlands van nu: 'keurig'.

Schijnbaar omgekeerd maar toch juist ermee vergelijkbaar is de ervaring van de ouders van een Belgische collega, die in het verleden trouwe kijkers waren van de Nederlandse televisie. Ze zijn daar de laatste tijd mee opgehouden, tegen hun zin en uitsluitend omdat ze *het daar gebruikte Nederlands niet meer kunnen verstaan*. Dat is voor Nederlanders natuurlijk moeilijk voor te stellen, want wij zijn ons van geen verschillen bewust. Het illustreert een belangrijk

Het loslaten van een duidelijke norm betekent het begin van het einde van de standaardtaal.

ILLUSTRATIE MARNIX RUEB

aspect van taalverandering: blijkbaar moet je ook *actief* deel uitmaken van een taalgemeenschap om zo'n relatief beperkte evolutie te kunnen bijhouden; alleen blijven luisteren is niet voldoende. Het laat ook zien dat de algemene omgangstaal in België, die natuurlijk ook niet statisch is, op een andere manier of in een ander tempo verandert dan de omgangstaal in Nederland, en dat beide bewegingen niet in dezelfde richting gaan.

Ook emigranten die na jaren weer eens in Nederland terug zijn, constateren geregeld iets dergelijks. Bijna steeds krijgen ze dan te horen dat hun Nederlands zo ouderwets klinkt. Dat kan alleen maar een gevolg zijn van veranderingen in het Nederlands van het moederland.

Klinkers

Veranderingen betreffen meestal de uitspraak, bijvoorbeeld die van de medeklinkers z en v (*vuur* wordt *fuur*, *zoen* wordt *soen*). Maar veel opvallender nog is wat er gebeurt met bepaalde klinkers. In het bijzonder de tweeklanken: de uitspraak van de ij gaat langzaam in de richting van ai: *kaiken*, *blaiven*. Iets dergelijks zien we bij de ui van *huis*: *hois*. Lange klinkers als ee en oo krijgen steeds vaker het karakter van een tweeklank, licht maar onmiskenbaar en sterk afwijkend van wat vroeger getolereerd werd; overdreven voorgesteld: *meinen*, *loupen*, enz.

Het zijn juist die elementen in de spraak die het eerst leiden tot een negatief oordeel over de spreker; althans, dat was vroeger zo. Zelfs een dikke l (zoals die door radiomensen uit de randstad zo nadrukkelijk gepraktiseerd wordt, vooral voor aa: *lllater meer hierover*) hindert de luisteraar minder dan de 'onverzorgde' uitspraak van klinkers. Waarschijnlijk omdat klinkers veel

De Nederlandse
klassenmaatschappij
ontwikkelt zich naar een
egalitaire samenleving,
waarin iedereen zich de
gelijke voelt van de ander.

variabeler zijn en dus meer beheersing en beschaving eisen dan medeklinkers. Iets wat moeilijk is, is een geschikter middel tot distinctie dan iets wat iedereen moeiteloos goed aangaat. Dat gold allemaal in het verleden, want het vreemde is dat zulke klinkerveranderingen tegenwoordig juist onstuitbaar doorgaan.

In taalkundig opzicht zijn het voor een deel 'natuurlijke' veranderingen zoals die zich in allerlei talen kunnen voordoen en daar ook vaak hebben plaatsgevonden, maar die in het Nederlands toevallig lange tijd werden tegengehouden door de normen die de samenleving aanlegde. Voor een ander deel zijn de veranderingen in de omgangstaal een gevolg van het opnemen van elementen uit regionale talen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij het algemene Nederlands waaraan je kunt horen dat het gesproken wordt in een bepaalde regio of stad. Dat wijst er overigens op dat de veranderingen die ik signaleer, niet een onderdeel zijn van een overgang van een uniforme standaardtaal 1 naar een uniforme standaardtaal 2. Wat ik constateer, is een overgang van de vroegere standaardtaal naar allerlei typen algemene omgangstaal die naast elkaar bestaan.

Emancipatie van arbeiders

De belangrijkste vraag is natuurlijk wat de oorzaak van dit opmerkelijke en in bepaalde opzichten onverwachte veranderingsproces is. Daarvoor moeten we bedenken wanneer en

waar dat onberispelijke standaard-Nederlands een duidelijke rol speelde. Hier komt de huidige situatie in België ons weer van pas. Ik hoorde van collega's daar dat er één bepaalde bevolkingsgroep is die bij de opvoeding van zijn kinderen de hoogste eisen stelt aan hun (Nederlandse) taalgebruik. Dat zijn de arbeiderskringen. Daar bestaat nog het vroeger door velen aangehangen idee dat verzorgde taal een voorwaarde is voor maatschappelijk succes, om het maar even simpel voor te stellen. Daaraan kan men zien welke rol het beschaafd Nederlands eigenlijk speelde, namelijk die van middel tot *emancipatie*; een manier om in aanzien, in beloning of in maatschappelijke positie te stijgen. De andere kant van de medaille is het *discrimineren* op grond van taalgebruik.

Dit laatste lijkt in Nederland zo langzamerhand verleden tijd te zijn geworden, maar tegelijk ook de idee dat het vroegere ABN de sleutel tot succes is. Daarmee is de noodzaak om ABN te spreken drastisch afgenomen. Overal zijn symptomen waar te nemen die aantonen dat het oude ideaal van een accentvrij ABN door vrijwel niemand meer gehuldigd en zeker niet meer nagestreefd wordt. De radio (en de tv), vroeger de steunpilaren van dat keurige ABN, laten dag in dag uit horen dat er op dit punt aan de medewerkers geen eisen meer gesteld worden. Wie vroeger ook maar een zweem van een regionaal accent bezat, kwam er niet in. Tegenwoordig lijkt een regionaal of sociaal accent haast een voorwaarde om voor een microfoon te mogen plaatsnemen. Aan die veranderde instelling hebben de regionale omroepen ook het nodige bijgedragen. Die zenden voornamelijk in dialect en regiolect uit, en dat maakt dat de oude magische schakel *radio=ABN* verbroken is.

Standaardtaal ten onder

Er zijn drie oorzaken aan te wijzen voor de ondergang van de uniforme standaardtaal, het ABN. En ook nu zijn ze, net als in 1924, geen van alle van taalkundige aard. Ze hebben te maken met het soort maatschappij waarin we leven. De westerse samenleving, de Nederlandse misschien wel voorop, ontwikkelt zich, dat is sinds de publicaties van de socioloog Norbert Elias wel duidelijk, van een maatschappij met klassen en individuele ongelijkheid, naar een *egalitaire samenleving*, waarin iedereen zich (uiteindelijk) de gelijke voelt van de ander, in elk geval niet de mindere. En in tegenstelling tot wat sommigen denken, betekent dat niet dat we binnen korte tijd allemaal eender zullen gaan spreken, maar juist dat niemand nog de behoefte of de noodzaak voelt om andermans taal over te nemen. Want laten we niet vergeten dat voor de meeste mensen de standaardtaal (het ABN) altijd de taal van een *ander* is geweest. Als mensen zich als elkaars gelijken zien, zullen ze ook de ene taalvariëteit niet langer als beter dan een andere beschouwen. Met andere woorden, er is vandaag de dag onvoldoende sociaal-economische noodzaak om ABN te (willen) spreken.

En wie zich toch onderscheiden wil, zal dat met alles eerder proberen te doen dan met zijn taalgebruik. Een dure auto of merkkleding zijn probatere middelen, omdat ze met geld te maken hebben. Verzorgd taalgebruik is in onze samenleving niet (meer) gekoppeld aan een hoge maatschappelijke status, en dankzij ons onderwijs theoretisch voor iedereen bereikbaar. Daarom is het ook niet langer distinctief.

A.A. Nederlands

Een tweede oorzaak van het verdwijnen van de uniforme standaardtaal is de *informalisering* die onze samenleving ondergaat. Elias bedoelt daarmee dat de uitersten in omgangsvormen en gebruiken naar elkaar toe bewegen, door een soort depolariseringsproces. Een gevolg daarvan is dat het begrip 'norm' sinds de jaren zestig steeds minder belangrijk geworden is. Daartegenover staat de toegenomen verantwoordelijkheid van het individu voor zijn eigen gedrag. Aan

dit allesomvattende proces heeft ook de taal deel. Wanneer de ene pool (dialecten e.d.) zijn extreme positie verlaat, vermindert in gelijke mate de noodzaak voor de andere pool (standaardtaal/ABN) om het grote contrast in stand te houden. Beide polen bewegen zich dan naar elkaar toe, wat op den duur een soort middengebied doet ontstaan, bestaande uit een groot aantal gesproken en aanvaarde taalvariëteiten.

Een laatste factor, die speciaal in Nederland een rol speelt, is de al vaker gesignaleerde afwezigheid van het besef dat onze nationale taal aandacht en 'cultivering' verdient. Ook dit verschijnsel staat natuurlijk niet op zichzelf. Het is een onderdeel van een algemeen gebrek aan kennis en waardering als het gaat om de 'Nederlandse beschaving'.

Of we het willen of niet: een uniforme standaardtaal in Nederland is een verloren zaak, eenvoudig door gebrek aan belangstelling. We zijn op weg naar een Algemeen Aanvaard Nederlands (het AAN), een verzameling van allerlei soorten Nederlands die voldoen als communicatiemiddel en algemeen geaccepteerd worden. Deze ontwikkeling is onontkoombaar, want maatschappelijke ontwikkelingen zijn niet te sturen of tegen te houden. De enige factor waar we nog wat invloed op zouden kunnen hebben, is die van het weinig ontwikkelde Nederlandse cultuurbesef. Daarin verbetering te brengen en zo ook belangstelling en zorg te wekken voor het Nederlands als taalsysteem is – lijkt me – een taak voor ons onderwijs. Alleen: bij het onderwijs staat tegenwoordig goed 'communiceren' hoger in het vaandel dan goed 'formuleren' •

OPLOSSINGEN TAALSPelletjes

Nepdefinities (blz. 118)

AALREEP	donkere streep op de huid van een paling
GARDIAAN	beschermengel
LEPROOS	gele of roodachtige roos van een gekweekte variëteit
MAMBO	boomslang van het geslacht Dendroaspia
TERZET	muziekstuk voor drie zangstemmen

Woordstafette (blz. 119)

aalkwab	neutrino
bergerac	op
coondraad	p....?
de	quasar
elf	ras
faag	set
gelach	tableau
hooi	u....?
inblij	vouw
juk	woordcomplex
kaal	x....?
lam	y....?
man	zebra

Kibbelende spreekwoorden (blz. 120)

1. Schijn bedriegt.
2. Voorzichtigheid is de moeder van de porseleinkast.
3. Wie wat spaart die heeft wat.
4. Vraag je niks dan heb je niks.
5. Je bent nooit te oud om te leren.
6. Hoe ouder, hoe gekker.
7. Goed begin, goed einde.
8. Een ongeluk komt nooit alleen.
9. Van uitstel komt afstel.
10. Oost west, thuis best.
11. Hoe ouder, hoe gekker.
12. Rust roest.

AUGUSTUS

In Indonesië kun je je persnelling en je sokbreker laten repareren en ook Japanners schaatsen nu op een klapskato: Nederlandse woorden op reis. En verder: stemmen en stemstoornissen (waarom veel vrouwen hees zijn en veel leraren schor) en jongerentaal.

Japanners schaatsen met de *klapskato* en als Amerikanen het hebben over *superconductors*, gebruiken ze de letterlijke vertaling van een Nederlands woord: *supergeleider*. Nederlandse woorden in vreemde talen: méér dan kaas en klompen.

Woorden op reis

NEDERLANDSE UITLEENWOORDEN IN DE TWINTIGSTE EEUW

Veel mensen denken dat andere talen alleen in het verleden, toen de Nederlanden een belangrijke rol speelden op het wereldtoneel, woorden uit het Nederlands hebben geleend. In de Middeleeuwen was de Vlaamse lakenindustrie toonaangevend in Europa, in de Gouden Eeuw lieten de Nederlanders hun sporen na op andere continenten, en rond 1700 nam tsaar Peter de Grote sloopstermen uit het Nederlands over in het Russisch. En dan is het wel zo'n beetje gedaan met de Nederlandse invloed. Volgens sommige pessimisten is het Nederlands tenslotte hard op weg een dialect van

het Engels te worden, dus zelf invloed uitoefenen op andere talen zit er niet in.

Is er in deze eeuw echt helemaal geen sprake meer van enige uitstraling? Dat zou vreemd zijn voor een taal die, met 21 miljoen sprekers, de derde Germaanse taal is na het Engels en het Duits, en op de wereldranglijst van aantallen sprekers ergens tussen de 35ste en de 40ste plaats komt (ter vergelijking: men schat het totale aantal talen tussen de 4000 en 6000). Nederlands is een van de werktalen van de Europese Unie en wordt onderwezen op ongeveer 250 universiteiten in 43 landen buiten het Nederlandsetaalggebied. De Lage Landen hebben in deze eeuw een rol gespeeld in de wereldoorlogen, in handel, wetenschap, politiek en cultuur. Het gevolg is, zoals we hieronder zullen zien, dat Nederlandse woorden nog steeds hun weg vinden naar andere talen.

Poldermodel

Lange tijd bestond het Nederlandse imago in de buitenlandse media voornamelijk uit tulpen, kaas, molens en klompen. Het is niet toevallig dat bijvoorbeeld het Indonesisch de leenwoorden *kelom* voor 'klomp' en *tulip* voor 'tulip' (uit het Nederlands en/of Engels) kent.

Sinds de jaren zestig baren echter vooral de maatschappelijke ontwikkelingen opzien in het buitenland. Aanvankelijk domineerde het beeld van de *provo's*, die dan ook in Engelse, Duitse, Deense en Franse woordenboeken opgenomen werden. De *Oxford English Dictionary* (OED) vermeldt *kabouter* ('lid van een antiautoritaire politieke beweging in Nederland') vanaf 1970.

Het huidige Nederlandse imago wordt vooral bepaald door onze houding tegenover softdrugs, euthanasie en abortus. Hierbij hebben wij een Engels woord een nieuwe betekenis gegeven – een betekenis die bij andere volkeren bekend is geworden, in ieder geval in

Nederlandse context – namelijk *coffeeshop*: buiten Nederland staat dit voor een onschuldig koffiehuis, maar in Nederland is het een poel van verderf, als we de buitenlandse media mogen geloven. Ons beleid ten aanzien van drugs roept in andere landen veel emoties op: de Fransen scholden Nederland in 1996 uit voor *narco  tat* ('drugsstaat'), en in *The Economist* van 12 oktober van datzelfde jaar werd omstandig uitgelegd wat de term *gedogen* wil zeggen (onder andere 'looking the other way', 'turn a blind eye'). Het laatste blad meldde ook dat de Amsterdamse coffeeshops opvallen vanwege 'the gedogenishly suggestive signs on their windows'!

Positiever is het beeld dat men heeft van de Nederlandse handelsgeest. Het Nederlandse economische model heeft dankzij de recente economische groei een aantal lovende bijnamen gekregen, zoals *poldermodel*, *tulpenmodel* of *deltamodel*; de termen zijn in Nederland bedacht, maar worden op internationale conferenties gebruikt.

NEDERLANDSE NAMEN IN DE WETENSCHAP

Het is gebruikelijk dat wetenschappers hun naam verbinden aan hun theoretische of praktische vondsten. In de volgende vaktermen zijn de namen vereeuwigd van Nederlandse wetenschappers (vaak Nobelprijswinnaars) uit deze eeuw:

CASIMIR EFFECT – Naar de natuurkundige H.B.G. Casimir (geb. 1909). Het effect houdt in dat twee evenwijdige metaalplaten elkaar op kleine afstand aantrekken door fluctuaties van het vacuüm.

EIJKMAN('S) TEST – Naar de arts Christiaan Eijkman (1858-1930). Test om de hoeveelheid colibacteriën in water vast te stellen, op grond van een nieuwe methode voor het kweken van colibacteriën.

EINTHOVEN'S LAW, EINTHOVEN'S TRIANGLE – Naar de arts Willem Einthoven (1860-1927), die een nieuwe methode voor het opnemen van elektrocardiogrammen mogelijk maakte.

VAN 'T HOFF EQUATION – Naar de scheikundige J.H. van 't Hoff (1852-1911): vergelijking voor de thermodynamische beschrijving van een chemisch evenwicht.

KUIPER BELT – Naar de sterrenkundige Gerard Kuiper (1905-1973): kometengordel buiten de baan van Pluto.

LORENTZ CONTRACTION – Naar de natuurkundige H.A. Lorentz (1853-1928): hypothese dat elk bewegend voorwerp een zekere samentrekking ondergaat.

OORT('S) (COMET) CLOUD – Naar de sterrenkundige Jan Oort (1900-1992): kometenwolk in de ruimte.

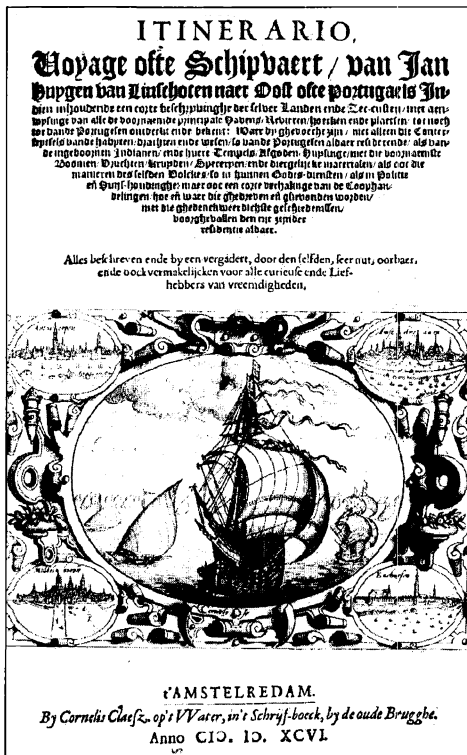
VROMAN EFFECT – Naar de bioloog-schrijver Leo Vroman (geb. 1915): het vermogen van bloed of plasma om eerst de ene soort proteïne op een oppervlak (bijvoorbeeld glas of geoxideerd metaal) af te zetten en het dan te vervangen door een andere soort – telkens minder geconcentreerd – proteïne, enzovoort.

VAN DER WAALS FORCES – Naar de natuurkundige Johannes van der Waals (1837-1923): de attractiekrachten tussen elektrisch ongeladen atomen of moleculen.

ZEEMAN EFFECT – Naar de natuurkundige Pieter Zeeman (1865-1943): de invloed van een magnetisch veld op het spectrum van een atoom.

De Nederlandse zuivelindustrie heeft in het buitenland een sterk beeld weten te creëren. Het sinds 1954 in Duitsland ingezette boegbeeld Frau Antje heeft zowel in Nederland als in Duitsland nationale bekendheid verworven en is niet meer alleen het symbool voor kaas, maar voor heel Nederland. Buitenlandse woordenboeken hebben verschillende Nederlandse productnamen opgenomen, zoals de kaasnamen *edam* en *gouda*. In het Engels waren deze namen al in de vorige eeuw bekend: Edam vanaf 1836, Gouda vanaf 1885; het Zweeds kent de *edamerost* of *edamer* zelfs al vanaf 1788. Ook het Duitse *Edamer* was al voor deze eeuw bekend. Maar in andere talen zijn deze woorden duidelijk twintigste-eeuws, wat begrijpelijk is, want hoewel kaas al eeuwen geëxporteerd wordt, wordt hij pas in deze eeuw op grote schaal en fabrieksmatig gemaakt. Het Frans heeft *édam* in deze eeuw overgenomen; *gouda* komt in het Frans vanaf 1957 voor, in het Zweeds vanaf 1932 en in het Duits ergens in deze eeuw.

Ook in de 16e en 17e eeuw nam het Nederlands deel aan een druk woordenleenverkeer. Zo nam het Japans *bier*, *matraos* en *polder* over (*biiru*, *madorosu*, *porudaa*), en het Indonesisch *kakhuis* en (*koek* en) *zopie* (*kakus*, *sopi*). Reizigers als Jan Huygen van Linschoten, auteur van *Itinerario* (1596), keerden terug met woorden als *kerrie*, *kokos*, *ananas*, *mango* en *banaan*.

Supergeleider

Verreweg de grootste invloed heeft het Nederlands in deze eeuw gehad op de taal van de wetenschap. Niet dat het Nederlands momenteel als wetenschapstaal meetelt; in deze eeuw zijn het modern Latijn en het Engels de internationale wetenschapstalen. Maar iedereen kan daaraan een steentje bijdragen door nieuwe namen te verzinnen of door zijn naam aan een vinding of theorie te verbinden. En de Nederlanders hebben zich in deze opzichten niet onbetuigd gelaten.

Zo noemt de *Oxford English Dictionary* diverse wetenschappelijke termen die door Nederlandse geleerden gevormd zijn van Latijnse of Griekse elementen. Het Engelse *superconductor*, *superconducting*, ook *supraconducting*, *supraconductor*, het Franse *supraconduction*,

supraconducteur en het Duitse *Supraleitung*, *Supraleitfähigkeit* zijn vertalingen van het Nederlandse *supergeleidend*, *supergeleider* of *suprageleidend*, *suprageleider*. Deze woorden zijn verzonnen door Heike Kamerlingh Onnes, die in 1911 de supergeleiding ontdekte en daarvoor in 1913 de Nobelprijs kreeg.

Op gebieden als sport, politiek, literatuur en muziek is de Nederlandse invloed in deze eeuw veel geringer. *Korfbal*, de in Nederland verzonnen variant van het Engelse basket ball, is vanaf 1915 in het Engels bekend, en wordt in de vorm *korfbal* genoemd in een Poolse vreemdwoordentolk.

Heel recent is de *klapschaats*, die in 1983 werd ontwikkeld aan de Faculteit Bewegingswetenschappen van de Vrije Universiteit. Toen de Nederlandse schaatssters in 1996 de superioriteit van deze schaats overtuigend aantoonde, namen andere landen de vinding snel over. En ook het woord: tijdens het wereldkampioenschap allroundschaatsen in het Japanse Nagano begin 1997 hadden de Japanners het over de *klapskato*. Engelsen kennen hem als de *slapskate*, Noren als de *klappskøyte*, Duitsers als de *Klappschlittschuh*.

Gabber

Het is natuurlijk zeer de vraag of alle genoemde uitleenwoorden de tand des tijds zullen weerstaan. Maar dat geldt voor ieder (leen)woord. Duidelijk is dat het Engels de meeste Nederlandse woorden opneemt. Gezien de invloed van die taal in de wereld, is het niet uitgesloten dat de Nederlandse invloed zich langs die weg over de rest van de aardbol zal uitbreiden. Dat is tenslotte al eerder gebeurd: woorden als *baas*, *brandewijn*, *dopen*, *kolf*, *kruisen*, die het Engels in het verleden geleend heeft uit het Nederlands, zijn in deze eeuw in de Engelse vorm *boss*, *brandy*, *dope*, *golf* en *cruiser* in een groot aantal talen terechtgekomen (ook wij hebben de woorden teruggeleend). Natuurlijk staat het stroompje Nederlandse woorden dat het Engels binnensijpeelt, in geen verhouding tot de vloed Engelse woorden die het Nederlands – en andere talen – overspoelt. Maar dat het Nederlands nog steeds een rol speelt in de wereld, lijkt toch wel bewezen.

De internationale taal van de populaire muziek is het Engels. Van echt Nederlandse bodem is echter de *gabberhouse* of *gabber*, een house-stroming die in het begin van de jaren negentig in Rotterdam ontstond. *Gabber*, *gabba(h)* of *gabber house* hebben nog geen Engelse woordenboeken gehaald, maar op Internet worden zij regelmatig in Engelstalige stukken gebruikt. Er is zelfs een *hakkuh-site* op Internet met links naar Amerika, Canada, Finland en Japan.

Zo nemen andere volkeren ongemerkt nog een woordje Nederlands mee, want *hakkuh* of *hakken* staat voor het dansen van gabbers op *gabberhouse* (het is bedacht door de Haagse DJ Darkraver, die op party's optrad met een schuimrubberen hamer). Wat overigens de vraag oproept of Internet in de toekomst stimulerend (iedereen communiceert met iedereen) of juist remmend (de Internet-voertaal is Engels) zal werken op het lenen en uitleenen van woorden. Het geval van *gabba* suggereert het eerste •

De Nederlandse woorden gabber en gabbah worden op Internet regelmatig in Engelstalige stukken gebruikt.

De sokbreker van de prahoto

Het Bahasa Indonesia is doorspekt met uit het Nederlands afkomstige woorden. Neem nu de Indonesische autobranche; daarin komen woorden voor als *doorsmeer*, *persnelling*, *sokbreker* en *prahoto* ('vrachtauto'). Ook als het gaat om geldzaken (*gratis*, *rekening*, *ongkos*, *brandkas*) of de gezondheidszorg (*dokter*, *resep*, *poliklinik*, *ambeyen*), komen beide talen soms flink overeen.

Maar geleidelijk verdwijnen er Nederlandse woorden uit het Bahasa. *Amtenaar* werd *pegawai* en *onderneming* moest plaatsmaken voor *perusahaan*. Het is dus nog maar de vraag hoe lang je je als toerist in Indonesië nog kunt verbazen over woorden als *pispot* en *kantor pos* •

FOTO'S MONIQUE VAN VLODRUP

Lijzige, raspende en bleekroze stemmen: stemmenverzamelaar Wim Daniëls presenteert een deel van zijn collectie. Waarom ruikt de stem van G.B.J. Hiltermann naar zondags eten en hoe komt het dat de stemmen van vrouwen steeds lager worden?

De fascinerende spreekstem

In het Suske en Wiske-verhaal *De stemmenrover* wordt op een zeker moment de stem van Lambik gestolen. Lambik is daardoor in tranen, en Wiske probeert hem te troosten: 'Kom, kom, mijn klein Lambikje, schrei nu maar niet! Met of zonder stem, je blijft mijn beste vriend hoor! Och, wat is nu een stem? ... Pff! ... Schanulleke heeft er ook geen! Och, alles bij elkaar ... 't Was een voddenstem ...'

Bij mijn speurtocht naar stemetiketten was Wiskes aanduiding 'een voddenstem' het negenennegentigste dat ik vond. Eerder had ik onder andere aangetroffen: een-hete-aardappel-in-de-keel-stem, een whisky-stem, een stem als een drillboor, een stem om cokes mee te kloppen, een stem om droge rijst mee te koken, een bleekroze stem, een fluwelen stem, een zoet-gevooisde stem, een stentorstem, een suikerzoete stem, een lijzige stem en een raspende stem.

Het grote aantal stemetiketten duidt op de veelzijdigheid van de spreekstem. Die spreekstem kan tientallen zeer uiteenlopende emoties herbergen en oproepen. Waarschijnlijk is het ook daardoor dat veel mensen gefascineerd raken door stemmen. Ikzelf ben een van hen. Vroeger behoorde ik ook tot de groep van mensen die niet naar de bioscoop ging voor de hoofdfilm, maar voor het Polygoon-journaal dat aan de hoofdfilm voorafging: niet voor de beelden van dat journaal maar voor de stem die die beelden van commentaar voorzag, de stem van Philip Bloemendal: 'Het is een prachtig staaltje van technisch kunnen, waarmee Nederland weer is opgestoten in de vaart der volkeren.'

Philip Bloemendal dus. Maar ook Frits Thors, Harmke Pijpers, Cor Galis, Frits van Turenhout, Henri de Greeve, Ko van Dijk, Tosca Hoogduin, Anton van Duinkerken en tal van anderen hebben of hadden een intrigerend stemgeluid, met soms een curieuze invloed op de luisteraars. Zo zijn er mensen die onmiddellijk de geur van hun favoriete zondags eten om zich heen wanen als ze de stem van G.B.J. Hiltermann op een ander tijdstip op de radio horen dan dat waarop hij al veertig jaar lang wekelijks te beluisteren valt: de vroege zondagmiddag, rond etenstijd.

De werking van de stem

De stem heeft – wat haar werking betreft – haar geheimen wel heel lang verborgen gehouden. Stemdeskundige Robert T. Sataloff schreef in december 1992 in het tijdschrift *Scientific American* dat de stem twintig jaar geleden zelfs nog een volstrekt mysterie was, waarbij hij dan vooral doelde op de mogelijkheden en wenselijkheden van de medische zorg voor de stem.

Wat we wel al langer dan twintig jaar weten, is dat stem ontstaat in het strottenhoofd. Het strottenhoofd – waarvan het voorste deel de bij mannen zichtbare adamsappel is – is een bijzonder ingenieus lichaamsdeel, dat bestaat uit kraakbeentjes en spieren. Ongeveer een

*Leraren spreken als ze lesgeven
gemiddeld met 75 decibel, wat
het midden houdt tussen gewoon
praten en schreeuwen.*

centimeter boven de adamsappel bevat het strottenhoofd twee horizontale, naast elkaar gelegen stembanden, ook wel stemplooiën genoemd. Het zijn kleine, lichte spierbundeltjes. Tussen de stembanden is een opening: de stemspleet.

Wanneer mensen uitademen, stromen er vanuit de longen steeds kleine hoeveelheden lucht door de zich met grote regelmaat openende stemspleet. De passerende lucht brengt de stembanden in trilling. De trilling van de stembanden gaat over op de uitgeademde lucht zelf, waardoor er trillende lucht ontstaat; trillende lucht is geluid, in dit geval het basisgeluid van de stem. In de keel-, mond- en neusholte wordt de trillende lucht door een bepaalde stand van de tong, de lippen, de kaken en het gehemelte omgezet in herkenbare klanken, oftewel spraak. Spraak kan niet bestaan zonder stem, zij het dat er op die regel één uitzondering is, namelijk fluisteren. Bij fluisteren is het stemgeluid volledig afwezig. Vandaar dat iemand (de) stem eens gedefinieerd heeft als dat wat je niet hoort als je fluistert.

Katja Schuurman (ook bekend als Jessica uit Goede Tijden, Slechte Tijden): mooi hees. Arend Sulter, die aan een proefschrift werkt over de stem: 'Vrouwen hebben vaker last van heesheid, wat overigens aardige kanten heeft. Ze krijgen er een mooie zwoele 06-stem van. Waarschijnlijk zit het verschil in de omvang van het strottenhoofd, dat bij vrouwen wat kleiner is. Daardoor wijken de stemplooiën aan de achterzijde wat meer en moeten vrouwen eventueel meer spierkracht gebruiken. De stemplooiën sluiten aan de achterzijde niet volledig aan en hierdoor neemt de kans op een lek toe. Door het lek ontsnapt een constant stroompje lucht en die storing geeft de stem een hese klank.' (*Wetenschap, Cultuur & Samenleving*, jan./feb. 1997)

FOTO MARTIJN BEEKMAN / HOLLANDESE HOOGTE

Schreeuwende leraren

Fascinatie voor de spreekstem bestaat al lang. Cicero bijvoorbeeld, die leefde van 106 tot 43 voor Christus, schreef al vol verve over de spreekstem in zijn geschrift *De Oratore* bij de behandeling van de actio: het opvoeren van de toespraak. 'Stemmen', aldus Cicero, 'zijn als gespannen snaren, die aan elke aanslag beantwoorden: hoog en laag, snel en langzaam, luid en zacht, met tussen deze uitersten steeds een tussenweg in eigen trant. En hiervan zijn nog weer andere varianten afgeleid: vloeiend en hortend, gedempt en open, legato en staccato, zwak en schel, diminuendo en crescendo; en al deze nuances moeten volgens de regels van de kunst worden gehanteerd.'

Cicero geloofde er sterk in dat iedereen in staat is de eigen stem te cultiveren. Voor dat doel is niets zo doelmatig, schreef hij, als veelvuldige afwisseling, en niets zo verderfelijker als buitensporige inspanning zonder onderbreking.

Dankzij onder anderen Graham Bell (1847-1922) zijn we inmiddels in staat verderfelijke stemgebruik preciezer te benoemen. Zo weten we dat de intensiteit van de stem van leraren tijdens het lesgeven gemiddeld op 75 decibel ligt, wat het midden houdt tussen gewoon praten (60/65 decibel) en schreeuwen (85 decibel en meer).

Dat veel leraren op een gegeven moment ernstige stemproblemen krijgen, is dan ook niet verwonderlijk. De beste remedie voor die leraren is misschien het verhaal over een Oostenrijkse leraar die eveneens stemproblemen had. Deze leraar belandde bij een logopedist, bij wie hij moest voordoen hoe hij in de klas sprak. De leraar barstte daarop los, waarna de logopedist vroeg waarom hij zo overdreven hard schreeuwde. 'Dat moet wel,' was het antwoord, 'want anders kom ik niet boven de leerlingen uit; het zijn net wilde beesten.' De logopedist verbood zijn patiënt nog langer zo hard te schreeuwen. Bij het volgende consult bleek de stem van de leraar er een stuk beter aan toe te zijn. Toen de logopedist vroeg hoe hij zich in de klas had weten te redden zonder te schreeuwen, antwoordde de leraar: 'Nu ik zelf niet meer schreeuw, schreeuwt niemand meer.'

Sekseverschil in stemmen

Behalve welluidendheid is ook sekseverschil in stemmen een interessant gegeven. Dat sekseverschil uit zich vooral in toonhoogte. Het toonhoogteverschil tussen een vrouwen- en een mannenstem is – in de meeste culturen – zo'n 100 hertz (ongeveer één octaaf). Volgens een recent Australisch onderzoek neemt dat verschil de laatste jaren echter sterk af. De vrouwenstem schijnt structureel aan het zakken te zijn. Het betreft een stemverlaging die niet uitsluitend is toe te schrijven aan een grotere gemiddelde lichaamslengte, die grotere stembanden en dus een zwaardere stem tot gevolg heeft. De stemverlaging bij vrouwen schijnt ook te maken te hebben met een aanpassing als gevolg van de grotere deelname van vrouwen aan het maatschappelijk leven. Wie een maatschappelijke positie wil veroveren, moet gezag uitstralen, en met een lage (mannelijke) stem gebeurt dat – los van wat er met die stem gezegd wordt – eerder dan met een hoge stem.

Johan Cruijff onderstreepte in 1988 de huidige status van de lage stem toen hij in het weekblad Voetbal International stelde dat Gerald Vanenburg, die een vrij hoge stem heeft, nooit een leider op het veld zou kunnen worden: 'Daar heeft hij de stem niet voor.' Susan Brownmiller benadrukte in haar boek *Femininity* (1984) de status van de lage stem op een andere manier: 'Een man met een hoge stem kan geen seksuele munt slaan uit zijn vocale situatie; die hoge stem is een belediging van zijn mannelijkheid; een aanfluiting van zijn testikels.'

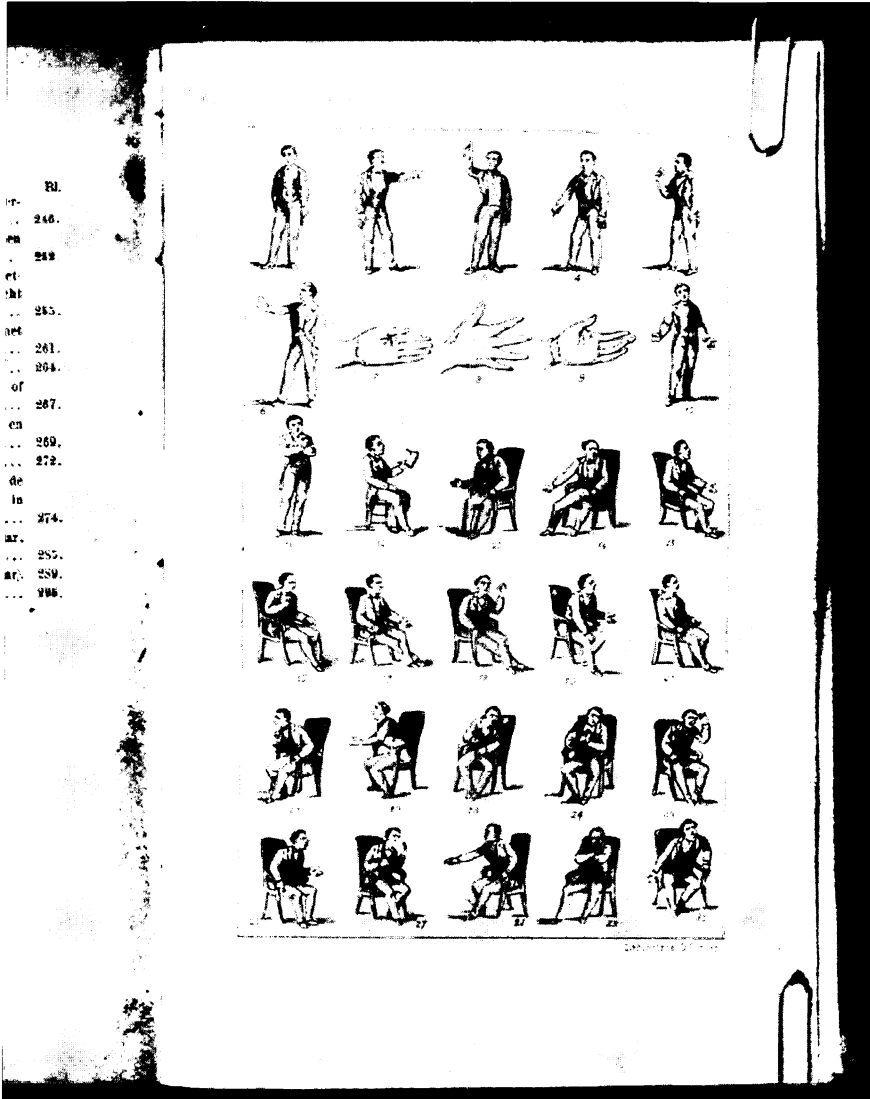
Spiegel van de ziel

De stem, zo vinden sommigen, is de spiegel van de ziel. In zijn boek *The voice of neurosis* (1954) probeert P.J. Moses die opvatting te onderbouwen met de etymologie van het woord *persoonlijkheid*. *Persoonlijkheid* en ook *persoon* komen van het Latijnse woord *persona*, dat oorspronkelijk 'mondstuk van een masker' betekende. *Per sona*, schrijft Moses, betekent het geluid van de stem die voorbijgaat (voorbij het mondstuk van het masker). Van het masker ging de term over op de acteur die het masker droeg en nog later kreeg het woord betrekking op elke persoon of persoonlijkheid. 'In de loop der eeuwen', stelt Moses treurig vast, 'verloor het woord *persoonlijkheid* zijn band met de stem.' Toch zijn er nog een heleboel coryfeeën die hun persoonlijkheid voor een belangrijk deel danken aan hun stem. De acteur Ko van Dijk was ook zo'n coryfee. 'Mijn stem schijnt iets te hebben,' zei Van Dijk eens in een interview, 'God mag weten wat, maar mijn stem schijnt iets te hebben...' •

Het welsprekende lichaam

Tot in de negentiende eeuw werden beginnende voordrachtskunstenaars onderwezen in de taal van het lichaam. Zo wees de Leidse hoogleraar Schrant in 1845 op het belang van een goede houding voor de stem: 'Met den buik op het spreekgestoelte te liggen, is ongevallig voor het oog, hinderlijk voor de longen, en belemmerend bij het spreken.' •

Uit B.H. Lulofs, *De kunst der mondelijke voordracht of uiterlijke welsprekendheid (voor studenten, rederijkers, en verdere beoefenaars)*. Opnieuw uitgegeven door J. van Vloten (1877).

Mooi hees is niet lelijk. Dat mag misschien opgaan voor Katja Schuurman en voor popzangers als Rod Stewart, maar voor zangers van klassieke muziek zoals Pavarotti is heesheid rampzalig. Twee KNO-specialisten over poliepen, slecht sluitende stemplooien en laryngostroboscopia. Wanneer is een stemafwijking eigenlijk een stemstoornis?

Als Pottertjes niet meer helpen

STEMSTOORNISSEN

Zere, droge keel, kraakje in de stem? Schor na intensieve carnavalsviering of zomerkamp? Meestal helpt een beetje rust, een slokje water of een handje Pottertjes wel. Maar wat als uw stemprobleem blijft?

Rob, een jongeman van 23 jaar, meldt zich omdat hij sinds ongeveer negen maanden last heeft van zijn stem. Het geluid komt er niet gemakkelijk meer uit en soms is zijn stem dubbeltonig.

Bij onderzoek blijkt dat er op de rechterstemplooi een forse poliep zit, waardoor de stemplooien soms slecht sluiten. De ene keer sluiten ze goed doordat de poliep door de in trilling gebrachte lucht als het ware op de stemplooi wordt geslingerd; op andere momenten sluiten ze niet goed, doordat de poliep tussen de stemplooien valt. Deze stemstoornis is dus van organische aard; een kleine operatie kan Robs probleem verhelpen.

Stemonderzoek met de video-laryngostroboscoop kan bij de proefpersoon leiden tot kokhalzen. Doorzetters worden beloond met een beeld van de stemplooien in actie – met of zonder poliep.

FOTO ELMER SPAARGAREN

Johan, een enthousiaste jongen van acht jaar, meldt zich samen met zijn moeder omdat men op school vindt dat hij hees is en zijn stem misschien wel verkeerd gebruikt.

Johan is inderdaad hees; uit onderzoek blijkt dat hij een zwak gebouwde stem heeft: de stemplooien sluiten onvoldoende als hij geluid maakt. Zijn stemmogelijkheden zijn mede daardoor beperkt in dynamiek. Johan moet zich meer dan andere kinderen inspannen om geluid te maken. De oorzaak van de stemstoornis is de bouw van het strottenhoofd. Dat verklaart de heesheid. Hij moet met meer inspanning spreken; zonder inspanning komt er onvoldoende geluid. Daarom dacht men eerst aan een verkeerd stemgebruik.

Intensieve logopedie, laat staan een operatie, is voor Johan niet nodig. Naarmate hij ouder wordt, groeit ook zijn strottenhoofd verder uit; waarschijnlijk zal hij dan ook een betere stem krijgen.

Christina, een aankomend predikante, meldt zich omdat zij vaak kritiek krijgt op haar zachte stem. Tot op heden heeft zij zich hier nog niet zoveel van aangetrokken, omdat zij de hele dag studeert en weinig in het openbaar spreekt. Nu zij op het punt staat om haar studie in te ruilen voor het predikantschap, vraagt zij om hulp. Bij onderzoek blijkt Christina over een goed gebouwd strottenhoofd te beschikken. De stemplooiën sluiten goed over de volle lengte. Ook de stemmogelijkheden zijn goed, zowel wat het stembereik als de dynamische mogelijkheden betreft. Zij durft echter nauwelijks een luid geluid te maken.

Christina's stemstoornis is ontstaan doordat zij niet heeft geleerd om haar stemmogelijkheden optimaal te gebruiken. Logopedische lessen zullen haar probleem kunnen verhelpen •

STEMONDERZOEK: DYNAMIEK EN MELODIE

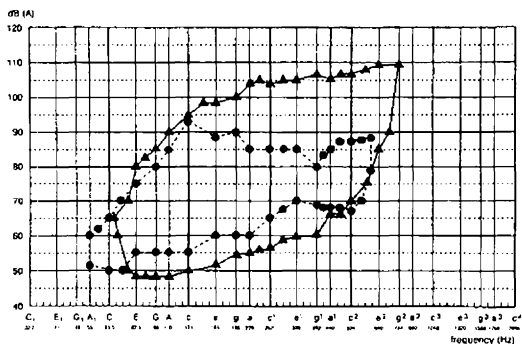
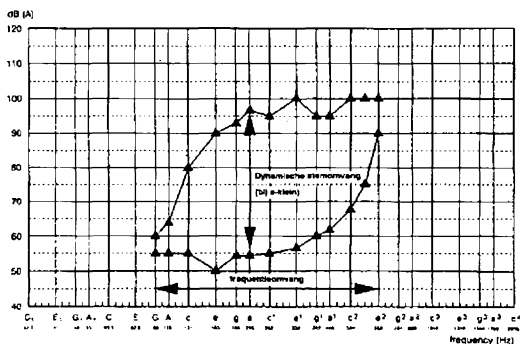
Wie wil weten wat zijn stemcapaciteit is, kan die laten vaststellen met behulp van een keelspiegelonderzoek en een zogenoemd stroboscopisch onderzoek: daarmee kunnen de stemplooiën in werking worden bekeken.

Daarnaast wordt een fonetogram gemaakt: daaruit kan worden afgelezen wat iemands stembereik is in dynamisch opzicht (zacht-hard) en in melodisch opzicht (laag-hoog). Een normaal fonetogram omvat meestal een melodisch bereik van twee octaven en een dynamisch bereik van 30 - 40 dB.

De grafiek rechtsonder laat twee fonetogrammen zien: een van een geschoolde en een van een ongeschoolde zangstem. Het melodisch stembereik omvat in beide gevallen ongeveer drie octaven. Geschoolde zangers en sprekers beheersen hun stem beter dan ongeschoolde; zij hebben zowel in het hoge als in het lage register meer controle over hard en zacht. Dit verschil in dynamiek is mooi terug te zien op het fonetogram.

Een normaal fonetogram: melodisch bereik van ruim twee octaven en dynamisch bereik van 30 - 40 dB.

Vergelijking van een geschoolde stem (▲) met een ongeschoolde stem (●).

'Sta ik zaterdagavond net een kipje te snuiven, zie ik plotseling m'n ex – met een matje. Vette crisis!' Cor Hoppenbrouwers ondervroeg Noord-Nederlandse scholieren over hun gebruik van jongerentaal. Een momentopname uit het begin van de jaren negentig.

'Zit toch niet zo te eikelen!'

EEN ONDERZOEK NAAR JONGERENTAAL

- Piet ligt nog in zijn bed te lellepoten.
- Toen liet die schrale zaffel de zoi over mijn jas vallen.
- Henk is junkmager, vette crisis!

Het verschijnsel *jongerentaal* is betrekkelijk nieuw. In het verleden bestonden er al wel aanzetten tot de vorming van een gemeenschappelijke groepstaal voor de jeugd. Zo kennen we van oudsher *studententaal*, waarvan het gebruik beperkt bleef tot een selecte en gesloten groep. Hetzelfde gold voor de jongere *kostschoolmeisjes-* of *mms-taal*, die onder meer gekenmerkt werd door het gebruik van graadaanduidingen als *mieters*, *reuze*, *enig* en *knal*, dat laatste bij voorkeur in samenstellingen als *knalfuif*. Nog een verwant verschijnsel is *soldatentaal*, waar een groot deel van de oudere mannelijke jeugd voor de afschaffing van de dienstplicht gedurende enige tijd mee te maken had.

School maakt jongerentaal

In het algemeen waren jongeren in het verleden niet lang en intensief genoeg bij elkaar om tot een eigen groepstaal te komen. Aan het begin van de vorige eeuw volgde maar 1 procent van de bevolking voortgezet onderwijs; de rest werkte.

Na de oprichting van de eerste hbs'en in 1864 en andere instellingen voor vervolgonderwijs als de ulo's en ambachtsscholen begint een geleidelijke groei: van 4 procent aan het begin van deze eeuw, via 12 procent in 1930 naar 33 procent in 1950. Sinds de uitbreiding van de leerplicht in het begin van de jaren zeventig is de deelname aan het voortgezet onderwijs algemeen geworden.

De jongeren blijven nu zo lang bij elkaar dat er in hun midden eigen taalvormen kunnen ontstaan. Binnen de *peer group* van gelijkgezinde leeftijdgenoten is geleidelijk aan een inmiddels algemeen herkende *jongerentaal* ontstaan.

Vwo/havo-meisjes gebruiken opvallend weinig erotische woorden, zoals soften, vozen, een kipje snuiven.

Steekproef in Noord-Nederland

De gegevens over kennis en gebruik van jongerentaal die hier worden gepresenteerd, werden verzameld onder 105 jongeren van 16 tot 21 jaar, afkomstig uit de plaatsen Delfzijl, Groningen, Heerenveen en Winschoten. De steekproef werd gehouden onder 52 jongens en 53 meisjes. Naar *opleidingsniveau* werd er onderscheid gemaakt tussen vwo/havo en lbo. Bij de enquête werd gebruikgemaakt van een vragenlijst met vijftig woorden en uitdrukkingen die uit een vooronderzoek waren overgebleven.

De volgende lijst werd de jongeren voorgelegd, vergezeld van de vragen: 'Ken je dit woord?' en 'Gebruik je dit woord?' De woorden zijn aflopend gerangschikt van hoge naar lage score,

waarbij het getal vóór de woorden de gemiddelde score op kennis en gebruik aangeeft.

Maar liefst 91 procent van de ondervraagden kent het woord *gaaf*, dat met een score van 80 bovenaan staat; 69 procent van hen zegt het woord ook te gebruiken. Door de totaalscore (91 + 69 =) 160 te delen door de maximumscore van (100 + 100 =) 200 vinden we 80.

80 <i>gaaf</i> te gek, geweldig, prachtig	48 <i>happen</i> snel wat eten
79 <i>gaat ie lekker?</i> lukt het wel? (ironisch)	46 <i>watje</i> sukkel, doetje, zielige jongen
78 <i>ex ex-vriend(in)</i>	45 <i>wreed</i> geweldig
76 <i>moeven!</i> opzij	45 <i>snol</i> onbetrouwbaar meisje
75 <i>relax!</i> kalm aan	40 <i>regelen</i> (iemand) versieren
76 <i>stappen</i> uitgaan	40 <i>werelds</i> geweldig, te gek
70 <i>alles kits?</i> is alles in orde?	38 <i>op de bek</i> gaan heftig zoenen
69 <i>heftig</i> geweldig, prachtig	36 <i>vette bek halen</i> bij een snackbar gaan eten
68 <i>onwijs</i> heel erg, te gek	34 <i>badmuts</i> kaal iemand
67 <i>heavy</i> geweldig, opwindend	31 <i>flippo</i> raar, vreemd figuur
66 <i>easy</i> gemakkelijk	30 <i>frust</i> onzeker (gefrustreerd) persoon
65 <i>kappen!</i> schei uit!	30 <i>lesbo</i> lesbisch, lesbiënne
65 <i>uit je bol gaan</i> een geweldig gevoel beleven	29 <i>toko</i> café, 'tent'
64 <i>majo</i> mayonaise	28 <i>potje</i> flesje(!) bier
63 <i>patatje oorlog</i> patat met pindasaus en mayonaise	26 <i>muren</i> uit een automaat eten
61 <i>stressen</i> overspannen doen	25 <i>limbo</i> Limburger (denigrerend)
60 <i>dimmen!</i> rustig aan!	24 <i>sjonnie</i> ordinaire jongen
58 <i>op die fiets</i> op die manier	21 <i>soften</i> klef zoenen
57 <i>gup</i> klein, onnozel iemand	19 <i>vozen</i> uitgebreid zoenen, lebben
51 <i>matje</i> (ordinaire) jongen met lang nekhaar	18 <i>kipje</i> sexy meisje
51 <i>afremmen!</i> kalm aan!	17 <i>miepje</i> onnozel meisje
50 <i>eikelen</i> vervelend doen	13 <i>snuiven</i> versieren (een kipje snuiven)
50 <i>turbo</i> geweldig, super(snel)	11 <i>open ruggetje</i> frikadel speciaal
49 <i>klef</i> slijmerig, plakkerig	10 <i>mega</i> te gek, geweldig
	06 <i>gers</i> te gek
	03 <i>bojo</i> vervelend iemand

Jongens kennen meeste woorden

Uit het onderzoek is gebleken dat de *kennis* van de voorgelegde woorden het grootst is onder jongeren met een vwo/havo-opleidingsniveau. Het hoogst scoren de jongens met 64 procent, dan volgen de meisjes met 60 procent. Ook bij lbo'ers is de kennis van de jongens met 53 procent hoger dan die van de meisjes, die het brengen tot 47 procent. Bij het *gebruik* van jongerentaal rapporteren de jongens van beide onderwijsniveaus 37 procent, de meisjes van beide niveaus 30 procent van de lijst.

De alfabetische lijst bevat vijf categorieën woorden (de totaalscores voor gebruik/kennis zijn tussen haakjes vermeld in hele procenten):

- 1 persoonstyperingen (21/43)
- 2 erotische woorden (25/45)
- 3 uitgaanswoorden (33/55)
- 4 graadaanduidingen (36/63)
- 5 omgangswwoorden (53/74)

De onderlinge verhouding tussen deze groepen woorden varieert niet afhankelijk van sekse en schooltype. Voor beide geslachten en voor alle schooltypen blijkt dezelfde rangorde 1 tot en met 5 te gelden. De hoogste kennisscore (87 procent) haalt de categorie *omgangswwoorden* ('De ballen!') bij de jongens van vwo/havo; de laagste kennisscore vinden we bij meisjes met lbo op het onderdeel *persoonstyperingen* ('dombo'). Ook qua gebruik vinden we de hoogste score (66 procent) bij de categorie *omgangswwoorden*, eveneens bij de jongens van vwo/havo. De laagste score voor gebruik (18 procent) treffen we aan bij meisjes van vwo/havo, zowel bij *persoonstyperingen* als bij *erotische woorden* ('op de bek gaan').

ILLUSTRATIE LEO IMMERZEEL

Niet alleen de afzonderlijke scores op kennis en gebruik zijn van belang, ook de verhouding tussen beide is illustratief. De mate waarin de bekende woorden worden gebruikt, noemen we de *gebruikswaarde*. Deze wordt gevonden door de score van gebruik te delen door die van kennis. De hoogste gebruikswaarde voor alle informanten heeft wederom de categorie *omgangswwoorden*, ($53 : 74 =$) 72 procent, de laagste gebruikswaarde hebben de *persoonstyperingen*, 49 procent.

De gebruikswaarde is met 76 procent het hoogst bij lbo'ers als het gaat om de *omgangswwoorden*, terwijl jongeren van het vwo/havo hier 68 procent scoren. De laagste gebruikswaarde, namelijk 38 procent, heeft de categorie *erotische woorden* voor de meisjes met vwo/havo.

Afko's

Dat het bij de hier besproken woorden inderdaad gaat om typische *jongerentaal*, blijkt uit de reactie van ouders met opgroeiende kinderen. Geconfronteerd met de woorden van de

vragenlijst blijken ze een deel van de woorden en uitdrukkingen wel te herkennen, maar ze zullen ze zelf nooit gebruiken.

Afgezien van de al genoemde betekenisvelden kunnen in jongerentaal enkele categorieën worden onderscheiden in het ontstaan van de woorden en uitdrukkingen:

- nieuwvormingen uit bestaande woorden die worden gecombineerd tot uitdrukkingen, zoals *een vette bek halen, op die fiets, op de bek gaan*;
- afleidingen, veelal van werkwoorden uit zelfstandige naamwoorden, bijvoorbeeld *muren*, van 'muur', *stressen*, van 'stress', en *eikelen*, van 'eikel' in de betekenis 'een vervelend iemand';
- herijkingen van al bestaande woorden, zoals *afremmen!* voor 'kalm aan!', *happen* voor 'snel iets eten' of *watje* voor 'zielige jongen';
- ontleningen, vooral uit het Angelsaksische taalgebied, waarbij onder andere de popcultuur een belangrijke rol speelt;
- systematische woordvorming in jongerentaal, waarbij we bijvoorbeeld moeten denken aan woordvorming met het achtervoegsel *-o*. De korthed van de woorden en de expressieve klank van de uitgang zijn bepalend bij dit verschijnsel. Tot deze categorie kunnen ook de *afkortingen* worden gerekend die toevallig op *-o* eindigen: *majo* ('mayonaise'), *aso* ('asociaal persoon') en *arro* ('arrogant persoon'). Jan Kuitenbrouwer noemt deze woorden in *Turbo-taal* heel toepasselijk afko's.

Coupe zure regen

Dat de jongerentaal een dynamisch en daardoor nogal vlottend geheel vormt, zal – gezien het karakter van de gebruikersgroep – wel niemand verbazen. Naast de gesignaleerde verschillen in kennis en gebruik, die afhankelijk zijn van de factoren *seks* en *opleiding*, bestaan er ook *regionale* verschillen. Zo moest ik constateren dat een groep jongens uit de regio Arnhem een aantal woorden van de vragenlijst niet of minder goed kende dan hun leeftijdsgenoten in Noord-Nederland. Elementen als *muren*, *potje* (voor 'flesje bier'), *gers* en *open ruggetje* waren bij deze jongeren niet bekend. Voor het daar onbekende *badmuts* ('kaal persoon') werd *coupe zure regen* als alternatief gegeven.

Op grond van dit eerste onderzoek naar kennis en gebruik van jongerentaal in Noord-Nederland kom ik tot de volgende voorlopige conclusies:

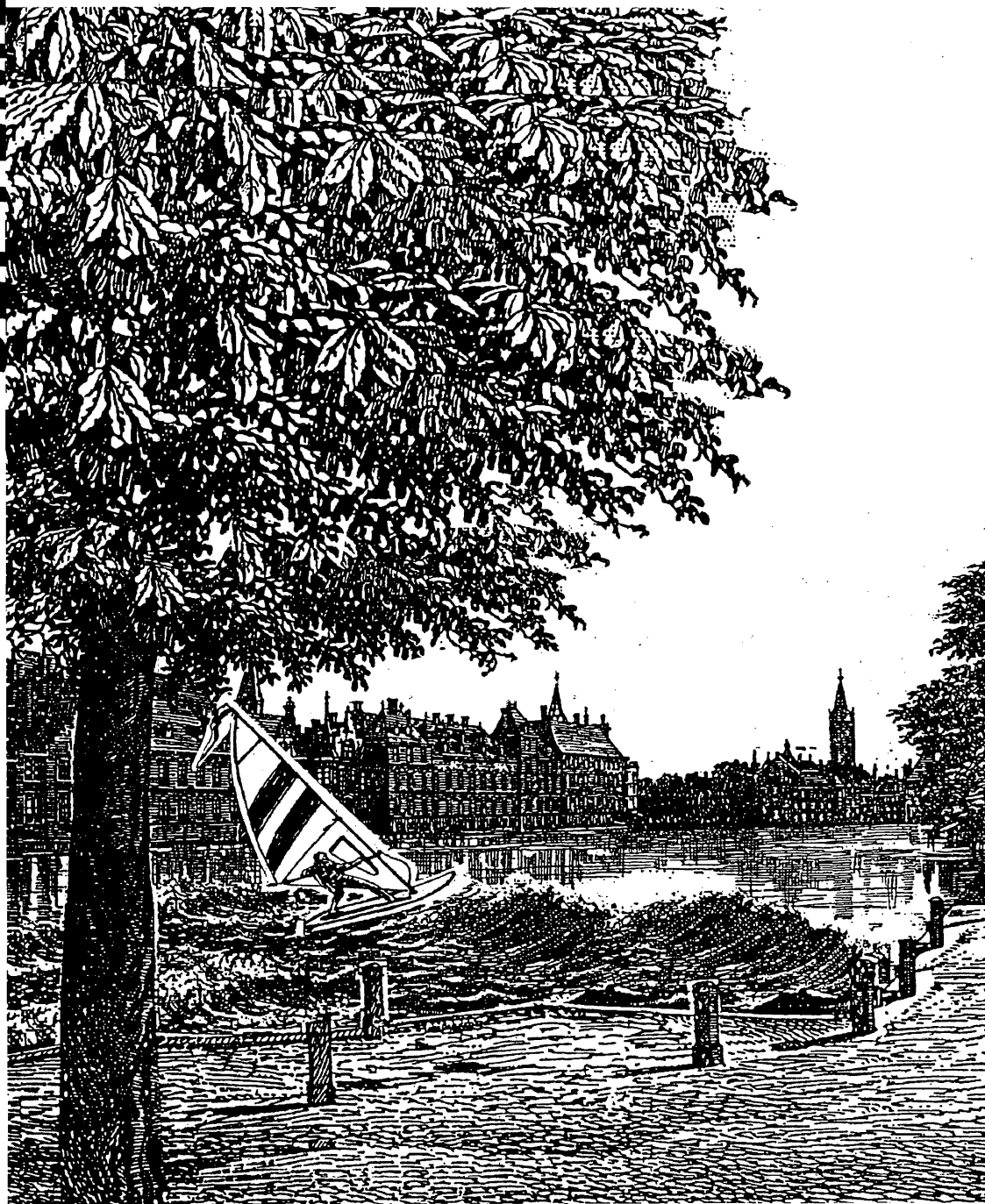
- Jongens gebruiken meer jongerentaal dan meisjes, zo blijkt uit de scores op *kennis* en *gebruik*.
- *Opleiding* speelt vooral een rol als het gaat om grotere kennis van de gevraagde woorden en uitdrukkingen. In elk van de vijf onderzochte categorieën woorden is de kennis het hoogst bij de jongens van vwo/havo. Dan volgen de meisjes van vwo/havo, de jongens van het lbo en ten slotte de meisjes van het lbo.
- Blijkens de hoge gebruiksscores is jongerentaal voor lbo'ers even aantrekkelijk als voor hun leeftijdsgenoten van vwo en havo. Voor de meisjes van vwo/havo hebben de 'stoere' *graad-aanduidingen* en *erotische woorden* een opvallend lage gebruikswaarde •

SEPTEMBER

De derde dinsdag van september leest de Koningin de troonrede voor: de politieke verwartaal gaat weer golven over het Binnenhof. Ook het school- en studiejaar begint weer, met grote stapels leeswerk. De Taalalmanak helpt met een cursus skimmen voor slimme lezers.

Hoe leert u sneller lezen? Door uw ogen sneller over de pagina te bewegen, beweren veel cursussen. Wetenschappelijk gezien is dat onzin. Rob Neutelings vroeg beroepsveellezers uit de Tweede Kamer naar hun leesgedrag en concludeert dat het anders kan. Leer een 104 pagina's dikke beleidsnota in 35 minuten te lezen – zonder hoofdpijn.

Slimme lezers skimmen

DE (ON)ZIN VAN SNELLEZEN

Enkele jaren geleden volgden de televisiecamera's een werkdag lang Vindex-topman professor Anton Dreesmann. Dreesmann liet de kijkers zien dat hij het weekblad Elsevier in luttele minuten las door een leesmethode te gebruiken die hij zelf 'fast reading' noemde. Voor de kijkers was het jammer dat Dreesmann niet uitlegde hoe dat 'fast reading' in zijn werk ging. Gelukkig zijn er in Nederland allerlei cursussen als *Snellezen* en *Snel en effectief lezen*, die in meer of mindere mate aandacht besteden aan het vergroten van de leessnelheid. Het mooie is dat het cursusgeld aftrekbaar is bij de aangifte inkomstenbelasting.

Maar werken deze cursussen wel? Of zijn er misschien andere methoden om de traditionele leeslast van september te lijf te gaan? Hoe lees je je een weg door de grote stapels nieuwe studieboeken en door de rapporten van commissies die weer actief worden na het zomerreces?

Oogbewegingen

De ogen van een lezer bewegen zich niet in een vloeiende beweging van links naar rechts langs de regels, maar staan vaak stil. En soms gaan ze zelfs terug, dus van rechts naar links. Het recept voor sneller lezen lijkt voor de hand te liggen: zorg dat de ogen minder stil staan, en alleen nog van links naar rechts over de regels bewegen.

De imitatie van Dreesmanns leesgedrag leidt helaas niet tot een grotere intelligentie, maar wel vaak tot hoofdpijn.

Dit simpele advies komt inderdaad terug in veel Nederlandse snelleleescursussen. Urenlang moeten cursisten oefenen; vaak gaan ze naar huis met een knallende hoofdpijn. Deze

hoofdpijn is echter niet nodig. Oogbewegingen trainen is namelijk zinloos. Het is niet voor niets dat onze ogen vaak stilstaan tijdens het lezen en dat we onze ogen soms van rechts naar links bewegen.

Uit onderzoek blijkt dat lezers als hun ogen stilstaan de tekst waarnemen en begrijpen. De gemiddelde oogstilstand duurt 250 milliseconden, waarbinnen gemiddeld 16 letters waargenomen worden. Goede lezers kunnen per oogstilstand meer letters tegelijk waarnemen, en hoeven korter stil te houden. Dit komt doordat zij in staat zijn de letters en woorden snel te herkennen en het gelezene sneller in hun geheugen opslaan. Goede lezers kunnen dus sneller waarnemen en begrijpen, en daarom lezen ze sneller en hoeven ze ook minder terug te lezen dan slechte lezers. Doordat slechte lezers de tekst langzamer begrijpen, moeten zij vaker hun ogen stilhouden en moeten ze vaker in de tekst teruglezen. Dus: verschillen in leessnelheid worden veroorzaakt door verschillen in de snelheid van begrip en waarneming, en dus door verschillen in verbale intelligentie.

En wat doen de leescursussen? Ze proberen alle deelnemers het gedrag van zeer intelligente

lezers als Dreesmann bij te brengen: weinig oogstilstanden en niet teruglezen. Maar de imitatie van Dreesmanns leesgedrag leidt helaas niet tot een grotere intelligentie, wel vaak tot hoofdpijn. Leer je een langzame lezer snellezen, dan gaat hij inderdaad sneller door de tekst heen, maar zijn tekstbegrip is veel kleiner dan wanneer hij in zijn eigen tempo zou lezen.

Overbelaste volksvertegenwoordigers

Een lezer die sneller wil lezen, dient geen gedragingen te leren die niet bij zijn geestelijke vermogens passen. Wel moet hij zich realiseren dat de leessnelheid verhogen en tegelijkertijd het begrip van de tekst gelijk houden onmogelijk is. Maar vaak hoeft een lezer een tekst niet voor honderd procent te begrijpen. Het kan voldoende zijn als hij de hoofdlijnen eruit haalt.

Politici krijgen
jaarlijks tienduizenden
pagina's regeringspost
te verwerken.

FOTO GER LOEFFEN/HOLLANDE HOOGTE

En dat is precies wat beroeps-veellezers doen. Tweede-Kamerleden bijvoorbeeld. In 1991 kreeg ieder Kamerlid niet minder dan 48.148 pagina's 'regeringspost' te verwerken, en daarbij ook nog eens 40.000 pagina's andere post. Het merendeel verdwijnt ongelezen in het ronde archief, maar wat gebeurt er met de rest?

Toen ik voor mijn proefschrift onderzocht hoe volksvertegenwoordigers beleidsnota's lezen, trof ik een Tweede-Kamerlid aan dat een vergadering over de beleidsnota *Militaire Oefenterreinen* moest voorzitten. In die vergadering moest hij opletten of de discussiedeelnemers zich wel hielden aan de inhoud van de nota, die 104 pagina's telde. Hoe bereidde hij zich voor? Na 35 minuten lezen sloeg hij de nota dicht met de woorden: 'Ik weet voorlopig genoeg.'

Omdat deze lezer geen volledig begrip van de nota hoefde te hebben, las hij hem niet helemaal. Hij volstond met het *skimmen* van de tekst. Dat wil zeggen dat hij de grote lijnen achterhaalde door alleen die plaatsen te lezen waarvan hij dacht dat ze cruciale informatie bevatten. Vooral de eerste regels van de alinea's en kopjes gebruikte hij daarvoor. Verder las hij de onderdelen 'conclusie' en 'fasering van het beleid' veel intensiever.

Uit mijn onderzoek naar het leesgedrag van Tweede-Kamerleden bleek dat zij gemiddeld slechts 23% lezen van nota's waarover ze het woord voeren tijdens een vergadering. Zij lezen dus weinig, maar wel efficiënt. Eerst achterhalen ze de hoofdlijnen. Zodra die duidelijk zijn, gaan ze op zoek naar hun stokpaardjes. Zo zoekt een PvdA'er naar de gevolgen van het beleid voor de zwakkere groepen in de samenleving en beziet een VVD'er of de rol van de overheid niet te groot is.

Zoek de cruciale informatie

Uit de leesprestaties van Tweede-Kamerleden blijkt dat er, voor wie zijn leessnelheid wil verhogen, een veel effectiever en eenvoudiger middel is dan oogbewegingsoefeningen: skimmen. Een lezer die tijdwinst wil boeken en het geen bezwaar vindt dat zijn tekstbegrip daar iets onder lijdt, moet zich concentreren op die plaatsen in de tekst waar de belangrijkste informatie staat.

Om snel een globaal beeld te krijgen van de inhoud, kan de lezer volstaan met het lezen van de volgende delen: de kopjes, de eerste alinea in zijn geheel, en de eerste zin van iedere alinea. Uiteraard weet hij dan niet precies wat er allemaal in de tekst staat, maar hij boekt een aanzienlijke tijdwinst en de hoofdlijnen heeft hij zeker te pakken. Hij leest immers juist die elementen waarin schrijvers de cruciale informatie stoppen.

Dit algemene skimadvies kan voor specifieke teksten worden uitgebreid. Veel beleidsnota's bijvoorbeeld gaan vergezeld van een samenvatting en een inhoudsopgave. Het is duidelijk dat dit goede hulpmiddelen zijn om de grote lijn van de nota te achterhalen. Bij een teksttype als krantenartikelen kan de lezer de belangrijkste informatie uit de lead of inleiding halen.

DE SNELSTE SNELLEESCURSUS

Skimmen: haal de hoofdlijnen uit een tekst

- Lees de samenvatting helemaal
- Bekijk de inhoudsopgave grondig
- Lees de eerste alinea van ieder hoofdstuk
- Lees alle kopjes
- Lees de eerste zin van alle alinea's
- **Sla de rest van de tekst over!**

Skimmen werkt!

Begrijpen skimmers echt genoeg van de zinnen waar ze doorheen sprinten? Zelfs van ingewikkelde teksten? Dat skimmen inderdaad werkt, blijkt uit een onderzoek dat is uitgevoerd onder Utrechtse en Delftse studenten. Zij lazen een ingewikkelde beleidsnota over de stimulering van de technologische vernieuwing in het Nederlandse bedrijfsleven. De helft las de tien pagina's tellende nota in een halfuur, netjes van de eerste tot de laatste regel. De andere helft van de studenten kreeg een skiminstructie: ze mochten slechts tien minuten de nota skimmen. Opvallend was dat de skimmers even veel wisten van de hoofdlijnen als de studenten die de hele tekst consumeerden. De laatsten wisten wel meer van de details, maar dat spreekt voor zich: ze lazen ook drie keer zo lang!

Skimmen is dus een goede manier om de septemberleeslast te reduceren. 'Maar er zijn brieven, nota's en studieboeken die ik echt helemaal moet kennen', hoor ik u denken. Dat is zo, maar ook dan is skimmen zinvol. Als u zich eerst verdiept in de hoofdlijnen van de tekst, kunt u daarna ook de details met meer gemak verwerken: omdat eerst het geraamte van de tekst wordt blootgelegd, is het eenvoudiger om dat later aan te kleden met de details. Op die manier worden de details ook gemakkelijker onthouden. Mijn septemberadvies luidt: eerst skimmen en dan intensiever lezen •

Naast een bezoek aan de tandarts en het invullen van belastingpapieren scoort het schrijven van sollicitatiebrieven bij de meeste mensen hoog in de categorie Het Ergste Wat Mij Kan Overkomen. Maar eens komt de dag... De tien principes van overtuigend solliciteren.

Het ongerief van de sollicitatiebrief

Een baan zoeken is veel meer dan even een brief schrijven. Aan het schrijven van zo'n brief gaat veel voorbereidend werk vooraf.

Maak een sterkte/zwakteanalyse. Vraag aan mensen die u kennen een beoordeling van uw sterke en zwakke kanten. En wat vindt u zelf: bent u meer een teamwerker bij een ideële instelling of past een zelfstandige functie in het bedrijfsleven u beter? Ontwerpt u graag of hebt u meer technisch-commerciële kwaliteiten? Beschikt u over managementkwaliteiten? Met deze zelfkennis kunt u strategischer uw vakkenpakket samenstellen, of, als u al afgestudeerd bent, uw ambities in de gewenste richting ontwikkelen. Ook voor het schrijven van uw brief is deze kennis van belang: u zult uw sterke kanten wat breder moeten uitmeten en uw zwakke punten onvermeld laten of slechts terloops aanstippen.

'Beschouw uw diploma als een jachtakte, niet als een jachttrofee.'

Niet zozeer uw diploma of kennis is van belang – daarover beschikken meer mensen. Maar voor de interessante banen gaat het erom dat u flexibel bent, communicatief, dat u nieuwe problemen kunt oplossen. Of zoals professor Henk Becker het eens uitdrukte: 'Beschouw uw diploma als een jachtakte, niet als een jachttrofee.'

Het gaat er dus om wat u nog meer meebrengt. Bijvoorbeeld op het gebied van bestuursfuncties, organisatie-ervaring, (internationale) stages en sportieve prestaties. Hebt u een wereldreis ondernomen, een opera of marathon georganiseerd?

Of u nu reageert op een advertentie of een opensollicitatiebrief schrijft – dit zijn de tien geboden:

1 *Maak een duidelijke indeling in uw brief*

Behandel de volgende onderwerpen (bijvoorbeeld één per alinea): inleiding (hoe weet u dat er een vacature is, naar welke functie solliciteert u); opleiding (noem specialisatie en eventueel ook relevante vakken en cursussen); ervaring; motivatie voor functie en bedrijf; afsluiting (verwijzing naar c.v. en een formulering als 'graag bereid mijn sollicitatie in een gesprek nader toe te lichten').

2 *Sluit aan op de eisen in de vacature*

Besef dat werkgevers vaak zeer hoog inzetten: zij zoeken een schaaap met vijf poten. Til er daarom niet al te zwaar aan als u niet aan alle eisen voldoet. Ga daar terloops (in een bijzin) op in en noem direct ter compensatie een positief punt (ervaring, extra cursus).

3 Geef een goede motivatie voor de functie

Maak hier veel werk van. Te algemeen is: 'Deze functie interesseert me buitengewoon. Daarom zou ik graag in aanmerking komen voor...' Liever: 'Graag zou ik de vaardigheden die ik in mijn studie heb ontwikkeld in het ontwerpen van programmatuur binnen een grafische omgeving volledig willen benutten. De genoemde functie zou mij hiervoor een uitstekende mogelijkheid kunnen bieden.'

Wees niet te bang voor woorden als *gedegen*, *waardevol* en *met succes*, maar overdrijf niet.

4 Schrijf informatie en concreet

Niet: 'Buiten mijn specialisatie heb ik een aantal cursussen gevolgd bij de Faculteit Wijsbegeerte en Technische Maatschappijwetenschappen.' Maar: 'Om mijn opleiding tot vliegtuigbouwkundig ingenieur beter te integreren met de commerciële kant van de techniek, besloot ik in mijn afstudeerjaar facultatieve cursussen bedrijfseconomie en presentatievaardigheden te volgen.'

5 Kies het perspectief van de lezer

Probeer minstens één keer in deze brief, die bij uitstek een ik-stijl heeft, het lezersperspectief te kiezen. Geef aan wat u het bedrijf te bieden hebt. 'U kunt van mij x en y verwachten' of 'Met mijn kennis en ervaring op het gebied van veiligheidssystemen verwacht ik een waardevolle bijdrage aan deze projectgroep te kunnen leveren.'

6 Geef een positief beeld van uw kennis en vaardigheden

Niet: 'Helaas kan ik niet voldoen aan een belangrijke eis t.a.v. de geboden functie, maar toch neem ik de vrijheid te solliciteren.' Beter is: 'Hoewel u vraagt om een werktuigbouwkundig ingenieur solliciteer ik als elektrotechnicus om drie redenen toch naar deze functie. Allereerst...' Niet: 'Omdat de studie klassieke talen veel te theoretisch is, heb ik gedurende een halfjaar een praktijkstage gelopen.' Beter is: 'Als aanvulling op de theoretische kant van mijn opleiding klassieke talen heb ik zes maanden stage gelopen bij Sdu Uitgeverij. In de praktijk van dit bedrijf heb ik nuttige ervaring opgedaan met...'

7 Maak de brief niet langer dan nodig is

Een brief van anderhalf A4'tje hoeft niet overdreven te zijn. Maar als het op een A4'tje kan, doe dat dan. Hoe langer uw brief is, des te belangrijker wordt een beknopte stijl. Vermijd overbodige informatie (over uw middelbareschoolvakken; of over uw eerste banen, wanneer u inmiddels een aantal veel belangrijkere functies hebt vervuld).

8 *Typ de brief*

Vroeger werd de brief altijd met de hand geschreven. Tegenwoordig is het geloof in de selecterende kracht van handschriftkunde zo getaand dat we alleen nog schrijven als daarom gevraagd wordt in de advertentie. Of als we een prachtig handschrift hebben en solliciteren naar een baan waarin dat van belang kan zijn (bijvoorbeeld als ontwerper). Bij het typewerk zijn twee dingen van belang: zorg voor een goede printkwaliteit (liefst van een laserprinter) en voorkom lelijke witte vlekken in de tekst (het resultaat van onhandig 'uitvullen' zonder afbreektokens te plaatsen).

9 *Kies een evenwichtige lay-out*

Tegenwoordig wordt de zogenaamde nieuw-Amerikaanse stijl het meest gebruikt. Alle onderdelen beginnen hier zonder inspringen aan de linkerkantlijn. De alinea's ontstaan door een witregel.

10 *Vraag om commentaar voordat u de brief verstuurt*

We zien altijd net dat ene geniepige spelfoutje over het hoofd. En zo komen we ook op het spoor dat we een interessante cursus vergeten zijn te noemen, of dat een bepaalde passage toch onhandig geformuleerd is.

Clichés en originaliteit

Het is een misvatting dat sollicitatiecommissies op een antiek-formele briefstijl zitten te wachten. De volgende versleten uitdrukkingen kunnen dan ook beter achterwege blijven. 'Hierbij doe ik u mijn sollicitatie toekomen. Gaarne neem ik de vrijheid te reflecteren, daar...', 'Hopend op een spoedig antwoord, verblijf ik,' en 'In de hoop op een positieve reactie, teken ik,'. Deze fossiele uitdrukkingen kunt u beter vervangen door slotzinnen als 'Ik ben graag bereid mijn sollicitatie in een gesprek nader toe te lichten' of 'Een uitnodiging voor een gesprek stel ik zeer op prijs'.

Sla ook niet door naar de andere kant. Vermijd overdreven origineel en jolig taalgebruik: 'Stop met zoeken: ik ben degene die u zoekt. Herman Stoof is de naam.' 'Toen uw advertentie in de Volkskrant op mijn netvlies verscheen, wist ik meteen...' of 'Graag maak ik bij KLM een *vliegende* start met mijn carrière.' Een rustige, zakelijke en ontspannen toon wordt meer gewaardeerd.

Het curriculum vitae

Het curriculum vitae (de levensloop) is een bijlage bij de sollicitatiebrief, een lijst met persoonlijke gegevens. Hierin worden in de vorm van een formulier alle feiten gegeven die relevant zijn voor de functie, ook gegevens die al in de brief genoemd zijn. De twee hoofdeisen aan een goed c.v. zijn:

1 *Volledigheid*

Geef informatie over de volgende onderwerpen:

Personalia: naam, voornamen, adres, telefoon, geboortedatum en -plaats. U kunt ook burgerlijke staat en militaire dienst opnemen. Bent u afgekeurd, laat deze informatie dan liever helemaal weg.

Opleiding: middelbare school (niet alle vakken opsommen), vervolgopleiding, specialisatie, hoofdvakken, relevante bijvakken (vergeet niet extra practica, talenkennis en computerervaring te noemen).

Ervaring of Werkervaring: ook assistentschappen en stages. Beschrijf in trefwoorden wat u hebt gedaan, wat u hebt bereikt.

Overige activiteiten: bestuurswerk, bijbaantjes voor aanvulling studietoelage, eventueel relevante hobby's.

Referenties: Als u uitermate goede referenties hebt, kunt u de namen, relevante functies (in welke hoedanigheid kent deze persoon u?) en telefoonnummers noemen. Uiteraard brengt u deze personen hiervan wel op de hoogte. Meestal voldoet een zin als 'Op uw verzoek leg ik u graag een lijstje met referenties voor.'

2 Overzichtelijkheid

Schrijf uw levensloop niet in verhaalvorm, maar presenteer de onderdelen puntsgewijs; maak een duidelijke indeling in hoofd- en subcategorieën. Noem bij ervaring en belangrijk bestuurswerk de globale periode. Als u een uitgebreid arbeidsverleden hebt, kan het nuttig zijn de meest recente ervaring en taken het eerst te noemen en dan terug te gaan in het verleden (omgekeerde chronologie).

3 Verzorgdheid

Zorg voor een fraaie, evenwichtige vormgeving; vermijd spelfouten, zoals *soliciteren*, *curriculum vitea*, *burgelijke staat* •

SUCCESWOORDEN

Wees niet te bang voor woorden als *gedegen*, *waardevol* en *met succes*. Uit een onderzoek blijkt dat de meeste ondervraagde selecteurs zo'n positief getoonzette brief hoger waarderen dan een neutralere variant. De volgende woorden doen het goed in uw sollicitatiebrief en cv:

belangstelling, betrokkenheid, ervaring, expertise, improvisatievermogen, interesse, inzet, motivatie, recente kennis, vaardigheid, verantwoordelijkheid

adviseren, analyseren, afronden, begeleiden, beleid opzetten, beleid bewaken, uitvoeren, bereiken, bevorderen, controleren, coördineren, creëren, deelnemen aan, improviseren, initiatief nemen tot, instructie geven, klantgericht denken/handelen, leiding geven aan, lukken, ondernemend, onderzoeken, ontwerpen, ontwikkelen, opgeleid zijn tot, opzetten, organiseren, presenteren, publiceren, rapporteren, regelen, samenwerken, slagen, specialiseren in, starten, stimuleren, toezicht houden op, tot stand brengen, uitvoeren, verantwoording dragen, verbeteren, verkopen, vernieuwen, voltooien, werken

actief, betrouwbaar, boeiend, creatief, efficiënt, enthousiast, flexibel, geschikt, internationaal, positief, professioneel, resultaatgericht, stressbestendig, vrijwillig, zelfstandig

bemoedigend, bevredigend, buitengewoon, cum laude, geslaagd, goed, met goed gevolg, met plezier, overtuigend, succesvol, uitgebreid, uitstekend

Geen politicus drukt zich uit in rond, ondubbelzinnig, voor een ieder verstaanbaar Nederlands. Maar is dat erg? 'Het is een klassiek misverstand dat een volk door zijn dichters en denkers moet worden geregeerd.' Martin van Amerongen over ministeriële kalenderwijsheden, zouteloze woordspelingen en zoutwaterrijke metaforen.

De geheimtaal van het Binnenhof

Er wordt veel geklaagd over de verbale ruis die op en rond het Binnenhof te beluisteren valt, een verbale ruis die, net als het Franse patois, slechts voor intimi begrijpelijk is. Double talk, het is de tweede voertaal op de Lange en Korte Poten. En het wordt erger, bewijsbaar erger. Geen milieu in Nederland, niet het bedrijfsleven en niet het onderwijs, niet de journalistiek en niet de binnenschipperij, bedient zich van woordgedochten als *probleemcumulatiegebiedenbeleid* of *schoolcriminaliteitspreventieprojecten*. Het is een klassieke klacht.

Sport van ambtenaren

Gerrit Komrij beschuldigt de Nederlandse politici van het gebruik van 'steno-Hottentots' en een verslaafdheid aan wezenloze platitudes. Hij zegt: 'De politicus heeft met de souteneur en de architect gemeen dat ze geen van drieën een beschermd beroep uitoefenen. Jan en alleman kan zich aldus noemen. Hetgeen dan ook aan de hoeren, het stadsgezicht en het landsbestuur te merken is.'

Inderdaad, hoe is het mogelijk dat het Binnenhofs in toenemende mate wordt ontsierd door begrippen als *verplichtingenadministratie*, *integrale indicatieve planning* en *middelentoewijzingsmechanisme*? Het lijkt een proeve van ambtelijke verdwazing, door schrale referendarissen uitgebreed. In werkelijkheid is er sprake van een ambtelijke samenzwering. Dat zeg ik niet, dat zegt De Ambtenaar, een anonieme Hagenaar die tot enkele jaren geleden een rubriek in het dagblad Trouw verzorgde. Ambtenaren, zegt De Ambtenaar, vinden het een spórt om dit soort nieuwe woorden en begrippen de ministeriële nota's binnen te smokkelen. 'Ambtenaren', zegt De Ambtenaar, 'lachen daarna in hun vuistje, omdat ze weten dat journalisten en politici bijna klakkeloos die woorden gaan overnemen. Vele ambtelijke nota's zijn een ambtelijk festijn, een aaneenschakeling van lachbuien, waarna in spanning wordt afgewacht hoe de minister het er in de Kamer afbrengt. En hoe Kamerleden om het hardst naar de interruptie-microfoon rennen om te laten horen dat ze die nieuwe woorden hebben begrepen.'

Een uitzondering was Henk Vredeling, die openhartig verklaarde dat het zijn liefste wens was om Jozef Luns 'de goal in te schoppen'.

Aldus onthulde De Ambtenaar, waarvan inmiddels is onthuld wie zich eigenlijk achter dit pseudoniem heeft verscholen. Het is Dick Houwaart, jarenlang de hoogste ambtenaar op de afdeling Pers & publiciteit van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Coalitiepolitiek

Elders in de wereld gaat het heel wat warmbloediger toe. Het was een genot om te zien hoe de IJzeren Dame haar zweepslagen over het sidderende Lagerhuis liet knallen. Of neem de

politieke discussies in het Franse parlement, gevoed door gebeeldhouwde aperçu's, die ooit door lokale denkers als Diderot, Pascal en Voltaire zijn uitgedroefd.

Maar ja, die Engelsen en Fransen hebben gemakkelijk praten. Nederlandse politiek is per definitie coalitiepolitiek, waarin een overvoorzichtig en ondoorzichtig taalgebruik nodig lijkt. Jegens elkaar en jegens de elkaar wantrouwend beloverende, confessionele of socialistische achterban. Dus is het verstandiger om niet te spreken over *huurverhoging* maar over *huuraanpassing*. Nee, laat niemand zo onverstandig zijn om publiekelijk te constateren dat de werkloosheid op een zorgwekkende wijze de hoogte in schiet. Men spreke liever over de 'zorgwekkend lage participatiegraad in het arbeidsproces'.

Beuzelpraat weigeren

Het is toch eigenlijk vreemd dat in een samenleving die in alle opzichten opener wordt, de politieke communicatiekanalen in toenemende mate lijken dicht te slibben. Geen mens zal het meer in zijn hoofd halen om een *bewindspersoon* met *excellentie* aan te spreken. Kok heet

*Het is vreemd dat in een
samenleving die in alle
opzichten opener wordt, de
politieke communicatiekanalen
in toenemende mate lijken
dicht te slibben.*

gewoon Wim en Lubbers heet gewoon Ruud, ontspannen een pilsje drinkend op de barkruk van het Haagse Nieuwspoord. Bladzijdenlang laten zij zich in de kolommen der dagbladen en weekbladen interviewen. Maar die openheid is maar schijn. Dit soort interviews zijn over het algemeen ware meesterwerken van rede-kunstige nietszeggendheid. Het beruchtste voorbeeld is het interview dat een paar jaren geleden in de Volkskrant heeft gestaan met

Onno Ruding, de toenmalige minister van Financiën. Dat bevatte louter ministeriële kalenderwijsheden als 'bepaalde dingen kunnen uit de hand lopen' en 'ja, zo simpel zit de wereld niet in elkaar', het een en ander volgens Rudings tamelijk onbeschaamde credo 'je moet een uur van zo'n interview toch door zien te komen, hè?'

Want een confrontatie, van tijd tot tijd, met de pers is nu eenmaal een gebruikelijk element in de bestuurlijke omgangsvormen waar je niet altijd onderuit kunt, of je het nu prettig vindt of niet. Eigenlijk zouden wij, journalisten, tegen dit soort politici wat flinker moeten zijn. Eigenlijk zouden wij tegen ze moeten zeggen: 'Goed, bewindspersoon, bedankt voor de koffie, maar als jij, bewindspersoon, weigert ons behoorlijk te woord te staan, dan weigeren wij op onze beurt die beuzelpraat van je in onze kolommen af te drukken.'

Dat is bij mijn weten nog nimmer gebeurd.

Lubberiaans

Een uitzondering was de socialist Henk Vredeling, die openhartig verklaarde dat het zijn liefste wens was om Jozef Luns 'de goal in te schoppen'. Een andere uitzondering was de socialist Marcel van Dam, de man die gelul gewoon gelul noemde, de man die het werkwoord *belubberen* heeft uitgevonden. Het laatste was van toepassing op onze toenmalige minister-president, op zijn beurt de uitvinder van het zogenaamde *Lubberiaans*, gekenmerkt door – ik citeer het *Politiek Woordenboek* – 'briljante politieke instincten, grote vindingrijkheid, diplomatie, ooverdovende CDA-onduidelijkheid en een ongeëvenaarde zwalkende kwaliteit'. Hij is, zegt hij zelf, 'bezeten' van de 'woordkunst'. Het is in het geval-Lubbers de kunst om de meest knersende platitudes te watteren met volkomen onbegrijpelijkheden.

De IKON-radio vroeg hem naar zijn mening over de mens in een dynamische, veranderende

en helaas steeds meer op het eigen ego toegesneden samenleving. Lubbers antwoordde: 'Veel van dat wat hummelige is weg – prima. Ik geniet er zelf met volle teugen van. Maar als u nu denkt dat dit zal leiden tot een volstrekt ikkige maatschappij: ik, ik, ik,... zorgen als die warmte en verbanden... Vergis u niet... helemaal niet.'

Dat hummelige. Dat warmige. De volstrekt ikkige maatschappij. God moge mij en mijn medemensgenadig zijn. Het is de 'woordkunst' van een gemankeerde hulppastor, maar niet die van een politicus.

Of eigenlijk is het dat dus wél.

Zeevarende natie

Behalve aan verbale ruis is de Nederlandse politicus eveneens verslaafd aan de metafoor, liefst de metafoor die is ontleend aan de sportieve wereld der zeezeilerij.

Ik citeer andermaal woordkunstenaar Ruud Lubbers: 'Politiek gevoel is het schippersoog. De artiest en de schipper, die voelen het wel aan... over tien minuten gaat de wind uit een andere hoek draaien. Maar ik wil toch graag de weervoorspelling kennen. Je kan niet simpel zeggen: de haven ligt vol. Een open democratie is heel mooi, maar iedere keer lopen politieke partijen, ministers en staatssecretarissen het risico dat zij te windgevoelig zijn, te snel de zeilen laten hangen daar waar de wind vandaan komt. Analyseren waar de rotsen liggen die het schip kunnen doen zinken. Er is een zekere dynamiek voor nodig, een schip moet een zekere vaart hebben, anders wordt het stuurloos, het moet op stroom gehouden worden ter voorkoming van averij, want daar krijg ik de kots van.'

Aldus de voormalige minister-president, in een zijner aanvallen van verbale zeeziekte.

Een tijdlang had het Schip van Staat een assistent-roerganger in de persoon van Dick Dolman, voorzitter van de Tweede Kamer. Ook hij heeft geen last van watervrees. Ik citeer: 'Hoe gratis deint ons bootje al op het spiegelend meer. Hij gaat geweldig, Jan, maar wat ook nog hoger kan, dat is een deinaccijns of een wiegeltax...'

Een deinaccijns. Een wiegeltax. De verkokering, de armlengteconstructie en de u-bochtconstructies komen niet uit de wolkenrijke vaderlandse luchten tuimelen.

Een vak op zichzelf

Maar is dat érg? Is de Haagse kletsmeierij, zoals wij die dagelijks mogen beluisteren, een beletsel voor een bevredigend functioneren van de parlementaire democratie? Nee, zegt ex-

minister Job de Ruiter: 'Intussen gaat het niet om taalkundige logica, maar om politieke realiteit.' Nee, zegt NRC Handelsblad: 'Politici moeten besturen en dienen te worden beoordeeld op hun bestuurlijke kwaliteiten. De meeste mensen, dus ook politici, geven de voorkeur aan een surfplank boven Slauerhoff.' Nee, zegt de taalkundige Frida Balk: 'De taal is een auto vol schrammen en deuken. Als hij maar rijdt.' Nee, zeg ook ik, onze permanente klacht over al die mompelend voorgedragen jij-bakken, zouteloze woordspelingen en zoutwaterrijke metaforen berust op particuliere, esthetische overgevoeligheid, die dwars staat op de politieke praktijk. Het is een klassiek misverstand dat een volk door zijn dichters en denkers moet worden geregeerd. Het bedrijven van politiek is een vak op zichzelf, net zoals het vak van huisvrouw of schrijver.

De socialist Anne Vondeling, dertig jaar geleden 's lands minister van Financiën, liet eens een interviewer weten dat hij nimmer het kathedraal betrad zonder Ter Braaks *Politicus zonder Partij* in zijn zijzak. Niettemin werd hij in de Nacht van Schmelzer genadeloos het bos in gezonden.

De liberaal Ed Nijpels, enkele jaren geleden 's lands minister van Milieu, beroemde zich met Zuid-Nederlandse openhartigheid op een intellectuele horizon die niet verder reikte dan Suske & Wiske, benevens het hoempa-repertoire van de blaaskapel De Veulpoepers te Bergen op Zoom. Niettemin werd hij tot ver in het kamp van zijn ideologische tegenstrevers om zijn onvervaard en vooruitstrevend beleid geprezen.

En terecht •

ZES TOESPRAAKTIPS VAN PAUL ROSENMÖLLER

GroenLinks-fractievoorzitter Paul Rosenmöller gaf een gastcollege welsprekendheid aan politico-logiestudenten van de Universiteit van Amsterdam. Uit het verslag van Jaap Jansen (Elsevier, 24-2-1996) lichten we zes tips:

FOTO ANGIO GOFERSONDI

- 1 Wat is de kern van je boodschap en wat zijn je belangrijkste argumenten? Het is goed je kernpunten een paar keer te herhalen.
- 2 Schrijf van tevoren een aantal sleutelwoorden op en praat zoveel mogelijk los van papier. Eén A4-tje voor twintig minuten tekst.
- 3 Vermijd monotonie. Speel met je stem. Praat niet alleen met de mond, maar ook met je handen.
- 4 Toon emotie, dan gebeurt er wat bij het publiek. Dan gaan de ogen open en spitsen zich de oren. Je volledig beperken tot argumenten spreekt mij niet aan, behalve als de sfeer al geladen is. Bijvoorbeeld in een zaal met opstandige boeren die het oneens zijn met de mestnormen. Wees in zo'n geval zo rationeel mogelijk. Anders worden ze gek.
- 5 Zorg ervoor dat er iets van humor in je verhaal zit. Even een kwinkslag ter relativering van je zogenaamde eigen gelijk.
- 6 Maak contact met het publiek, kijk de mensen in de ogen. Tussen jou en de zaal moet energie gaan stromen.

Het is de derde dinsdag van september en de Koningin leest het belangrijkste beleidsstuk van het jaar voor: 'De naderende voltooiing van de zogenaamde "afslankingsoperatie" kan als een belangrijke fase in het proces van sanering van de overheidsorganisatie worden beschouwd.' Waarom glanst het proza van de troonrede niet even feestelijk als de Gouden Koets?

Loden volzinnen vol vaagheid

DE TAAL VAN DE TROONREDE

Herinnert u zich één citaat, eentje maar, uit een van de troonredes van de afgelopen kwart eeuw? Als u al iets voor de geest komt, is het waarschijnlijk deze zinsnede uit 1988: 'Het land is de afgelopen jaren schoner geworden. Dat geldt met name lucht en water.' Tot ver na Prinsjesdag steggelden premier, pers en taalkundigen over de betekenis van *met name*: waren nu *alleen* lucht en water schoner geworden of *vooral* lucht en water?

Maar een memorabele metafoor? Een elegante wending? Of zelfs maar de vage echo van een gedenkwaardige formulering? Het citaat hoeft niet meteen de historische galm te hebben van Martin Luther Kings 'I have a dream'. Het mag ook een fraai beeld zijn om een bittere pil te vergulden, zoals de 'thousand points of light' die de Amerikaanse president Bush graag aan de hemel zag staan als hij het had over particuliere initiatieven voor welzijnszorg.

Het zit er niet in: de Nederlandse welzijnszorg staat ondanks alle bezuinigingen op eenzame hoogte, maar de retoriek waarmee het kabinet haar presenteert is erbarmelijk. In het jaarlijkse spektakel op de derde dinsdag van september legt het kabinet de hoofdrolspeelster loden volzinnen in de mond als: 'In een pluriforme samenleving vraagt herkenbaar beleid om intensief overleg en besluitvaardigheid.'

Zou de vorstin, die toch zoals bekend de kunsten een warm hart toedraagt, zich niet af en toe een andere staatsvorm wensen? Al is het maar voor de duur van de troonrede? Waarom glanst het belangrijkste proza van het jaar niet even feestelijk als de Gouden Koets? En wat is er veranderd sinds 1987, toen twee adviseurs van het Genootschap Onze Taal zich voor het eerst over de concepttekst bogen?

Compromissen

De slaapverwekkende stijl van de troonrede is de tol die we betalen voor de consensusdemocratie, waarin doodgewone duidelijkheid – laat staan visionaire retoriek – al snel een bedreiging wordt voor de delicate compromissen van de coalitiepartners. Bovendien moet de troonrede, als ieder ander beleidsstuk, uiteenlopende belangen verzoenen: alle departementen moeten zich erin kunnen vinden.

Hoe komen die compromissen tot stand? Daarover deden Ruud Lubbers en R.J. Hoekstra, die tot 1994 secretaris-generaal van Algemene Zaken was, een bescheiden boekje open in een artikel uit 1996. De troonrede wordt geschreven volgens een arbeidsintensieve procedure, die precies 42 dagen duurt. Midden augustus vergadert de ministerraad over toonzetting en accenten. Dan leveren alle ministeries een voorstel voor het deel over hun beleid. Van die fragmenten maken de secretaris-generaal van AZ en zijn medewerkers een lopende tekst, die in de ministerraad wordt besproken.

Pas op dat moment, schrijven Lubbers en Hoekstra, gaan de ministers zelf beter de dilemma's zien en nadenken over de wenselijke structuur en de politieke toonzetting. Het concept wordt aangepast en vervolgens nog verscheidene malen door AZ, ministerraad en Koningin door de molen gehaald. In die cyclus wordt iedere oneffenheid gladgestreken. De minister-president heeft het laatste woord, ook over de stijl.

Lijdende vorm

De stijl van de troonrede heeft nooit een enthousiast onthaal gekregen. 'De troonrede is een preek met een buitengewoon hoge redundantie', oordeelde literatuurcriticus Rob Schouten, toen hij de rede van 1996 recenseerde (*Trouw*, 18 september 1996). Ieder onderwerp wordt ingeleid door een stoplap, 'waarvan je het cliché-karakter het best kunt laten zien door het tegendeel te lezen van wat wordt beweerd: "Economische groei en verbetering van het milieu kunnen en mogen niet hand in hand gaan." [...] "Sociale samenhang is van ondergeschikt belang voor het functioneren van onze samenleving."'

FOTO ANP

De meest voorkomende stijlfiguur is het eufemisme, vindt Schouten: 'Er staat vooral niet wat er staat. "Nederland voelt zich verbonden met Suriname. De regering spreekt de hoop uit dat ook in de toekomst mogelijkheden voor samenwerking kunnen blijven bestaan." U en ik weten dat dit een waarschuwing is aan de nieuwe Surinaamse regering, maar o, als het er eens echt zou staan en iemand boos of verdrietig kon raken.'

Over de IRT-affaire, die in 1996 politie en justitie in hun voegen deed kraken, werd zelfs met geen woord gerept. Schouten: 'Kennelijk schaamt de regering zich dood voor de onthutsende werkelijkheid en heeft men besloten in het belang van de patiënt de ware aard van de ziekte te verzwijgen.'

Taalkundigen hebben vaak geklaagd over de lijdende vorm, die verdoezelt wie precies verantwoordelijk is voor een maatregel. 'De modernisering van het sociale stelsel wordt voortgezet', bijvoorbeeld, is vaag en onpersoonlijk, vindt de neerlandicus Angela van der Veer, die in 1994 afstudeerde op een onderzoek naar

vaagheid in de taal van de troonrede. Volgens haar is niets anders bedoeld dan: 'De regering moet bezuinigen.' Vermeld ook gewoon welke minister verantwoordelijk is voor welke maatregel, adviseerde Van der Veer.

Lubbers en Hoekstra zijn het daar niet mee eens: 'Maatregelen worden niet aan een bepaalde minister toegeschreven. Het gaat immers om een regeringsdocument dat voor rekening komt van de regering als totaliteit. Waar het om gaat, is dat feiten en maatregelen worden vermeld, niet om de vraag van wie ze afkomstig zijn. Deze benadering vergt van tijd tot tijd het gebruik van de lijdende vorm, indien het gebruik van de termen *regering* of *kabinet* niet op zijn plaats is.'

Maar ook Lubbers beseft dat professionele bijstand van neerlandici geen kwaad kon.

Taaladviezen

In 1987 bood het Genootschap Onze Taal aan de troonrede te zuiveren van spelfouten en dubbelzinnigheden. Het aanbod werd aanvankelijk afgeslagen met een beroep op geheimhouding en tijdsdruk: 'Er is', reageerde de directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, 'helemaal geen tijd voor discussie met een meneer die pretendeert dat hij het taalkundig allemaal beter weet.'

Twee weken voor Prinsjesdag in 1987 kwam Lubbers echter terug op zijn afwijzing, en sindsdien wordt de voltooid tekst beoordeeld door twee taaladviseurs van het Genootschap. Een van hen, Peter Smulders, vertelt over hun debuut: 'Het resultaat was – volgens de pers – zichtbaar: kortere zinnen, minder moeilijke woorden, geen ingewikkelde zinsconstructies, een correcte spelling en de komma's op de goede plaats. Het probleem van de tijdsdruk en de geheimhouding werd ook opgelost: de taaladviseurs moesten op elk moment beschikbaar zijn, de tekst moest op het Binnenhof worden beoordeeld, en de adviseurs hadden een geheimhoudingsplicht.'

De neerlandici strepen behalve fouten in interpunctie en grammatica ook dubbelzinnigheden en lelijke formuleringen aan. Hun verfraaiingen worden echter niet altijd overgenomen. De troonrede is daardoor wel correcter van taal geworden, maar de ergste vaagheid is nog steeds niet verdwenen.

Dat kan ook niet anders, denkt Van der Veer: 'De taaladviseur heeft als doel de tekst zo helder mogelijk aan de burger over te brengen en de regering wil de burger overtuigen van een goed regeringsbeleid. Kennelijk gaat het een niet met het ander samen.'

Is de taal van Den Haag echt niet te verzoenen met de taal van Jan Modaal? Het is geprobeerd: Kamervoorzitter Anne Vondeling en schrijfadviser Jan Renkema herschreven de troonrede van 1975 in leesbaar Nederlands. Beide versies staan naast elkaar in *De Troonrede van Ridderzaal naar huiskamer* (1976).

Vondeling en Renkema ontdoen de tekst van veel wolligheid. 'Over het u heden gepresenteerde samenstel van beleidsvoornemens' betekent bijvoorbeeld niets meer dan: 'over al deze plannen'. Minstens zo belangrijk is de manier waarop zij degenen die belang hebben bij het beleid op de voorgrond plaatsen. Zo stond er in de oorspronkelijke rede: 'De belastingheffing op arbeidsongeschiktheidsuitkeringen aan gehuwde vrouwen wordt verzacht.' Dit werd: 'Gehuwde vrouwen hoeven minder belasting te betalen over de uitkeringen die zij krijgen bij arbeidsongeschiktheid.'

De troonrede van Vondeling en Renkema was duidelijker, persoonlijker en minder omslachtig – maar hun voorbeeld kreeg geen navolging. Waarom niet? Den Uyl, de hoofdverantwoordelijke voor de troonrede van 1975, liet Vondeling weten dat de herschrijving in betekenis vijf procent afweek van de oorspronkelijke tekst.

Het is deze botte onwil om de kiezer tegemoet te komen, meer nog dan de eisen van de coalitiepolitiek, die de uiteindelijke oorzaak is van het troosteloze troonredeproza. Zo blijft de troonrede wat het naar de letter ook is, geen toespraak tot het volk, maar tot de leden van de Staten-Generaal •

Bronnen:

Eline S. Janssen, *Met name lucht en water. Een onderzoek naar versluitend taalgebruik in de Troonrede*. Doctoraalscriptie Nederlands, Nijmegen, 1990.

R.F.M. Lubbers en R.J. Hoekstra, 'De Troonrede en taaladvisering.' In: Ted Sanders en Peter Smulders (red.), *Schrijfwijsheden, Visies op taal en taaladvies*, Den Haag, 1996.

A.M. van der Veer, *De Troonrede vaag? Dat is de vraag! Een kwantitatief onderzoek naar vervagend taalgebruik in de Troonredes van 1983-1993*. Doctoraalscriptie Nederlands, Utrecht, 1994

A.M. van der Veer, 'Troonrede: vaag taalgebruik, maar correct gespeld.' *Algemeen Dagblad*, 22 sept. 1994.

J. Veering, 'Ridderzaal en huiskamer.' *Onze Taal*, juli/aug. 1976.

Politici hebben een zwaar beroep. Overal liggen journalisten op de loer met kritische vragen. Gelukkig is er nu een beknopte overlevingscursus Verwartaal. Met medewerking van gediplomeerde verwarringskunstenaars als Hedy d'Ancona, Wim Kok en Ruud Lubbers.

Beknopte cursus politieke verwartaal

1 Witte ruis

Laat – als u geïnterviewd wordt – nooit een stilte vallen. Als u zwijgt is het net alsof u het antwoord niet weet. Zég iets. En denk intussen na over het antwoord. Dus zorg voor een voorraadje loze zinsneden om een denkpaauze op te vullen:

- *'Ik zou vooral willen zeggen dat ik hoop...'*
(Elske ter Veld, VARA-tv, De Kloof, 11-12-1990)
- *'Ik begrijp die vraag van u wel...'*
(minister De Vries, NOS-journaal, 26-8-1991)
- *'Ik denk dat, wanneer het zo doorgaat als het is gegaan, dat je inderdaad zou moeten zeggen...'*
(minister d'Ancona, RTL4, De Vierde Kamer, 2-6-1991)

Of, als u nog eens langer moet nadenken:

- *'Eigenlijk kan ik mij, als ik de geluiden hoor en ik hoor wat ze willen, dan zou ik mij kunnen voorstellen – hoe moeilijk het ook is – mij verplaatsend in meneer Van der Reijden, zou ik kunnen zeggen: dat is toch eigenlijk niets voor ons...'*
(minister d'Ancona, RTL4, Vierde Kamer 2-6-1991)

2 Deftige witte ruis

U kunt tijdens het denken ook iets zeggen wat deftig klinkt. Dat draagt bij aan uw aanzien als politicus. Zo kunt u een 'waarschuwing' het formaat laten krijgen van een crisis, als u het maar deftig, langzaam en ernstig uitspreekt:

- *'Als wij, na zorgvuldige afweging, tot de conclusie komen dat er toch vrij behoorlijke verstoringen, ernstige verstoringen dreigen voor het goed functioneren van die arbeidsmarkt en de sociale zekerheid, dan moeten wij wel vanuit onze verantwoordelijkheid daar ernstig voor waarschuwen...'*
(minister De Vries, NOS-journaal, 6-6-1991)

3 Blijf aan het woord

Blijf bij live-interviews zo lang mogelijk aan het woord. Laat merken dat u nog lang niet bent uitgesproken. Dit voorkomt dat u lastige vragen moet beantwoorden binnen de beschikbare tijd.

- *'Ik zeg expres heel weinig, want dan hoeft niemand over mij heen te vallen. Maar het zijn er natuurlijk veel meer. Dat betekent dat we allemaal wat dat betreft niet meer zo precies in een vakje te duwen zijn en dat als die publieke omroep tot nu toe heel pluriform heeft kunnen zijn, dan komt dat omdat we al die verschillende omroepen hadden...'*

- (interviewer:) *'Maar daar...'*

- *...die vanuit die verzuiling vanuit hun eigen identiteit toch al die verschillende meningen naar voren konden brengen. Dat wordt...'*

- (interviewer:) *'Maar...'*

- *'...a) te kostbaar en b) kun je daar ook niet mee doorgaan en moet je ervoor zorgen dat je in samenwerking toch die pluriformiteit regelt en dat kun je best doen...'*

- (interviewer:) *'Ik onderbreek u toch even, want anders duurt het heel lang. Als ik u zo hoor zou je aan één organisatie genoeg hebben...'*

- *'Nee... want wat ik net wilde gaan zeggen, was...'*

(Jeltje van Nieuwenhoven, NOS Capitoel, 19-5-1991)

4 Geef geen antwoord

Verover het initiatief. Hierbij is vrijwel alles toegestaan:

1 Beantwoord een onwettelijke vraag met een totaal ander antwoord.

2 Voeg zo nodig een eigen vraag in, en beantwoord die.

Deze operatie dient te worden voorafgegaan door 'laat ik eerst zeggen':

- *'Laat ik eerst zeggen dat de uitlatingen, de uitspraken van collega Pronk en collega Van den Broek natuurlijk even gezien moeten worden in hun echte betekenis. Wat is hun echte betekenis? Dat we te maken hebben met een nieuwe situatie...'*

(minister-president Lubbers, NOS Laat, 15-5-1992)

U kunt ook 'laat ik eerst zeggen' gebruiken om vervolgens een niet-gestelde vraag te beantwoorden:

- (interviewer:) *'Ziet u parallellen met 25 jaar geleden, meneer Schmelzer, dat partijen zich ten opzichte van elkaar harder gaan profileren?'*

- *'Laat ik eerst zeggen dat ik niet begrepen heb dat de heer Brinkman dit kabinet de wacht heeft aangezegd. De opstelling van de heer Brinkman is, denk ik, constructief...'*

(oud-minister Schmelzer, NOS Capitoel, 10-3-1991)

U wilt geen antwoord geven op de vraag of u lijsttrekker van de VVD wilt worden. U zegt dus: 'Laat ik het zo zeggen', en vervolgens begint u over de PvdA.

- (interviewer:) *'De VVD zou een enorme winst kunnen maken als de heer Wiegel bereid is mee te doen...'*

- *'Laat ik het zo zeggen: de PvdA heeft indertijd een enorme fout gemaakt. De fout namelijk van het presenteren van een stel ministerskandidaten in een of ander schaduwkabinet. Dat kabinet is er nooit gekomen. Je moet pas praten over...'*

(Hans Wiegel, AVRO Televisier, 4-9-1989)

Interviewer:
*'Gaat u de Statenverkiezingen
 met vertrouwen tegemoet?'*
 Minister van Financiën Wim Kok:
*'Ik ga in de allereerste plaats
 de afronding van de bespreking
 over de tussenbalans met
 vertrouwen tegemoet.'*
 (NOS Laat, 18-2-1991)

FOTO FOTOFERSBURO DIJKSTRA

Even oefenen

Nu een samenvattende oefening tussendoor. Het is ingewikkeld, dus let goed op. De vraag is dit keer of u het met de VVD op een akkoordje wilt gooien. U wilt daar liever geen antwoord op geven. U zegt: 'Laat ik beginnen te zeggen...' Vervolgens blijft u ademloos aan het woord in de hoop dat de interviewer de vraag is vergeten.

- (interviewer:) *'Nu is uw coalitiegenoot, de PvdA, tegen, maar de VVD is voor. Bent u bereid om dit met de VVD te regelen?'*
- *'Laat ik beginnen te zeggen dat het vervelend zou zijn als je onderscheid gaat maken tussen mensen die met witte boorden werken en mensen die in een overall ergens op een fabriek werken. Dus we vinden dat het, in die zin, overal op het werk moet kunnen gelden. Ik hoop dat dat brede steun in de Kamer zal kunnen krijgen. Gelukkig is de oppositie ook al voor. En ik hoop, eerlijk gezegd, dat we over de totale breedte van de Kamer uiteindelijk het hele kabinetsbeleid kunnen steunen op dit punt...'*
- (interviewer:) *'Maar als dat niet zo is, zult u het dan met de VVD doen?'*
- *'Het kabinet van CDA en PvdA besloot ertoe, dus waarom zou de fractie – inclusief de PvdA – er ook niet voor zijn?'*
- (interviewer:) *'Laat onverlet mijn vraag: als de PvdA het laat afweten, bent u dan bereid om het met de VVD te regelen?'*
- *'Ik denk het wel, ja.'*

(Eelco Brinkman, NOS-journaal, 23-3-1992)

Helaas, hier was de interviewer te vasthoudend. Terwijl in dit fragment ten minste drie, vaak zeer effectieve, trucs werden toegepast:

- 1 witte ruis
- 2 blijf aan het woord
- 3 de retorische vraag

Alle bedoeld om de interviewer van zijn stuk te brengen.

5 Geen ja & geen nee

Zeg bij voorkeur geen *ja* en geen *nee*. Dat is veel te concreet. Daar kunt u last mee krijgen.

- *'Dat is natuurlijk niet helemaal zo.'*
(minister d'Ancona, RTL4, Vierde Kamer, 2-6-1991)
- *'Voor het overgrote deel is het antwoord daarop: ja.'*
(minister Alders, RTL4, Vierde Kamer, 9-6-1991)

De vraag is: ja of nee?

- *'Mijn vader heeft me altijd geleerd om je niet bezig te houden met de zorgen van morgen, en daar wilde ik het ook maar bij laten.'*
- (interviewer:) *'En heeft uw vader u nooit geleerd om op een vraag gewoon ja of nee te antwoorden?'*
- *'Nee...'*
(minister-president Lubbers, KRO Brandpunt 23-4-1990)

6 Wees positief

Wees altijd positief. Dat is goed voor uw imago. Of het nu gaat over illegalen, of vluchtelingen, of over racisme in Nederland...

- *'Ik wou eerst een andere opmerking maken en dat is er een van optimisme...'*
(staatssecretaris Kosto, NOS Capitoel, 16-6-1991)

Of het nu gaat over achterstanden, gezondheidszorg of bezuinigingen...

- *'Laat ik het op een positieve manier formuleren om duidelijk te maken wat ik wil.'*
(minister d'Ancona, RTL4, Vierde Kamer, 2-6-1991)

Of het nu gaat over opiniepeilingen, tussenbalansen of verkiezingsuitslagen...

- (interviewer:) *'Gaat u de Statenverkiezingen met vertrouwen tegemoet?'*
- *'Ik ga in de allereerste plaats de afronding van de bespreking over de tussenbalans met vertrouwen tegemoet.'*
(minister Kok, NOS Laat, 18-2-1991)

7 Leg u nergens op vast

Wees nooit exact. Noem nooit cijfers. Gebruik nooit het woordje *nooit*. Geef nooit toe. Bijvoorbeeld dat voorrangbeleid precies hetzelfde is als positieve discriminatie.

- (interviewer:) *'Vindt u dat buitenlanders recht hebben op een soort voorrangsbeleid?'*
  - *'In zekere zin wel. Waar ze namelijk een achterstand hebben, die moet worden ingelopen. Dat vind ik op zichzelf waar, en dat is de kern van het probleem waar we hier over praten...'*
  - (interviewer:) *'Een vorm van positieve discriminatie?'*
  - *'Nee. Dat is weer te zwaar uitgedrukt.'*
- (staatssecretaris Kosto, NOS Capitool, 16-6-1991)

Ook al begrijpt u de vraag, u mag niet toegeven. Verloochen desnoods uw eigen Binnenhofs jargon. En blijf spreken onder het nadenken.

- (interviewer:) *'Wordt er nu gekoppeld of ontkoppeld?'*
  - *'Ik begrijp die vraag van u wel... We zullen zorgen dat het resultaat is dat de mensen waar het om gaat, er in inkomen op 1 januari in ieder geval ten minste zoveel op vooruit gaan als wanneer... ja, allerlei moeilijke begrippen als koppelen en ontkoppelen... waar het om gaat is dat de mensen krijgen waar ze recht op hebben.'*
- (minister De Vries, NOS-journaal, 26-8-1991)

U kunt het ook als volgt zeggen:

- *'Je kunt niet zeggen: het is een verdienste om te ontkoppelen. Je kunt ook niet zeggen dat het onder alle omstandigheden een verdienste is om te koppelen.'*
- (minister-president Lubbers, AVRO Televizier, 3-6-1991)

Wilt u niet beamen wat u zelf net gesuggereerd hebt, dan is er maar één antwoord mogelijk:

- *'Dat zijn uw woorden.'*
- (minister Alders, RTL4, Vierde Kamer, 9-6-1991)

U vindt bijvoorbeeld de keuze van voorzitter van de enquêtemissie niet de juiste. Maar wilt u dat niet beamen, dan antwoordt u met een uitgestreken gezicht: *'Dat zijn uw woorden.'*

8 Vuile was

Onthoud: er is in uw eigen fractie, partij of kabinet nooit ruzie. Er is hooguit sprake van een 'verschil van inzicht' en 'nuances in formuleringen'. Probeer ook eens een ingewikkelde omschrijving te vinden voor 'een storm in een glas water'.

- *'Ik zou er nu eigenlijk niet verder op in willen gaan. Waarom eigenlijk niet? Omdat formuleringen natuurlijk nauw luisteren en dan kan je naar nuances in formuleringen kijken, maar die zijn vrij beperkt. Dus er is eigenlijk geen groot verschil van inzicht. In deze zaak niet. Maar het interessante is wel – als ik nu even als politicus mag spreken – dat verschillen in formuleringen die rimpelingen veroorzaken die via bepaalde uitvergrotingen het beeld kunnen geven van een storm. Ik zeg er dan wel bij: "een storm in een glas water". Maar goed...'*
- (minister-president Lubbers, AVRO Televizier, 3-6-1991)

Tot zover de cursus Verwartaal. De volgende afleveringen zullen vrijwel dagelijks worden uitgezonden op de Nederlandse televisie •

OKTOBER

Volg in de wijnmaand een cursus fijnproeverspraak ('Goed geproportioneerd – een wijn met body!') en sta op 4 oktober even stil bij de taal van dieren: kunnen apen leren praten? Zeggen Chinese honden ook woef? En verder: de taal van Internet.

ILLUSTRATIE FRANK DAM

'Hide peanut. Bite tomato.' Een praatgrage dwergchimpansee zet vraagtekens bij de grens tussen mens en dier. De geschiedenis van het apentaaldebate.

'Give orange me give eat orange me'

SPREKEND EEN AAP

Hij heet Kanzi en hij is bijna net zo beroemd als King Kong. Hij is 'een onstuimige dwergchimpansee met een droog gevoel voor humor en een buitengewoon talent voor taal, die korte metten heeft gemaakt met het idee dat alleen mensen echt kunnen denken en dat symbolische taal uniek is voor onze soort.' Aldus de flaptekst van zijn biografie. Geen geringe prestaties voor een 16-jarige.

Kanzi is een dwergchimpansee of bonobo. Bonobo's zijn niet kleiner, maar wel slanker dan gewone chimpansees. Ze zijn ook goed te herkennen aan de scheiding in hun sluike zwarte haar. In tegenstelling tot alle andere apen bedrijven bonobo's de liefde terwijl ze elkaar kunnen aankijken. En ze lijken meer gevoel voor taal te hebben.

In een documentaire die in 1995 ook op de Nederlandse televisie te zien was, bakt Kanzi hamburgers met zijn onderzoekster, de Amerikaanse psychobiologe Sue Savage-Rumbaugh. 'Doe jij de uien even in de pan, Kanzi?' Gevraagd om een foto van grapefruits, bananen of andere vruchten, zoekt Kanzi feilloos het juiste plaatje uit. Vraagt Savage-Rumbaugh hem om de bal van buiten te halen, dan doet hij dat – ook als er binnen een andere bal voor het grijpen ligt. Door knoppen in te drukken op een 'pratend toetsenbord' kan Kanzi zelfs een telefoongesprek voeren. Assistentie: 'Wat voor eten wil je dat ik meeneem?' Kanzi: 'M&M's!'

Hoeveel taal kan een mensaap leren? En wat leren wij daar weer van?

Gebarentaal

De intelligentie van chimpansees heeft onmiskenbaar menselijke trekken. Dat is niet zo verwonderlijk, want hun DNA komt voor 99 procent overeen met dat van ons. Chimpansees kennen gereedschap: ze gebruiken bijvoorbeeld takjes om mieren uit hun nest te peuren. Die handigheid is niet aangeboren, maar moet aan iedere nieuwe generatie worden geleerd. In een kolonie in Ivoorkust leren de jongen van hun ouders hoe ze noten kunnen kraken met twee stenen – als het mensen waren, zou je zeggen dat ze een *cultuur* hadden. Ook aan hun sociale intelligentie mankeert niets. Chimpansees sluiten coalities en verzinnen listen om voedsel voor zichzelf te houden of om tegen de wil van de topaap in met elkaar te paren.

Als ze dat allemaal kunnen, waarom zouden ze dan niet ook kunnen praten? Al in de zeventiende eeuw vroegen filosofen en natuurvorsers zich af of mensapen enige vorm van taal konden leren. Pas in de jaren dertig van deze eeuw probeerde iemand het: het echtpaar Kellogg voedde de chimpansee Gua op samen met hun eigen zoontje. Gua zei echter geen boe of ba, al begreep ze een stuk of honderd woorden. Gua's opvolgster Vicki leerde *mama*, *papa*, *cup* en *up* zeggen – tenminste, volgens haar menselijke pleegouders Keith en Cathy Hayes, want anderen hoorden het niet.

Chimpansees zijn niet toegerust voor spraak: zoals onze ledematen ongeschikt zijn voor acrobatiek in boomtakken, zijn hun spraakorganen ongeschikt voor de acrobatiek van tong, lippen en stembanden waar wij zo achteloos gebruik van maken als we praten. Vooral de fijne

motoriek die vereist is voor het uitspreken van medeklinkers is een onoverkomelijke barrière.

Maar spraak is niet de enige vorm van taal. Mensen die door een fysieke handicap niet kunnen spreken of voor wie spreken niet ideaal is, kunnen toch een taal beheersen. Doven communiceren in gebarentaal, een systeem – of eigenlijk systemen, want er bestaan meer gebarentalen – waarvan pas sinds de jaren zestig bekend is dat het geen pantomime is, maar een echte taal, gelijkwaardig aan gesproken talen. Gebarentalen hebben hun eigen complexe grammatica en kunnen alle nuances uitdrukken die gesproken talen kennen. Er bestaat zelfs poëzie in gebarentaal.

Nim Chimpsky leerde een paar woorden gebarentaal. De bonobo Kanzi leerde in zeven jaar 200 symbolen. Kinderen zijn op hun tweede al zo ver en leren daarna elke twee uur een nieuw woord.

FOTO LENNY OOSTERWIJK

Zouden chimpansees ook gebarentaal kunnen leren? In 1966 arriveerde de in het wild geboren vrouwtjeschimpansee Washoe bij Beatrice en Allen Gardner. Toen ze vijf was, gebruikte ze volgens de Gardners 133 gebaren. De communicatie verliep niet altijd foutloos, zoals de psycholoog Karl Pribram ontdekte toen Washoe hem een middelvinger afbeet. Maar verder stelde ze haar opvoeders niet teleur. Ze maakte zelfs nieuwe woorden door een zwaan spontaan 'water-vogel' te noemen en een watermeloen 'drink-vrucht'.

Washoe en haar menselijke pleegouders werden lievelingen van de media, net als de vrouwtjesgorilla Koko en haar trainster Francine Patterson. Koko kon rijmen ('bear hair') en had gevoel voor poëzie: een ring noemde ze een 'vinger-armband', iemands neus een 'nep-mond'. Toen een verslaggever vroeg wie Koko aardiger vond, Patterson of Pattersons assistente, gebarde de gorilla tactisch: 'Slechte vraag.' Zelfs metafysica ging Koko's begrip niet te boven,

getuige haar antwoord op de vraag: 'Waar ga je heen als je dood gaat?' Koko: 'Comfortable hole bye.'

Aan de euforie over deze prestaties kwam echter abrupt een eind door kritiek van binnen en van buiten de kring van primatologen. De zwaarste slag voor het prestige van de pratende apen was de mislukking van de chimpansee Nim.

Paard als rekenwonder

Nim was de pupil van Herbert Terrace, een psycholoog die alle vertrouwen had in het taalvermogen van mensapen, maar het onderzoek van de Gardners en Patterson te impressionistisch vond. Hij wilde hun experimenten herhalen onder streng gecontroleerde omstandigheden en wilde zelfs nog een stap verder gaan. Terrace wilde met zijn aap Nim Chimpsky een aanval doen op de theorie van Noam Chomsky, de beroemdste taalkundige uit de tweede helft van deze eeuw, die zich altijd denigrerend heeft uitgelaten over het apentaalonderzoek. Apen kunnen praten zoals mensen kunnen vliegen, aldus Chomsky: op de Olympische Spelen vliegen mensen een meter of tien.

Volgens Chomsky missen apen ten enen male het menselijke talent voor grammatica. 'Grammatica' betekent in de opvatting van Chomsky en andere moderne taalkundigen niet: weten wat een meewerkend voorwerp is en dat 'hun hebben me geslagen' geen standaard-Nederlands is. Chomsky heeft het over de grammatica waar iedereen goed in is: het vermogen om woorden te combineren tot zinnen.

Dat vermogen is aangeboren. Kinderen komen niet ter wereld met een blanke lei waarop ze de regels van de grammatica invullen; ze worden geboren met bepaalde verwachtingen, die ze in regels omzetten op grond van de taal die ze om zich heen horen. Staan de bijvoeglijke naamwoorden voor het zelfstandig naamwoord (zoals in het Nederlands) of erna (zoals in het Frans)? Komt het onderwerp voor het werkwoord (zoals in het Nederlands: 'Hond bijt man') of erna (zoals in het Iers: 'Bijt hond man')?

Kinderen doen deze kennis niet op door hun ouders te imiteren. Praten is het enige wat ouders hoeven te doen – verbeteren, voordoen, uitleggen: het helpt allemaal niets. Dit vermogen om zonder bewuste inspanning grammaticale regels te absorberen verdwijnt in de

puberteit: kinderen die door verwaarlozing of handicaps pas na die tijd een moedertaal leren, verwerven geen volledige grammatica meer. Na die kritische leeftijd gaat het niet meer vanzelf, zoals iedereen ontdekt die op latere leeftijd een vreemde taal leert.

Nim Chimpsky groeide op als een mensenkind; hij droeg luiers en zat op een kinderstoel.

Terrace dacht aanvankelijk succes te boeken, maar toen hij video's van Nim bestudeerde, zag hij wat er mis was. Nim kon geen zinnen maken. Zijn 'zinnen' bestonden uit herhalingen, zoals 'Banana Nim banana Nim'. De langste reeks gebaren die Nim ooit produceerde, was: 'Give orange me give eat orange me eat orange give me eat orange give me you.' De bedoeling is duidelijk, maar met grammatica heeft het niets te maken.

De mislukking van Nim verhevigde de polemiek tussen taalkundigen en psychobiologen, die in 1980 een hoogtepunt bereikte op een conferentie in New York. Hier verdeelde de taalkundige Sebeok het onderzoek naar apentaal in 'bedrog, zelfbedrog en de experimenten van Terrace'; de meeste experimenten, aldus Sebeok, vielen in de middelste categorie.

De prestaties van de apen waren voor een deel het resultaat van het 'Slimme Hans-effect', zei

*Kanzi spreekt Engels zoals
toeristen Japans spreken:
door in een 'Wat & Hoe'-boekje
de juiste zin aan te wijzen.*

Sebeok. Slimme Hans was een paard dat in het begin van deze eeuw in Duitsland triomfen vierde als rekenwonder. Hij loste de moeilijkste sommen op en stampte met een hoef het antwoord op de grond. Een snuggere psychologiestudent bewees echter dat Hans reageerde op onbewuste signalen van zijn eigenaar.

Studie van filmopnamen van Washoe wees uit dat zij vaak haar trainers imiteerde en dat veel van de 'gebarentaal' die de Gardners zagen in werkelijkheid niet meer was dan willekeurige bewegingen. In tegenstelling tot mensenkinderen gebruikten de apen taal alleen om voedsel of andere gunsten te vragen; uit zichzelf vertelden ze niets.

Wat & Hoe

Ook Kanzi, de ster van dit moment, is minder praatgraag dan hij op televisie lijkt. In de tests geeft hij geduldig antwoord op vragen, daarbuiten gebruikt hij zijn woordenschat vooral als hij zin heeft in bananen, een bezoekje aan zijn pleegmoeder Matata of een spelletje tikkertje.

Doordat Kanzi 'praat' door op een toetsenbord geometrische figuren in te drukken die woorden voorstellen, zijn zijn vorderingen ondubbelzinniger vast te stellen dan die van Washoe en Koko: iedere druk op de knop wordt geregistreerd.

Ook de manier waarop Kanzi zijn eerste woorden verwierf, is overtuigender dan het duizenden uren durende onderwijs dat Washoe moest volgen. Kanzi keek toe bij de lessen die Matata kreeg. En terwijl die er niets van terecht bracht – ze leerde in twee jaar zes symbolen – gebruikte Kanzi er bij zijn eerste poging al acht. Hij lijkt die even spontaan verworven te hebben als een menskind, hoewel zijn leersnelheid daar ver bij achterblijft: op zijn zevende begreep hij nog niet meer dan een stuk of 200 symbolen. Kinderen zijn op hun tweede al zover en maken daarna een groeispurt waarin ze elke twee uur een nieuw woord leren.

De prestaties van Kanzi zijn een bewijs van zijn onmiskenbare intelligentie, niet van zijn taalvermogen. Hij spreekt Engels zoals toeristen Japans spreken – ze bestellen een taxi of een portie sushi door in een 'Wat & Hoe'-boekje de juiste zin aan te wijzen. Voor mensentaal missen apen de aanleg. Meer nog dan uit zijn beperkte repertoire van uitingen blijkt dat uit Kanzi's grammatica.

Van grammatica heeft Kanzi nauwelijks meer benul dan zijn soortgenoten, al heeft hij geleerd dat in het Engels eerst de handeling genoemd wordt, en daarna het object van die handeling: *hide peanut, bite tomato*. De taalkundigen zijn nog steeds niet onder de indruk. In *Kanzi* (1994), het boek dat ze met wetenschapsjournalist Roger Lewin schreef, mokt Sue Savage-Rumbaugh dat taalkundigen apen gewoon geen taalvermogen *gunnen*. Iedere keer als apen iets blijken te kunnen dat voorheen voor onmogelijk werd gehouden, verplaatsen de taalkundigen de doelpalen.

In deze ideologische discussie lijken de echte vermogens van de apen bekneld te raken tussen de arrogantie van de Chomsky-aanhangers en de emancipatorische geestdrift van Savage-Rumbaugh en de haren. Zou het niet meer opleveren om te bestuderen waarin mensapen echte natuurtalenten zijn? 'Hoe denken chimpansees zonder taal, hoe kunnen ze zich iets herinneren zonder taal?' vroeg Nims onderzoeker Herbert Terrace zich in 1995 af in de *New York Times*. 'Die vragen zijn veel belangrijker dan pogingen om een chimpansee die op een beloning uit is zo ver te krijgen dat hij een paar kruimeltjes taal produceert.' •

Chinese honden zeggen wang! wang!

Nederlandse honden blaffen net als Chinese, maar Nederlanders imiteren dat geluid heel anders dan Chinezen. In Nederland zeggen honden *woef waf*, of iets wat daarop lijkt, in China *wang wang*. En ook vele andere klanknabootsende woorden, bijvoorbeeld voor gekuch en koeiengeloei, zijn niet in alle landen hetzelfde. Dat blijkt uit het *Ten Language Sound Dictionary* van Agata Zwierzyńska (verschenen bij de Amsterdamse uitgeverij Idea Books), waaruit de drie 'lemma's' op deze pagina afkomstig zijn •

¹ 咳咳
[ke ke]

hust hust
² [hust hust]

kof kof
[kof kof] ³

⁴ **kof kof**
[kof kof]

cough cough
[kof kof] ⁵

⁶ खरखर
[kharkhar]

⁷ اِهْم اِهْم
[e'hem: e'hem:]

⁹ **e-chu e-chu**
[ahu: ahu:]

¹⁰ кхе-кхе
[khe khe]

¹ 汪汪
[wan wan]

wauwau
[wau wau] ²

³ **guau guau**
[guau: guau:]

⁴ **ouah ouah**
[wa: wa:]

bow wow
⁵ [bau wau]

⁶ भौ-भौ
[bhau bhau]

⁷ عو عو
[o: o:]

¹ 哞哞 [mou: mou:]

² **muuh** [mu:]

³ **muuu** [mu:]

⁴ **meuh** [mɜ:]

⁵ **moo** [mu:]

⁶ भौ-बाँ [ba: ba:]

⁷ ماغ [ma:]

boeh [bu:] ⁸

⁹ **muu** [mu:]

¹⁰ **my** [mu:]

1 CHINA
2 DUITSLAND
3 SPANJE
4 FRANKRIJK
5 GROOT-BRITANNIË
6 INDIA
7 IRAN
8 NEDERLAND
9 POLEN
10 RUSLAND

Echte kenners drinken geen lekker of stevig wijntje, maar een wijn met *body*. 'Om in te bijten!' Zij proeven geen apart smaakje, maar een breed uitwaaiend bouquet met een lichte houttoon. Van slobberaar tot connaisseur in zeshonderd woorden.

Waar de fles vol van was... loopt de mond van over

WOORDEN VOOR WIJNKENNERS

'Een voorzichtige wijn,' zegt de 'fijnproever' uit het gelijknamige verhaal van Roald Dahl, 'tamelijk schroomvallig en ontwijkend, maar heel voorzichtig.' En: 'Een goedgehumeurde wijn, welwillend en opgewekt – misschien wel wat obscene, maar niettemin goedgehumeurd.'

Roald Dahl is niet de eerste schrijver die spot met de manier waarop wijnkenners het voorwerp van hun verering beschrijven. De buitenwereld heeft vooral niets op met de neiging tot personifiëren (een wijnproever kan een goed humeur hebben, maar een wijn?), de gezochtheid en de gewichtigdoenerij. Verhult de wildgroei aan termen niet dat die termen nietszeggend zijn? Bovendien: is dat hele gedoe niet overbodig? We kunnen toch gewoon zelf een slok nemen?

Jaren geleden heeft de taalkundige Adriënné Lehrer een prachtig boek gewijd aan de taal van wijnkenners, dat de aanleiding vormde voor een onderzoekje naar de Nederlandse wijnterminologie, dat ik samen met studenten aan de MO-A-opleiding van het Nutsseminarium te Amsterdam uitvoerde. De vraag was: welke wijntermen gebruiken de Nederlandse wijnschrijvers? We hebben van ongeveer twintig wijnboeken uit 1976 tot en met 1984 gebruikgemaakt.

Alle sluizen open

We hebben de informatie in de eerste plaats geordend naar soort sensatie. Eerst ziet de kenner de wijn, zodat hij de robe (kleur) en helderheid kan beoordelen, vervolgens ruikt hij het vocht, de zogeheten neus. Daarna proeft hij. De smaaksensaties zijn geordend naar de verschillende dimensies, zoals de zuur-, zoet-, bijtend-, en volheid van de smaak, de leeftijd van de wijn en de mate waarin de genoemde smaakdimensies in balans zijn. Ten slotte evalueert hij. Bij deze laatste categorie gaan bij de wijnschrijvers alle sluizen van hun woordcreativiteit open. Ik laat deze termen buiten beschouwing.

Binnen elke categorie hebben we de termen geordend naar de mate waarin de sensatie bevreemdt.

SAINT JULIEN

CHÂTEAU BEYCHEVELLE, 4IÈME GRAND CRU CLASSÉ

Prachtige kleurschakering. Goede vulling met veel rijp fruit. Lekker en zèér verleidelijk. Prima balans tussen fruit, hout en zuren. Dit wordt heel mooi!
Lange finale. 2001 - 2013.

Speciale voorverkooprij

f 69,75

ZESHONDERD WIJNWOORDEN

• DE ROBE VAN DE WIJN

te weinig

blank, ijl, licht, clair, zeer lichtrood, décoloré, gemeen rood (met kleurstof)

positief

groenige schijn, (goud)groene glans, goud(kleurig), goudgeel, robijnig, robe, ruby, gespierde gloed, mooie teint, diep, purper, parelend, tuiél, dakpankleurig, pélure d'oignon, pale, tanig, tawny, briljant, étoffé, tulé, oeuil de peraia, helder, klaar, grijs, zuiver, kristal, fonkelend, stralend, blank, helder-, diep-, oranje-, frambozenrood, zwart, lichtgeel, strokleur, groengoud, oud goud

te veel

madèresé, gemaderiseerd, dof, troebel, troublé, olieachtig, rokerig, bruin, paars, beslagen, blind, tanig, voilé, ambré, amberkleurig, loens, ondoorzichtig, ontbonden

• DE GEUR VAN DE WIJN: DE NEUS

te weinig

flauwe zever, oppervlakkig, zwavelig, groen, passé, piqué, ceentonig, zonder bouquet, zwak, appelig, licht, gesloten, vlak, épanoui, om, dood, saai, verschoten

positief

kruidig, geurig, notig, druivig (noot)parfum, geparfumeerd, boeket, bloemig, bouquet primaire (original), blume, bloemrijk, vruchtenrijk, breed en complex, getemperd, intens, aromatisch, aroma genuanceerd, paille, pierre à fusil, vuursteen, bosgeur, aards, champignon (oude wijn), kleurig, viooltjes, stuivend, uitwaaiierend, gebald, zacht, eikenhout, vanille, aspergegeur, kaneel, rokerig, breed, indringend, lichte houttoon, exotisch kruidig, compact, bazaarachtig, warm, opgewekt, geprononceerd, fraai, zwoel

te veel

doordringend, indringend, geurig, gist, (ongewenst) bierig, stelig, appel, schimmelig, oud, muis, wijnachtig, diep, kurk, muf, twijgachtig, passé, zwavelig, onwelriekend, acide, amer, agressief, benzineachtig, bouchon, asbest, ranzig, gronderig

• SMAAKDIMENSIE I: ZUURHEID OFWEL NERVOUSITÉ

te weinig

vlak, mineralig, waterig, plat, flauw, pafferig, smakeloos, slap, dood

positief

zuur, mals, rins, rinzig, fris, tintelend, zilt, soepel, fruitig, brut, mollig, piqué, vélouté, glad, fraîcheur, bedwelmend, evenwichtig, zacht, fluwelig

te veel

adstringent, atringeant, hard, taninerijk, wrang, brutaal, vinnig, zurig, ruw, scherp, hoekig, azijnig, bekketrekkerig, wreed, herb, bitter, vulkaansmaak, stroef, strak, schraal, geoxideerd, agressief, bijterig

• SMAAKDIMENSIE 2: ZOETHEID

te weinig

beendroog, kurkdroog, fruitig, droog, mild, brut

positief

doux, demidoux, goût français, mouilleux, volzoet, zachtzoet, (demi)sec, rijk, droog, gecorseerd, aromatisch, brut, beendroog, fruitig, liefelijk, honingachtig, vleugje zoet, mild

te veel

kleverig, siroop, mierzoet, suikerwater, likeurachtig, liquoré, weduwedrank, zwaar, vet, stroperig, weëg, smeltend zoet

• SMAAKDIMENSIE 3: BIJTENDHEID

te weinig

week, flauw, slap, vlak, licht, schraal, kort, klef, nat, weinigzeggend

positief

aangenaam, fluwelig, stevig, deugdelijk, glad, soepel, satijnen, zijden, harmonieus, rond, rijp, marmeren

te veel

agressief, agré, azijnig, foxy, geoxideerd, schimmelig, hard, dur, stroef, plakkend, piqué

• SMAAKDIMENSIE 4: DE VOLHEID OFWEL BODY

te weinig

dun, vluchtig, mager, karakterloos, te weinig geprononceerd, uitgeblust, schrill, niet spontaan, kort, simpel, vluchtig, schonkig, saai, krachteloos, smakeloos, vlak, slap, waterig, rauw, licht, décharné, ondervoed, vervaagd, zonder ziel, oninteressant

CHÂTEAU BOURGNEUF, POMEROL

Staat als een huis. Zeer donkerpaars. Veel dik fruit verweven met mooi hout.

Krachtige, intense smaak met tonen van zoethout. Lange afdrank. Brengt menig grote reputatie in Pomerol in verlegenheid. 2000 - 2010.

Speciale voorverkoopprijs *f* 43,50**CHÂTEAU LA FLEUR PETRUS, POMEROL**

Het "kleine" broertje (zusje) van Château Petrus. Elegant, goede balans, evenwichtig, mooi dik fruit, goede tannines. Toegankelijke, elegante structuur met spanning. Heel goed gemaakt en erg lekker. 2002 - 2015.

Speciale voorverkoopprijs *f* 89,50**CHÂTEAU PETRUS, POMEROL**

Markante dieprode wijn. Lekkere rijpe geur van vers fruit. Brede en stevige smaakanzet met een enorme complexiteit. Uitzonderlijke klasse! 2002 - 2015.

Speciale voorverkoopprijs *f* 595,00

positief

om in te bijten, kernachtig, stevig, vol, rond, resoluut, barok, (optimaal) gecorseerd, corsé, gul, volbloed, struis, welgebouwd, diep, mollig, weelderig, groot, krachtig, sterk, koppig, evenwichtig, warm, kloek, groots, pittig, sappig, rijk, robuust, beschaafd, mild, solide, stoer, licht, kruidig, pikant, harmonisch, soepel, een kauwer, betig, fruité, muskus, veel aroma, charme, vurig, fors, delicaat, met body, charné, veel aroma, snel, rank, lenig, licht, breed, vitaal, houvast, sterk, corpulent, elegant, met finesse, teer, fragiel, kauwbaar, knapperig, mondvullend, diepgang, betimmerd, eikenhout, rond peperig, metalig, stalig, manlijk, vrouwelijk, fluwelen, rijp

te veel

hoekig, overdadig, vettig, lomp, volumineus, vlezig, dik, log, zwaar, vurig, ruw, hard, koppig, wild, fors, krachtig, stoer, onctueux, terroir, vet, glad en zacht, pafferig, gecorseerd, manlijk, anguleux, épais, autere, sévère

• BALANS

te weinig

schraal, zonder finesse, dun, gewoontjes, klein, oppervlakkig, povertjes, effen, dof, saai, een-tonig, vaal, ongecoördineerd, ontbonden, tweedimensionaal, gronderig, verschaald, flauw, slap

positief

harmonisch, complex, zuiver ras, belegen, verfijnd, finesse, rijk gamma, mild, vol, warm, stijlvol, delicaat, diep, apart, hartig, krachtig, sterk, evenwichtig, rijp, frank (vrank), gedekt, fluwelig, gezond, hoekig, bars, boers, weelderig, grof, rauw, ruig, vlot, goed geproportioneerd, spontaan, uitgesproken, stabiel, verleidelijk, eenvoudig, sierlijk, bevallig, robuust, pakkend, belegen, mouilleux, uitgebalanceerd, fijn, genuanceerd, rijk, vlinderlicht, mouchoir, pauwenstaart, pittig, aristocratisch, eerlijk, rassig, edel, elegant

te veel

hoekig, bars, boers, weelderig, grof, rauw, ruig, plomp, onevenwichtig, ziek, asbest, bitter, foxy, metaalachtig

• LEEFTIJD

te weinig

geremd, piepjong, groen, gesloten, massief, onrijp, schonkig, primeur, wrang, paars, jong, steelachtig, taai

positief

fris, rins, primeur, veerkrachtig, jeugdig, levendig, pikant, onbekommerd, vitaal, kwiek, jong, sprankelend, tintelend, vin vert, belegen, een lang leven, rijp, rond, op dronk, suffis, oud, ontwikkeld

te veel

hoed op zijn oor, verouderend, overjarig, verschaald, passé, uitgeblust, boterachtig, verwelkt, overrijp, houtig, geoxideerd, vervlogen, muf, uitgedroogd, afmattend, koppig, dood, verschoten, vervaagd, om

Aan de lijstjes zal de liefhebber van onze taal allereerst opvallen dat veel aan het Frans ontleend is, maar dat de meeste woorden Nederlands zijn. Ten tweede staan er inderdaad de metaforen bij die de spotlust van de buitenwereld opwekken. Dat is vooral bij de antropomorfismen het geval: wijn is een vrouw, of, verrassend vaak, een stevige man. Ten derde zien we dat wijnschrijvers een opgeruimd volkje zijn. Er zijn meer termen om een positieve eigenschap te beschrijven dan om de wijn af te kraken. Daarbij past een kanttekening: het is moeilijk om deze constatering los te zien van het propagandistische karakter van veel wijnboeken.

Verwarrende veelheid?

Intussen hebben de lijstjes bij u een brandende vraag opgeroepen: zijn er niet veel te veel wijn termen? Natuurlijk hebben veel termen uit een rijtje een betekenis die ze van de andere onderscheidt, maar dat kan toch niet voor al die woorden gelden?

Wedervraag: wat is een voldoende woordenschat – voor elke sensatie precies één term? Dat zou een saaie taal opleveren. Maar bij onze lijstjes is er nog een probleem. Veel van de termen hebben een expressief karakter: de spreker gebruikt ze om iets uit te drukken dat hij van binnen ervaart, net zoals hij zijn buikpijn bij de dokter moet omschrijven. Het bijzondere van expressieve uitspraken is dat er geen onafhankelijke maatstaf is om na te gaan of de term juist is. Misschien kunnen we zelfs wel beter zeggen dat door het gebruik van twee expressieve termen twee sensaties worden beschreven.

Overigens blijkt uit Lehrers onderzoek dat vooral de halfkenners zich verliezen in een uitbundige terminologie. Eenvoudige slobberaars hebben voldoende aan *lekker*, *gaat wel* en *vies*. Hoogleraren in de oenologie en andere professionelen zweren bij een beperkt termenlijstje, zonder metaforiek.

De grote omvang van de wijnwoordenschat heeft wel nadelen. Eén nadeel springt direct in het oog: beginners hebben veel tijd nodig om de woordenschat onder de knie te krijgen. Merkwaaardig genoeg schrikt dat maar heel weinigen af. Je hoort vaak dat computers en politiek impopulair zijn, omdat de mensen de gebezigde terminologie niet kunnen begrijpen. In dat licht is het vreemd dat zovelen wel veel tijd en geld steken in wijnproeverscursussen.

Gekleurd oordeel

Maar de kans op misverstanden dan? Is dat dan geen groot nadeel van de woorduitbundigheid? Misschien valt ook dat wel mee. De lijstjes zijn misleidend, omdat de termen thuishoren in

zinnen en gesprekken. Daarin zou dan blijken dat veel termen alleen op enkele soorten wijn van toepassing zijn.

Verder lijkt het verwarrend dat veel termen voor verschillende sensaties dienstdoen. Zo wordt *waterig* voor bijna alle sensaties gebruikt. Ook hierbij geeft de context de hoorder waarschijnlijk voldoende aanknopingspunten.

Er is nog een reden waarom de kans op misverstanden niet zo groot hoeft te zijn. In de inleiding hebben we net gedaan alsof een beoordelaar de wijn eerst beschrijft en analyseert en dan pas beoordeelt. Waarschijnlijk zien we in de praktijk de omgekeerde handelwijze vaker. De drinker raakt eerst onder de indruk (of niet) van de naam en het jaar (of de prijs); na een slok

dringt zich hem een oordeel op. En dit oordeel kleurt zijn analytische beschrijving. Daarom is het niet zo vreemd dat dikwijls voor één sensatie zowel een term met een positieve gevoelswaarde als een negatieve term in gebruik is.

Dus de termen uit de lijstjes zijn geschikt voor communicatie? Dat heeft Lehrer met een uitge-

*Eenvoudige slobberaars
hebben voldoende aan 'lekker',
'gaat wel' en 'vies'.*

breide serie experimenten voor de Engelse wijnterminologie onderzocht. Onder meer moesten proevers op grond van een beschrijving aan elkaar duidelijk maken welke wijn uit een serie van drie ze bedoelden. Het resultaat was bedroevend: het aantal treffers was niet groter dan de kans daarop. Nog erger: de professionele oenologen brachten het er niet beter af dan de gewone connaisseurs.

Behalve de chauffeur

Nu is het wel de vraag of zulke experimenten een eerlijke test vormen. Hoe vaak dienen wijngesprekken om de gesprekspartners te instrueren omtrent hun keuze? Een veeg teken is al dat normale wijngesprekken plaatsvinden terwijl de gesprekspartners van dezelfde wijn drinken. Zo'n gesprek is vergelijkbaar met de conversatie waarin museumbezoekers voor hetzelfde schilderij verzeild raken, of met die van voetbalfans tijdens de wedstrijd.

Veelal is het belangrijker dát er gesproken wordt, dan wát er besproken wordt. Bijvoorbeeld bij een dineetje van twee onbekenden. Voor dat doel is wijn een ideaal gespreksonderwerp. Het is democratisch (iedereen – behalve de chauffeur – kan meedoen) en veilig (meningsverschillen hoeven niet pijnlijk te zijn). Het gesprek bevordert bovendien de sfeer: als de sprekers na enig ritueel gekissebis tot overeenstemming komen over 'het juiste karakter' van de wijn, verschaft hun dat op zichzelf al een zeker genoegen. Is dat laatste juist, dan is de overrijk geschakeerde wijnwoordenschat eerder een voordeel dan een nadeel! •

Ik dank: H. Beenker, C. du Bois, H. Breedveldt-Krietemeijer, I. Harrewijne-de Haas, A. Hilverda, H. Kempkes, G. Nijenhuis, M. van der Pal, D. Petter, I. Radder, D. Sedney, L. de Vries en G. Wedzinga.

A. Lehrer, *Talking about wine*, Bloomington, 1983.

Octo betekent acht, maar oktober is de tiende maand. Zo zijn er veel meer onverwachte verbanden tussen woorden en cijfers. Wat heeft *kienen* met *punch* te maken? En *kader* met *kazerne*?

Oktober, octopus, octaaf

CIJFERS IN WOORDEN

Vaak zie je in één oogopslag dat een woord als gastheer optreedt voor een cijfer. Zo zullen ook mensen die nooit op het strand komen, weten uit hoeveel delen een *monokini* bestaat. De *bi-* in *bikini* heeft trouwens niets te maken met het Frans/Latijnse voorvoegsel voor 'twee'; dit badpak is in 1946 door de Franse ontwerper ir. Louis Réard (1897-1984) zo genoemd naar het atol Bikini, waar kort daarvoor Amerikaanse atoomproeven waren gehouden. Réard ging er terecht van uit dat het eerste navelonthullende badpakje zou inslaan als een bom.

Monocle, *monomaan*, *unicum*, *unisono* – met een beetje kennis van vreemde talen geven deze woorden meteen hun betekenis prijs. Maar bij andere woorden zit het cijfer soms zo goed verstopt dat het slechts kan worden blootgelegd door een professionele taalarcheoloog, door een specialist in bijvoorbeeld het Oudindisch, het Gotisch, het Perzisch of het Hebreeuws.

Hoeveel cijferwoorden het Nederlands telt, is niet bekend. Een onderzoekje leert dat het er vele honderden moeten zijn. Hier volgt slechts een kleine greep uit woorden met cijfers van 1 tot en met 10, de meeste relatief onbekend, sommige iets bekender. Een belangrijke bron vormde het etymologisch woordenboek van Van Dale, aangevuld met enkele andere naslagwerken.

1 allengs

In de zestiende eeuw schreef men *allengsken*, in het Middelnederlands *aleenskinne*, wat is gevormd uit *al* 'geheel en al' en *eenskinne*, een verkleiningsvorm van *één*. Het betekende dus eigenlijk 'bij één tegelijk' ofwel 'stuk voor stuk'. Onder invloed van het woord *lang* is de huidige betekenis ontstaan: 'langzamerhand'.

geen

Het ligt zo voor de hand dat je er niet meteen op komt, maar *geen* betekent natuurlijk 'niet één'. In het Middelnederlands schreef men nog *negheen* (omstreeks 1237).

unaniem

In het Frans – van waaruit wij het leenden – in de vijftiende eeuw in gebruik geraakt, hoewel het eerder werd opgetekend. Gaat terug op het Latijn *unanimus* 'eensgezind', een samenstelling van *unus* 'één' en *animus* 'ziel, geest, oordeel, bedoeling, gevoel, gezindheid'.

2 beschuit

Vernederlandsing van het Franse *biscuit*, een samenstelling van *bis* 'tweemaal' en *cuit*, het verleden deelwoord van *cuire* 'koken, bakken'. *Biscuit* betekent dus 'tweemaal gebakken'. *Biscuit* en *beschuit* handhaafden zich in het Nederlands naast elkaar doordat ze een verschillende betekenis kregen. Beschuit wordt trouwens nog steeds tweemaal gebakken.

bit

Een van de vele computertermen die we recentelijk uit het Engels hebben geleend. *Bit* is een samentrekking van *binary digit* 'tweetallig cijfer'. Het is ouder dan menigeen denkt: een zekere J.W. Tukey vormde dit woord al omstreeks 1948.

combineren

Wij leenden dit woord uit het Frans, waar het teruggaat op het Latijnse *combinare* 'twee aan twee samenvoegen, verkeren met', van *con* 'samen' en *bini* 'elk twee, twee tegelijk, dubbel, een paar'. *Bini* is verwant met *bis* 'tweemaal', een woord dat je alleen nog in de concertzaal hoort.

twijfel

Afgeleid van *twee*, ofwel 'het weifelen tussen twee dingen'. Voor het eerst opgetekend in de dertiende eeuw. *Twijfel* houdt etymologisch verband met *twist* 'tweestrijd'.

ILLUSTRATIE SYLVIA WEVER

3 sitar

De overlevering wil dat de sitar in de dertiende eeuw is uitgevonden door Amir Khusru uit Delhi. Tegenwoordig telt dit instrument *zeven* snaren, maar we weten zeker dat dat er vroeger vier minder waren. Sitar gaat namelijk terug op het Perzische *setār* 'driesnarig', van *se* 'drie' en *tār* 'snaar'.

teerling

Tegenwoordig voornamelijk bekend van de woorden die Caesar sprak toen hij de Rubico, de grensrivier van Italië, overstak om de burgeroorlog te beginnen: 'De teerling is geworpen.' Gaat naar alle waarschijnlijkheid terug op een spelletje met dobbelstenen dat in het Oudfrans *faire terne* heette: je moest met elk van de drie stenen hetzelfde getal gooien, of met alle stenen drie gooien. In het Latijn betekent *terni* 'telkens drie' (van *tres* 'drie'). Er werd meestal met drie stenen gespeeld.

testament

Gaat volgens sommigen uiteindelijk terug op het Latijnse *testis* 'getuige', dat is samengesteld uit een met *tres* 'drie' verwant element plus *stare* 'staan'. *Testis* is dus letterlijk de derde die erbij staat. Overigens is *testikel* 'zaadbal' weer afgeleid van een verkleinvorm van *testis*.

4 cahier

Vanzelfsprekend ontleend aan het Frans, waar ze in de dertiende eeuw nog *quaier* schreven. Hierin is nog iets te herkennen van het Middellatijnse *quaterna*, *quaternio* 'katerntje van vier velletjes, boekje', dat weer is ontstaan uit klassiek-Latijn *quaterni* 'ieder vier, telkens vier'. Uiteindelijk dus van *quattuor* 'vier'.

kader

Aan het begin van de negentiende eeuw aan het Frans ontleend, een voortzetting van Latijn *quadrum* 'vierkant', afgeleid van *quattuor* 'vier'.

kazerne

Oorspronkelijk stond *kazerne* voor een kleine kamer voor enkele mannen van de nachtwacht. In het begin van de achttiende eeuw ontleend aan het Franse *caserne* 'onderkomen voor vier soldaten', dat via het Provençaals teruggaat op Latijn *quaterni* 'ieder vier, telkens vier'. Onder Lodewijk XIV veranderde de kleine kazerne in een groot complex om soldaten te legeren.

5 kienen

In de negentiende eeuw een populair lottospel. Afgeleid van het Franse *quine* 'vijf', dat werd geroepen door een speler met vijf opeenvolgende nummers. Ter Gouw schreef in 1870: 'De hofjesjuffrouwen en keukenmeiden vermaken zich met kienen; lieden van hooger beschaving met het edele kaartblad.' *Kienen* kreeg volgens Van Dale in de volkstaal de betekenis 'geslachtsgemeenschap hebben (met iem.)'.

punch

Wordt al veel langer gedronken dan menigeen denkt. De vroegste bewijsplaats in het Nederlands dateert uit 1721. Geleend uit het Engels, waar het al sinds 1632 voorkomt. Naar alle waarschijnlijkheid ontleend aan het Hindi *pānch* 'vijf'. Oorspronkelijk bevatte punch vijf ingrediënten: alcohol, water, citroensap, suiker en kruiden.

6 semester

Ontleend aan Latijn *seme(n)stris* 'zesmaandelijks', een samenstelling van *sex* 'zes' en *mensis* 'maand'. Ons *trimester* komt vanzelfsprekend van het Latijnse *trime(n)stris* 'drie maanden durend', van *tri-* 'drie-' en *mensis* 'maand'.

siësta

Wat is het ideale tijdstip voor een siësta? Het heetste uur van de dag. In landen mét zon, zoals Spanje, begint het zes uur na zonsopgang flink heet te worden. Het Spaanse *siesta* gaat dan ook terug op Latijn *sexta (hora)*, 'het zesde (uur)'.

7 heptameter

'Er is | een gro | te nor | se ne | ger in | mij neer | gedaald' is een bekend voorbeeld van een heptameter (van Lucebert), een versregel die uit zeven voeten bestaat. *Heptameter* is een samenstelling van Grieks *hepta* 'zeven' en *metron* 'maat, versvoet'.

september

Het Romeinse jaar begon oorspronkelijk met maart. Dat maakt september de zevende maand, van *septem* 'zeven'. Oktober komt van Latijn *octo* 'acht', november van *novem* 'negen' en december van *decem* 'tien'. In 153 v. Chr. schoof alles op, maar de oude namen bleven gehandhaafd.

8 octaaf

In het Frans al sinds de twaalfde eeuw. Gaat terug op Latijn *octava (pars)* 'achtste (deel)', van *octo* 'acht'.

octopus

Van het Griekse *oktōpous* 'met acht voeten', een samenstelling van *okto* 'acht' en *pous* 'voet'. De Kretenzers mochten hun vazen graag versieren met afbeeldingen van de achtarmige inktvis.

9 noen

In de oudheid stond men 's morgens om zes uur op. Het negende uur was dan drie uur 's middags. De Romeinen zeiden (*hora*) *nona* 'negende (uur)' (van *novem* 'negen'). Via omwegen namen wij dit over als *noen* 'middag(maal)'.

noveen

Periode van negen dagen. Gaat terug op Latijn *noveni* 'ieder negen, telkens negen', van *novem* 'negen'.

10 decaan

Afgeleid van Latijn *decanus* 'hoofdman over tien'. Gaat terug op het Grieks *deka* 'tien'. Zo'n bevelhebber was oorspronkelijk 'leider van tien', bijvoorbeeld van tien schepen.

decimeren

Ter dood brengen, uitdunnen. Ontleend aan Frans *décimer*, dat teruggaat op Latijn *decimare*, van *decimus* 'tiende'. Romeinse soldaten werden bij misdragingen als volgt gestraft: zij moesten aantreden, waarna op de rij af elke tiende soldaat werd gestraft, of in ernstige gevallen geëxecuteerd.

joetje

Een Bargoens woord voor tientje, dat zich een plaats heeft verworven in het ABN. Komt van de Hebreeuwse letter *yōdh* (j), die als getalwaarde 'tien' heeft. Is verwant met *jad* 'hand'; de Hebreeuwse *j* heeft namelijk de vorm van een hand. Voorbeeldzin uit een oud Bargoens woordenboekje: *Hij heeft er al beis joetjes opzitten*, ofwel: hij zit al zo jaar in de bak •

Achter het beeldscherm bevindt zich een wereld waar *september* 'nieuwkomer' betekent en waar gesprekspartners plotseling kunnen veranderen van geslacht. Ontstaat er een aparte Internettaal? Marc van Oostendorp – *webmaster* van Onze Taal – is uw gids op Internet.

Babbelen op het elektronische dorpsplein

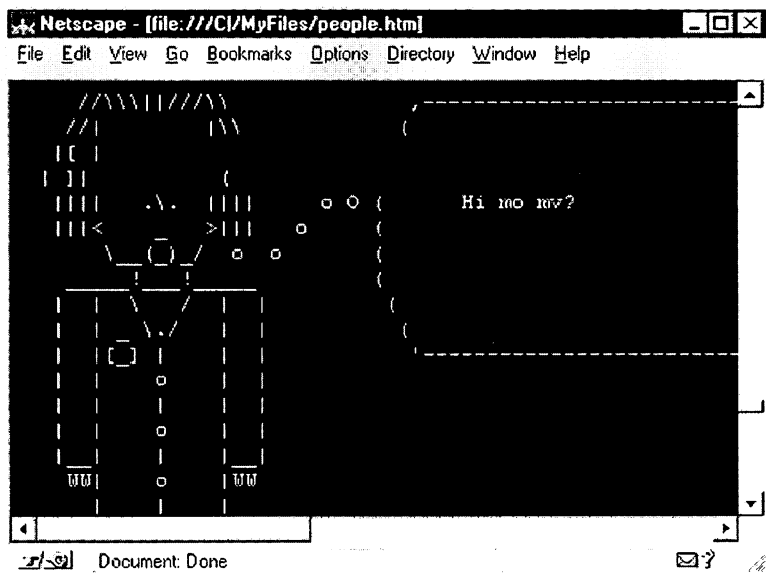
HEEFT INTERNET EEN EIGEN TAAL?

Ik heb de aanwezigen in de discussiegroep nog niet gegroet, of ik word met vragen overstelpt. 'Hi mo mv?' vraagt iemand, en voor ik heb kunnen antwoorden, wil iemand anders weten: 'mo: sept?' en een derde blijkt gekweld te worden door de vraag: 'mo mirc?'

Ik ben nieuw in deze groep en moet ontgroend worden, zoveel is duidelijk. Gelukkig heb ik een gids bij me, een studente van negentien die bijna elke dag met de vraagstellers omgaat. Ze duwt me weg van het toetsenbord waarmee ik me zojuist heb voorgesteld en het beeldscherm waarop de vragen worden afgevuurd. Razendsnel voert ze een paar handelingen uit met de computermuis en tikt dan een geruststellend bericht: 'mo ok.' Dat begrijp ik. Ik heb mijn naam zelf afgekort tot 'mo', en 'ok' hoop ik ook te zijn.

Man of vrouw?

Bijna acht jaar maak ik nu gebruik van Internet en eigenlijk ben ik in die tijd nooit zoiets als een afzonderlijke Internettaal tegengekomen. Nu lijkt het me eindelijk te lukken op een van de duizenden elektronische babbelboxen die er op Internet zijn. Die babbelboxen worden IRC-

kanalen genoemd. IRC staat voor Internet Relay Channel en wordt wereldwijd vooral gebruikt door scholieren en studenten. Het systeem werkt razendsnel: een regel tekst die je intikt verschijnt vaak binnen een of twee seconden op het scherm van de andere gebruikers, waar ter wereld die zich ook bevinden. Als je deelneemt aan een levendige discussiegroep, draaien er dan ook voortdurend mededelingen over je scherm.

Het is de bedoeling dat je snel reageert en daarom moet je snel tikken, en geen mededeling langer maken dan strikt noodzakelijk is. Echte IRC'ers maken daarom veel gebruik van afkorting.

***In een babbelbox kun je zelf kiezen
welk geslacht je aanneemt.***

In de vragen die op mij werden afge-
vuurd, zaten er al drie. De eerste, *mv*, staat voor
'man of vrouw'. Dat is een van de meest gestel-
de vragen aan nieuwkomers in IRC-groepen.
'Het verschil is alleen', legt mijn begeleidster
uit, 'dat je op een IRC-kanaal zelf kunt kiezen

welk geslacht je aanneemt. De andere gebruikers zien immers toch niets meer van je dan de woorden die je intikt.' Zelf doet ze zich vaak voor als een man, om opdringerige puberale vragen te vermijden.

Eeuwig september

Ook de tweede afkorting is kenmerkend: *sept* staat voor 'september' en is in deze groep – net als op een paar andere plaatsen op het Nederlandstalige Internet – een codewoord voor een nieuwkomer. Tot een paar jaar geleden stond Internet alleen open voor studenten en medewerkers van universiteiten. Dat betekende dat het netwerk elk jaar in september werd overstroomd met nieuwelingen en eerstejaarsstudenten die allerlei beginnersfouten maakten en aan wie alles steeds opnieuw moest worden uitgelegd. Tegenwoordig is niemand meer aangewezen op een universitaire studie of betrekking om een Internetaansluiting te krijgen. Volgens sommige Internetgebruikers is het daarom tegenwoordig 'eeuwig september'. Er is zelfs een soort Internetkrant opgericht voor verstokte oude rotten die deze poëtische naam draagt: *nl.eeuwig.september*. (De afkorting *nl* staat daarbij uiteraard voor Nederland.)

De afkorting *mirc* blijkt zelfs nog typerender voor het gemiddelde IRC-gesprek. *mIrc* is de naam van een computerprogramma dat toegang geeft tot de IRC-faciliteiten van Internet. Er zijn tientallen programma's waarmee je hetzelfde kunt doen, maar op het moment dat ik dit gesprekje voerde in dit trendgevoelige groepje, waren die uit den boze. Dat soort zaken ligt minstens even gevoelig als de keuze van het juiste kledingmerk voor een middelbare scholier. *mIrc* is de Nike van Internet. Met iemand die iets anders gebruikt, praat je niet.

Een nieuwe taal?

Zijn dit nu de nieuwe mores van Internet? Is hier een nieuwe taal aan het ontstaan? Een Internettaal? Ik geloof er weinig van. Dit is een jargon dat toevallig gebruikt wordt op Internet. Ik heb nu gewoon kennisgemaakt met een groep jongeren met een eigen taaltje. Zulke groepen waren er allang voor de komst van het Internet, al schoolden ze toen misschien niet samen op een Internetkanaal maar op een dorpsplein. Sterker, ook veel IRC-groepen spreken van tijd tot tijd af in een café voor wat ze zelf een IRL-bijeenkomst noemen, een bijeenkomst 'in real life', in levenden lijve. Maar dan verandert hun taalgebruik niet.

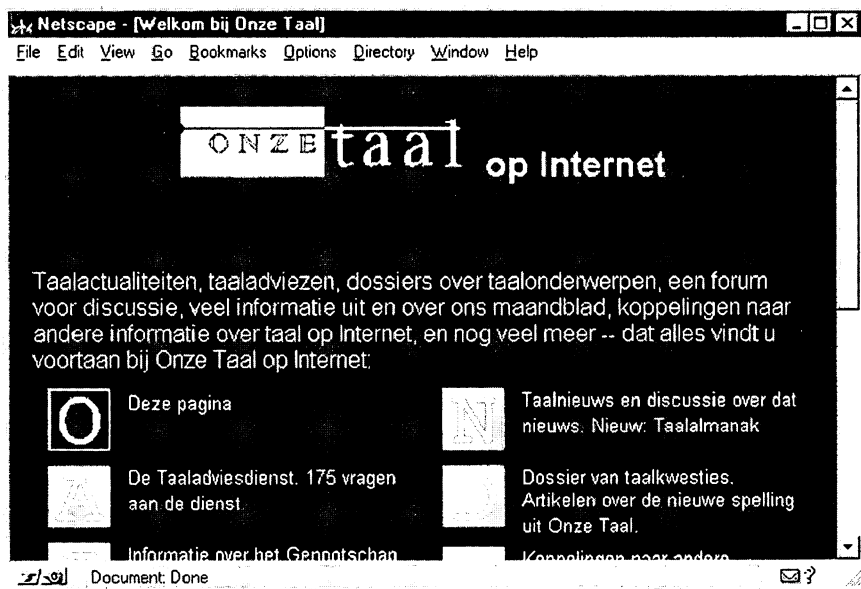
Natuurlijk draagt het taaltje wel de kenmerken van het medium waarop het vooral gebruikt wordt: het is bondig en hoofdletterloos. Om een hoofdletter te maken moet je een extra toets indrukken. Dat kost tijd en doet af aan de levendigheid van de conversatie. Maar de taal draagt vooral het karakter van een geheimtaal, die zal verdwijnen op het moment dat dit groepje uit

elkaar valt en die op dit moment ook door de meerderheid van de enthousiaste Internet-gebruikers niet of nauwelijks wordt begrepen.

Internet is niet één medium. Het biedt een groot aantal media, veel verschillende manieren waarop veel verschillende groepen mensen met elkaar kunnen communiceren, ieder op hun eigen manieren. IRC is maar een van die manieren. Er zijn er op dit moment nog twee die minstens even populair zijn: het 'wereldwijde web' (kortweg het Web) en 'elektronische post' (e-mail).

Het Web is het deel van Internet dat de meeste belangstelling trekt, het grafische deel waarop allerhande bedrijven, organisaties en particulieren hun informatie op een aantrekkelijke manier openbaar kunnen maken. Miljoenen mensen publiceren op het Web. Voetbalsupporters, fabrikanten van ventilatoren, sekteleiden, internationale bankinstellingen, lokale harmonieverenigingen, katholieke gezinnen en liefhebbers van ongebruikelijke erotische handelingen hebben allemaal het Web ontdekt als een manier om ideeën, plannen, meningen en notulen in een handomdraai voor de hele wereld publiek te maken.

Het zou naïef zijn om te verwachten dat die mensen veel gemeenschappelijks hebben in hun taalgebruik. Wel zijn er een paar stelregels te bedenken waaraan een goede Webpagina voldoet. Hij moet bijvoorbeeld zo bondig mogelijk zijn, omdat mensen bij het lezen van een flikkerend beeldscherm nu eenmaal veel minder geconcentreerd zijn dan bij het lezen van papier. Maar die stelregel wordt op talloze Webpagina's overtreden.

E-mailetiquette

Er zijn ook wel bijzonderheden te bedenken die de stijl van de gemiddelde Webpagina onwillekeurig beïnvloeden. Zo is het uiterst gemakkelijk en goedkoop om op het Web te publiceren. Iemand met een Internetaansluiting kan zoveel materiaal op het Internet zetten als hij of zij kan produceren. Een eindredactie ontbreekt, en daardoor zijn veel Webpagina's nogal slordig

– of zo u wilt: spontaan – van taalgebruik. Maar ook hierop zijn veel uitzonderingen. Zo wordt het Web van oudsher gebruikt door wetenschappers die er snel hun artikelen op kwijt kunnen in elektronische wetenschappelijke tijdschriften. Deze tijdschriften worden vaak even zwaar geredigeerd als hun papieren tegenhangers.

Het is dus moeilijk een constante te ontdekken in het taalgebruik op Webpagina's. Bij de berichten die via elektronische post verstuurd worden, ligt dat niet gemakkelijker. Met elektronische post kan de ene Internetgebruiker een privé-bericht versturen aan een andere Internetgebruiker. Anders dan op het Web of bij IRC is dat bericht dus niet openbaar, al worden er via elektronische post ook wel elektronische tijdschriften verzonden, soms naar tienduizenden abonnees tegelijkertijd. Ook voor elektronische post zijn wel een paar tendensen te ontdekken – zo gaan mensen eerder over tot *je* en *jij* dan ze in een brief of in een telefoongesprek zouden doen, en laten ze aanhef en ondertekening vaker weg – maar op al die tendensen zijn steeds ook veel uitzonderingen te vinden. Ik krijg in ieder geval meerdere malen per week berichten die beginnen met 'Geachte heer' en eindigen met 'met vriendelijke groeten'.

Uit onderzoeken blijkt dat de gemiddelde Internetgebruiker steeds meer gaat lijken op de gemiddelde (Westerse) wereldburger. Was die gebruiker enkele jaren geleden nog een jonge, welvarende, hoogopgeleide, blanke man, tegenwoordig verhoudt het aandeel ouderen, minder welvarenden, lageropgeleiden, minder blanken en vrouwen op Internet zich beter met de rest van de wereld. Een gevolg daarvan is dat ook het taalgebruik steeds gevarieerder wordt. Goed geformuleerde columns, onheilsprofetieën, poëtische ontboezemingen, in onbegrijpelijk jargon gestelde technische verhandelingen, noodkreten en vlotte reclamebabbels, het is allemaal op Internet te vinden. Het lijkt het leven zelf wel •

ONZE TAAL OP INTERNET

Taalliefhebbers kunnen terecht op het adres <http://www.onzetaal.nl>. De weblocatie van Onze Taal biedt onder meer taalnieuws, een archief van taaladviezen en dossiers met artikelen over een bepaald thema (zoals de nieuwe spelling). Een pagina met koppelingen ('links') verschaft toegang tot tientallen andere taallocaties, van woordenboeken en onderzoeksinstituten tot taaladviseurs en tekstbureaus.

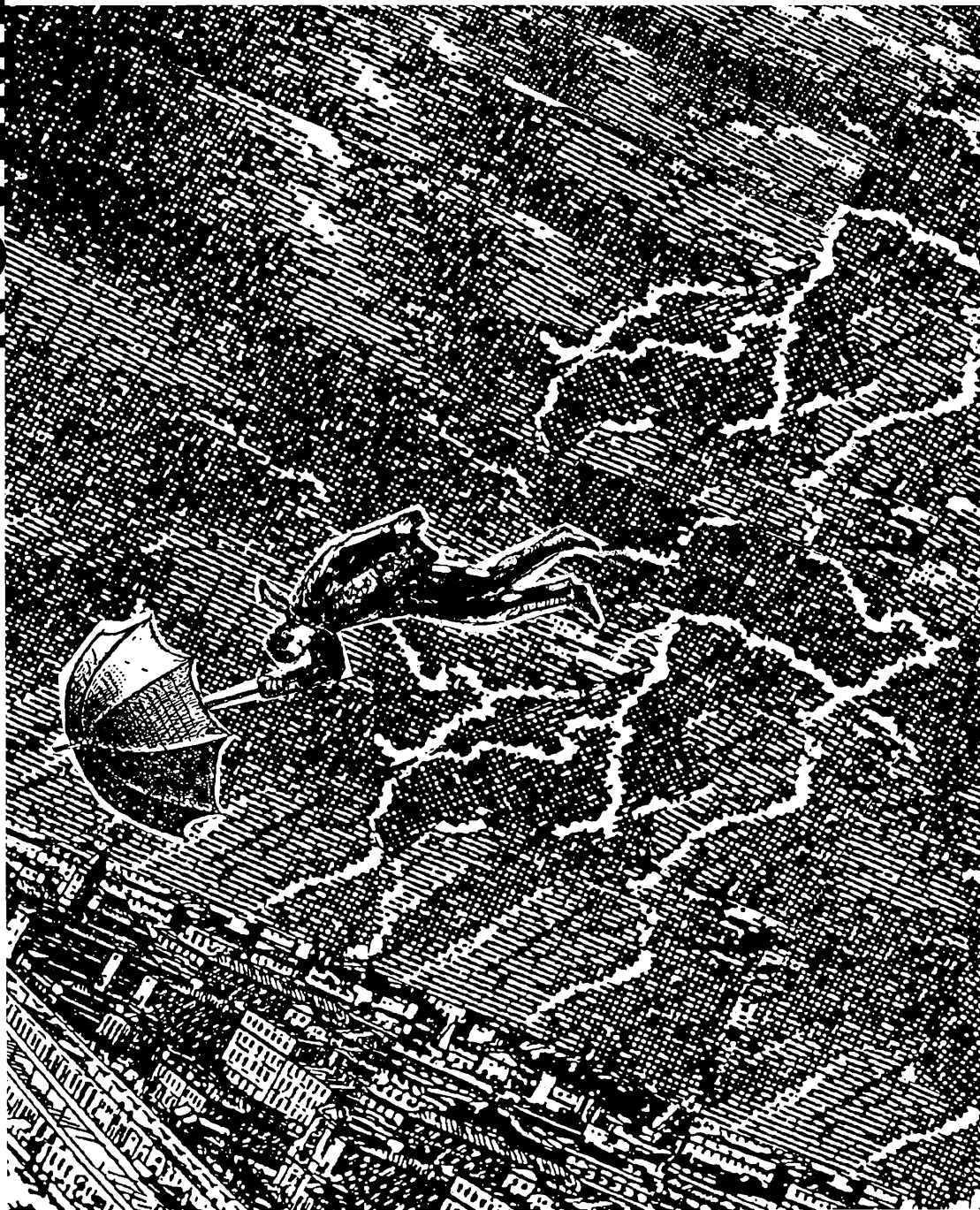
Wilt u reageren op de Taalalmanak of hebt u suggesties voor een eventuele volgende editie? De samenstellers zijn bereikbaar op de weblocatie van Onze Taal. Ook brieven zijn welkom: Redactie Taalalmanak, Laan van Meerdervoort 14^a, 2517 AK Den Haag.

NOVEMBER

Nederland siddert voor het Groot Dictee. Om een ware slachting in december te voorkomen, beginnen we in november al met een pittige training (nieuwe spelling!). Waarom winnen de Vlamingen trouwens zo vaak? Omdat ze wérken aan hun taal: la condition Flamande.

ILLUSTRATIE FRANK DAW

December nadert, en daarmee het Groot Dictee. Pennen in de aanslag, Groene Boekjes voor het grijpen – het is hoog tijd om de spelregels op te frissen.
Uw trainster: Inez van Eijk.

Dicteetraining

De gepaviseerde schuiten deinden in het feeëriek geillumineerde, pittoreske haventje. Niettemin betwijfelt de oude zeerob of de bezoekers wel, zoals voorspeld, in groten getale zullen opdagen.

Twee dicteezinnen uit de jaren vijftig. Hoewel waarschijnlijk niemand van ons – zesdeklassers (oftewel achtstegroepers) – een precieze voorstelling had van het haventje in kwestie, en van de oude zeerob nog minder, schreven we die zinnen feilloos op. We kregen namelijk elke dag een dictee en in een van die zes dictees (jaja, zesdaagse werkweek, dat waren tijden!) doken stevast die deinende schuiten op. Ook de leraar Nederlands die ik later op de hbs kreeg, kon er wat van. Zijn lijfspreuk luidde: 'orde, regelmaat en rust maken de lessen tot een lust' en dat bracht hij vooral in praktijk door veel dictees te geven en daarin veel van hetzelfde te stoppen.

Toch heb ik van die regelmaat goed leren spellen.

De goocheme douairière had onder het neuriën van een Zuid-Frans wiegeliedje de verchromde velgen van haar mountainbikeje geschrobd en zat behaaglijk in de zon te mijmeren, terwijl haar Engelstalige papegaai ondertussen al stiekem van de exquisite cappuccino had genipt, zich niet bekommerend om anaërobe bacteriën.

Een zin van 45 woorden; in 20 ervan zou u een fout kunnen maken. Maar de kans is groot dat u er maar een stuk of zes fout schrijft. Valt dat even mee!

Het Groot Dictee:
let op het geniepige.
Zuid-Frans - we
schreven in de oude
spelling *Zuidfrans*

FOTO BERT VERHOEFF

Van een aantal valstrikwoorden kent u het geheim. *Goocheme* bijvoorbeeld; u weet best dat er drie woorden zijn met die *ooch*-combinatie: *goochelen/-laar*, *loochenen*, *goochem(erd)*. En u weet natuurlijk ook dat in *douairière* dezelfde onverwachte *i* zit als in *caissière*.

Hoe het zit met woorden op *i(e)ën* is er op school ook wel ingebeiteld: als de klemtoon op de laatste lettergreep van het enkelvoud valt, komt er in het meervoud *en* achter (*categorieën*), anders alleen een *n*; het trema komt daar waar de uitspraak erom vraagt en valt bij afbreken *dús* weg. Breek *bacteriën* niet af voor de laatste lettergreep, want dan vraagt u om moeilijkheden: bacterie-en? Bacteri-en?

Let op het geniepige *Zuid-Frans*: we schreven in de oude spelling *Zuidfrans*. Dat streepje ertussen en die tweede hoofdletter is nieuwlichterij – weet u het nog: *erij*, *ernij*, *lijk*, *gewijs*, *erwijs*, en *heid*, *teit*, *lei*. Hoewel *wiegeliëde* naast *wiegengordijn* enige toelichting behoeft – die vindt u bij de nieuwe spellingregels op p. 189-191 – doet u dat niet fout, want u schreef het altijd al zonder tussen-*n*. Ook *verchromde* schrijft u goed, evenals dat rare verkleinwoord *bikeje*. Want het woordbeeld mag dan vreemd ogen, er is geen andere oplossing. Of zou u het met een apostrof hebben geschreven? Dat gebeurt echter alleen in woorden als *baby'tje*, *hobby'tje* (pas op: *displaytje*, vanwege de klinker voor de *y*).

Met de twee werkwoordsvormen (voltooid deelwoorden) *geschrobd* (van *schrobben*) en *genipt* (van *nippen*) zou u geen probleem hebben gehad: eindigt de stam op een medeklinker uit 't kofschip dan komt er een *t* (in het voltooid deelwoord en de verleden tijd). Maar pas op bij de *s* en de *f*, die in sommige gevallen (is verhuisd, heeft beloofd) eigenlijk een *z* of *v* is (verhuizen, beloven), want dan geldt die regel niet. Eindigt de stam op andere medeklinkers dan *t*, *k*, *f*, *s*, *ch*, *p* of op klinkers, dan komt er een *d*. De kofschipregel geldt ook voor werkwoorden uit het Engels (geracet, gesaved).

Zo'n woord als *behaaglijk* is lastig. Na een lange klinker en een *g* komt er geen *e*, behalve in *dagelijks*, *degelijk*, *ontiegelijk*, *mogelijk*; bij onder meer *bewe(e)g(e)lijk*, *gerief(e)lijk*, *heug(e)lijk*, *ongelo(o)ff(e)lijk* en *zorg(e)lijk* zijn beide mogelijkheden toegestaan:

Wat ongelofelijk geriefelijk en zelfs huiselijk is een dergelijk buitenhuisje! Het maakt het dagelijkse bestaan tenminste draaglijk en voor een ongeneselijk zieke of beweeglijke werkloze is zo'n bezit zelfs wenselijk.

De *ij*'s en *ei*'s blijven lastig. Aarzelt u bij *mijmeren*? Dan is rijen woorden bestuderen het enige wat erop zit. Behalve het houvast dat sterke werkwoorden een *ij* hebben, zijn er geen andere regels; die *ij/ei* is namelijk historisch bepaald, en hoe dat zit moet je maar net weten, dus veel hebben we daar niet aan.

Als u in *Engelstalig* (met een hoofdletter, zoals alle afleidingen van aardrijkskundige namen, behalve in gevallen als *veramerikaniseren*, *cognac*, *champagne*, *bordeaux*, *-wijn* of *-rood*) een fout maakt, verdient u billenkoek volgens de nieuwe spellingregels – in de oude spelling betrof die kastijding ('billekoek') blijkbaar niet noodzakelijk twee billen.

Stiekem (vaak fout met een *u*) is evenals *papegaai* (vaak fout met twee *p*'s) en *cappuccino* (let op die dubbele *p* en *c*) een typisch voorbeeld uit de tophonderd van fout gespelde woorden, terwijl *anaërobe* en *exquise* weer zo voor de hand liggen dat ze altijd goed gaan, want hoe zou het anders moeten? Dat is lastiger bij woorden waar verwarring ontstaat doordat een ander woord ons woordbeeld aan het wankelen brengt: *faliekant* naast *ledikant*, *fusie-fiducie*, *immens-immuun-imiteren*, *mammoet-camoufleren*, *consensus-consciëntieus*, *Kretenzer-mensen*, *heuse-fameuze*.

Het grootste struikelblok, waarmee de meeste fouten worden gemaakt, vormt echter de vraag

of we de delen van een samenstelling los of aan elkaar schrijven, en of ze dan zonder meer aaneengeschreven moeten worden of met een verbindingsstreepje ertussen. *Hooggekwalificeerd, dichtstbijzijnd, veel gestoomde kleren* (= veel kleren) of *veelgestoomde kleren* (= vaak gestoomd), *een klein bedrijf en het kleinbedrijf, middellangetermijnproductie, secretaris-penningmeester, illegalenopsporingsactiviteiten, on line en on-lineverbinding, antimotbehandeling en antifascist, maar anti-Europees*. Het Groene Boekje geeft als toelichting dat een voorvoegsel als *anti* doorgaans direct aan het woord vast wordt geschreven. 'In gevallen waarin deze paragraaf niet voorziet, behoudt de taalgebruiker de vrijheid om met een streepje de structuur van een onoverzichtelijke samenstelling te verduidelijken.' Groot-Dicteedeelnemers en grote dicteedeelnemers doen er verstandig aan de regels over het los of aan elkaar schrijven uit het hoofd te leren.

Ik wens u veel succes en geef u tot slot nog wat oefenwerk en tips.

Klein Dictee

Verbeter de fouten en vul de ontbrekende letters in. Op een open plek (...) moet soms meer dan één letter staan. De antwoorden vindt u op de volgende bladzijde.

- *Iedereen beschouwt de mafiose, frauduleu...e impressario met zijn quasi-chique maniertjes als een geraffineerde gladakker.*
- *Nochthans vleit die enigszins na...eve dot van een Anne zich met de illu...ie dat deze Don Juan niet veinsde tijdens hun genoeglijke pyjama amourette in de intercity coupé.*
- *Ook zijn maatje, een vil...ne would-be occultist die haar taktloos bejagent en meedogenloos veronachtzaamt, vertrouwt ze te alle... tijde.*
- *In een entre-nous stelt ze haar vader voor een fait accompli: hij moet een variété-evenement financieren dat de entrepreneurs in spé hebben geïnitieerd.*
- *Helaas beticht hij beide van malicieuze praktijken in het Maltezer of Montenegrijnse drugcircuit.*
- *Hij wijst op een mogelijk deb...cle in haar privé-leven en op de onverwachte risico's die het project voor haar bv'tje herbergt.*
- *Anne, van kind af aan een kruidje-roer-mij-niet, krijgt een nietsontziende en ongebr...delde woede-aanval.*
- *De consequenties niet achtend overlaadt zij haar vader met boude beweringen en aant...gingen.*
- *Ten slotte maakt een vermaled...de wesp een eind aan het konflikt door Anne te attaqueren; zijn steek bezorgt haar bijkans een anafylactische shock.*
- *Zij zijgt neer in een faut...l; hier is een glas aquaviet vereist.*

Tips voor Groot-Dicteedeelnemers

- Leg lijstjes aan van woorden die u vaak moet opzoeken en van woorden waarvan de spelling uw aandacht trekt. Controleer deze woorden met het Groene Boekje.
- Raadpleeg de Leidraad van het Groene Boekje of de regels voor in de Nieuwe Spellinggids (het 'Rode boekje', een uitgave van Wolters, Van Dale, Prisma).
- Blader wat in woordenlijsten en woordenboeken en neem het woordbeeld van opvallende woorden in u op.
- Stel een dictee samen: dat dwingt u na te denken over allerlei spellingkwesties.
- Vraag iemand die goed in spelling is of zij/hij u een dictee wil voorlezen.
- Vertrouw niet op de spelling van kranten, de middenstand en het bedrijfsleven. Meestal doen ze maar wat (en gelijk hebben ze – soms).
- Creëer geen extra probleem en breek woorden dus niet af.

Puntestelling
 0-6 fouten: uitstekend – u maakt een goede kans om het Groot Dictee te winnen.
 7-12 fouten: verdienstelijk – u bent in het dagelijks leven een competente speler, maar het Groot Dictee stelt hogere eisen.
 Meer dan 12 fouten: tussen de Bekende Nederlanders zou u niet opvallen, maar leest u toch nog eens de Dicteetraining door.

Oplossing Klein Dictee

- Iedereen beschouwt de maffiose, frauduleuze impresario met zijn quasi-chique maniertjes als een geraffineerde gladakker.
- Nochtans vleit die enigszins naïeve dot van een Anne zich met de illusie dat deze Don Juan niet veinsde tijdens hun genoeglijke pyjama-amourette in de intercitycoupé.
- Ook zijn maatje, een vileine would-be occultist die haar tactloos bejegend en meedogenloos veronachtzaamt, vertrouwt ze te allen tijde.
- In een entre nous stelt ze haar vader voor een fait accompli: hij moet een variété-evenement financieren dat de entrepreneurs in spe hebben geïnitieerd.
- Helaas beticht hij beiden van malicieuze praktijken in het Maltezer of Montenegrijnse drugsircuit.
- Hij wijst op een mogelijk debacle in haar privé-leven en op de onverwachte risico's die het project voor haar bv'tje* herbergt.
- Anne, van kind af aan een kruidje-roer-mij-niet, krijgt een nietsontziende en ongebreidelde woedeaanval.
- De consequenties niet achtend overlaadt zij haar vader met boude [of: bouté] beweringen en aantijgingen.
- Ten slotte maakt een vermaledijde wesp een eind aan het conflict door Anne te attaqueren; zijn steek bezorgt haar bijkans een anafylactische shock.
- Zij zijgt neer in een fauteuil; hier is een glas aquavit vereist •

* Het Groene Boekje biedt geen uitsluitel: wij rekenen hier zowel bv, BV als B.V. goed (de laatste vorm wordt voorgeschreven door het Burgerlijk Wetboek). Wel wordt het verkleinwoord (bv'tje) altijd met een apostrof geschreven.

Waarom kreeg *pannenkoek* er in 1996 een *n* bij, en verdween de *n* uit *hordeloop*?
Is het *onroerende-zaakbelasting* of *onroerendezaakbelasting*?

De belangrijkste veranderingen op een rijtje, en de tien meest gestelde vragen.

De nieuwe spelling in het kort

Op 1 augustus 1996 werden in Nederland nieuwe spellingregels van kracht, in Vlaanderen op 1 september 1996. Na een jarenlange voorbereiding verscheen er in 1995 een nieuw Groene Boekje, dat het oude Groene Boekje uit 1954 verving. Het nieuwe Groene Boekje bevat de officiële spelling van ruim 110.000 woorden. In de Leidraad, die aan de Woordenlijst voorafgaat, staan de nieuwe officiële spellingregels.

Omdat er meestal gesproken wordt van 'de nieuwe spelling' denken velen dat sinds 1996 het merendeel of in elk geval vele van de Nederlandse woorden anders worden gespeld dan vroeger. Dat is niet het geval. Vaak zijn er per pagina tekst slechts enkele veranderingen ten opzichte van de oude spelling. Het gaat dan altijd om een kleine aanpassing: een streepje erbij, een tussen-n invoegen of juist weghalen, etc. Wat zijn de voornaamste veranderingen?

Dubbelspelling verdwenen

De omvangrijkste verandering is het verdwijnen van de zogenoemde dubbelspelling. In het Groene Boekje van 1954 hadden bastaardwoorden (woorden van vreemde herkomst), zoals *project* en *pathetisch*, vaak een voorkeurspelling (*project*, *pathetisch*) én een toegelaten, progressievere spelling (*projekt*, *patetisch*). De progressieve spellingwijze was bedoeld als een gelijkwaardige variant van de voorkeurspelling, maar heeft zo nooit gefunctioneerd. Dat kwam doordat in Nederland en Vlaanderen de voorkeurspelling werd voorgeschreven voor ambtenaren en onderwijs, en daardoor de status van 'netste spelling' kreeg. In Nederland werd de voorkeurspelling daarom ook in kranten en tijdschriften gehanteerd. (In Vlaanderen vaak niet.)

In het nieuwe Groene Boekje hebben de bastaardwoorden maar één officiële spellingwijze; op 39 uitzonderingen na is dat de oude voorkeurspelling uit het Groene Boekje van 1954. Voorbeelden van uitzonderingen zijn *product*, *kroket*, *fotokopie* en *publicatie*: van deze woorden is de oude toegelaten spelling nu de enige officieel vastgelegde spelling.

Aaneenschrijven

Een tweede verandering in de nieuwe spelling is dat samenstellingen die uit een bijvoeglijk naamwoord en twee (of meer) zelfstandige naamwoorden bestaan, bijna altijd aaneen worden geschreven. Vroeger was het in bijvoorbeeld *onroerende-zaakbelasting* gebruikelijk een koppelteken na het bijvoeglijk naamwoord te schrijven om aan te geven dat de eerste twee delen bij elkaar horen. Nu is *onroerendezaakbelasting* juist. Andere voorbeelden: *kleineveldenbeleid*, *lagerschooltijd* en *blotebillengezicht*.

Er zijn uitzonderingen op deze regel. In *lagereinkomensgroepen* botsen de *e* en de *i* op elkaar, en dat maakt deze samenstelling lastig leesbaar. Daarom is het *lagere-inkomensgroepen* gebleven.

Als de volgende klinkers op elkaar botsen, moeten ze gescheiden worden door een streepje: *a-a*, *a-e*, *a-i*, *a-u*, *e-e*, *e-i*, *e-u*, *i-e*, *i-i*, *o-e*, *o-i*, *o-o*, *o-u*, *u-i*, *u-u*. Dus in bijvoorbeeld *gala-avond* hoort een koppelteken te staan, in *bingoavond* is dat niet noodzakelijk. Tussen de *i* en de *j* (in bijvoorbeeld *mini-jurk*) schrijven we ook een streepje.

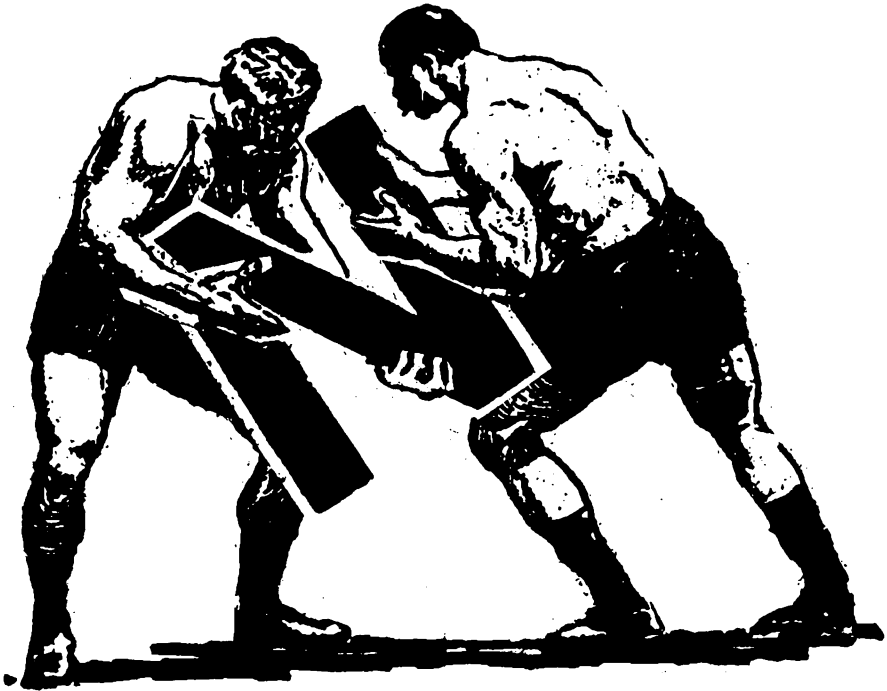

Tussen-s

De regel voor de tussen-s is tegenwoordig als volgt: we schrijven een tussen-s in samenstellingen als deze samenstellingen zonder tussen-s vreemd klinken. *Rechtgang* klinkt vreemd, dus *rechtsgang* is juist. Alleen *rechtsgang* komt dan ook voor in het Groene Boekje. Doordat de één *spellingregel* vreemd vindt klinken en de ander de s in *spellingsregel* overbodig vindt, leidt deze regel ertoe dat vaak zowel de variant mét als zonder -s- goed is. Het Groene Boekje geeft bijvoorbeeld zowel *spellingregel* als *spellingsregel*.

Als het tweede deel van de samenstelling met een s begint, is het moeilijk hoorbaar of een tussen-s-loze variant vreemd klinkt. In *herder(s)staf* horen we immers toch een s, of we de tussen-s nu schrijven of niet. In dit soort gevallen moeten we volgens de Leidraad een woordgroep bedenken waarin het tweede deel van de samenstelling (in dit geval *staf*) wordt samengetrokken. Bijvoorbeeld: *herders- en bisschopsstaf*. *Herder- en bisschopsstaf* klinkt vreemd, dus kiezen we voor *herdersstaf*.

ILLUSTRATIE FRANK DAM

Tussen-n

Ook de regels voor de tussen-n zijn aangepast. De tussen-n duikt soms op in samenstellingen waarin tussen de delen een stomme e wordt gehoord, zoals in *aardbei + jam = aardbeienjam*. De eerste nieuwe hoofdregel voor de tussen-n luidt: als het eerste deel van de samenstelling alleen een meervoud heeft dat eindigt op een n, dan schrijven we ook een -n- als we met dat eerste deel een samenstelling vormen. Voorbeelden: *krantenkop*, *pannenkoek*, *konijnenpoot*.

De tweede nieuwe hoofdregel is: als het eerste deel van een samenstelling op een toonloze e eindigt en (ook) een meervoud heeft dat op een -s eindigt, dan schrijven we geen n in de

samenstelling. Voorbeelden: *hordeloop*, *gedachtewisseling*, *secondewijzer*. Let op: *ambtenaar* heeft twee meervouden (een op -s en een op -n), maar omdat dit woord niet op een toonloze e eindigt, is het bijvoorbeeld toch *ambtenarencentrale*.

Voor allebei de hoofdregels geldt: we kijken alleen naar de *meervoudsvorm(en)* van het eerste deel van de samenstelling, niet naar de *betekenis* van de samenstelling. Dus dat *pannekoek* 'logischer' klinkt ('koek gebakken in één pan') evenals *gedachtenwisseling* (*wisseling* wekt de associatie met meer *gedachten*), doet niet meer terzake. Wie de nieuwe tussen-n-regels goed wil toepassen, moet (bijna) nooit van de betekenis van de samenstelling uitgaan. Het gaat erom dat *pan* alleen een meervoud op -n heeft (dus: *pannenkoek*) en *gedachte* op een stomme e eindigt en (ook) een meervoud op -s (dus: *gedachtewisseling*).

Zijn er geen uitzonderingen op deze regels? Ja, toch wel. Hoewel het gaat om samenstellingen waarvan het eerste deel alleen een meervoud op -n heeft, schrijven we in de volgende gevallen toch geen -n- in samenstellingen:

- 1 Het eerste deel verwijst naar een persoon of zaak die enig is in zijn soort.
Koninginnedag verwijst naar onze unieke Koningin; daarom geen -n-. Als we spreken van *zonnestrallen*, bedoelen we de stralen van één unieke zon, vandaar *zonne-*.
- 2 Het eerste deel heeft een versterkende betekenis én het geheel is een bijvoeglijk naamwoord: *beregoed*, *retedruk*, *reuzeleuk*, *stekeblind*.
- 3 Het eerste deel is een dierennaam en het tweede deel een plantkundige aanduiding: *paardebloem*, *eendekroos*, *kattekruid*.
- 4 Het eerste deel is een lichaamsdeel en het geheel is een versteende samenstelling: *hartelust*, *kakebeen*, *kinnebak*, *ruggespraak*.

- 5 Het woord lijkt een samenstelling, terwijl dat niet zo is (een zogenoemde 'vermeende samenstelling'). *Pierewaaien* is hiervan een goed voorbeeld. Dit woord bestaat niet uit *pier* + *waaien*, maar het is een verbastering van het Russische *pirovati* ('feesten').
- 6 Een van de delen is niet meer herkenbaar in de oorspronkelijke betekenis. *Klerelijer* bestaat niet uit *kleer* + *lijder*, maar uit een verbastering van *cholera* + *lijder*.

We schrijven ook geen tussen-n als:

- 7 Het eerste deel een zelfstandig naamwoord is dat geen meervoud heeft: *tarwemeel*, *rijstepap*, *sukadekoek*.
- 8 Het eerste deel een bijvoeglijk naamwoord is: *hogepriester*, *rodekool*, *sterkedrank*.
- 9 Het eerste deel een werkwoord is: *brekebeen*, *spinnewiel*, *dwingeland*, *zonnebank*.

Overige veranderingen

Andere veranderingen die voortvloeien uit de nieuwe spellingregels zijn:

- Het bijvoeglijk naamwoord van *Zuid-Afrika* was vroeger *Zuidafrikaans*. Nu blijft het koppelteken ook in het bijvoeglijk naamwoord bewaard: *Zuid-Afrikaans*. Andere voorbeelden: *Noord-Hollands*, *Zuid-Limburgs*, *Noord-Koreaans*.
- In samenstellingen als *zo-even*, *zee-eend* en *mee-eten* verschijnt er nu een streepje. Vroeger schreven we hier een trema om te voorkomen dat de e's op elkaar zouden botsen. Een uitzondering vormen de telwoorden: *tweeëntwintig* en *drieënveertig* hebben bijvoorbeeld hun trema behouden.
- Accenttekens in bastaardwoorden worden alleen nog gebruikt als ze echt nodig zijn voor de uitspraak. We schrijven bijvoorbeeld *paté* en *debaclé* zonder accent circonflexe ('dakje') op de a. (Het accentteken op de e van *paté* blijft staan, net als in *carrière* en *privé*: hier zijn de accenten onmisbaar voor een goede uitspraak.)
- Vrouwelijke vormen van Franse bastaardwoorden worden geschreven met -ee op het eind, zonder accentteken: *logee*, *introducee*, *prostitutee*.
- Als nadrukteken wordt altijd het accent aigu gebruikt. We schrijven dus niet meer *Jansen: hèt adres voor uw lampenkappen* maar *hét adres voor...* Als we een woord dat drie klinkers achter elkaar bevat, willen benadrukken, bijvoorbeeld *eeuwig*, dan krijgen alleen de eerste twee klinkers accenten: *áltijd* en *ééuwig*.

De tien meest gestelde vragen over de nieuwe spelling

1 Waarom wordt in Nederland de spelling telkens veranderd?

Dit is een wijdverbreid misverstand. De spellingherziening van 1995 was – na die van 1947 – eigenlijk pas de derde officiële spellingherziening die er ooit geweest is. Het is wel zo dat er in de jaren zestig en zeventig enkele malen spellingwijzigingen zijn voorgesteld (bijvoorbeeld om *paart* te gaan schrijven in plaats van *paard*), maar die hebben het nooit gehaald.

2 Wat gebeurt er als ik de nieuwe regels niet opvolg?

Niets. De nieuwe spelling is alleen verplicht voor medewerkers van de overheid en in het onderwijs; de overige Nederlanders en Vlamingen zijn niet verplicht zich aan de nieuwe regels te houden. Ambtenaren die de nieuwe spellingregels niet volgen, hoeven overigens ook niet bang te zijn voor sancties. Er wordt wel zorgvuldig toezicht op gehouden dat de eindexamens in de nieuwe spelling worden opgesteld.

3 Ik mag dus nog steeds *buro* en *kado* schrijven?

Natuurlijk, maar de enige officiële spelling van deze woorden is *bureau* en *cadeau*. Overigens zijn *buro* en *kado* nooit vastgelegde spellingwijzen geweest; ook geen toegelaten spellingwijzen in het oude Groene Boekje.

4 Hoe komt het dat Van Dale (in de editie met de nieuwe spelling, 1995) *paardenbloem* vermeldt en het Groene Boekje *paardebloem*?

Van Dale wijkt op een aantal punten af van het Groene Boekje. Dit woordenboek heeft ervoor gekozen om uitzondering 3 op de hoofdregel van de tussen-n (zie hierboven) niet toe te passen. *Paardenbloem* valt volgens Van Dale gewoon onder de hoofdregel: *paard* heeft alleen een meervoud op -n en krijgt in samenstellingen dus -en-. Van Dale is op nog meer punten bewust afgeweken van de nieuwe officiële spellingregels. Samen met de editie van de driedelige Van Dale in de nieuwe spelling is een brochure uitgegeven waarin de verschillen tussen Van Dale en het Groene Boekje staan opgesomd. De spelling in het Groene Boekje is trouwens officieel; die in Van Dale niet.

5 Voor de nieuwe regels voor de tussen-n is het belangrijk om te weten of een woord alleen een meervoud heeft op -n of (ook) op -s. Hoe weet je wat voor meervoud(en) een woord heeft?

Dat kunt u niet weten, dat zult u moeten opzoeken in het Groene Boekje of een woordenboek. Bijna altijd hebben woorden die eindigen op een toonloze -e (*gedachte, horde, asperge*) óf twee meervouden óf alleen een meervoud op -s.

6 In *krokodillentranen* hebben de tranen op zichzelf niets met krokodillen te maken. Moet daarom (op grond van uitzondering 6) de tussen-n niet toch geschrapt worden?

Nee. Ook al zijn *krokodillentranen* niet echt van een krokodil afkomstig, toch valt deze samenstelling niet onder uitzondering 6. Beide delen van de samenstelling zijn namelijk duidelijk herkenbaar. Er is hier ook geen sprake van een vermeende samenstelling (uitzondering 5) en ook niet van een versteende samenstelling (uitzondering 4): het eerste deel van de samenstelling is immers geen lichaamsdeel. Kortom, *krokodillentranen* valt net als *leeuwendeel, schapenwolken* en *hanenpoten* onder de algemene regel: het eerste deel van de samenstelling heeft alleen een meervoud op -n en krijgt dus een -n- in samenstellingen.

7 Waarom krijgt *grenzeloos* geen tussen-n? *Grens* heeft toch alleen een meervoud op -n?

Dat laatste is wel zo, maar toch komt alleen *grenzeloos* voor in de Woordenlijst. De nieuwe regels voor de tussen-n gelden alleen voor samenstellingen, en *grenzeloos* is geen samenstelling. Een samenstelling bestaat namelijk uit twee delen die ook los in dezelfde betekenis kunnen voorkomen (*na-afen, woordenlijst, hogepriester*). Het achtervoegsel -loos in *grenzeloos* komt niet los voor in dezelfde betekenis. We noemen woorden als *grenzeloos* daarom afleidingen: woorden die bestaan uit een zelfstandig woord én een of meer voor- of achtervoegsels (bijvoorbeeld be-, ge-, -achtig, -schap). De nieuwe tussen-n-regels zijn niet van toepassing op afleidingen. In afleidingen komt zelden een tussen-n voor. Andere voorbeelden van afleidingen zijn: *woordeloos, stateloos, martelaarschap* en *dromerig*. Let ook op het verschil tussen *toe-eigenen* (samenstelling, vandaar een streepje) en *beëdigen* (afleiding, vandaar een trema).

8 Ik vind *grotestedenbeleid* een onoverzichtelijke samenstelling. Maak ik een fout als ik *grote-stedenbeleid* blijf schrijven?

Nee. In de Leidraad van de woordenlijst staat dat als een schrijver bang is dat de samenstelling onoverzichtelijk wordt, hij of zij een koppelteken mag invoegen. *Grotestedenbeleid* heeft weliswaar de voorkeur, maar u kunt ook kiezen voor *grote-stedenbeleid*. Vooral wanneer er klinkers op elkaar botsen, hebben veel schrijvers een voorkeur voor een streepje, ook al is het, zoals in *lange-afstandsloper* en *bureau-agenda*, niet noodzakelijk.

9 Zegt het Groene Boekje ook iets over de punt achter de afkortingen van academische titulatuur (mr., dr., enz.)?

Ja. Op bladzijde 31 van de Leidraad staat dat afgekorte titulatuur een kleine letter en een punt krijgt. Als voorbeelden worden *drs.*, *lic.*, *mr.*, en *prof.* genoemd. Voor velen is de 'puntensrijd' hiermee beslist in het voordeel van de variant met punt: in de officiële spellinggids staat immers dat er een punt op afgekorte titulatuur volgt. (In het oude Groene Boekje kwam dit advies trouwens ook voor.) Maar omdat anderen de schrijfwijze in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (1993) aanhouden (de punt wordt daarin niet geschreven als de laatste letter van de afkorting ook de laatste letter van het woord is), blijft er discussie over deze punt bestaan.

10 Wanneer komt er nu weer een nieuwe spelling?

Dat is nog niet vastgesteld. Waarschijnlijk komt er rond 2006 een nieuw Groen Boekje waarin alleen de Wordenlijst is aangepast (verouderde woorden schrappen, nieuwe toevoegen) en de huidige regels van kracht blijven •

15 NIEUWESPELLINGINSTINKERS

akkoord is juist, maar *accorderen* ook
locatie is juist, maar *lokaal* ook
praktijk is juist, maar *practicum* ook
vakantie is juist, maar *vacant* ook
naar hartelust is juist, maar *hartendief* ook

kattekruid naast *kattenstaart*
paddestoel (want 'versteend')
paardenvijg (want geen plant)
wiegelied naast *wiegenkind*
reuzeleuk naast *reuzensprong*

pre (niet *pré* of *prae*)

gebruikmaken (niet *gebruik maken*)
terzake (niet *ter zake*)
van tevoren (niet *vantevoren*)
voorzover (niet *voor zover*)

Nederlanders piekeren niet veel over de manier waarop zij hun taal gebruiken. Dat is voor hen zoets als het hanteren van mes en vork. Je raakt er als kind vertrouwd mee, leert er tijdens de schooljaren nog wat maniertjes bij, en daarna gaat het allemaal vanzelf. In België is dat wel even anders. Vlamingen wérken aan hun taal, hun leven lang.

La condition Flamande

VAN VELO'S EN FIETSEN, BEENHOUWERS EN SLAGERS

Toen ik ruim dertig jaar geleden in Brussel kwam te wonen, heette het Belgische Rode Kruis nog *Rood-Kruis van België*, brieven gingen van afzender naar *bestemming*, en het identiteitsbewijs dat je in België altijd bij je moet hebben, werd *eenzelvigheidskaart* genoemd.

Dergelijke verrassingen kom je hoe langer hoe minder tegen. *Velo's* zijn geleidelijk omgesmeed tot rijwielen en die weer tot fietsen. Steeds meer *beenhouwers* gaan zich *slager* noemen. En toch, je hoeft maar een paar woorden met iemand te wisselen en je weet of je met een Vlaming of met een Nederlander te maken hebt. Dat komt natuurlijk in de eerste plaats door het accent. Er zijn ook allerlei verschillen in klemtoon, zinsmelodie, woordvolgorde, woordgeslacht en meervoudsvorm, in het gebruik van verkleinwoorden, lidwoorden en voorzetsels. Verder worden er zegswijzen en uitdrukkingen gebruikt die in Nederland onbekend zijn. Kortom, een complex geheel dat onmogelijk in het kader van een kort artikel kan worden beschreven. Daarom wordt in het onderstaande alleen aandacht besteed aan het lexicon, de regionale woordenschat.

Grensoverschrijdend

Losse woordjes dus. Een flink deel van de honderden regionale woorden is, zoals bekend, van Franse oorsprong. Enkele daarvan zijn onveranderd overgenomen (*allez, ça va, tiens, lavabo, charcuterie*), andere zijn aan de Nederlandse spelling- en uitspraakconventies aangepast (*contacteren, depannage, panikeren, mutualiteit* ('ziekenfonds'), *garagist*), nog weer andere zijn vertaald, maar zo letterlijk dat het Franse model er nog doorheen schemert: *wisselstukken* (*pièces d'échange* = 'onderdelen'), *grote magazijnen* (*grands magasins* = 'warenhuizen'), *oppuntstelling* (*mise au point* = 'regeling'). Ook Franse woorden die in Nederland heel gangbaar zijn, worden menigmaal vertaald: *ereloon, brievenentas* ('portefeuille'), *omslag* ('envelop'), *elektriker, omzendbrief* ('circulaire'), *regenscherm, stortbad* ('douche'). Ten slotte zou men tot deze groep nog een aantal woorden van Engelse herkomst kunnen rekenen die hun weg naar België via Frankrijk gevonden hebben: *pressing, roofing, store, stockeren*; ook *living* en *parking* hebben deze route gevolgd, lang voor ze in Nederland opgeld deden.

Voor Nederlanders bevat deze Franse groep enkele verraderlijke elementen. Zo betekent *interessant* vaak niet 'belangwekkend' maar 'financieel aantrekkelijk'. *Organisme* wordt geregeld voor 'orgaan' of 'organisatie' gebruikt. *Publiciteit* is in de eerste plaats 'reclame'. Ook de hierboven beschreven purismen zijn niet altijd doorzichtig: *ereloon* is 'honorarium', *toegeving* is 'concessie', de diverse betekenissen van *weerhouden* (Fr. *retenir*) vormen een minidoolhof.

Naast deze Franse groep zijn er tal van woorden en uitdrukkingen van Germaanse oorsprong die de bezoeker uit het Noorden opvallen. Voor een deel stammen zij uit dialecten, andere doen vormelijk of verouderd aan: *droogkuis* ('chemische reiniging'), *schuif* ('lade'), *seffens* ('zo

meteen'), *gij*, *echtgenote*, *kwetsen* ('verwonden'), *wenen*, *schoon*, *wedde*. Ook deze groep bevat woorden waarvan de betekenis enige toelichting behoeft: *deftig* ('fatsoenlijk'), *aardig* ('vreemd'), *lopen* ('rennen'), *terug* ('opnieuw': 'het gaat terug regenen'), *maar* ('slechts': 'dit is maar mogelijk indien...').

Relatief verschil

Wie dit leest, zou kunnen denken dat het Nederlands dat in Vlaanderen gesproken wordt, onbegrijpelijk is. Dat valt echter mee. Afwijkende woorden als *fruitsap*, *microgolfoven* en *schoonbroer* zullen zeker niet tot een communicatiestoornis leiden. Bovendien is het verschil tussen Noord- en Zuid-Nederlands in menig geval gewoon een kwestie van frequentie. Zo noemt een Nederlander zijn vierwieler meestal *auto* en een enkele keer *wagen*, terwijl een Vlaming het juist andersom doet. Een dergelijke omkering van de frequentieverhouding zien we ook bij *laten zien* en *tonen*, bij *garantie* en *waarborg*, bij *mand* en *korf*. Het verschil is bepaald opvallend bij *teleurstellen/ontgoochelen*, *voldoende zijn/volstaan*, *waarschuwen/verwittigen*, *respecteren/eerbiedigen*.

Beziet men het hele verschijnsel in de loop van de tijd, dan is er maar één conclusie mogelijk: het Zuid-Nederlandse (ZN) taaleigen maakt geleidelijk plaats voor Noord-Nederlandse (NN) equivalenten. Er zijn natuurlijk tempoverschillen tussen stad en platteland, tussen hoger en niet zo hoog opgeleiden, tussen jong en oud, maar de richting van de beweging is duidelijk. Uiteraard verandert er niets aan benamingen die in wetten zijn vastgelegd, zoals *rijkswacht*, *schepenen*, *licentiaat*, *regentes*. Maar voor het overige zien we elk jaar meer *hespen* hun plaats afstaan aan *hammen*, en meer *zotten* gek worden.

Eenrichtingsverkeer

Men zou kunnen menen dat zich in Nederland een beweging in omgekeerde richting voordoet, zodat de twee varianten van de taal elkaar eens in het midden zullen ontmoeten. Daar is echter geen sprake van. Zeker, woorden als *afzien*, *koers*, *nipt* en *uitbater* zijn in de mode, maar dit verschijnsel is onbeduidend ten opzichte van wat zich in Vlaanderen afspeelt. Het gaat daar om een massaal proces, ten dele bewust gestuurd, en alle verschuivingen gaan in dezelfde richting.

Natuurlijk verloopt deze ontwikkeling heel geleidelijk. Er is voor elk regionaal woord (of ander taalelement) een overgangstijd waarin de ZN- en de NN-variant naast elkaar gangbaar zijn. We krijgen een aardig idee van deze gelaagdheid door eens in de Gouden Gids van Brussel te bladeren. Voorin staat een alfabetische index waarin niet alleen de namen van de rubrieken opgenomen zijn, maar ook allerlei synoniemen. In die index vinden we zowel *vakbonden* als *syndicaten*, zowel *bestelwagens* als *camionnettes*, zowel *grammofoonplaten* als *fono-platen*, zowel *roomijs* als *ijsroom* en zo tientallen meer. Vergelijkt men de huidige gids met die van tien jaar geleden, dan blijkt aan *couverts bestekken* te zijn toegevoegd, aan *amortisseurs schok-*

Hoeden- en pettenwinkel, Gent. FOTO JAN LANKVELD/HOLLANDESE HOOGTE

dempers, aan monitoren beeldschermen en aan carrosserieën koetswerken(!). *Bobinages* is verdrongen door *wikkelingen* (van dynamo's en elektromotoren); hier is de overgangsfase kennelijk al voorbij.

Universitaire aanpak

Men kan zich afvragen waar degenen die achter dit proces staan, eigenlijk naartoe willen. Mikken zij op een volkomen gelijkgeschakeling met het Noord-Nederlandse taalgebruik? En zo niet, waar leggen ze dan de grens?

Aan de Katholieke Universiteit van Leuven was het antwoord op deze vragen tot voor kort heel duidelijk. De cursussen Taalbeheersing staan traditioneel in het teken van taalzuivering, en 'zuiver' wilde altijd zeggen: Noord-Nederlands. Maar Willy Smedts, die al tientallen jaren bij deze materie betrokken is, durft dat nu niet zo stellig meer te zeggen. Het is namelijk gebleken dat bepaalde grenzen door het publiek niet overschreden worden. In de intimiteit van de familiekring is het spreken van dialect (of althans van een 'tussentaal') nog heel gebruikelijk, en wie als kind tegen een oom *nonkel* heeft gezegd, gaat die man op latere leeftijd niet anders benoemen. *Confituur*, ook zo'n huiselijk woord, wil maar geen 'jam' worden, en de kwalificatie 'gallicisme', die vroeger zonder verdere argumentatie als *bánvloek* werkte, heeft steeds minder effect. Trouwens, waarom zou een taal geen regionale varianten mogen hebben? Niemand maakt bezwaar tegen Oostenrijks Duits, Schots Engels of Zwitsers Frans. De interviewer wil graag weten waar het onderwijs dan de grens tussen die twee soorten Nederlands gaat leggen, maar daar laat dr. Smedts zich niet over uit. Het sleutelwoord is 'pragmatisch'.

Aan de Rijksuniversiteit van Gent wil men over deze kwestie wel meer kwijt. Marga Devos en Johan De Caluwe, die de oefeningen Taalbeheersing verzorgen, willen zeker geen NN over de hele linie invoeren. Dat zou om tactische redenen onverstandig zijn en praktisch ook niet haalbaar. Het hoofddoel is veeleer de uitdrukkingsvaardigheid van de studenten (en van de toekomstige leerlingen van die studenten) te verbeteren, want er wordt veel te veel gehakkeld in Vlaanderen. Daartoe moet hun parate woordkennis worden uitgebreid, onder andere met allerlei differentiaties (een Nederlander onderscheidt *borstels*, *kwasten* en *bezems*, voor vele Vlamingen zijn het allemaal *borstels*; evenzo *plooien/vouwen/buigen* en *snijden/knippen/maaien*).

Ten tweede dient het gevoel voor stijlniveau verfijnd te worden, want Vlamingen hebben nogal eens moeite met de zogenoemde registervariaties. (In een somber bericht over een tragisch verkeersongeval schrijft een krant in alle onschuld: *de auto's knalden opeen*.) Afschaffing van een woord als *hesp* heeft daarentegen geen hoge prioriteit, en sommige regionalismen worden zelfs bewust niet gecorrigeerd. 'Welke?' vraagt de interviewer hoopvol. Maar ook hier geen keiharde criteria; sleutelwoord: 'consensus'.

Hollanders

Het gezag dat de NN-norm in Vlaanderen geniet, straalt niet altijd af op de dragers van die norm. Er is eerder sprake van een ambivalente houding tegenover de noorderburen, die gratis meegekregen hebben wat men zich hier zuur verwerven moet. Wat gaan zij zorgeloos met die erfenis om! Hun uitspraak is slordig, van taalproblemen zijn ze slecht op de hoogte en ze laten de boel maar verengelsen. Men moet toegeven dat hun intuïtie hun meestal de juiste weg wijst, maar dat moeiteloze gelijk kan heel irritant zijn. Zoals een van mijn gesprekspartners zei: 'Jullie Hollanders hebben gewoon geluk gehad. Was de geschiedenis een tikkeltje anders verlopen, dan was Brabants de standaardtaal geworden en zaten jullie nu te worstelen.' •

DECEMBER

Voor alle goedheiliglieden zonder inspiratie presenteert de Taalmanak een spoedcursus Sinterklaasgedichten. En verder: een lijst van kant-en-klare meningen voor de vele andere sociale avondjes van december. Tot slot: waarom het Nederlands kerngezond de 21ste eeuw ingaat.

Het heerlijk avondje is gekomen – maar wat gingen er weer veel avondjes van tandenknarsen en nagelbijten aan vooraf. Wat rijmt er nu toch op *Ankie*? Jaap Bakker – samensteller van het *Nederlands Rijmwoordenboek* – reikt de helpende hand met een cursus sinterklaasgedichten in vijf lessen.

Spoedcursus sinterklaasgedichten

Een van de sociale verplichtingen die het Nederlands staatsburgerschap met zich meebrengt, is het schrijven van sinterklaasgedichten. Er zijn mensen die zich met benijdenswaardig gemak van die taak kwijten. Ze schudden het ene na het andere vers uit hun mouw. Als u dat talent niet bezit, dan dreigen er voor u donkere dagen van mentale dwangarbeid. Omdat ik u dat lot graag wil besparen, heb ik hieronder een aantal tips en trucs bijeengebracht die het schrijven aangenamer en succesvoller kunnen maken.

Les 1: Er mag meer dan u denkt

Het is goed te weten dat er in sinterklaaspoëzie veel mag en weinig hoeft. Ja, sinterklaasgedichten moeten rijmen – daar kunnen we niet omheen. Maar niet iedere regel hoeft met een rijmwoord te eindigen. De traditionele rijmschema's zijn gepaard rijm (sint-sprint-woon-zoon) en gekruist rijm (sint-woon-sprint-zoon). Er is echter niets tegen om gebruik te maken van het 'gebroken rijm': sint-woon-gaat-zoon. Dat scheelt de helft in het aantal rijmwoorden terwijl het gedicht toch een klankrijke indruk maakt.

Een vaste regellengte is geen verplichting, evenmin als een regelmatig metrum. Ook bestaan er geen voorschriften voor de omvang van het gedicht: een versje van vier of zes regels is net zo'n volwaardig sinterklaasgedicht als een berijmde jaarkroniek van vijf kantjes. Als u voor kinderen of andere personen met een korte aandachtsspanne schrijft, verdienen korte gedichten zelfs de voorkeur.

Sinterklaasgedichten komen vaak onder tijdsdruk tot stand. Een rijmwoordenboek kan u veel gepieker besparen: het biedt een overzicht van de beschikbare rijmmogelijkheden en laat ook zien óf die er überhaupt zijn. Dat laatste is van belang als u bijvoorbeeld een naam wilt berijmen: in een rijmwoordenboek ziet u in één oogopslag dat u met 'Ankie' vrijwel meteen vastloopt terwijl u met 'Ank' allerlei kanten op kunt.

Bent u zo iemand die van zichzelf geen rijmwoordenboek mag gebruiken? Is het uw eer te na, wilt u niet pronken met andermans veren, hebt u het gevoel dat een gedicht niet uw geesteskind is wanneer u niet alle rijmwoorden hoogstpersoonlijk hebt bedacht? Stap af van dat malle taboe! Het zoeken naar rijmwoorden is op zichzelf geen creatieve handeling; het creëren begint pas wanneer u rond de gevonden rijmwoorden zinnen gaat bouwen en die zinnen aaneenrijgt tot een verhaal. Als u graag met rijmen jongleert, dan kan dat evengoed nog; er bestaan allerlei soorten inventief en origineel rijm die in geen enkel rijmwoordenboek te vinden zijn.

Les 2: Kies een inspirerend cadeau

Hopelijk bent u zover dat u onnodige beperkingen van u hebt afgeschud. Het belangrijkste waar u nu voor moet zorgen is inspiratie. Inspiratie kunt u putten uit de ontvanger van uw

De Sint heeft heel lang zitten denken, wat hij jou...

FOTO SPAARNESTAD

gedicht (daarover later meer) maar zeker ook uit het cadeau dat u te vergeven hebt.

Met een beetje geluk vindt u een presentje dat uw fantasie zo stimuleert dat u het gedicht bij wijze van spreken al in de rij voor de kassa zou kunnen schrijven. In andere gevallen zult u wat langer moeten peinzen, of uw heil zoeken bij een kunstgreep: u voorziet bijvoorbeeld het cadeau van een verrassende gedaante (de welbekende 'surprise'), of u zoekt een goedkoop tweede cadeautje als 'alibi' voor het gedicht.

Wees, als u aan het winkelen bent, attent op artikelen waar tekst op staat. Boeken en platen dragen titels, op kleding en luxeartikelen staat vaak prominent een merknaam vermeld, of een decoratief opschrift: T-shirts met 'Miss Saigon'-print, drinkbekers met 'De Leeuwenkoning' erop, jacks met op de rug 'Survival Team' of een soortgelijke stoere belettering. Zulke teksten wekken associaties die een ideeënstroom op gang kunnen brengen; daarnaast zijn het vaak ook inspirerende rijmwoorden.

Les 3: De persoonlijke noot

Een sinterklaasgedicht is in principe gericht aan een persoon, wiens belevenissen of eigenaardigheden in verband worden gebracht met een cadeautje dat na voorlezing van het vers mag worden uitgepakt. Er bestaan gedichten die alleen over het cadeau-artikel gaan en helemaal niet over de ontvanger, zie bijvoorbeeld de in de handel verkrijgbare Sinterklaasrijmenbundels met kant-en-klare versjes over fotolijsten, make-upsets en tuingereedschap.

Maar u en ik hebben een wat hoger ambitieniveau; we willen ons gedicht toch graag iets persoonlijk meegeven.

Dat valt lang niet altijd mee. Soms kent u de ontvanger van het gedicht niet goed, of er is het voorafgaande jaar weinig memorabels gebeurd.

Bedenk dan dat u voor een gedicht geen uitvoerige biografische gegevens nodig hebt. Het uitgangspunt kan heel goed een klein, onbetekenend voorval zijn. U weet bijvoorbeeld dat de slordige Dennis een tijdje geleden zijn bibliotheekpas terugvond in de achterzak van een broek die inmiddels in de was was geweest. Hier kunt u uw fantasie mee aan het werk zetten, bijvoorbeeld door in het gedicht te beschrijven wat er zou gebeuren als er ook portefeuilles, sleutelbossen, kauwgomstrips en agenda's in de wastrommel terecht zouden komen.

Het ligt voor de hand om, als u persoonsgericht wilt schrijven, allereerst te zoeken naar saillante gebeurtenissen of karaktereigenschappen. U kunt echter ook iemands opvattingen en voorkeuren tot onderwerp van het gedicht maken. Als u toevallig weet dat iemand fel anti-jacht is, of pro-republiek, of Mozart-fan of house-hater, dan hebt u een aardig aangrijpingspunt voor een gedicht. Probeer het gegeven eens op een onverwachte manier uit te werken. Schrijf bijvoorbeeld een dialoog tussen

*Een vijfdecembergedicht hoeft
geen brief te zijn met Sinterklaas
als afzender.*

twee edelherten, of een vermanende brief die zogenaamd van de koningin komt, of een monoloog van Mozart, of een gabberkoor. De traditie wil dat vijfdecembergedichten de vorm hebben van een brief met Sinterklaas als afzender. Het kan heel verfrissend zijn om dat stereotiepe patroon eens te doorbreken.

Les 4: Leen een vorm

Laten we aannemen dat u een geschikt cadeautje hebt gevonden en ook ongeveer weet wat u tegen of over de ontvanger zeggen wilt. Nu moet u nog een vorm vinden voor uw ideeën. Het kan inspirerend zijn om vormelementen te lenen van een bekend gedicht of lied. Geschikt zijn verzen met een aanstekelijk ritme of een zinspatroon dat uitnodigt tot aanpassen en parodiëren, bijvoorbeeld 'Sikkels klinken / Sikkels blinken / Ruisend valt het graan' of 'Denkend aan Holland / Zie ik brede rivieren'. Zo zijn er ook heel wat populaire liederen met refreinregels die een goed uitgangspunt vormen voor een gedicht:

*Ik krijg een heel apart gevoel van binnen
Als ik bij Marga chili eet
Ik weet niet wat ik moet beginnen
Zo scherp gekruid en gloeiend heet*

Het is uitdagend om een nieuwe tekst te schrijven helemaal volgens het stramen van een bestaand werk, maar dat vereist nogal wat verstechnische vaardigheid. U kunt ook volstaan met het overnemen van een paar regels en het gedicht verder in uw eigen stijl voltooien.

Les 5: Het oor wil ook wat

Vergeleken met gewone gelegenheidsgedichten heeft het sinterklaasvers de bijzondere eigenschap dat het niet door de schrijver, maar door de ontvanger ten gehore wordt gebracht. Die staat voor de allerm minst eenvoudige opgave om een tekst die hij nooit eerder gezien heeft, hardop en liefst ook nog met een levendige intonatie voor te lezen. Als auteur moet u uw vertol-

ker daarbij een beetje behulpzaam zijn. Dat voorkomt ergernis en frustratie, ook bij uzelf. Denkt u zich eens in: u doet iemand een föhn cadeau, vergezeld van een vers waar de bestemming zich haperend doorheen worstelt:

*'De Sint eh bedenkt o nee, bedient je op je wenken
Zonder je een eh haan te kreuken'*

'Haar te krenken, sufferd!', zou u dan willen uitroepen, ware het niet dat het pakjesavond-protocol u verbiedt zich als afzender van het vers bekend te maken. Wég woordgrapje, wég effect.

De moraal is duidelijk: schrijf leesbaar! Ga ervoor zitten, neem een goede pen ter hand en schrijf uw kladversie in nette blokletters over. Typen of printen kan natuurlijk ook. Echt, dit is een tijdsinvestering die dubbel en dwars de moeite waard is.

Behalve het handschrift is ook het metrum een factor die bepaalt hoe goed uw gedicht uit de verf komt. Een regelmatige cadans is geen verplichting (zie les 1), maar brengt ontegenzeggelijk grote voordelen met zich mee. De voorlezer weet wat hij, in ritmisch opzicht, kan verwachten. Daardoor is er meer aandacht beschikbaar voor een expressieve voordracht. Dit lukt het best als de versregels niet te lang zijn (maximaal 10 of 11 lettergrepen) en het gedicht in overzichtelijke coupletjes is verdeeld.

Metrisch schrijven is een vaardigheid die lang niet iedereen beheerst – het is moeilijker dan rijmen – maar die wel te trainen is. Probeer eens een cadans in gedachten te nemen (bijvoorbeeld 'en één en twee en drie en vier / en één en twee en drie-je') en een aantal regels in die maat te schrijven. Houd dat zo goed mogelijk vol. Is het gedicht af, controleer dan of u nergens uit de maat bent geraakt en schaaft zo nodig bij. Bij volgende gedichten gaat u op dezelfde manier te werk (u kunt natuurlijk andere ritmen uitproberen). Zo krijgt u er langzamerhand slag van. Ik kan niet beloven dat u dit jaar al met professionele metrische gedichten voor de dag zult komen, maar over twaalf maanden hebt u een nieuwe kans om uw vorderingen te demonstreren •

NOOIT OM EEN RIJMWOORD VERLEGEN

Sint	<i>bemind</i>	<i>ontbijter</i>	<i>hallo</i>
<i>bint</i>	<i>verslind(t)</i>	<i>nagelbijter</i>	<i>bon mot</i>
<i>blind</i>	<i>verzint</i>	<i>kribbenbijter</i>	<i>Brno</i>
<i>hint</i>	<i>stekeblind</i>	<i>bullebijter</i>	<i>Renault</i>
<i>kind</i>	<i>troetelkind</i>		<i>Pernod</i>
<i>lint</i>		cadeau	<i>depôt</i>
<i>pint</i>	mijter	<i>E.O.</i>	<i>bistro</i>
<i>print</i>	<i>pleiter</i>	<i>hobo</i>	<i>bravo</i>
<i>sprint</i>	<i>schijter</i>	<i>tableau</i>	<i>ziezoz</i>
<i>vind(t)</i>	<i>slijter</i>	<i>Bordeaux</i>	<i>zo-zo</i>
<i>geïnd</i>	<i>smijter</i>	<i>Peugeot</i>	
<i>begint</i>	<i>treiter</i>	<i>maillot</i>	

Bron: Jaap Bakker, *Nederlands rijmwoordenboek*, herz. ed., Amsterdam, 1996.

Mensen die over hun zelfmoordplannen praten, brengen ze niet in praktijk. Nederlandse gevangenis zijn even comfortabel als hotels. En het boek is altijd beter dan de film: kant-en-klare meningen voor elk gesprek.

Lof der zouteloosheid

Vanaf 1850 tot zijn dood in 1880 heeft Flaubert gewerkt aan een boek waarin geen woord van hemzelf zou staan. Zijn *Dictionnaire des idées reçues*, het 'Woordenboek van Pasklare Ideeën', zou alles bevatten 'wat je in gezelschap moet zeggen om voor een fatsoenlijk en beminnelijk mens door te gaan', schreef hij in een brief aan zijn geliefde Louise Colet. 'Het zou zo moeten zijn [...] dat je, wanneer je het eenmaal gelezen had, niet meer zou durven praten uit angst een van de zinnen die erin staan uit te spreken.'

Flauberts inventaris van waarheden als koeien, afgezaagde grappen, vooroordelen en wijdverbreide misvattingen bleef onvoltooid, maar is opgenomen als bijlage in zijn – eveneens onvoltooid – roman *Bouvard en Pécuchet*. Enkele citaten: *Begravenis* – Over de overledene: 'En dan te bedenken dat ik een week geleden nog met hem gedineerd heb.' *Hasjiesj* – Niet verwarren met hachee, dat geen bewustzijnsverruimende werking heeft. *Kreupelhout* – Altijd dicht en ondoordringbaar.

Flauberts lof der zouteloosheid is vele malen nagevolgd door essayisten. Gaston Durnez stelde een *Klein Belgisch woordenboek* samen (1985), H.L. Mencken en George Jean Nathan legden in 1920 *The American credo* vast ('That it snowed every Christmas down to fifteen years ago', bijvoorbeeld). In Nederland maakte Karel van het Reve zich in *Uren met Henk Broekhuis* (1978) vrolijk over modieuze gemeenplaatsen als: dat we in een haastige tijd leven, dat je de feiten niet kunt begrijpen als je de achtergronden niet kent en dat je niet de symptomen moet bestrijden, maar de oorzaken.

Vreemd genoeg hebben auteurs van leerboeken Nederlands als tweede taal tot nu toe geen belangstelling getoond voor Flauberts project. Terwijl een lijst van clichémeningen toch van onschatbare waarde kan zijn bij de inburgering in een tweede cultuur. Verdienen nuttige dialoges als 'Bij de groenteboer' geen aanvulling met even nuttige gesprekken tijdens 'Een Nederlandse verjaardag'? Als Henk opent met: 'De armen worden steeds armer en de rijken steeds rijker', kan Mustafa soepel invoegen met: 'Maar geld maakt niet gelukkig, buurman.'

Henk: 'Nee, maar als je toch ongelukkig bent, kun je er maar beter veel van hebben.'

Mustafa: 'Ik zeg zelf altijd maar: als je maar gezond bent.'

Henk: 'Dat is een ding dat zeker is. Jij nog zo'n blonde jongen? Of een glaasje chateau migraine?'

Mustafa: 'Helaas pindakaas: ik moet nog rijden. Doe mij maar een glaasje gemeentepils.'

Kant-en-klare meningen voor Nederlandse conversaties

ATHEÏSTEN – Hun bestaan betwijfelen: niemand gelooft helemaal niets.

BEATRIX – Werkt hard. Hebben we het erg mee getroffen.

BED – Hoe harder hoe gezonder. Als iemand de vraag 'Uitgeslapen?' bevestigend beantwoordt, zeggen: 'Dan kun je je bed verkopen.'

BIECHT – Waarvoor mensen nu naar een therapeut gaan, gingen ze vroeger te biecht. In katholieke landen zijn daarom veel minder psychiaters nodig.

BUREN – Mensen die in de stad wonen kennen ze niet. Maar op het platteland, waar iedereen

op elkaar let, is het ook niet alles.

CRITICI – Afgunstig; gemankeerde kunstenaars.

DIPLOMA – Geringschattend 'papiertje' noemen. Maar zonder kom je nergens.

DOOD – Vlak voordat ze doodgaan zien mensen hun leven als een film aan zich voorbijtrekken.

DUITS – Lelijke taal.

DUITSERS – (Voor ouderen:) Het blijven moffen. Komen met zijn allen naar ons strand en graven daar grote kuilen. Befehl ist befehl. Pünktlichkeit. Jawohl. Ze de verkeerde kant uitsturen als ze de weg vragen, of zeggen: 'Eerst mijn fiets terug!'

ECHTGENOTE – Als ze veertig is, zeggen: 'Ik zou haar graag inruilen voor twee van twintig.'

EERSTE KEER – Doet altijd pijn.

ENGELS – Heeft bijna geen grammatica, daarom is het zo'n makkelijke taal.

ETIKETTEN PLAKKEN – Tegen tekeer gaan. Altijd fout. (Zie ook HOKJESGEEST)

FIETSEN DIEVEN – De politie doet er niets meer aan. Komen met een vrachtwagen en nemen een laadbak vol mee. De mensen staan erbij en kijken ernaar.

ILLUSTRATIE HERMAN SCHOUWENBURG

klinkers dan de onze.

ITALIANEN – Van beroep maffioso, ijsverkoper, restauranthouder, maar allemaal toneelspelers. Het dagelijks leven is opera in Italië.

JAPANNERS – Hoog opgeven van hun discipline. Hebben hun succes te danken aan hard werken, want ze kunnen zelf niets nieuws verzinnen, ze imiteren alleen maar.

JODEN – Nooit zelf over beginnen. Heel veel wetenschappers en kunstenaars zijn en waren het. Je afvragen waar dat door komt.

FRANS – Muzikale, logische, heldere taal.

Wordt sneller gesproken dan het Nederlands, daardoor moeilijk te verstaan. Pikant: 'Olala.'

Grapie: 'Ik ken Frans wel, maar Frans kent mij niet.' Nog een grapje: 'Allez votre corridor.'

GEITENFOKKERSVERENIGING – In gesprek over verzuiling met geamuseerde afkeer zeggen dat er vroeger gereformeerde geitenfokkersverenigingen bestonden. (Verouderd)

GEWEEST – Critici voorhouden dat je er geweest moet zijn om erover te kunnen oordelen (voor de omwentelingen aldaar: Zuid-Afrika, Rusland). Alleen in landen waar iedereen hetzelfde over denkt hoef je niet geweest te zijn.

HITTE – 'Maar je hebt geen last van die temperatuur, want in die landen hebben ze een ander soort hitte dan hier.'

HOKJESGEEST – Altijd verwerpelijk.

HOMOSEKSUEEL PAAR – Je in hun afwezigheid afvragen welke van de twee het mannetje is.

HONDEN – Hechten zich aan hun baas, niet aan hun huis. Opmerken dat een jaar voor een hond x jaar is voor een mens. 'Dus eigenlijk is hij al negentig.'

INSPIRATIE – Kunstenaars kunnen niet zonder.

ITALIAANS – Muzikale taal. Gebruikt veel meer

KATTEN – Hechten zich aan hun huis, niet aan hun baas. Komen altijd op hun pootjes terecht, hebben negen levens.

KERSTMIS – Je afvragen wanneer het voor het laatst een witte kerst was. Klagen over het overvloedige eten. Grapje: 'Vrete op aarde.'

KOFFIE – Als je bij het presenteren morst: 'Met voetbad.' 's Ochtends zeggen dat je er wakker van wordt, 's avonds dat je van koffie laat op de avond niet kunt slapen.

KOMIEK – In zijn hart geen vrolijk man.

KOSTENPLAATJE – Wel eens willen weten hoe dat eruitziet.

KRITIEK – Mag je alleen hebben als je een alternatief hebt.

LATIJN – Logische, heldere taal. Van groot belang voor het leren van grammatica. Lachen om mensen die 'Latijns' zeggen.

LESBISCH – (Voor mannen:) Zeggen dat je het ook bent.

MAAIVELD – Als je hoofd er in Nederland boven uitkomt, wordt het afgehakt.

MANNEN – (Voor vrouwen:) Allemaal hetzelfde. Net kinderen. Willen maar één ding.

MENTALITEITSVERANDERING – Altijd goed.

MODERNE KUNST – Zeggen: 'Dat kan mijn kleine zusje ook.' (Verouderd)

OLIFANTEN – Hebben een geweldig geheugen. Anekdote vertellen over man die olifant kwaad deed en daar jaren later door hetzelfde dier voor gestraft werd.

OVERSPEL – (Voor vrouwen:) 'Je mag buiten wel op de menukaart kijken, als je maar binnen komt eten.'

PRESIDENT – Kost even veel als een koning of koningin.

PSYCHIATER – Zeg: 'spychiater' (maar niet in intellectueel gezelschap) en geef blijk van wantrouwen. Vaak even gek als hun patiënten.

RUST – Altijd welverdiend.

SEKS – 'Als ze morgen iets beters uitvinden, blijf ik het er toch bijdoen.'

SKILERAAR – Heeft net als tennisleraar altijd een verhouding met leerlinge.

SPELLING – Wordt in Nederland voortdurend veranderd.

SPRUITJESLUCHT – Zeggen dat de Nederlandse literatuur ervan vergeven is.

TALEN – Nederlanders kennen ze. Wat wil je ook, met zo'n klein landje.

TE – Alles waar het voor staat is slecht, behalve tevreden.

TEGENSTELLINGEN – 'Het is een land van tegenstellingen.'

THUISBLIJVERS – Hebben vaak ongelijk.

TIJGER – En andere katachtigen in de dierentuin: opmerken dat het net huiskatten zijn.

TONEEL – 'Het decor was heel mooi; jammer dat de spelers er telkens voor gingen staan.'

TWEELING – De een voelt het altijd als de ander ziek is.

VAKANTIE – 'We zaten daar in een dorpje waar je geen enkele Nederlander zag.'

VINDEN – Eerste vraag voor bezoekers die nog niet eerder langskwamen: 'Konden jullie het makkelijk vinden?'

VLAAMS – Sappiger dan Nederlands. 'Awel, zulle!'

WAT NU – Zei Pichegru.

WIJN – Na bier geeft plezier.

WILLEN – Dat je rijk was en niet zo knap.

WISKUNDE – Leer je logisch door denken.

WORTELJTJES – Opmerken dat ze goed zijn voor de ogen. 'Of heb jij wel eens een konijn gezien met een bril?' •

De taal verloedert, dat kun je iedere dag horen. Op de Koningin na spreekt niemand nog fatsoenlijk Nederlands. Maar de taalkundige Joop van der Horst huilt niet mee met de wolven in het bos: goedgehumtst neemt hij het Nederlands de pols.

'Ik mankeer niets'

HET NEDERLANDS GAAT KERNGEZOND DE 21STE EEUW IN

Het gaat goed met onze taal. Er is volop groei en bloei. Er is een levendig komen en gaan van woorden en constructies. 't Is jammer dat talen niet leven, anders kon je zeggen dat het Nederlands springlevend is en kerngezond. Alleen schrikken mensen weleens als ze het merken. Toch zou de toestand juist verontrustend zijn als er niets veranderde, of te weinig. Een gezonde taal kan nu eenmaal niet stilstaan. Maar 't is af en toe wel even wennen. Dat geef ik toe.

De stroom van nieuwe woorden is bekend. Daar zijn heel mooie bij en heel erg lelijke. Maar is het met mensen anders gesteld? Moest ik een getal noemen: ik denk dat er minstens 500 woorden per jaar bij komen. Dat is meer dan één per dag. Tegenwoordig verschijnen er zelfs geregeld almanakken en boekjes waarin die nieuwe woorden gesignaleerd worden, en elke herdruk van een woordenboek bevat weer veel nieuws. Krijgen we te veel woorden? Raakt onze taal overbevolkt? Wie daarvoor vreest, moet bedenken dat er door de achterdeur ook heel veel woorden weer verdwijnen. Het kon wel eens meevallen. Woorden raken namelijk ook vergeten, al valt dat minder op. Uiteraard valt het minder op, want dat is juist typisch voor het vergeten. Wie staat erbij stil dat je tegenwoordig zelden meer hoort van een *ambachtsschool*, een *badhuis*, een *bovenlicht*, een *dressoir*, een *knopenhaakje*, een *kweekschool*, een *melkkoker*, een *nozem*, een *regeringsbrood*, een *rookstoel*, een *traploper* en een *zweminrichting*? Toch waren al die woorden amper veertig jaar geleden bij iedereen bekend. Om nog maar te zwijgen van woorden als *badkoetsje*, *beerwagen*, *belastingplaatje*, *kapothoed*, *melksalon* en *theetuin*. Dat zijn woorden die nu alleen bij zeer bejaarde mensen nog bekend zijn. Nog één generatie en niemand kent ze meer; ze zijn dan enkel nog te vinden in een historisch woordenboek.

Het Nederlands is springlevend en kerngezond. Alleen schrikken de mensen weleens als ze het merken.

HOE SNEL GROEIT HET NEDERLANDS?

Hoeveel nieuwe woorden komen er eigenlijk gemiddeld per jaar bij? Zestig per dag, zegt Frank Jansen in zijn artikel over nieuwe woorden (blz. 15-18); volgens mij is het er maar één.

Mijn schatting is als volgt gemotiveerd. Een nieuwe druk van een woordenboek bevat, door de bank genomen, zo'n 5.000 nieuwe woorden. Tussen de ene en de andere druk zit, laten we zeggen, tien jaar. Dat komt op 500 per jaar, oftewel ruim één per dag. Ik geef toe dat het een slordige schatting is. Je zou ook kunnen zeggen twee of drie per dag. Maar toch iets in die orde van grootte. Geen vijftig of zestig per dag. Immers, als het er zo veel waren, dan kwamen we op $365 \times 60 = 21.900$ per jaar, oftewel 219.000

per tien jaar. Geen enkel woordenboek vertoont zo'n gigantische aanwas.

Toch is het geen onzinnig getal om van zestig nieuwe woorden per dag te spreken. Maar dan tel je iets anders. Neem nu eens een krant. Streep alle woorden aan die niet in een woordenboek staan. Dat zijn er veel meer dan u denkt. Het zijn er, in een gemiddelde krant, al gauw zo'n dertig. Zou je hetzelfde doen bij alle kranten van die ene dag, dan kom je gemakkelijk op zestig woorden per dag die niet in de woordenboeken staan, en die je dus, met zeker recht, 'nieuwe woorden' zou kunnen noemen. Alleen, en nu komt het verschil met mijn eigen manier van tellen: die zestig 'nieuwe woorden' zullen nagenoeg geen van alle ooit het woordenboek halen. Het zijn eendagsvliegen. Ik telde de blijvertjes, en Jansen telde ook de eendagsvliegen.

Ik heb de proef op de som genomen. Ik heb in *NRC Handelsblad* van woensdag 23 juli 1997 alle woorden verzameld die niet in het woordenboek van Van Dale staan. Namelijk: amusementschouwburgje, asbestaffaire, asbestdeeltjes, bankiersvereniging, barometermuseum, blauwtinten, boekpublicatie, boerenklantenkring, glazenwassersbranche, jubileumseizoen, kind-soldaten, kredietrisicomanagement, ladderfabrikanten, luchtverversingssysteem, lunchpauzevoorstelling, meereisgroep, megadiscotheek, mode-imperium, musicalgiganten, muziektheatervoorstellingen, nederzettingenpolitiek, oppositiepoliticus, overgecentraliseerd, overnamecontract, overnameovereenkomst, presentatieavond, programmeringsbudget, regiedebuut, restgebied, sleurderig, supportersvereniging, varkenspestrichtlijn, watersnoodbelastingen en zedelijkheidsverklaring.

Dat zijn er, van amusementschouwburg tot zedelijkheidsverklaring, welgeteld 34, in één krant van één dag, die allemaal niet in Van Dale staan. Terecht overigens. Maar op die manier kom je stellig tot zestig per dag. Misschien zelfs wel tot honderd of meer. Alhoewel je dan bijvoorbeeld de supportersvereniging en de bankiersvereniging daar weer af moet trekken omdat ze enige dagen achtereen in de krant staan.

Kortom, ik kan dat getal van zestig per dag wel begrijpen als je de eendagsvliegen meetelt, maar als je die buiten beschouwing laat, klopt mijn eigen schatting van één per dag aardig.

Ik sta niet met een bril

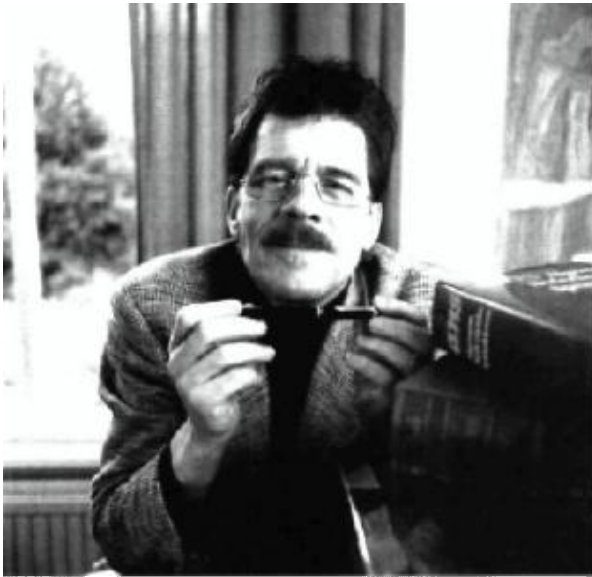
Wat moeten we denken van het gebruik van *wie* in plaats van *die*? Het is bepaald iets nieuws. Een scholier schrijft in haar opstel: *...op weg naar haar oom wie de uitnodiging zou verzorgen*. En Johan Cruijff heeft het over *een keeper wie zo'n bal pakt*. Het is nu nog een minderheid die zo spreekt, en daarom valt het op, maar de kans is groot dat in de toekomst iedereen het zo zal doen. Vroeger zei men: *het huis daar ik woon*, en dat is veranderd in *het huis waar ik woon*. Als iemand over het boek dat hij leest, zegt: *het boek wat ik lees* (met *wat* in plaats van *dat*), dan kijken we daar al niet meer van op. Het valt te verwachten dat in de volgende eeuw *een keeper wie zo'n bal pakt* heel gewoon zal worden. Meer nog: dan zal men *een keeper die...* waarschijnlijk net zo raar vinden als wij nu al aankijken tegen *het huis daar ik woon*.

Jonge mensen zeggen meestal *Ik pas die schoenen niet*, terwijl ouderen hetzelfde uitdrukken met *Die schoenen passen mij niet* of *Mij passen die schoenen niet*. Van *mij* naar *ik*. Of in grammaticale termen: van meewerkend voorwerp naar onderwerp. Dat is in feite dezelfde verandering als in *De reizigers wordt verzocht...* wat nu meestal is: *De reizigers worden verzocht*. Of in: *Ik ben nu al drie verstandskiezen getrokken*. Vlamingen vinden die zin met *Ik pas die schoenen niet* maar vreemd. Maar voordat we gaan denken dat daar de taal 'zuiver' blijft, is het goed om te weten dat diezelfde Vlamingen dan weer geen enkele moeite hebben met *Ik sta niet*

met een bril en *Eenmaal zal ik erin gelukken*. In feite gebeurt daar dus precies hetzelfde: vroegere meewerkende voorwerpen worden omgebouwd tot onderwerp van de zin. Dat is blijkbaar een sterke trend in onze taal. Het is, geloof ik, nog nooit gehoord maar vroeg of laat gaan we vermoedelijk ook zeggen: *Ik spijt me daarover*. Nou ja, wij niet, maar een paar generaties verder zal het er wel van komen. Intussen hebben wij alvast geen moeite meer met *Ik mankeer niets*, en veel mensen zeggen al *Ik irriteer me daaraan*. Allemaal voorbeelden van hetzelfde. Dus waarom zou *spijten* zich op den duur niet net zo gaan gedragen als *passen*, *staan* en *(ge)lukken*?

Woorden verschijnen en woorden verdwijnen. Wie weet nog precies wat een rookstoel of een beerwagen is? Prof. dr. E.I. Kipping, neerlandicus: 'Ik heb studenten die denken dat een boutade een in een boetiek gehouden tirade is en een retirade een op het toilet afgestoken boutade!' FOTO ROEL BAZEN

Hekel aan *hun*

Een van de meest opvallende vernieuwingen in onze taal is het gebruik van *hun*. Half Nederland zegt al: *Dat zullen hun wel gedaan hebben* en *Ik denk dat hun het beter doen*. Nee, het is geen Algemeen Beschaafd Nederlands, en op school wordt het genoeg bestreden. Maar wat thuis niet lukt, lukt op school natuurlijk evenmin. Het gebruik neemt voorlopig alleen maar toe. Het zou me dan ook niet verbazen als over honderd jaar iedereen het zo zegt. Het zou trouwens heel goed passen in de structuur van onze taal, maar dit terzijde. Ik heb er zelf een hekel aan, en ik ben niet de enige. Maar dat komt doordat ik zelf ben grootgebracht met *zij*. Voor mij is dit *hun* nog steeds iets nieuws waaraan ik moeilijk wennen kan. Dat zal wel zo blijven met mij. Als intussen het gebruik van *hun* toch toeneemt, dan komt er absoluut zeker een generatie die niet beter weet. Ik bedoel: een generatie voor wie *hun* doodnormaal is en die niet begrijpen kan wat opa daarop tegen heeft. Zal dat een ongelukkiger generatie zijn? Toch niet doordat ze steeds *hun* gebruiken. In Zuid-Afrika is *wij* geheel verdrongen door *ons* (*Ons het geloop*) en daar zijn geen problemen mee.

Vlamingen kijken vol afkeer naar dat *hun*-gebruik. Ze vinden dat de Nederlanders maar slordig omspringen met hun taal. Toegegeven, zinnen als *Hun doen dat niet* zul je in Vlaanderen niet horen. Men kent de constructie niet, of heeft hem hooguit weleens gehoord op de Nederlandse televisie. Intussen doen veel Vlamingen, zonder het te beseffen, net zo iets. Niet met *hun* in plaats van *zij*, maar met 'm in plaats van *hij*: *Ik denk dat 'm zo iets niet zal doen* en

Vroeger was 'm leraar. Kijk, dat hoor je nou weer nooit in Nederland. Maar of het nu het een is of het ander, belangrijker is dat blijkbaar in het hele taalgebied, in Vlaanderen evengoed als in Nederland, er iets verschuift aan deze woordjes. Voorlopig vinden we het nog 'fout'. Zolang het niet algemeen geaccepteerd wordt, is het ook fout. Maar het valt te verwachten dat het over enige tijd zo algemeen geworden is dat het vanzelf geaccepteerd wordt. Dat is tenminste wat ik ervan verwacht.

Feit is dat

Een tamelijk nieuw soort zinnen, al beseft niet iedereen het, ziet er zo uit: *Feit is dat hij vertrok*. Het woord *feit* 'mist' hier zijn lidwoord, want zou het midden in de zin staan, dan zeiden we *Het is een feit dat hij vertrok*. Niemand zegt: *Het is feit dat hij vertrok*. Wel mogelijk is: *Een feit is dat hij vertrok*. Hetzelfde zien we bij *Gevolg is dat hij...*, *Probleem is...*, *Doel is...* en *Bedoeling is...* Onder bepaalde omstandigheden laten we blijkbaar het lidwoord (*een, het, de*) achterwege wanneer zo'n woord vooraan staat. Voorzover ik weet duikt dit soort zinnen voor 't eerst op in de jaren dertig. Men vond ze toen fout. Uiteraard. Wie gewend was aan een lidwoord op die plaats, ging niet akkoord met weglating ervan. Intussen zijn we een halve eeuw verder en je hoort er niemand meer over. Zinnen die beginnen met *Feit is*, *Probleem is*, *Bedoeling is*, zie je dagelijks in de krant en ik hoor nooit meer iemand die ze fout vindt. De ontwikkeling is echter beslist niet tot stilstand gekomen. Ook in onze dagen gaat ze voort. Meer en meer woorden en woordgroepen kunnen, als ze vooraan staan, het zonder lidwoord stellen. 't Is waarschijnlijk begonnen met *feit, gevolg, oorzaak, bedoeling, probleem*, enz., maar nu zie je ook zinnen als *Beste remedie is het stimuleren van economische groei en concurrentiekracht; Rode draad vormen de lotgevallen van enerzijds M. en B., en anderzijds A.; Heet hangijzer in de discussie over alle varianten over en langs het bestaande spoor is hoeveel capaciteit de lijn Rotterdam-Den Haag-Schiphol heeft*. Ik weet niet hoe ver dit zal gaan. Voorlopig kunnen we ze nog evengoed mét lidwoord zeggen (*De beste remedie; Een rode draad; Een heet hangijzer*). Maar het is geen gewaagde veronderstelling dat op den duur een lidwoord daar misstaat.

Ik wil maar zeggen: er verandert heel wat in onze taal. Er zouden makkelijk meer voorbeelden te geven zijn. Tientallen, honderden. Waar je ook kijkt, het ritselt, het bruisst, het beweegt overal. Maar ik moet oppassen, want misschien denkt u nu wel: 'O, o, in welk een tijd leven wij! Hoe komt het toch dat alles maar verandert? Vroeger had je dat toch niet?' Onzin. Werkelijk onzin. Vroeger veranderde onze taal evenzeer. Het is nooit anders geweest. Neem een negentiende-eeuws boek, lees eens brieven uit de achttiende eeuw. Elke bladzijde, elke alinea toont ons de verschillen met nu. En wat met het Nederlands gebeurt, gebeurt net zo goed met andere talen.

U bent (vroeger zou men zeggen: *U is*) wellicht nog niet gerust. Is alles dan maar goed? Moeten we maar weerloos alle nieuwigheden over ons heen laten komen? Geen sprake van. Wat morgen algemeen is, is het vandaag nog niet en mag dus vandaag gerust fout gerekend worden. Wat nieuw is in de taal, voelt vaak onprettig aan. Dat is een legitiem gevoel; er is niets mis mee. Weer het uit uw teksten, mijd het in uw gesproken taal. Ik ga geregeld naar de kapper, ook al weet ik dat ik over tien jaar wel helemaal kaal zal zijn. Dat vooruitzicht weerhoudt mij er niet van om nu geregeld naar de kapper te gaan.

Hoe komt het toch dat we maar slecht kunnen aanvaarden dat taal verandert? Dat we liefst alles precies zo zien blijven als het was toen we tien waren? Bang om oud te worden? Maar de ironie wil nu juist dat de Nederlandse taal ons allemaal gaat overleven. Want het gaat goed met onze taal. Alleen weet nog niet iedereen het •

Verantwoording

ARTIKELEN

De volgende bijdragen werden speciaal voor dit boek geschreven: ‘Zeventien goede taalvoornemens’; ‘*Hawwe jo eat dat helpt tsjin blieren?* Fries voor Elfstedenrijders’; ‘Nieuwjaars-toespraak zonder kater’; ‘Die gannef heeft een joetje gejat! U kent meer Jiddisch dan u denkt’; ‘De stuipen van Valentijnsdag’; ‘Honderd adviezen voor een eigen taalbibliotheek’; ‘De toekomst van de Nederlandse dialecten’; ‘Van tale Kanaäns naar verstaanbaar Nederlands. De taal van de bijbel’; ‘Herinnert u zich deze nog? Alle dertien goed!’; ‘Mooie praatjes in mei. Taalgebruik van mannen, vrouwen, mensen’; ‘Levende en dode talen’; ‘Waarover moet ik nu weer schrijven? Het opstel en zijn opvolger’; ‘Etymologieminiquiz’; ‘Wie wint de woordestafette? Taalspelletjes’; ‘Woorden op reis. Nederlandse uitleenwoorden in de twintigste eeuw’; ‘Het welsprekende lichaam’; ‘Slimme lezers skimmen. De (on)zin van snellezen’; ‘Zes toespraaktips van Paul Rosenmöller’; ‘Loden volzinnen vol vaagheid. De taal van de troonrede’; ‘Babbelen op het elektronische dorpsplein. Heeft Internet een eigen taal?’; ‘Dicteetraining’; ‘De nieuwe spelling in het kort’; ‘Spoedcursus sinterklaasdichten’; “Ik mankeer niets.” Het Nederlands gaat kerngezond de 21ste eeuw in’.

De overige artikelen (op vier na) verschenen – soms in een andere versie – tussen 1989 en 1996 in *Onze Taal*.

De volgende vier bijdragen verschenen eerder in andere boeken of tijdschriften.

‘Het getraliede woord. Hoe stotteren begint en (niet) ophoudt’ (Michiel Louter) verscheen in uitgebreidere vorm in *De Groene Amsterdammer*.

‘Het ongerief van de sollicitatiebrief’ (Jaap de Jong) is in gewijzigde vorm gepubliceerd in *Rapportagetechniek, Schrijven voor lezers met weinig tijd* (Wolters-Noordhoff, 1994), als ‘Bijlage I: Sollicitatiebrieven’.

“Give orange me give eat orange me.” Sprekend een aap’ (Peter Burger) verscheen in uitgebreidere vorm in *Wetenschap, Cultuur & Samenleving*.

De illustraties van ‘Chinese honden zeggen *wang! wang!*’ zijn ontleend aan het *Ten Language Sound Dictionary* van Agata Zwierzyńska (Idea Books, 1995).

ILLUSTRATIES

Inhoudsopgave

- p. 5 Anefo/Spaarnestad Fotoarchief
- p. 5 Foto Chris van Houts
- p. 6 Foto Erwin Olaf
- p. 6 Foto René Bouwman
- p. 6 Hollandse Hoogte, foto Marco Bakker
- p. 7 Hein de Kort
- p. 7 Collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam
- p. 7 ANP
- p. 8 Foto Lenny Oosterwijk
- p. 8 Foto Bert Verhoeff
- p. 8 Spaarnestad Fotoarchief

Januari

- p. 13 Foto Roel Bazen. Uit: *Ons kent ons. De types van Van Kooten en De Bie. De foto's van Roel Bazen.* Amsterdam, De Harmonie, 1993.
- p. 14 Foto Johan de Koning
- p. 17 Frank Dam
- p. 19 Frank Dam
- p. 22 Anefo/Spaarnestad Fotoarchief
- p. 25 Hein de Kort
- p. 27 Leo Immerzeel

Februari

- p. 33 Uit: Hans van Oosterom, *Gedrukt voor het leven.* Leiden, Drukkerij Groen BV, p. 35.
- p. 35 Uit: Hans van Oosterom, *Gedrukt voor het leven.* Leiden, Drukkerij Groen BV, p. 46.
- p. 37 Spaarnestad Fotoarchief
- p. 39 Foto Wim Dijkman
- p. 43 Spaarnestad Fotoarchief

Maart

- p. 47 Foto Chris van Houts
- p. 50 Gustave Doré
- p. 53 Kamagurka
- p. 55 Uderzo (tekening) en Goscinny (teks), 't *Titelgevech. 'n Avontuur van Asterix de Galliër.* Dargaud Benelux i.s.m. Vereniging Veldeke Limburg, Korenmolen 40, 6003 BE Weert, p. 11.
- p. 57 Marnix Rueb
- p. 59 Uit: Koos van Weringh, *Het boek als wapen.* Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 1980, p. 40.
- p. 61 Stadsbibliotheek Haarlem, foto Laetitia Smit
- p. 63 ANP

April

- p. 66 Foto Erwin Olaf
 p. 68 Foto Paul Tolenaar
 p. 70 Foto Piet Vermuë
 p. 72 Foto Patricia Steur
 p. 74 Hollandse Hoogte, foto Roeland Fossen

Mei

- p. 79 Georgien Overwater
 p. 81 Marc Terstroet
 p. 85 Foto René Bouwman
 p. 91 Hollandse Hoogte, foto Michael Kooren

Juni

- p. 95 Leo Immerzeel
 p. 97 Hollandse Hoogte, foto Marco Bakker
 p. 100 Foto Stefan Schipper
 p. 103 Foto Marijn van Beers
 p. 106 Foto Peter Burger
 p. 108 Uit: Willem Hietbrink en Ronald Lagendijk, *Kwispelen met taal*. Rotterdam, Phoenix & Den Oudsten Uitgevers, 1994, p. 14.

Juli

- p. 111 De Limburger
 p. 111 Het Voorburgse krantje
 p. 114 Frank Dam
 p. 116 Leo Immerzeel
 p. 119 Uit: Alison Harding, *Ornamental Alphabets and Initials*. Londen, Thames and Hudson, 1983, p. 72.
 p. 123 Marnix Rueb
 p. 124 Hein de Kort

Augustus

- p. 128 Hein de Kort
 p. 130 Collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam
 p. 132 Foto's Monique van Vlodrop
 p. 134 Hollandse Hoogte, foto Martijn Beekman
 p. 136 Uit: B.H. Lulofs, *De kunst der mondelijke voordracht of uiterlijke welsprekendheid (voor studenten, rederijkers, en verdere beoefenaars)*. Opnieuw uitgegeven door J. van Vloten (1877). Foto Laetitia Smit
 p. 137 Foto Elmer Spaargaren
 p. 141 Leo Immerzeel

September

- p. 145 Hollandse Hoogte, foto Ger Loeffen
- p. 153 Leo Immerzeel
- p. 154 Foto Angelo Goedemondt
- p. 156 ANP
- p. 160 Fotoburo Dijkstra

Oktober

- p. 165 Foto Lenny Oosterwijk
- p. 168 Agata Zwierzyńska
- p. 169 Uit: *De Nederlandse Wijnkring*, 15e jaargang, no.110 - juli 1997.
Leiden, Wijnhandel Jan Toet.
- p. 171 idem
- p. 173 Hendrik Goltzius. Uit: P.T.A. Swillens, *Prentkunst in de Nederlanden tot 1800*. Utrecht,
Het Spectrum, z.j., p. 66.
- p. 176 Sylvia Weve
- p. 179 Marc van Oostendorp
- p. 181 Marc van Oostendorp

November

- p. 184 Foto Bert Verhoeff
- p. 187 Hein de Kort
- p. 189 Frank Dam
- p. 190 Stefan Verwey
- p. 195 Hollandse Hoogte, foto Jan Lankveld

December

- p. 199 Spaarnestad Fotoarchief
- p. 203 Herman Schouwenburg
- p. 207 Foto Roel Bazen. Uit: *Ons kent ons. De types van Van Kooten en De Bie. De foto's van
Roel Bazen*. Amsterdam, De Harmonie, 1993.

Over de auteurs

Martin van Amerongen is journalist en auteur van boeken over onder meer Heine, Mahler en Gullit. Hij was tot voor kort hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*.

René Appel, de auteur van *Voetbaltaal* (1990), is hoogleraar Algemene Taalwetenschap te Amsterdam, gespecialiseerd in tweedetaalverwerving. Daarnaast schrijft hij thrillers.

Jaap Bakker geeft als medicus les aan een hbo-opleiding. Hij stelde het *Nederlands rijmwoordenboek* samen (herz. uitgave 1996), schreef de *Rijmwijzer* (1990) en verzamelde zijn liedteksten in *Het Wereldintermanagementconsultancycongres* (1993).

Peter Burger is neerlandicus en journalist. Hij is co-auteur van *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands* (1993) en *Handboek stijl. Adviezen voor aantrekkelijk schrijven* (1997).

Roos de Bruyn werkt als neerlandicus bij de Taaladviesdienst van het Genootschap Onze Taal.

Harry Cohen, in een vorig leven accountant en statisticus, belandde als vertaler in België. Hij is geen taalkundige, en heeft daardoor naar eigen zeggen zijn onschuld bewaard.

Wim Daniëls is schrijver, taalkundige en taaltrainer. Hij schreef jongerenromans en boeken over taal, waaronder *De stem van...* (1993) en *De geschiedenis van de komma* (1994).

Inez van Eijk publiceert over taal en omgangsvormen. Haar recentste werk is *Het groot taal- en manierenboek voor op het werk* (1996).

Rudolf Geel doceert taalbeheersing aan de universiteit van Amsterdam en is romanschrijver. Hij promoveerde op de geschiedenis van het schrijfvaardigheidsonderwijs (*Niemand is meester geboren*, 1988). In 1995 verscheen *Volmaakte schrijvers schrijven niet. Over het scheppingsproces van literaire en andere teksten*.

Ko van Geldorp is docent muziek in het voortgezet onderwijs te Eindhoven en verzamelt al jaren kindernamen.

S.M. Goorhuis-Brouwer is als orthopedagoog/spraakpatholoog verbonden aan de KNO-kliniek van het Academisch Ziekenhuis te Groningen. Zij is tevens universitair hoofddocent spraak- en taalpathologie bij kinderen te Groningen en co-auteur van het *Handboek klinische stem-, spraak- en taalpathologie* (1992).

Ingmar Heytze studeerde Nederlands, is journalist, en treedt op als podiumdichter.

Cor Hoppenbrouwers is sociolinguïst en was tot voor kort verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1991 verscheen van zijn hand *Jongerentaal. De tipparade van de omgangstaal*.

Joop van der Horst is hoofddocent historische taalkunde te Leuven. Hij schreef (met Fred Marschall) een *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal* (1989) en verzamelde zijn taalcolumns in *Het gezegde & Co.* (1995).

Frank Jansen werkt als taalkundige aan de Universiteit Utrecht. Hij is redacteur van *Onze Taal* en taalmedewerker van de TROS Nieuwsshow. Met Hubert Roza schreef hij *Nieuwlands. De jongste taalaanwinsten* (1995).

Jaap de Jong doceert taalbeheersing aan de Technische Universiteit Delft. Hij is redacteur van *Onze Taal* en co-auteur van het *Handboek bedrijfsjournalistiek* (1993) en het *Handboek stijl* (1997).

Jacques Klötters is neerlandicus, cabaretier, programmamaker en tekstschrijver. Hij stelde een aantal bloemlezingen samen van chansons en liedjes, waaronder *Ik zou je het liefste in een doosje willen doen* (1989, i.s.m. Kick van der Veer) en *In die grote stad Zaltbommel* (1993).

Michiel Louter is journalist. Hij publiceert in *De Groene Amsterdammer*.

Guus Middag is poëziecriticus van NRC Handelsblad en kinderboekenschrijver (*Ik maak nooit iets mee en andere avonturen*, 1995). Hij bundelde poëziekritieken in *Alles valt in stukken uiteen* (1993).

Rob Neutelings doceert taalbeheersing aan de Technische Universiteit Delft. Hij promoveerde op een onderzoek naar het leesgedrag van Kamerleden en gemeenteraadsleden, *De eigenzinnige lezer* (1997).

Marc van Oostendorp is fonoloog. Hij schreef *Tongval. Hoe klinken Nederlanders?* (1996) en verscheidene boeken over e-mail en Internet (*Internet voor Windows*, 1995). Hij is beheerder van de weblocatie van het Genootschap Onze Taal.

Jan van der Plas is neerlandicus, popjournalist, tekstschrijver en popmuzikant.

Riemer Reinsma is taalpublicist en lexicograaf (*Spectrum Synoniemenwoordenboek*, 1993; *Voorzetselwijzer*, 1997). In 1994 verscheen van hem de verzameling *Taalspelletjes*.

Ewoud Sanders is historicus, lexicograaf en journalist. Hij schreef onder meer het *Eponiemenwoordenboek* (herz. ed. 1993), over woorden die zijn afgeleid van persoonsnamen, en *Fiets! De geschiedenis van een vulgair jongenswoord* (1997).

H.K. Schutte is bijzonder hoogleraar stem- en spraakgeneeskunde aan de Rijksuniversiteit Groningen en co-auteur van het *Handboek klinische stem-, spraak- en taalpathologie* (1992).

Nicoline van der Sijs is slaviste, etymologe en lexicografe. Zij stelde het *Leenwoordenboek* (1996) samen en werkt aan het *Uitleenwoordenboek. De invloed van het Nederlands op andere talen*.

Erik van der Spek is tekstschrijver, schrijfadviser en auteur van reisboeken. Hij is redacteur van de *Vraagbaak speech en presentatie*.

Pieter Steinz is redacteur van NRC Handelsblad en auteur van *Meneer Van Dale Wacht Op Antwoord en andere schoolse rijtjes van vroeger* (1991).

Jan Stroop is verbonden aan de vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit van Amsterdam. Over dialect schreef hij onder meer *Sprekend een West-Brabander* (2 delen, 1979 en 1981).

Theo Uittenbogaard is programmamaker voor radio en televisie. Voor de RVU maakte hij de 16-delige serie televisiedocumentaires 'Mooie woorden' (1992-1995).

Agnes Verbiest doceert taalbeheersing (argumentatietheorie en gender-studies) aan de Rijksuniversiteit Leiden. Zij schreef *De oorbellen van de minister. Taal en denken over vrouwen* (1997).

Ivan Wolffers is bijzonder hoogleraar in de gezondheidszorg van ontwikkelingslanden, romanschrijver en auteur van *Een eenvoudige cursus voor beginners in de liefde* (1989).

Wil Zeegers is socioloog. Hij promoveerde op de studie *Andere tijden, andere mensen* (1988) en schreef *Op zoek naar een kanjer. Vijftig jaar contactadvertenties in Nederland* (1997).

Kees van der Zwan is neerlandicus en redacteur van *Onze Taal*.

Register

A

aaneenschrijven 186, 188
 ABN 67, 121
 ademhalen en spreken 103
 advertenties voor contact 34
 afko's in jongerentaal 142
 afkortingen met/zonder punt 193
 ambtelijke taal 151, 155
 Angelsaksische invloed 19
 apentaal 164
 argumenteren, boeken over – 53

B

babbelboxen 179
 beloftetaal 36
 'beschaafd' Nederlands 121
beschuit 175
 betekenisverwarring 111
 Bijbelgenootschap 59
 bijbeltaal 59
 bijbelvertaling 59
 Binnenhofs 151
 Bloemen, Karin – 66
bopper 32
 briefindeling 147

C

cahier 177
 cijfers in woorden 175
 clichés 202
 coalitietaal 151, 155
 contactadvertenties 34
 Cruijff, taal van Johan – 84
 curriculum vitae, inhoud – bij
     solliciteren 149

D

Def P 99
 dialect 55, 57, 106, 122
 dialectboeken 50

Dialectmaand 58
 Dialektisch Spraakstelsel 106
 dichten, boeken over – 54
 dicteetraining 184
 dieren in koosnamen 32
 Diets 107
 Doctrinale 43
 dode talen 92
 dooddoeners 84
 Drents 58
 drugsjargon 16
 dubbelspelling 188
 Duizenddichter 105

E

e-mailletiquette 181
edammer 130
 elektronische taal 179
 Elfstedentocht-Fries 21
 Engelse woorden, gebruik van – 19
 etymologie 105, 175
 etymologische boeken 49
 eufemismen 20
 ezelsbruggetjes 41

F

Franse invloed in Vlaanderen 194
 freestylen 101
 Fries 21
 functioneel schrijven 96

G

gaaf 140
 Gaaikema, Seth – 69
gabber 18, 131
 gaten in het Nederlands 114
 gebarentaal 165
 gedichten maken 198
 gedichten memoriseren 14
 geheugen 38

geheugentraining 40, 41
 geliefdentaal 30, 37, 83
 gemeenplaatsen 202
 Genootschap Onze Taal 157
 geslachtsdelen, benamingen voor – 78
 geslachtsgebonden taal 80
 getallen in woorden 175
gezellig 115
 Giphart, Ronald – 46
 grammaticaboeken 52
grenzeloos (spelling) 192
 groepstaal 139
 Groot Dictee 184

H

Haagse Harry 57
hamburger – 15
 handleidingen, boeken over – schrijven 52
 Hebreeuwse invloed 28, 61
 heesheid van stem 134, 137
 herinneren 38
 Hietbrink, Willem – 105
hun als onderwerp 207
 huwelijksfeesten, namen voor – 33

I

ijs-woorden 21
in real life 180
 Indonesisch, Nederlandse invloed
 op het – 132
 Internettaal 179

J

jargon van wijnkenners 169
 jargon bij voetbal 88
 jargonboeken 49
 jeugdtaal 18, 139
 Jiddisch 28
joetje 178
 jongensnamen 75
 jongerentaal 18, 139
 journalistiek, boeken over – 52
 jubileumnamen 33

K

Kaandorp, Brigitte – 71
 Kanaäns, de tale – 59
 kant-en-klare meningen 202
kazerne 177
 kennismakingsadvertenties 34
 kentekenplataantal 119
kienen 177
 klank in liederen 63, 66
 klankeigenschappen Engelse woorden 20
 klanken van het Nederlands 64, 66,
 68, 69
 klanknabootsing internationaal 168
klapschaats 131
 klassikaal onderwijs 44
 klinkerverandering 124
klunen 22
 koosnamen 30
 koppelteken in nieuwe spelling 191
krokodillentranen (spelling) 192

L

Lau, Thé – 67
 leenwoorden uit het Nederlands 128
 leesproces 144
 leessnelheid 144
 lezen van dikke nota's 145
 lidwoordweglating 208
 liedteksten 63, 66
 liefdesbetuigingen 30, 34
 liefdestaal 78
 lijdende vorm 156
 Limburgs 55
 literair schrijven 46
 Lubberiaans 152

M

malapropismen 110
 mannelijk lid, namen voor het – 79
 mannenstem 135
 mannentaal 80
 meewerkend voorwerp, verdwijnen van
 het – 206
 meisjesnamen 75
 memoriseren 41

metaforen in politieke taal 153
 Michels, taal van Rinus – 86
 minderheidstalen in Europa 92
momenten 89

N

n in samenstellingen 189
 naamsverbastering 31
nachtranden 16
 namen 74
 namenboeken 51
 namentoptien 76
 Nederlands als oertaal 105
 Nederlands als wereldtaal 92, 128
 Nederlands als zangtaal 64, 66, 99
 Nederlands in Vlaanderen 125, 194
 Nederlands in Vlaanderen, boeken
 over – 50
 Nederlands, ontbrekende woorden
 in het – 115
 Nederlandse, het – lied 66, 70
 Nederlandse invloed op andere talen
 128, 132
 Nederlandse invloed op het
 Indonesisch 132
 Nederlandse wetenschapsnamen 129
 Nederlandstalige popmuziek 68, 99
 Nedersaksisch 56
 nieuwe spelling 51, 186, 188
 nieuwe woorden 12, 15, 49, 205
 Nieuwe Bijbelvertaling 60
 nieuwjaarstoespraken 23
 nummerbordentaal 119

O

oertaal Nederlands 105
 omgangstaal 124
 onderwijsmethode, rijtjes leren als – 44
 ontbrekende woorden in de taal 114
 oogbeweging bij lezen 144
 Oosterhuis, Huub – 63
 opleiding en jongerentaal 141
 opstel op school 94
 Osdorp Posse 99
 overheadsheets 27

P

paarde(n)bloem 192
 paradoxen van Cruijff 84
 pasklare ideeën 202
 plaatsnaamrijtjes 41
 plot van een lied 71
poldermodel 128
 politici en taal 151, 155, 158
 politieke taal 151, 155, 158
 popmuziek in dialect 56
 presenteren, boeken over – 53
 prozastijl 46
 psychologie van het geheugen 38
 publieksoptreden 26
 punt na afkortingen 193

R

ramp-woorden 15
 randstadplat 56
 rappen in het Nederlands 99
 rapporteren, boeken over – 52
 regiolecten 55, 122, 194
 regiotalen 55, 122
 religieuze liederen 63
 Reve, Gerard – 30
 rijm, boeken over – 54
 rijm en ritme 42, 63, 100, 198
 rijmen 198
 rijmwoordenboek 198
 ritme en rijm 42, 63, 100, 198
 Rosenmöller, toespraaktips van
 Paul – 154

S

s in samenstellingen 189
 schoolrijtjes 41
 schrijfonderwijs 94
 schrijfproces 46
 schrijfvaardigheid 96
 schrijven als vak 46
 schrijven leren 94
 schrijven, sollicitatiebrieven – 147
 sekseverschil in stem 135
 sekseverschillen in jongerentaal 142
 seksismen in taal 80

seksuele woorden 78
 sheets voor projectie 27
 sinterklaasgedichten 198
sitar 175
 skimmen 144
 snellezen 144
 sollicitatiebrieven 147
 spelen met taal, boeken over – 49
 spelfouten 184, 188
 spellen 184, 188
 spelling, boeken over nieuwe – 51
 spelling, nieuwe – 51, 186, 188
 spellingherzieningen 191
 spellinginstinkers 185, 193
 spellingkwesties 185, 188
 spreekstem 133, 137
 spreektaalig Nederlands 123
 spreekwoordenspel 120
 spreken in het openbaar 14, 23, 26
 sprekers, aantal – van talen 92
 standaard-Nederlands 55, 121
 standaardtaal, verdwijnen van de – 121
 standaardtaal 106, 121
 Statenvertaling bijbel 60
 stembanden 135, 137
 stemplooiën 137
 stemproblemen 135, 137
 stemsoorten 133
 stemstoornissen 137
 stemwerking 133, 137
 stijl in literatuur 46
 stopwoorden 26
 stotteren 102
 streektaalen 55
 succeswoorden 150
supergeleider 130

T

taal bij apen 164
 taal in de politiek 151, 155, 158
 taal van de troonrede 155
 taal van mannen 80
 taal van vrouwen 80
 taaladvisering 157
 taalbibliotheek 49
 taalcultivering 126

taalkronkels 110
 taalspelletjes 118
 taaltijdschriften 54
 taalveranderingen 205
 taalvermogen 167
 taalverwerving 164
 taalverzorging (boeken over –) 51
 taalvoornemens 12
 talen, aantal – 92, 128
 talendiversiteit 92, 128
 tangconstructies 70
teerling 175
 tips voor schrijven 97
 tips voor schrijvers 46
 tips voor sollicitatiebrieven 147
 tips voor toespraken 24, 154
 toespraken 14, 23, 26, 154
 troonrede 155
 tussen-n 189
 tussen-s 189
 Twents 56

U

uitspraak van het Nederlands 121, 124

V

Valentijnsdag 37
 valstrikwoorden 185, 193
 verbasterde woorden 110
 verhaspelingen 110
 verkleinwoorden in het Nederlands 115
 verliefdentaal 30, 37, 83
 vertalen 69
 vervagend taalgebruik 151, 155, 158
 vervoegingsangst 90
 vervreemdingsprincipe 47
 verwartaal 158
 Vlaams Nederlands 125, 194
 voetbaltaal 84, 88
 voetbaltrainers, taal van – 86
 voetbalverslaggevers, taal van – 88
 volksetymologie 105
 voordrachten 14, 23, 26, 136
 voornamen 74
 vreemde woorden 19

---

vrouwenstem 135
vrouwentaal 80

W

Wagenaar, W.A. –,
geheugendeskundige 38
weglatingen in voetbalverslaggeving 89
wereldtalen 92, 128
wetenschappelijke termen uit het
Nederlands 129
wijnterminologie 169
wijnwoorden 170
Willibrordvertaling van de bijbel 59
woorden, nieuwe – 12, 15, 49, 205
woordenboeken 52
woordenboekspel 118
woordenschat 205
woordestafette 119
woordspelletjes 118
woordversmeltingen 113
woordvorming 15
world wide web 181

X

xenomanie 19

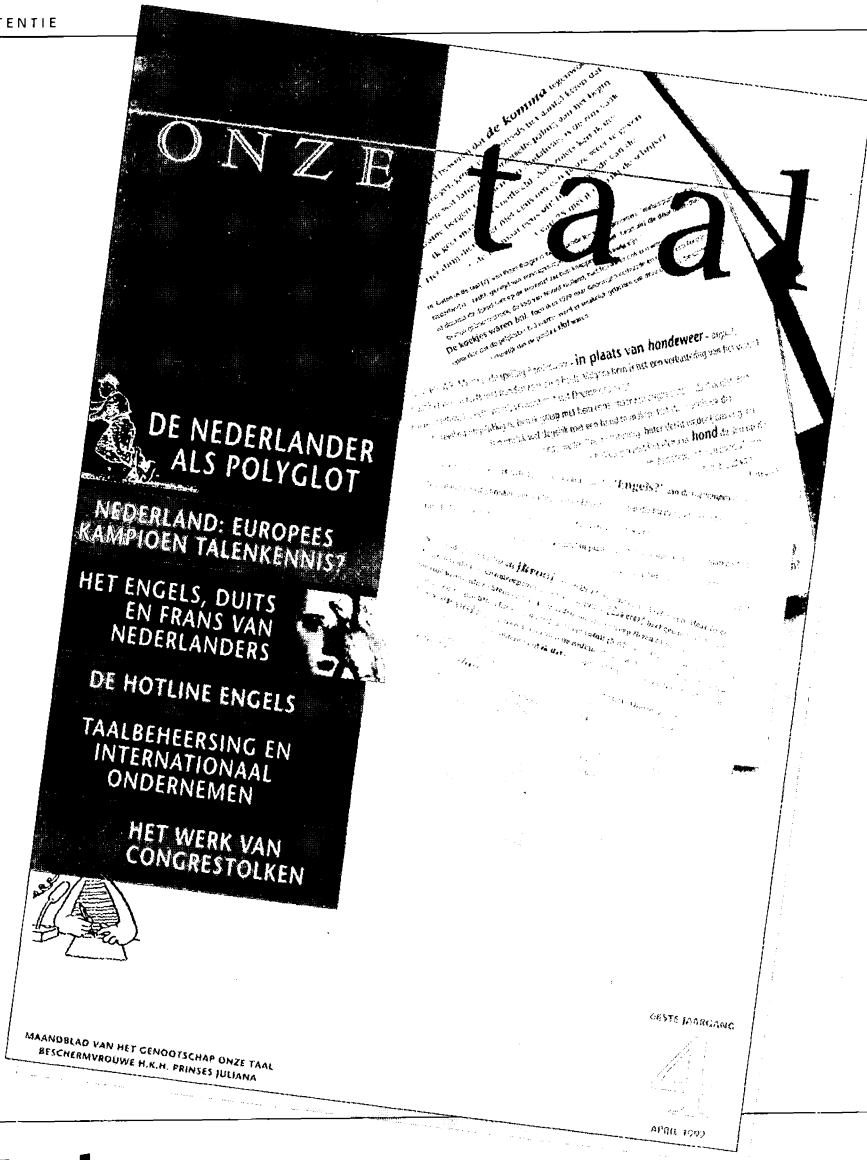
Z

zingen in het Engels 66, 67, 99
zingen in het Nederlands 63, 66
Zuid-Nederlands 195

Taal en...

jongeren, onderwijs, politiek, sekse, humor, argumentatie, poëzie, beeldspraak, reclame, overheid, vormgeving, correspondentie, kunst, enz.

Taal is meer dan alleen spelling en grammatica, dat bewijst het tijdschrift Onze Taal: tien keer per jaar een tijdschrift vol interessante artikelen over de vele aspecten die taal zo boeiend maken. Onze Taal is hét tijdschrift voor iedereen die belangstelling heeft voor de Nederlandse taal. *Voor inlichtingen: 070-356 12 20.*

Voor slechts f 35,- ontvangt u een heel jaar (tienmaal) Onze Taal en kunt u gratis taalvragen voorleggen aan de Taaladviesdienst.

G E N O O T S C H A P
O N Z E taal

Sdu ———
Standaard

Met de Taalalmanak het jaar door

Met vijftig leuke en leerzame artikelen over taal helpt de *Taalalmanak* u het jaar door:
JANUARI: goede taalvoornemens en Elfsteden-Fries voor beginners...
MEI: de taal van (verliefde) mannen en vrouwen
NOVEMBER: training voor het Groot Dictee...
DECEMBER: spoedcursus Sinterklaasgedichten...

Met medewerking van Martin van Amerongen, Inez van Eijk, Joop van der Horst, Guus Middag, Ewoud Sanders, Ivan Wolffers en vele andere bekende schrijvers over taal. Een deel van de artikelen verscheen eerder in het maandblad *Onze Taal*.

De *Taalalmanak*: een leesboek boordevol verrassende taaltips, curieuze feiten, testjes en illustraties. Over apentaal en turbotaal, stotteren en zingen, Internet en dialect, de taal van de liefde en de taal van Den Haag, de nieuwe spelling en het Nederlands van Johan Cruijff.

Voor elke taalliefhebber, voor alle seizoenen.

Peter Burger en Jaap de Jong schreven samen eerder *ONZE TAAL! Zestig jaar strijd en liefde voor het Nederlands* en *Handboek Stijl: adviezen voor aantrekkelijk schrijven*. Peter Burger is ook co-auteur van *Het verhaal van een taal: negen eeuwen Nederlands*.

ISBN 90-755-6650-6

9 789075 566505